

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2024, № 2-son

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2024-yil, 2-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim
boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,

A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV

J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,

A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,

K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani

Universitet ko'chasi, 2-uy

Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 25.02.2024-yil.

Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.

Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Korxonada manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Shukurullayev O.A. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiya orqali tejamkorlikni shakllantirishda o'yinning ahamiyati.....	3
Isakov J.A. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik kreativlik va kasbiy kompetensiyani shakllantirish	9
Raxmatova D.A. Duduqlanishni logopedik shaxobcha sharoitida bartaraf etishga qaratilgan korreksion ish uslublari.....	12
Sadikova G.Sh. Axborot kommunikatsion texnologiyalar fani mashg'ulotlarida 4k model ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati..	17
Куранбоева М.Ш. Педагогические условия формирования предметно-практических компетенций будущих педагогов профессионального обучения.....	21
Amirsaidova Sh. Quyi sinf aqli zaif o'quvchilar xotirasini rivojlantirish usullari.....	26
Mahmudova S.A. Innovatsion yondashuv asosida umumta'lim maktablarida musiqiy madaniyatni shakllantirish metodlarini takomillash-tirish.....	31
Kurbonova G.U. Bo'lajak o'qituvchilarda kollaborativ o'qitish muhitini yaratish kompetensiyalarini shakllantirish.....	34
Аюпова М.Ю. Логопунктларда ўқитувчи-логопеднинг ҳамкорликда-ги ишларини ташкил этиш.....	38
Сафарова С.О. Основные проблемы и условия реализации инклюзивного образования.....	43
Yo'ldoshev O.A. Globallashuv davrida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish (boshlang'ich sinflar misolida).....	48
Salomova G., Shodiboyeva M. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar nutqini rivojlantirishda doir ishlar tizimi.....	51
Xudoyqulov J. Boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitish uzviyiligi ta'minlash omillari.....	56
Qosimov Sh.U. Kasbiy ta'lim jarayonini tashkil qilishning uslubiy asoslari.....	60
Boymirov Sh.T., Xudoynazarova V.M. Umumta'lim maktablardagi fizika fanini o'qitishda tajribalarning o'rni va ahamiyati.....	66
Xamidova M. Matematika darslarda didaktik o'yinlardan foydalanish yo'nlari.....	70
Nurkeldiyeva D. Maxsus pedagog kadrlarni tayyorlashning xalqaro tajribasi.....	73
Raximqulova M.B. Boshlang'ich ta'limda ekologik qadriyatlarini o'rganishda o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirish....	79
Saypillayeva H.B. Ixtisoslik modullarini o'qitishda individual ta'lim tamoyillarining qo'llanilishi.....	86
Abdulazizova N.A. O'quvchilarida zararli odatlarga qarshi immunitetni shakllantirishning amaliy ahamiyati.....	91
Xodjabekova S.A. Duduqlanuvchi bolalarda kommunikativ qobiliyatini shakllantirish muammosini o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari.....	94
Arslanova M.M. Mustaqil ta'lim bo'lajak oligofrenopedagoglarni kasbiy-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali ta'lim shakli sifatida	99
Nurmanova D.J. Boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitishda 4k modelining ahamiyati.....	103
Narziyeva N.N. Veterinariya oliy ta'lim muassasalarida talabalarda integrativ yondashuv asosida tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish.....	107
Alimov N.N., Boqiyev R.A. Professional ta'lim va oliy ta'lim tizimlarini integratsiyalash borasidagi innovatsion texnologiyalarning ahamiyati.112	
Alimov J.R. Treninning predmet mazmunini aniqlash kombinatsiyalangan mahorat va til va nutqni tanlash uni amalga oshirish uchun materiallar ishlab chiqish.....	116
Shermatova X.K. Bo'lajak musiqi o'qituvchilarini mustaqil bilimlarini rivojlanishining ilmiy pedagogik asoslari.....	122
Abdubannobova M.A. Inklyuziv ta'lim tizimi jarayonining mazmun va mohiyati.....	126
Quvvatova Z.R. Bokschilarda o'z-o'zini boshqarishning gender farqlari.....	129
Исакулова Н.Ж. Божхона соҳасига оид терминлар типологияси..	132

Mizroyeva N.Sh., Hakimova M.I. Yoshlar ta'lim-tarbiyasi Mahmudxo'ja Behbudiy nigohida.....	141
Turganov Y. Baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar va xorijiy tajriba..	145
Yalgashev U.M. Oliy o'quv yurtlarida virtual laboratoriyalar vositasida talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish mazmuni.....	151
Axmedova U.Y. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda algoritmik fikrlashni shakllantirish	155
Kayumova N.A., Iskandarov B.Q. Qishloq xo'jaligi xodimlarida axborot kompetentligini shakllantirish	159
Sbernazarov I.E. Xalqaro baholash tadqiqotidagi savodxonlik kompetensiyalarini umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarda shakllantirishi.	163
Maxmudova D.M. Xalqaro baholash pisa tadqiqotida matematik savodxonlik kompetensiyalari.....	169
Yalgashev U.M., Rahmanov V.T. Oliy o'quv yurtlarida fizika fanidan virtual laboratoriya ishlarini real laboratoriya ishlaridan farqi va afzalliklari	178
Karshiyeva D.U. O'qituvchilarda zamonaviy darslarni online ta'lim platformalarida tashkil etish metodikasini rivojlantirish	184
Сандова М. Бошланғич синф математика дарслигининг халқаро киёсий таҳлили	190
Xanimkulov B.R. "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini mobil texnologiyalar asosida o'qitish jarayonini modellashtirish	196
Karimova M. Pedagogik - psixologik fanlar va ularning o'ziga xosliklari.....	199
Komilova F.M. Xalqaro hamkorlik asosida pedagog hodimlarni malakasini oshirish	203
Turakulova V. Milliy-manaviy qadriyatlar asosida o'quvchilarda ekologik kompetensiyani shakllantirish.....	206
Abdreimova N. Intelektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarni shakllantirish	213
Ergasheva F.A. Grammatik interferensiyani bartaraf etish orqali talabalarning kasbiy lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish	218
Axatqulov A. Bo'lajak informatika o'qituvchilarining tadqiqotchilik kompetensiyalari	223
Turdiyeva Sh. Boshlang'ich sinfda o'quvchilarning nutqiy kompetentligini rivojlantirish	229
Шодиева М. С. Инновационные методы и приёмы на уроках русского языка в иностранных группах	234
Боймирзаева Д. Формирование социальной креативности у будущих менеджеров в сфере образования: перспективная парадигма образовательного лидерства	239
Эсанбоева М.А. Теорическое обоснование инновационных методов английского языка	244
Бобомуродова Г.И. Художественный текст как культурная единица.....	248
Умиркулова М.Б. Преподавание словарного запаса учащимся ESL с использованием метода Total Physical Response	254
Muslimov Sh.N. Integratsion yondashuvda kasbiy-grafik kompetentlikning mohiyati va nazariy jihatdan tahlili	258
Жўрабоев М. Педагогика коллежларида инновацион фаолият мониторинги мазмуни	263
Xuramova F.U. Bo'lajak muhandislarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish dasturini ishlab chiqish	269
Умарова Г.А. Совершенствование профессиональных компетенций будущих инженеров на основе интегративного подхода.....	277
Umarova M. Maktabgacha yosh davrdagi bolalarning bilish jarayonlarining rivojlanishi	284

МАКТАBGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA IQTISODIY TARBIYA ORQALI TEJAMKORLIKNI SHAKLLANTIRISHDA O'YINNING AHAMIYATI

SHUKURULLAYEV OZODBEK ARZIYEVICH

Nizomiy nomidagi TDPU maktabgacha ta'lim fakulteti maktabgacha ta'lim
metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha kata yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiya orqali tejamkorlikni shakllantirishning usullari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Olingan tajribalar natijasi, kuzatishlar tahlil qilinib ularning mezonlari ishlab chiqilgan.

Tayanch so'zlar: Maktabgacha ta'lim tashkiloti, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, faoliyat, ta'lim-tarbiya, iqtisodiy tarbiya, tejamkorlik, ota-ona, mezonlar, yuqori, o'rta, quyi.

Tarbiyalanuvchilar iqtisodiy ongining qaror topishi ularda iqtisodiy tushunchalar tizimini shakllantirishni, ularning jamiyatni iqtisodiy rivojlantirish qonuniyatlarini, iqtisod, ishlab chiqarishni tashkil etishga doir umumiy ma'lumotlarni o'zlashtirib olishini, ularda fikrlash operatsiyalari (tahlil, sintez qilish, umumlashtirish va boshqalar) ni rivojlantiradi va keyinchalik eng oddiy iqtisodiy tahlil qilish ko'nikma va malakalarini tarkib toptirishni nazarda tutadi.

Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi matematika mashg'ulotlarida iqtisodiy tarbiya elementlarini oshirib borish lozim. Iqtisodiy tarbiya — tarbiyalanuvchilarning iqtisodiy ongini shakllantirishga qaratilgan, uyushgan (tashkil etilgan) pedagogik faoliyat, maxsus o'ylangan ish sistemasidir.

Uni amalga oshirish jarayonida tarbiyalanuvchilar tartibli va samarali iqtisodiyot haqida, ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish to'g'risida, ishlab chiqarish munosabatlari haqida, amaldagi xo'jalik mexanizmi to'g'risida tushuncha va tasavvurlar majmuyini o'zlashtirib oladilar. Iqtisodiy tarbiya iqtisodiy tafakkurning rivojlanishini iqtisodiy faoliyat natijasida hosil bo'ladigan axloqiy va ishchanlik fazilatlarining, ijtimoiy faollikning, tadbirkorlikning, tashabbuskorlikning,

ijtimoiy mulkka tejamkorlik bilan, halol munosabatning shakllanishini ta'minlaydi.

Tarbiyalanuvchilarda iqtisod borasida ijodiy fikr yuritishni shakllantirishda mashg'ulotlarda va mashg'ulotlardan tashqari vaziyatlarda unumli foydalanish lozim. Iqtisodiy tarbiyaning asosiy maqsadiga bir qator vazifalarni hal etish natijasida erishish mumkin. Bu vazifalarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- tarbiyalanuvchilarda iqtisodiy ongni izchillik bilan rivojlantirib borish;

- oqilona ehtiyojlarni, ularni moddiy imkoniyatlar bilan taqqoslash qobiliyatini shakllantirish,

- bolalarda o'z ehtiyojlarini to'laroq qondirishga bo'lgan izlanishlarda mehnatga yo'nalganlikni tarbiyalash;

- kasb tanlashga ongli munosabatda bo'lish, tejamkorlik, rejalilik, omilkorlik, ishchanlik, xo'jalikni tejab-tergab olib borish kabi sifatlarni tarbiyalash;

- tarbiyalanuvchilarni iqtisodiy tahlil qilish malaka va ko'nikmalari bilan qurollantirish, tejamkorlik va iqtisod qilish odatlarini tarbiyalash, aqliy va jismoniy mehnat madaniyatini shakllantirish, mehnatni ilmiy tashkil etish asoslarini egallab olish;

-mas'uliyatsizlikka, mehnatdagi tartibsizlikka, bekorchilikka, boqimandalik kayfiyatlariga, xo'jasizlikka, isrofgarchilikka,

beparvolikka murosasiz munosabatda bo'lish hissini tarbiyalash va hokazo.

Manashunday tushunchalarni boshlang'ich sinf o'quvchilariga sinfda va sinfdan tashqari ishlarda bosqichma bosqich singdirib borishimiz zarur. Bozor" so'zi sotuvchi va xaridorlarning o'zaro uchrashadigan, tovarlar oldi – sotdi qilinadigan joyni bildiradi.

Bozor kishilar, korxonalar, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tizimini namoyon qiladi. Narxlar vositasida iqtisodiyotda rivojlanish bo'ladi, tovar ishlab chiqarganlar rag'batlantiriladi. Pul - bozor iqtisodida katta hizmat qiladi. Pul juda qimmatli qog'oz. Qiziq, tillani ham yoki oddiy tuzni ham pulga sotib olishar ekan. Barter usuli – o'rtaga pulni aralshtirmay, narsani narsaga tengma – teng almashtirish barter usuli deyiladi.

Ota-onalarning farzandlari barcha ehtiyojlarini so'zsiz qondirishga intilishlari tarbiyadagi katta xatodir. Ota-onalar o'z farzandlarini mehnatsevar va tejamkor qilib tarbiyalash uchun quyidagilarga amal qilishlari kerak.

1. Bola o'z ota-onasining qaerda ishlashini va nima ishlab chiqarishini, bu ishlab chiqarishning butun jamiyat uchun qanday ahamiyati borligini bilishi kerak. Umuman, Bola ota-onasi ishlab, topib keltiradigan daromadning katta va foydali ijtimoiy mehnat evaziga olinadigan ish haqi ekanini mumkin qadar ertaroq yaxshi tushunishi lozim.

2. Bolani oila byudjeti bilan mumkin qadar ertaroq tanishtirish lozim. Agar oilaning moddiy sharoiti juda yaxshi bo'lsa, Bolaning o'z tengdoshlari oldida bunday yaxshi sharoit bilan g'ururlanish va maqtanishga odatlantirmaslik kerak.

3. Ota-ona farzandi halol, rostgo'y va sofdillikka odatlanib borishlarini diqqat bilan kuzatib borishlari kerak. Ular hech narsani

Boladan atayin yashirmasliklari va shu bilan birga uning ko'z o'ngida yotgan bo'lsa ham, so'roqsiz olmaslikka o'rgatishlari kerak.

4. Oilada tejamkorlik va ehtiyotkorlik tarbiyasini to'g'ri tashkil etib, eskirib qolgan narsalarni yaxshilab, ta'mir qilib, yangisini sotib olish vaqtini cho'zish va shu yo'l bilan ota-onalar yoki oilaning boshqa a'zolari topgan pulning ma'lum qismini tejab qolish mumkin bo'ladi.

5. Bola faqat o'z buyumlarini emas, boshqalarning buyumlarini ham ehtiyot qilishga o'rganishi lozim. Tejab-tergab ish ko'rish odatlarini bolalarda mumkin qadar ertaroq tarbiyalamoq kerak. Pulni tejab-tergab sarflashga o'rgatish muhim.

6. Oilada ota-onalar o'z farzandlarining mehnatsevar, tejamkor va ehtiyotkor kishilar bo'lib yetishishlarida o'zlari namuna bo'lishlari kerak. Oilada mehnat tarbiyasini amalga oshirish uchun quyidagi pedagogik talablarga amal qilish lozim.

Tarbiyalanuvchilarni tejamkorlik ruhida tarbiyalashda maqol va hikoyalardan foydalanish. Bozor iqtisodiyoti oila tarbiyasida keng qo'llanib kelingan milliy qadriyat sifatidagi tajribalariga suyanishni ham taqozo etadi. Masalan, o'zbek oilalarida bolalarni tejamkorlik ruhida tarbiyalab kelganlar, isrofgarchilikka yo'l qo'y manganlar. Mol qadrini biluvchi kishilar o'rinsiz yerga bir tiyin sarf qilmas, o'rni kelganda, so'mni ayamas. Sahovatning ziddi bahillik o'ldig'i kabi iqtisodning ziddi isrovdur. Alloh. Taolo isrof qiluvchilarni suymas».

Ota-bobolarimizning o'z farzandlarini tejamkor bo'lishga undaganlarini xalq og'zaki ijodi misolida ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, tejamkorlik mavzui xalq maqollarida ham o'z aksini topgan. Zero, bu maqollar yuz yillar davomida avloddan-avlodga o'tib, xalqning dilida saqlanib kelgan.

Maqollar kishilarning tarixiy tajribasi sifatida ko'pgina sinovlardan o'tib

shakllanadi va chuqur ma'no kasb etadi. Mana ularning ayrimlari: «Tejagan-birga birni qo'shar, tejagan birini ham boy berar», «Pul topish uchun kuch-quvvat kerak, tejash uchun-fahmu-farosat», «O'zingnikini bir bor tejasang, xalqnikini ming bor teja», «Tejamligu rasomadlik-aka-uka, to'g'riligu halollik-opa-singil», «Tejamkor-olqish olar, isrofgar koyishga qolar» va hokazo. Respublikamizning iqtisodiy mustaqilligini, uning ilmiy salohiyatini saqlab qolish, mustaqil, ongli ravishda, shaxsiy va ijtimoiy hayotda mas'uliyatli qaror qabul qila oladigan erkin shaxsni tarbiyalamasdan amalga oshirib bo'lmaydi. Bugungi kunda siyosat va ta'limning o'zaro aloqasi hamma uchun ochiq. Har qanday taraqqiy etgan jamiyatning iqtisodiy, intellektual, madaniy, ma'naviy va axloqiy salohiyati uning mazmuni va yo'nalishiga bog'liq. Bozor iqtisodiyotining shakllanishi va zamonaviy o'zbek jamiyatining rivojlanishi sharoitida yosh avlodning iqtisodiy tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy yangi iqtisodiy sharoitlar maktabgacha yoshdagi mustaqil, faol, mehnatkash, iqtisodiy jihatdan savodli, yuqori axloqiy, insoniy shaxslarni tarbiyalash zarurligini belgilaydi, bu esa insonning keyingi hayotiy faoliyatining asosi hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni iqtisodiy tarbiyalash, iqtisodiy madaniyat asoslarini shakllantirish, bolalarni iqtisodiyotga jalb qilish, dastlabki iqtisodiy ta'lim iqtisodiy sotsializmning omillaridan biri bo'lib, bolaning moddiy va ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan munosabatlariga va umuman, bola shaxsiyatini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiyot nazariyasida o'rganilayotgan muammolarning xilma-xilligi tahsinga loyiq, biroq maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarni iqtisodiy tarbiyalashning pedagogik shartlarini o'rganish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. A. S. Makarenkoning fikriga ko'ra, erta

yoshdan boshlab bola oilaviy sharoitda kelajakdagi iqtisodiy faoliyatga odatlangan bo'lishi va halollik, g'amxo'rlik, tejamkorlik, mas'uliyat haqida tushunchaga ega bo'lishi lozim. XX asrning 70-yillarida olimlar L.N. Ponomaryov va L. E. Epstein iqtisodiy tarbiya xalq xo'jaligini rivojlantirishning muhim omili, ishlab chiqarishni ilmiy tashkil etishning zarur sharti hamda yosh avlodning mehnat va mol-mulkka to'g'ri munosabatni shakllantirishning muhim vositasi sifatida targ'ib etishdi. "Iqtisodiy ta'lim", "iqtisodiy tarbiya", "iqtisodiy tayyorgarlik" kabi tushunchalarni talqin qilishda tadqiqotchilar A. F. Amend, L. P. Kurakov, B. T. Lixachev, V. A. Povstik, V. D. Popov, A. S. Prutchenkovlarning nuqtai nazarlarni hisobga olgan holda, biz iqtisodiy tarbiya shaxsning axloqiy va iqtisodiy fazilatlarini shakllantirishning maqsadli jarayoni-tejamkorlik, mas'uliyat, samaradorlik, tadbirkorlik, shuningdek, qiymat munosabatlariga yo'naltirilgan odamlarning iqtisodiy hayoti haqidagi bilimlarni o'zlashtirishning maqsadli jarayonidir, degan umumiy ta'rif berish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni tarbiyalash nazariyasi va amaliyotining holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy ta'lim jarayoni maktabgacha yoshdagi bolalarni iqtisodiy tarbiyalashning yaxlit nazariyasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Maktabgacha yoshda iqtisodiy ta'lim muhitining mazmuni quyidagilardan iborat: obyektiv muhit (o'yinga asoslangan iqtisodiy muhit yaratish); ijtimoiy -"qiziqishlariga atrof-muhit (ota-onalar, ta'lim jamoasi MTT), voqea-bilim muhiti (qiziqarli ekskursiyalar, mashhur odamlar bilan uchrashuvlar) va axborot muhit (jumboq, illyustratsiyalar, do'konlar, banklar, xizmat markazlari, shahar sanoat korxonalarini xaritasi, tanga namunalari). Tarbiyachi ijtimoiy agentlarning

ma'lumotlarini professional tarzda qayta ishlab, ushbu ta'sirni maqsadli yo'naltira olishi, ijtimoiy rivojlanish holatini pedagogik holatga aylantira olishi, yetakchi axloqiy va iqtisodiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan ta'lim muhitini yarata olishi lozim. Iqtisodiy ta'limning yana bir sharti-oila, odamlar, jamiyat va jamiyatning iqtisodiy ahvoriga oid bolalar faoliyati turlarini (o'yin, mehnat, bilim) tashkil etish va to'ldirish, shu asosda ijtimoiy-iqtisodiy jamiyatning ijobiy me'yorlari va tanash va iqtisodiy ta'lim bo'yicha faoliyat turlari bolalarning maqsadlari, vazifalari, yoshiga bog'liq. O'yin bolaning shaxsiyatini rivojlantirishda faol omil bo'lganligi sababli, o'yin mazmunini hayotiy muhim jihatlar bilan boyitilishi juda muhimdir. Jumladan, bola iqtisodiyot to'g'risidagi bilimning dastlabki tushunchalarini o'yinlar orqali egallashi iqtisodiyot haqidagi g'oyalarni aniqlashtirish va mustahkamlash, odamlarning iqtisodiy hayoti haqida yangi bilimlarga ega bo'lish, bolaning o'zi, uning atrofidagi kattalar va tengdoshlari uchun muhim bo'lgan bilimlarga muvofiq to'g'ri harakatlar, munosabatlar, faoliyatlarda namoyon bo'lish imkonini beradi. Oila iqtisodiyoti, ona shahri, viloyat, biznes sohasidagi kasb-hunar haqida bilim olishning eng muhim rag'batlantiruvchi omillaridan biri-bu iqtisodiyotga bo'lgan bilim va qiziqishni rivojlantirishdir, bu esa bolalarning dunyoqarashini kengaytiradi.

Maktabgacha ta'limda mezonlarga mos keladigan ko'rsatkichlarning mavjudligi va majmui bo'yicha iqtisodiy ta'lim darajasini: yuqori, o'rta, past darajada baholash mumkin.

Yuqori darajada: bolalar iqtisodiy tushunchalarning boshlang'ich ma'nosini tushuntirishlari, ota - onalarning ishiga aniq va barqaror qiziqish ko'rsatishlari, ota-onaning kasbi haqida tushunchaga ega bo'lishlari, iqtisodiy so'zlar va iboralarni ishlatishlari mumkin; o'yinlarda olingan bilimlarni

hayotda qo'llay olishlari mumkin; ular kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilishga tayyor, ko'plab savollar berishadi va ularga mustaqil ravishda javob topishga harakat qilishadi; ishda kattalar va tengdoshlarga yordam berish, mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun ongli ravishda muomala qilish, ish mavzulariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, uning natijalari, boshlangan ishni oxiriga yetkazish, o'z mehnatlari va o'rtoqlarining natijalarini to'g'ri baholashga qodir; materiallardan oqilona foydalanish; samarali faoliyat jarayonida ishbilarmon, qobiliyatli, ixtirochi, tengdoshlarning ijodiy izlanishlarini faol qo'llab-quvvatlaydi va rivojlantiradi; tashabbusni qabul qilishga intiladi va biladi, vazifalarni qat'iyat bilan bajaradi, boshlangan ishni oxirigacha olib keladi.

O'rta daraja: bolalar iqtisodiy tushunchalar haqida g'oyalarga ega, lekin ularni har doim tushuntira olmaydi; ularning oila ehtiyojlariga, ota-onalarning ishiga beqaror qiziqish bor; ularda mavjud bo'lgan bilimlar tiniq bo'lmay, noaniq, yuzaki; bolalar atrofdagi hodisalar haqida faqat tarbiyachi o'yin sharoitlari, mashqlar, ijodiy vazifalar orqali bilimga qiziqishni kuchaytirgandan so'nggina savollar berishadi, ular atrofdagi dunyo haqida yetarli g'oyalarga ega, ammo o'yinda mavjud bo'lgan bilimlardan qanday foydalanishni bilishmaydi; kattalar rahbarligi ostida o'z faoliyatini tashkil qilish, o'z vaqtida topshiriqlarni bajarish; moddiy qadriyatlarga sodiqlik bilan munosabatda bo'lish, ular kuchli, tashabbuskor, ishlashga ijodiy yondashishni bilishadi, lekin tayinlangan ishlar vijdonan, faqat kattalar rahbarligi ostida o'z vaqtida amalga oshiriladi; ular har doim faol emas, maqsadga erishishda qat'iyatlilikni qisman namoyon eta oladi.

Past darajadagi: bolalar iqtisodiy tushunchalarning ma'nosini tushuntira olmaydi, oila ehtiyojlariga qiziqish

ko'rsatmaydi, ota-onalarning ishi, zamonaviy jamiyatning atrofidagi hodisalari, nutqda iqtisodiy so'zlarni ishlatmaydi; samarali faoliyatga qiziqish bildirmaydi, faqat tashqi kuzatuvchilar sifatida harakat qiladi; ular ishni oxirigacha olib kelmaydilar, birgalikda mehnat faoliyatini amalga oshirish jarayonida qanday muzokara qilishni bilishmaydi, tezda ishlashga qiziqishlarini yo'qotadilar va o'z ishlarini qoldirib, o'yinga qaytishadi; shaxsiy va ijtimoiy mulkka nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga moyil emaslar; ishni bajarayotganda ular o'z natijalarida hech qanday qiziqish bildirmaydi; mas'uliyatsiz, tashabbuskor, maqsadga erishishda qat'iyatlilikni ko'rsatmaydi.

Mazkur iqtisodiy ta'lim darajasini 6-7 yoshdagi bolalarda aniqlash uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin: intervyular, shaxsiy suhbatlar, kuzatish. Ularga "Odamlarga pul nima uchun kerak?", "Reklama nima uchun qilinadi?", "Nega kitob, o'yinchoq, buyumlar, tabiatni muhofaza qilishimiz kerak?", "Do'konga borsang oilaga nimalarni sotib olish kerak?" kabi savollar bilan murojaat qilish orqali bolaning iqtisodiy tafakkurini aniqlash mumkin.

Shaxs ma'naviy yuksalishida qadriyatlarining ahamiyati

Xalqimizning asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan milliy qadriyatlari ham uzoq tarixiy jarayonda shakllangan. Jumladan, o'zi tug'ilib o'sgan ona yurtiga yehtirom, o'z taqdirini mana shu yurtsiz tasavvur qila olmaslik, o'tgan ajdodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga doimiy hurmat ko'rsatish, har qanday sharoitda ham hayo va andishani saqlash, turmushda poklikka alohida ye'tibor berish singari ko'plab fazilatlar bizning milliy qadriyatlarimiz asosini tashkil yetadi.

Bugungi kundagi turli zararli ta'sirlardan saqlanish, har qanday sharoitda ham xalqimizga azaldan xos bo'lgan milliy qiyofa, betakror fazilatlar egasi bo'lib qolishimizda

qadimiy an'ana va qadriyatlarimizni asrab-avaylab, ularga amal qilib yashash o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Yer yuzidagi har bir millat faqat uning o'ziga xos bo'lgan an'ana va qadriyatlari bilan alohida ajralib turadi, tabiiyki, har qaysi xalqning bebaho boyligi bo'lgan bunday qadriyat va an'analar bir-ikki kunda paydo bo'lib qolmagan. Insoniyatning necha ming yillik tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, biror-bir narsaning an'anaga, ayniqsa, qadriyatga aylanishi uzoq davrni talab qiladi. Yillar, asrlar davomida muayyan qarash, odat, tushuncha, tajribalar zamonlar, avlodlar sinovidan o'tadi, sayqal topib boradi. Agar ular keyingi avlodlar tomonidan ham qabul qilinsa, davom ettirilib, urf-odatga aylansa, demakki, endi ularni milliy an'ana va qadriyat deb atash mumkin bo'ladi.

Millat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlar deyiladi. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi. O'zbek xalqining asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan milliy qadriyatlari ham uzoq tarixiy jarayonda shakllangan. Jumladan, o'zi tug'ilib o'sgan ona yurtiga ehtirom, o'z taqdirini mana shu yurtsiz tasavvur qila olmaslik, o'tgan ajdodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga doimiy hurmat ko'rsatish, har qanday sharoitda ham hayo va andishani saqlash, turmushda poklikka alohida e'tibor berish singari ko'plab fazilatlar bizning milliy qadriyatlarimiz asosini tashkil etadi.

Xalqimiz juda qadim paytlardan boshlab ko'chmanchilikdan o'troq hayot kechirishga o'tgan, shunday hayot tarziga o'rgangan. Odamlar o'zi o'rnashib qolgan yerni, uning atrofidagi suv manbalarini qadrlashni, asrashni odat qilganlar. Chunki mana shu yer va suv yordamida olinadigan hosil insonlarning rizqi, tirikchiligina muhim

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK KREATIVLIK VA KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH

ISAKOV JASURBEK ARIFJONOVICH,

Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti, Arxitektura va qurilish kafedrası v.b
professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida rahbarlik qilishning liderlik qilish madaniyati hamda pedagogik menejmentda kreativlik va kasbiy kompetensiyani shakllantirish bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Boshqaruv, kompetensiya, ta'lim tizmi, pedagogic mahorat, qonun va qaror

Аннотация. В этой статье описывается культура лидерства в управлении образовательным учреждением, а также формирование креативности и профессиональной компетентности в педагогическом менеджменте.

Ключевые слова. Управление, компетенция, система образования, педагогические навыки, право и решение

Annotation. This article describes the culture of leadership of the educational institution and the formation of creativity and professional competence in pedagogical management.

Key words. Management, competence, educational range, pedagogical skill, law and decision

Bugungi o'quvchi-yoshlarda kreativlikni shakllantirish uchun pedagog namunaviy intellektga ega bo'lishi, zamonaviy ta'lim-tarbiya qonuniyatlarini mukammal bilishi va shu asosda o'z kasbi bilan bog'liq ijodkorlik qilish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Hozirgi zamondagi yosh avlodni tarbiyalayotgan professor-o'qituvchilarimiz o'z shogirdlariga Vatanga sadoqat, mehroqibatlilik, mas'uliyatlilik, tolerantlik, huquqiy maslahat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlarni shakllantirishi bilan bir qatorda mantiqiy fikrlashga odatlantirish va ijod qilishni o'rgatishi lozim. Bo'lajak pedagoglarga kreativlik bo'yicha ijodiy faoliyat turlarini shakllantirish quyidagicha bo'ladi.

Kommunikativ kompetensiya - o'qituvchidan to'laqonli muloqotchanlikni talab etadi. Har qanday vaziyatda ta'lim oluvchi va jamoa a'zolari bilan ijobiy munosabatda bo'lishni taqozo etadi. Informatsion kompetensiya - o'qituvchi o'z fani va unga bog'liq holda bo'lgan barcha yangiliklardan xabardor

bo'lishi zarur. Shuning uchun ham pedagog axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalana olish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Pedagogik takt va pedagogik etika mavzusi bo'yicha talabalarga nazariy materiallar beriladi, seminar mashg'ulotlarini bajarishlari uchun uslubiy maslahatlar beriladi. Talabalar o'z ustilarida muntazam ishlab, berilgan seminar mavzusi topshiriqlarini turli axborot vositalaridan foydalanib bajarish hamda ularni amaliy faoliyatda qo'llay olishlari darajasiga yetishgan, ya'ni pedagogik kompetentliklar shakllanishi kerak.

Pedagog faoliyatida muomala madaniyati va psixologiyasi hamda pedagogik takt va pedagogik etika mavzusini yoritishda o'qituvchi faoliyatida muomala madaniyatining o'ziga xos turlari, muloqotni tashkil etishda umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlari va funksiyalari, pedagogik etikaning mohiyati va xususiyatlari hamda o'qituvchi etikasida dilkashlik va pedagogik

takt bo'yicha bilimlar beradi. Bu bilimlar amaliy va seminar mashg'ulotlari jarayonida mustahkamlanib boriladi. Mavzu yakunida talabanning bilimi testlar yoki boshqa topshiriqlar orqali tekshiriladi. Har bir modul bo'yicha mavzular shu tarzda talabalarga yetkazilib, ularda shu fan bo'yicha bilim va ko'nikmalari shakllantirib, bo'lajak o'qituvchi xislatlari tarbiyalanadi, pedagogik kompetentligi shakllantirib boradi.

Zamonaviy maktabni boshqarish murakkab, ko'p komponentli tashkiliy tuzilishlarga ega bo'lib, bunda asosiy maqsadga, ya'ni o'quvchilarni bo'lajak mustaqil hayotga tayyorlash, ularni mehnatga va murakkab ijtimoiy shart-sharoitlarga mustaqil ravishda tezroq moslashishlarini ta'minlashga erishishda ta'lim muassasasidagi barcha subyektlarning sa'y harakatlarini shu maqsad yo'lida birlashtirish, o'zaro hamkorlik muhitini yaratish muhimdir.

Tadqiqotchi A.Nosirov rahbarlik menejmentida kompetentsiyani muhimligini ta'kidlab o'z fikrlarini bildiring boshqarishda qo'yidagi qobiliyat kompetentsiyalari:

1. Standart kompetentsiya ushbu ya'ni faoliyatga oid innovatsion vazifalarni belgilab olishi qobiliyatidir;
2. Asosiy kompetentsiya - ushbu faoliyatga oid innovatsion vazifalarni belgilash olish qobiliyati;
3. Yetarli kompetentsiya kasb faoliyatining yangi turlarini yarata olish qobiliyati;
4. Kasbiy kompetentsiya - pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarga ega bo'lish, o'z ustida ishlash o'quvchilarda motivatsiyani shakllantirishdan iborat, deb ta'kidlaydi.

Tadqiqotchi Temurov D - ta'lim muassasasi boshqaruviga oid bilimlarni o'zlashtirishni amaliy faoliyatiga qo'llash bo'yicha qo'yidagi tamoyillarni tavsifa qiladi:

1. Ong va faoliyat birligi. Ushbu tamoyil rahbarning ta'lim muassasasi boshqaruviga oid bilimlarni o'zlashtirishni va amaliy faoliyatda qo'llashi.
2. Ta'lim muassasasini boshqarishning ilmiy

va g'oyaviyligi. Mazkur tamoyil boshqaruvga yuksak g'oyaviylik hamda ilmiy asoslangan quyidagi muvofiq boshqariladi.

3. Ta'lim muassasalarida boshqaruvning izchil va uzviylik .Ushbu tamoyil rahbarlar samaradorligining demokratik harakatda kasb kasb etishini anglatadi .

4. Ta'lim muassasasida rahbar boshqaruvning gumanitar xususiyatlarga ega ekanligi. Mazkur tamoyil ijtimoiy faoliyat negizida umum-jamiyat manfaatlari bilan shaxsiy manfaatlar ifodalaydi.

5. Ta'lim muassasalarini boshqarishga har tomonlama (kompleks) tizimli yondashuv. Ushbu tamoyil o'ziga ta'lim muassasa xodimlari bir ijtimoiy faoliyat birlashtiradi.

6. Ta'lim muassasalarini boshqarishning muayan aniq maqsadga yo'naltirilganligi. Mazkur tamoyil ta'lim muassasasining ijtimoiy harakatdagi faoliyati yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda harakatlarning tashkil etishi bilan izohlanadi

G.Kunts va S.O.Dannelning aniqlashicha, "agar bo'ysunuvchilar rahbarlar tomonidan o'rnatilgan tartib qoidalar va ehtiyojlarga ko'ra boshqarilsa, ular o'z imkoniyatlarining taxminan 60 yoki 65% darajasida ishlashi mumkin, ya'ni o'z ishida saqlanib qolish maqsadida, shunchaki o'z majburiyatlarini qoniqarli darajada bajaradi, bo'ysunuvchilarning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish uchun, rahbarlar liderlikni amalga oshirish bilan ularda tegishli mulohaza shakllantirishi zarur" Rahbarlik - odamlarga maqsadli ta'sir o'tkazishga qaratilgan, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish bilan bog'liq boshqaruvning tarkibiy qismidir. Saylab qo'yilgan yoki tayinlangan rahbar qator funktsiyalarni bajaradi: jamoa faoliyati maqsadlarini aniqlaydi va shakllantiradi, shu faoliyatni rejalashtiradi, rag'batlantirish vositalari va usullarini belgilaydi, uni nazorat qilishni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2019-yil 23- avgustdagi xalq ta'limi tizimi xodimlari bilan bo'lgan

telemuloqotda quyidagicha fikrlarni bildirganlar: "Hozirgi zamon o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biri - kasbiy kompetentligi va intellektual salohiyatining yuqoriligi, sadoqatliligi, g'oyaviy e'tiqodligi va o'z kasbini sevishidir. Bu fazilatlar pedagoglarni boshqa kasb egalariidan ajratib turadi".

Bugungi o'quvchi-yoshlarda kreativlikni shakllantirish uchun bugungi pedagog namunaviy intellektga ega bo'lishi, zamonaviy ta'lim-tarbiya qonuniyatlarini mukammal bilishi va shu asosda o'z kasbi bilan bog'liq ijodkorlik qilish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Bugungi professor-o'qituvchi o'z shogirdlariga Vatanga sadoqat, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, tolerantlik, huquqiy maslahat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlarni shakllantirishi bilan bir qatorda mantiqiy fikrlashga odatlantirish va ijod qilishni o'rgatishi kerak bo'ladi.

Pedagogik takt va pedagogik etika» mavzusi bo'yicha talabalarga nazariy materiallar beriladi, seminar mashg'ulotlarini bajarishlari uchun uslubiy maslahatlar beriladi. Talabalar o'z ustilarida muntazam ishlab, berilgan

seminar mavzusi topshiriqlarini turli axborot vositalaridan foydalanib bajarish hamda ularni amaliy faoliyatda qo'llay olishlari darajasiga yetishgan, ya'ni pedagogik kompetentliklar shakllanishi kerak.

"O'qituvchi faoliyatida muomala madaniyati va psixologiyasi hamda pedagogik takt va pedagogik etika" mavzusini yoritishda o'qituvchi faoliyatida muomala madaniyatining o'ziga xos turlari, muloqotni tashkil etishda umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlari va funksiyalari, pedagogik etikaning mohiyati va xususiyatlari hamda o'qituvchi etikasida dilkashlik va pedagogik takt bo'yicha bilimlar beradi. Bu bilimlar amaliy va seminar mashg'ulotlari jarayonida mustahkamlanib boriladi. Mavzu yakunida talabaning bilimi testlar yoki boshqa topshiriqlar orqali tekshiriladi. Har bir modul bo'yicha mavzular shu tarzda talabalarga yetkazilib, ularda shu fan bo'yicha bilim va ko'nikmalari shakllantirib, bo'lajak o'qituvchi xislatlari tarbiyalanadi, pedagogik kompetentligi shakllantirib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 488 b.
2. Kenjaboyev A, Kenjaboyeva D. Pedagogik deontologiya va kompetentlik. Termiz 2022 yil. 100 bet.
3. Kenjaboyev A.E. Pedagogik rahbarning kasbiy kompetentligi va pedagogik mahorati. Zamonaviy ta'lim jur. 2020 № 10. 83 bet.
4. Kenjaboyev A.E. "Zamonaviy o'qituvchining kasbiy kompetentligi va kreativligi -bugungi kun talabidir". Xalq ta'limi jurnali 2020 yil №

DUDUQLANISHNI LOGOPEDIK SHAXOBCHA SHAROITIDA BARTARAF ETISHGA QARATILGAN KORREKSION ISH USLUBLARI

RAXMATOVA DILNAVOZ A'ZAM QIZI

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika
va inklyuziv ta'lim fakulteti o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlari, kelib chiqish sabablari, turlari, darajalari yoritilgan. Shuningdek, duduqlanishni logopedik shaxobcha sharoitida bartaraf etishga qaratilgan korreksion ish uslublari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: duduqlanish, duduqlanuvchi bolalar, maktabgacha yosh, fiziologiya, nutq, psixika, artikulyatsiya, fonema, nutq, klonik, tonik, aralash, nevro'z, shaxobcha olimlar, korreksiya.

Abstract This article describes the characteristics, causes, types, and levels of the speech of preschool children who stutter. Also, corrective work methods aimed at eliminating stuttering in the conditions of a speech therapist are described.

Key words: stuttering, stuttering children, preschool age, physiology, speech, psyche, articulation, phoneme, speech, clonic, tonic, mixed, neurosis, branchial scientists, correction.

Аннотация В данной статье описаны особенности, причины, виды и уровни речи детей дошкольного возраста, страдающих заиканием. Также описаны методы коррекционной работы, направленные на устранение заикания в условиях логопеда.

Ключевые слова: заикание, заикающиеся дети, дошкольный возраст, физиология, речь, психика, артикуляция, фонема, речь, клоническая, тоническая, смешанная, невроз, жаберные ученые, коррекция.

Zamonaviy shaxsga yo'naltirilgan yondashuv har bir bolaga uning aqliy rivojlanishi, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun munosib sharoitlarni ta'minlashga ustuvor ahamiyat beradi. Ko'p jihatdan, shaxsning qulay rivojlanishi va bolaning ijtimoiylashuvining muvaffaqiyati shaxslararo munosabatlarni o'rnatish qobiliyatini o'z ichiga olgan ijtimoiy ko'nikmalarning shakllanish darajasi bilan ta'minlanadi.

Psixologlarning (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontiev, M.I.Lisina, V.S.Muxina va boshqalar) qarashlariga ko'ra, muloqot bola rivojlanishining asosiy shartlaridan biri, uning shaxsiyatini shakllantirishning eng muhim tarkibiy qismi va nihoyat, boshqa odamlar orqali o'zini bilish va baholashga qaratilgan inson faoliyatining etakchi turi. Bolaning tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilishdagi qiyinchiliklari ko'pincha uning shaxsiy rivojlanishining kechikishiga,

sinf jamoasidagi past mavqega, noto'g'ri moslashishga va tashvishga sabab bo'ladi.

Ta'limiy eksperiment algoritmi bir-biriga bog'langan to'rtta blokni o'z ichiga oladi: metodologik blok, dastlabki-dagnostika blokini, korreksion-texnologik blokini va yakuniy-dagnostika blok.

Ushbu modelning dastlabki diagnostika bloki duduqlanuvchi bolalarini har tomonlama o'rganish, texnikani aniqlash, tadqiqot usullari va materiallarni miqdoriy qayta ishlashni nazarda tutadi.

Ushbu modelning korreksion-texnologik bloki eksperimentning shakllantirish bosqichida amalga oshirildi.

Duduqlanishni logopedik shaxobcha sharoitida bartaraf etishning pedagogik texnologiyasining yaxlit modelining uslubiy asosi zamonaviy aloqa tushunchasi (M.M.Baxtin, I.A.Zimnyaya, A.N.Leontiev, A.A.Leontiev, M.I.Lisina, T.N.Ushakova,

E.G.Fedoseeva, R.M.Frumkina, A.M.Shaxnorovich, F.Verderber, V.Spitzberg va boshqalar), psixolingvistikada qo'llanilgan, duduqlangan bolalarni o'qitishda kommunikativ va integratsiyalashgan yondashuvlar.

Duduqlanishni logopedik shaxobcha sharoitida bartaraf etishda psixolingvistik yondashuvning asosi kattalar va tengdoshlar bilan shaxslararo muloqotga qiziqishni saqlab qolish, ichki va tashqi aloqa mexanizmlarini takomillashtirish orqali muloqotga kirishish malakasini shakllantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishga hissa qo'shadigan bolalar muloqotining kompensatsion zaxiralari. Turli sub'ektiv yo'nalish va kommunikativ vazifalar bilan muloqotning tobora murakkablashib borayotgan holatlariga izchil qo'shilishi bilan og'zaki va og'zaki bo'lmagan kommunikativ vositalardan foydalanish tajribasini to'plash orqali bayonotlarni shakllantirish.

Kommunikativ yondashuv nutq va muloqot ko'nikmalarini tabiiy muloqotga (shu jumladan nutqni yaratishga) imkon qadar yaqin sharoitlarda shakllantirishni o'z ichiga oladi, boshqacha aytganda, u muloqot modeli sifatida o'qitishni tashkil qilishni ta'minlaydi.

Integratsiyalashgan yondashuv duduqlanuvchiga kompleks ta'sir ko'rsatish choralardan iborat bo'lib, asab tizimini yaxshilash va mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarni (dorivor preparatlar - tiklovchi va tinchlantiruvchi, fizioterapiya, massaj), shaxsiyatni qayta tarbiyalashga (psixoterapiyaning turli), shuningdek, duduqlanishni bartaraf etish jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlaydigan hal qiluvchi omillardan biri bo'lgan oilani (va qisman maktabni) korreksion-logopedik ishiga faol jalb qilishga qaratilgan.

Nutq buzilishlarini diagnostika qilish va bartaraf etish tamoyillarini sharhlovchi adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki,

ta'lim tamoyillari masalasi juda muhim, chunki u korreksiya va tarbiya jarayonining bevosita ilmiy asosiga aylanadi, bu aniq usullarni ishlab chiqishni va ularning logopediya amaliyotida empirik tarzda qo'llanilishi ta'minlaydi.

Korreksion-rivjlantiruvchi ishlarning tashxislash va tashkil etish tamoyillarini ishlab chiqishning asl nazariy asosi qonuniyatlar, kompensatsiya va zaxira qobiliyatlari, shuningdek, bolaning rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchlari haqidagi ta'limot L.S.Vigotskiy, A.V.Zaporojets, A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn, D.B.Elkonin va boshqa tadqiqotchilarning asarlarida korsatib otilgan.

Duduqlanishning beqaror tezligini o'rganish to'g'ri nutqning saqlanib qolgan qismi haqidagi, saqlanib qolgan nutqning nutq faoliyatidagi va nutq vaziyatidagi turli darajali murakkabliklariga bog'liq ravishdagi ko'rsatkichini belgilash to'g'risidagi tushunchalarni asoslash uchun imkoniyat yaratadi. Saqlangan nutq darajasini aniqlash logopedik ishning har bir bosqichidagi asosiy korreksiya vazifalari uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Qo'yilgan maqsadlarga erishish va yuqorida korsatilgan logopedik vazifalarini hal qilish uchun quyidagi tamoyillarni hisobga olish zarur:

- ilgarilovchi yondashuv tamoyili bir tomondan rivojlanishda funksional va organik kamchiliklari bor bolalarni ertaroq aniqlash zaruriyatini, ikkinchi tomondan shunga mos korreksion oqitishni ishlab chiqishni nazarda tutadi.

- rivojlantiruvchi-organik tamoyili L.S.Vigotskiyning eng yaqin rivojlantirish zonasi goyasiga asoslanadi-organik bolaning rivojlanishiga olib kelishi zarur.

- polifunksional yondashuv tamoyili bitta mashgulot tuzilmasida bir vaqtning ozida bir nechta korreksiyalash vazifalarini hal qilishni ko'zda tutadi.

- faollik va onglilik tamoyili-oz ishida bolalarning yanada jadal ruhiy rivojlanishiga komaklashadigan bolalarning bilish qobiliyatlarini faollashtirish usullarini koza tutadi, bolaning organilayotgan materialni tushunishi va uni amaliy faoliyatda muvaffaqiyatli qollay olishini koza tutadi.

- yakka yondashuv va tushunarlik tamoyili-patologik jarayonning yosh, fiziologik xususiyatlari va oziga xos tomonini hisobga olishni koza tutadi. bu tamoyilning amal qilishi harakat, nutqiy va musiqiy vazifalarning izchilligi asosida quriladi.

- talablarni asta-sekin oshirib borish tamoyili-shakllanayotgan malakalarni egallab va mustahkamlab borilishi bilan asta-sekin ancha sodda vazifalardan ancha murakkab vazifalarga otishni koza tutadi.

- korgazmalilik tamoyili-bolalarning eshitish, korish va harakat obrazlarini boyitish maqsadida organizmning barcha analizator tizimlarining ozaro uzviy aloqasi va ozaro keng harakatlarini taminlaydi.

Pedagogik texnologiyaning maqsadi duduqlanuvchi boalarda og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot vositalarida ravonlikni rivojlantirish, ularga turli kommunikativ vaziyatlarda muloqot sub'ektlarining o'zaro ta'sirida o'z rejasini amalga oshirishga imkon berishdir. Pedagogik texnologiya quyidagilarni rivojlantirishga qaratilgan:

sezgi va motor funktsiyalari;

og'zaki bo'lmagan muloqot;

og'zaki muloqot;

hissiy - irodaviy soha;

barkamol va murakkab bo'lmagan shaxs xususiyatlarini shakllantirish.

Nutqiy nafasning buzilish duduqlanishning doimiy buzilishidir. Nutq apparati muskullarida faol tortishishlarni paydo bolishi bilan birga nutqiy nafasning buzilishi quyidagi korsatkichlar bilan xarakterlanadi: nutqni boshlashdan oldin olinadigan havo oqimi kolamining yetarli

emasligi, nutqiy nafasning qisqaligi, nutqiy nafas va fonatsiya ortasidagi koordinatsiyalashgan mexanizmlarining shakllanmaganligi.

Nutqiy nafasni rivojlantirish boyicha ishlash oz ichiga uch bosqichni qamrab oladi:

Nafas apparatining fiziologik imkoniyatlarini kengaytirish (difragmali qovurgali nafasni ornatish).

Davomli fonatsion nafas chiqarishni shakllantirish.

Nutqiy nafasni shakllantirish.

Psixoterapevtik treninglar (Logotrening) - dam olishga, o'z-o'zini kuzatishga, voqealar va his-tuyg'ularni eslab qolishga yordam beradi. Ular mashg'ulotning boshida ham - sozlash maqsadida, ham oxirida - mashg'ulot davomida olingan tajribani birlashtirish uchun o'tkaziladi.

Pedagogik texnologiyada maqsadiga qarab quyidagi kommunikativ mashqlar turlaridan foydalaniladi. Individual mashqlar o'z tanasi bilan aloqani tiklash va yanada chuqurlashtirishga, holatlar va munosabatlarning og'zaki bo'lmagan ifodasiga qaratilgan. Juftlik mashqlari sherikga nisbatan "ochiqlik" ni targ'ib qiladi, ya'ni. his qilish, tushunish va qabul qilish qobiliyati. Talim muassasasi mashqlari birgalikdagi faoliyatni tashkil etish orqali oquvchiga jamoada ozaro munosabat konikmalarini beradi.

Duduqlanishni logopedik shaxobcha sharoitida bartaraf etishning tavsiflangan pedagogik texnologiyasi o'quv yili davomida olib borildi.

Mashg'ulot jadvali: haftasiga 3 ta mashg'ulot.

Mashg'ulot vaqti: 60 daqiqa.

Ta'lim shakli: kichik guruh (3 dan 6 kishigacha). Sinflar bir xil yoshdagi o'quvchilar uchun.

Mashg'ulot tuzilishi:

baqtni tashkil etish;

psixoterapevtik treninglar;

nafas olish mashqlari;
 artikulyatsion gimnastika;
 mimik muskullarni rivojlantirish
 mashqlari;
 intonatsiya - fonetik va ovozli mashqlar;
 muloqot mashqlari.

Pedagogik texnologiyani amalga oshirishda mashgulotlarni o'tkazishning didaktik tamoyillari V.I.Seliverstov; A.N.Strelnikovaning nafas olish mashqlaridan mashqlar; psixo-gimnastikani o'tkazish g'oyalari M.I.Chistyakova.

7-8 yoshli o'quvchilarda duduqlanishni bartaraf etishning pedagogik texnologiyasi bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Bosqichlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq va o'zaro bog'liqdir.

Tayyorgarlik bosqichi ikki qismdan iborat:

1. Noverbal muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish orqali muloqotga kirishish malakasini rivojlantirish.

2. Og'zaki muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish orqali muloqotga kirishish malakasini rivojlantirish.

Og'zaki bo'lmagan muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish orqali muloqotga kirishish malakasini rivojlantirish.

Ushbu bo'limning maqsadi - og'zaki bo'lmagan aloqa vositalaridan erkin foydalanishni rivojlantirish. Maqsadga erishishda quyidagi vazifalarni hal qilish lozim:

aloqaning optokinetik vositalarini takomillashtirish (mimik, pantomimik vositalar yordamida berilgan hissiy holatni etkazish qobiliyatini shakllantirish);

paralingvistik aloqa vositalarini (ovoz balandligi, tovushning davomiyligi va kuchi, ovoz tembri, intonatsion-fonetik va ovozli mashqlar yordamida) rivojlantirish;

aloqaning ekstralingvistik vositalarini (nutqning temp-ritmik tomoni, musiqiy-ritmik mashqlardan foydalanish, bo'g'inlarni,

so'zlarni, metronom ostida o'qishni) rivojlantirish;

vizual aloqani yaxshilash:

- nafas olish mashqlari yordamida nafas olishni rivojlantirish;

- yordamida artikulyatsion vosita ko'nikmalarini rivojlantirish artikulyatsion gimnastika.

Og'zaki nutq malakalarini rivojlantirish orqali muloqotga kirishish malakasini shakllantirish.

Og'zaki muloqot - bu og'zaki nutq bo'lib, u hanuzgacha muloqotning eng keng tarqalgan va fikrlarni etkazishning eng universal usuli bo'lib qolmoqda.

Ushbu bo'limning maqsadi - duduqlanmasdan muloqot qilishning kommunikativ va nutq ko'nikmalarini rivojlantirish.

Nutq mahorati - optimal parametrlar bo'yicha amalga oshiriladigan nutq operatsiyasi. Bunday parametrlar - ongsizlik, to'liq avtomatiklik, til normasiga muvofiqligi, normal sur'at (bajarilish tezligi, barqarorlik, ya'ni o'zgaruvchan sharoitlarda operatsiyaning o'ziga xosligi). Agar ushbu mezonlarga (parametrlarga) ko'ra nutq operatsiyasi bizni qanoatlantirsa, o'quvchi uni to'g'ri bajaradi - nutq mahorati shakllanadi.

Asosiy bosqich. Shaxslararo muloqot ko'nikmalarini takomillashtirish orqali muloqotga kirishish malakasini rivojlantirish.

Asosiy bosqichning maqsadi - kommunikativ faoliyatni amalga oshirish jarayonida boshqa odamlar bilan samarali munosabatda bo'lish uchun olingan bilimlardan faol foydalanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni turli vaziyatlardagi harakatlarni rivojlantirish.

Ushbu bosqichning maqsadi quyidagi vazifalarni hal qilish jarayonida amalga oshirildi:

- shaxslararo muloqot ko'nikmalarini takomillashtirish: bolalarni jamoaviy ishning

berilgan qoidalariga rioya qilishga, bir-biri bilan mohirona muloqot qilishga, yaxshi ishbilarmonlik munosabatlarini ornatish va saqlashga orgatish;

-turli xil hayotiy vaziyatlarda vaziyatga mos keladigan tarzda o'z-o'zidan (qo'ng'irchoqsiz) muloqot qilish ko'nikmalarini mustahkamlash: bolalarni mohirona muhokama qilishga, o'z fikrlarini bildirishga va boshqalarni tinglashga

o'rgatish.

Yakuniy - kommunikativ kompetensiyani shakllantirish pedagogik texnologiyani diagnostik bloki.

Taklif etilayotgan pedagogik texnologiya modelining yakuniy diagnostik bloki doirasida duduqlanuvchi bolalarda muloqotga kirishish malakasi va ravon nutq ko'nikmalarini shakllantirishni baholashning nazorat-baholash bosqichi amalga oshirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi PF-4947 son Farmoni // Xalq so'zi, 2017 8 fevral.
2. Volkov B.S., Volkova N.V, Metodi issledovaniya v psixologii / Volkov B.S., Volkova N.V. – M.: 2002-208 s.
3. Gedz Yelena, Seredenko Nina Profilaktika deviantnogo povedeniya podrostkov/Psixologicheskiy trening vnutrigruppovogo vzaimodey-stviya /E. Gedz, N. Seredenko//Shkolnyy psixolog. - 2004. № 29. - s. 9 – 24
4. Detskaya prakticheskaya psixologiya / Uchebnik / Pod red. profes. T.D. Marsinkovskoy. - M.: GARDARIKI, 2000. - s. 147
5. Duxnovskiy S.V. Diagnostika mejlichnostnyx otnosheniy. Psixologicheskiy praktikum / S.V. Duxnovskiy – SPb.; Rech, 2010. – 141 s.

AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALAR FANI MASHG'ULOTLARIDA 4K MODEL KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

SADIKOVA G.SH.

Toshkent Davlat agrar universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot kommunikatsion texnologiyalarini o'qitishda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning ahamiyati haqida so'z boradi. Ijodkorlikni aniqlash va rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: 4K, kreativ, ijodkorlik, kompetensiya, raqamlashtirish, integratsiyalashgan, IT.

Аннотация: В данной статье говорится о важности развития творческих способностей при обучении информационным и коммуникационным технологиям. Даны рекомендации по выявлению и развитию творческих способностей.

Ключевые слова: 4K, креатив, конструктив, креативность, коммуникативные навыки, компетентность, интегрированность, контекстуализация.

Annotation: This article talks about the importance of developing creativity in teaching information and communication technologies. Recommendations for identifying and developing creativity are given.

Key words: 4K, creative, creativity, competence, digitization, integrated, IT.

Asosiy qism: Axborot texnologiyalar asrida raqamli texnologiyalar deyarli barcha sohalarda o'z o'rnini egallab kelmoqda. Sohalarni raqamlashtirish hamda internet tarmog'idan unumli foydalanish joriy etilmoqda va bu o'zining samarasini ko'rsatib kelmoqda. Sohalardagi bunday o'zgarishlar ayrim kasblarning yo'q bo'lishi, ayrimlarini esa paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Inson jismoniy kuch sarflab bajarayotgan ishlar robotlar va texnik vositalar zimmasiga yuklanmoqda. Raqamli texnologiyalarning bunday rivojlanishi IT sohasida faoliyat yuritayotgan kadrlarning o'ziga xos fikrlashida ekanligi. Axborot texnologiyalarida faoliyat olib borayotgan yoki faoliyat olib bormoqchi bo'lgan talaba muammoga boshqacha rakursdan qaray olishi kerak. Masalaning optimal yechimini topish uchun talaba kreativ fikrlashga ega bo'lishi kerak. Nafaqat IT sohasida, balki ixtiyoriy raqamlashtirilishi kerak bo'lgan soha egasida yangicha fikrlash va yaratuvchanlik qobiliyati bo'lishi kerak. Bunday qobiliyatni rivojlantirish uchun talabalarga mutaxassislik bilimlaridan tashqari qo'shimcha qobiliyatlarni

rivojlantirishga yordam beruvchi 4k modelini qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi. 4k modelini ta'limda qo'llash orqali talabalarda to'rtta qo'shimcha qobiliyatni shakllantirish mumkin. Aynan yangicha fikrlash qobiliyati kreativlik(ijodkorlik) deyiladi. Ijodkorlik - tubdan yangi narsalarni tasavvur qilish va rivojlantirish qobiliyati, muammolarni hal qilishda yondashuvlar, savollarga javoblar, mavzuga duch kelish yoki bilimlarni qo'llash, sintez qilish va o'zgartirish orqali fikr bildirish. Ijodiy va innovatsion fikrlash - bu olib boradigan fikrlash turi tushunchalar, yangi yondashuvlar, yangi qarashlar, umuman olganda, tushunish va qarashning yangi usuli hisoblanadi. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish vositalariga musiqa she'riyat, raqs, dramatik adabiyot va texnologik innovatsiyalar kiradi.

Talabaga berilgan topshiriq ustida ishlayotganda uning ijodkorlik qobiliyatini quyidagicha baholash mumkin.

1. Qiziqish (topshiriqqa faol qiziqish):
-atrofdagi dunyoga qiziqish (vazifa holatidan kelib chiqib) va ko'proq bilish istagining borligi;

-o'z savollariga mustaqil ravishda javob izlash.

2. G'oyalar yaratish (tasavvur). O'z g'oyalarni ishlab chiqish. Bu yerga ikki jihat ajralib turadi:

-taklif etilayotgan g'oyalarning o'ziga xosligi;

-moslashuvchanlik yoki harakatchanlik, ko'p yangi g'oyalarni o'ylab topish qobiliyati.

3. Taklif etilayotgan g'oyalarni ishlab chiqish:

-taklif qilingan g'oyalarni turli pozitsiyalardan baholash va ularning kuchli va zaif tomonlarini izlash;

-g'oyani yaxshilash yoki undan voz kechish maqsadi;

-o'zgaruvchan sharoitlarda va o'z faoliyatini tezda qayta qurish qobiliyati;

-o'rganilayotgan ob'ekt haqida yangi ma'lumotlarning paydo bo'lishi bilan tez tushunish va moslashish qobiliyati. [2]

Muammoni o'rganilganligi: 4K modelida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha M.A Pinskaya, A.M Mixaylovalarning "4K kompetensiyasi:shakllantirish va darsni baholash" nomli amaliy tavsiyasida o'qituvchilar uchun quyidagi tavsiyalarni bergan.

Ijodiy vazifa va ijodiy faoliyatning xususiyatlari:

-Talabalarda motivatsiya yaratish (katta falsafiy savol berish, nuqtai nazardan ish beruvchidan talab va istiqbollarni ko'rsatish shaxsiy kasbiy rivojlanish);

- Talabalar orasida tanlovning xilma-xilligi;

- Belgilangan yechim algoritmining yo'qligi;

- Bir nechta to'g'ri yechimlarga ega bo'lish;

- Kasbiy faoliyatning turli sohalaridan bilim va malakalar jalb qilinishi;

- Qaror qabul qilishda majburiy muhokama qilish;

- Ishning guruh shakli;

- Guruh tomonidan o'z mahsulotini ishlab

chiqish.[3]

Metod: Ijodkorlik nostandart yechimlar va ko'nikmalarni ko'rish va qo'llash qobiliyati yuqori noaniqlik sharoitida muammolarni hal qilish uchun yangi vositalarni yaratish bular tez o'zgaruvchan dunyoda samarali rivojlanish uchun zarur shartlardir. eduScrum talabalarga qanday usul va usullarda mustaqil tanlash imkonini beradi barcha maqsadlarga erishish uchun o'z loyihasi ustida ishlash uchun foydalanadi maqsadlar va muvaffaqiyatli loyiha uchun barcha qabul mezonlariga javob beradi. Loyihaning boshlang'ich nuqtasida talabalarda loyihani bajarish uchun tayyor reja, vositalar mavjud. Shuning uchun ular loyihani oldinga siljitish uchun o'z yo'llarini topishlari kerak. Bu ham ixtirochilik, ham ayni paytda ijodkorlikni qamrab olishga yordam beradi.

Bundan tashqari kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun darsda mavzuga bog'lab, talabalarga aylanachalar beriladi va shu aylanachalarni birlashtirish, ayrim elementlar qo'shish orqali hayotda ko'rgan jismlar chizish topshirig'i beriladi. Agarda talaba ko'p ko'rgan jism narsalarni chizgan bo'lsa hali kreativ fikrlamayotgan bo'ladi. Shunday hollarda aylanalar soni oshiriladi yoki fanga oid jismlar chizishni buyurish mumkin.[4]

Butun dunyoda raqamli texnologiyalardan foydalanish, insonlarning tobora internetga bog'lanib qolish oqibatida muloqotchanlik, hamkorlik, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik, tadqiqotchanlik, tashabbuskorlik kabi ko'nikmalari tobora kamayib borayotganligi va shu tarzda davom etsa yo'qolish xavflari mavjud. Shuning uchun mamlakatimizda ta'lim jarayonida yangicha yondashuvlar, raqamli va online ta'lim tizimlaridan farqli o'quvchilarda ushu ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratishimiz eng muhim vazifalar etib belgilanmoqda. Zamonaviy ta'limda interaktiv, yangicha texnologiyalardan foydalanish, muammoga asoslangan ta'lim, loyihaga asoslangan ta'lim, tadqiqotchilikka asoslangan ta'lim texnologiya, kevst texnologiya, STEAM

texnologiyalaridan foydalanish o'z samarasini bermoqda.

Muammoga asoslangan ta'lim (Problem Based Learning)- bu texnologiya hayotda uchraydigan muammolarni yechimlarini mustaqil topish, hamkorlikda muhokama qilish va eng optimal yechimini topishga yo'naltirilgan. Ushbu ta'lim texnologiyasida o'quvchi:

- Lederlik
- Jamoada ishlash
- Mantiqiy fikrlash
- Ijodiy fikrlash
- Jamoa oldida ma'ruza qilish
- Moslashuvchanlik
- Muammolarni samarali hal qilish
- O'z-o'zini o'qitish
- Samarali hamkorlik qilish
- Ichki motivatsiyani rivojlantirish
- O'z fikrini himoya qila olish kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Loyihaga asoslangan ta'lim (Project-Based learning)- loyihalash ta'limning asosiy mohiyati muammoli vaziyatni vujudga keltirish va muammoni hal etish yo'llarini ko'rsatish. Ushbu ta'lim texnologiyasida o'quvchi:

- Tajriba o'tkazish
- Natijalarni solishtirish
- Tahlil qilish
- Xulosa chiqarish
- Olingan natijalarni bayon eta olish kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi.

STEAM texnologiyasi - maktab o'quvchilarini yangi o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish tizimiga muqobil tizim hisoblanadi. U bolalarni bir vaqtning o'zida Science (tabiiy fanlar), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Art (san'at) va Mathematics (matematika) bo'yicha o'qitish tizimiga asoslangan, bunda o'quvchilar amaliy va loyiha mashg'ulotlari yordamida saboq oladilar.

STEAM ta'limi texnologiyasi o'quvchi yoshlarning rivojlanishini tashqi olam bilan bevosita bog'laydi. Ma'lumki, tabiiy fanlar atrofimizdagi olam bilan bevosita bog'liq

texnologiya kundalik hayotimizda doimiy ravishda qo'llaniladi, muhandislik esa uylar, yo'llar, ko'priklar va mashina mexanizmlarda o'z aksini topgan, biror bir kasb, kundalik mag'ulotlarimiz ozmi-ko'pmi matematika fani bilan ham bog'langandir. Shuning uchun STEAM texnologiyasi 5 ta fan integratsiyasi asosida o'quvchilarni hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kvest texnologiyasi-bu ta'lim oluvchiga qo'yilgan muammoni noaniq echim bilan tekshirishga undash va rivojlantirish uchun rag'batlantirishda internetdagi muhim manbalarga havolalar va haqiqiy vazifalardan foydalanadigan ta'lim tuzilmasidir. Bunda ta'lim oluvchi fanga oid ma'lumotlarni qidirish orqali yanada chuqurroq bilimlarga ham yakka tartibda, ham guruh orqali erishish mumkin.

Veb-kvest texnologiyasi – kvest texnologiyasining tarkibiy qismi bo'lib, bu internet imkoniyatlaridan foydalangan holda mustaqil tadqiqot faoliyatini olib borishga mo'ljallangan texnologiyadir, degan fikrni ilgari surgan.

Ushbu texnologiyalar orqali o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalari ya'ni barcha hayotda uchraydigan muammolarni hal qila olish, hankorlik qila olish, eng asosiysi tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga erishiladi.

Xulosa: Ma'lumki, inson miyasi ikkita chap va o'ng yarim sharlardan iborat. Ularning har birining o'z vazifasi bor. Chap miya yarim shari yaxshi shakllangan insonlarning katta qismi arifmetik amallarni bajarishda qiynalishmaydi va ular aniq fanlarni oson o'zlashtiradilar. O'ng miya yarim sharida diqqatni jamlash, tasviriy xotira, ijodkorlik, rassomlik kabi hislatlar shakllanadi. Ikkita miya yarim sharining birdek rivojlanishi inson faoliyati davomida ulkan imkoniyatlar eshigini ochadi.

Rassomlik yoki musiqa ijrosi kabi san'at asarlari haqida fikr yuritganda, miyaning o'ng yarim shari ijodiy g'oyalarni shakllantirishga va tana harakatlarini boshqarishga yordam beradi. Aksincha, chap yarim shar voqealar va

ma'lumotlarni mantiqiy tahlil qilish va talqin qilishga hissa qo'shadi.

Odamlar yarmini ikkinchisidan ustun qo'yishi mumkin, bu esa o'sha yarmining fikrlash tarzini afzal ko'rishiga olib keladi. Biroq, bu fikrlashda miyaning ikkinchi yarmi ishlatilmaydi degani emas; Aksincha, ikki yarmining ishi g'oyalarni ishlab chiqish va kundalik hayotda muvozanatli va keng qamrovli qarorlar qabul qilish uchun birlashtirilgan.

Ijodiy fikrlash nafaqat san'atda, balki ilm-fan va texnologiyalar rivojida ham muhim rol o'ynaydi. Kadrlar tayyorlashda 4K modelini sohani o'rganish bilan birgalikda qo'llash miyaning ikkita yarimsharlarini

ishlatishga undaydi. Aslida bolalarni ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish uchun yoshligidan musiqa yoki rassomchilik bilan bog'liq to'garaklarga jalb qilish kerak, bu to'garaklar uning kelajakdagi sohasiga bog'liq bo'lmasa ham. Lekin bunday qobiliyatlar rivojlantirilgan talabalar kamchilikni tashkil qiladi. Hechdan ko'ra kech bo'lsa ham talabalar o'z sohasida yangiliklar qiladigan kadr qilib tayyorlash uchun mashg'ulotlarda ijodkorlikni rivojlantirishga e'tibor berish zarur. Ayniqsa axborot texnologiyalari fanini o'qitishda, chunki hozirgi asrda sohalardagi yaratuvchanlik raqamlashtirish orqali amalga oshirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Полушкин Д.П. EduScrum как средство формирования «4К» компетенций обучающихся// Синергия Наук. 2018.
2. Панов Н.А, Зайцева К.С Формирование компетенций «4К» обучающихся профессиональных образовательных организаций. Методические рекомендации. Санкт-Петербург 2021 г
3. Компетенции «4К»: формирование и оценка на уроке: Практические рекомендации / авт.-сост. М. А. Пинская, А. М. Михайлова. – М.: Корпорация «Российский учебник», 2019
4. D.U.Karshiyeva “O'quvchilarda “4k” ko'nikmalarini rivojlantirishga doir amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish metodiksi”- Nukus-2024, 32 bet.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ.

КУРАНБОВА МУХАРРАМ ШАВКАТ КИЗИ

Чирчикский государственный педагогический университет.

Аннотация. В данной статье показано на что обращать внимание при повышении профессионального мастерства будущих педагогов, формировании их предметных и практических компетенций.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, практическая компетентность, практическая деятельность, педагогическая деятельность, инновационная технология.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo`lajak o`qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda, ularning fan va amaliy kompetentsiyalarini shakllantirishda nimalarga e`tibor berish lozimligi bayon etilgan.

Tayanch so`zlar: kompetensiya, kasbiy kompetensiya, amaliy kompetensiya, amaliy faoliyat, pedagogik faoliyat, innovatsion texnologiya.

Abstract. This article shows what to pay attention to when improving the professional skills of future teachers, forming their subject and practical competencies.

Key words: competence, professional competence, practical competence, practical activity, pedagogical activity, innovative technology.

Введение

Определив понятие и содержание педагогических условий в процессе обучения и основываясь на вышеизложенном, в данной работе мы будем применять понятие «педагогические условия для формирования и развития предметно-практических компетенций будущих педагогов профессионального обучения в условиях производственного обучения».

Следует отметить, что формирование предметно-практических компетенций в условиях производственного обучения - сложный многогранный процесс, реализация которого требует создания необходимых условий, которые будут соответствовать новым требованиям подготовки высококвалифицированных специалистов на достаточном уровне.

Широкий круг различных подходов А. Я. Сердюковой рассматривается в широ-

ком спектре - от внедрения определенных форм, методов и способов обучения до создания в учебном заведении образовательной среды с определенными характеристиками [1, с. 136]. Проведенный анализ подходов ученых к поставленной проблеме и собственные наблюдения позволили определить, что эффективность формирования предметно-практических компетенций в процессе обучения напрямую зависит от наличия и успешности реализации педагогических условий, которые будут создавать необходимую предметную образовательную среду, а соответственно, обеспечат эффективность профессионального становления будущего специалиста. К данным педагогическим условиям можно отнести развитие определенных свойств личности, установление благоприятной психологической атмосферы в группе, воздействующей на личностное развитие студен-

тов; формирование профессиональных качеств, знаний, умений, навыков, постоянного творческого поиска, необходимо для дальнейшей реализации будущего педагога в профессиональной среде; отбор содержания обучения в соответствии с уровнем сформированности необходимых компетенций обучающихся; организация личностно-ориентированного взаимодействия между преподавателем, учебным мастером и студентами. Реализация в ходе обучения педагогом обозначенных условий положительно скажется на эффективности обучения и усвоения обучающимися учебного материала.

Анализ литературы

По мнению А. А. Вербицкого, предметной основой формирования профессиональной компетентности специалиста является введение типовых заданий, разработанных на основе проблемных ситуаций в образовательную деятельность студента по овладению теми или иными знаниями и умениями, которые необходимы для его будущей производственной деятельности [9, с. 29]. Следовательно, формирование определенных компетенций возможно путем внедрения в учебный процесс конкретных инновационных технологий, которые способствуют повышению эффективности обучения и воспитания личности и направлены на подготовку высококвалифицированных специалистов, получивших базовые и прикладные знания.

С точки зрения Л. Г. Семушиной [2], такие задания должны интегрировать все ранее полученные обучающимися знания, быть непосредственно связаны с практической деятельностью, отображать связь практики с теоретическим учебным материалом, сопровождаться методическими рекомендациями и иметь

критерии оценивания. То есть учебный процесс должен быть ориентирован на дальнейшую реализацию потенциальных возможностей обучающегося и их превращение в норму и форму существования, а решение этой проблемы возможно посредством использования активных методов обучения, большинство из которых должно быть направлено на проектирование педагогической деятельности, организацию индивидуальной и групповой работы обучающихся.

Считаем, что именно такой подход даст возможность развивать предметно-практические компетенции при подготовке будущих педагогов профессионального обучения в условиях производственного обучения в высшей школе, а также обоснованно и гармонично интегрировать в учебный процесс инновационные технологии.

Ранее, в наших публикациях было доказано, что «эффективное формирование предметно-практических компетенций у будущих педагогов профессионального обучения в соответствии с разработанной моделью будет эффективно реализовано в определенных педагогических условиях.

Первое педагогическое условие (создание мотивационной практико-ориентированной среды) предполагает мотивацию обучающихся к овладению профессией.

Для успешной его реализации необходимо на начальном этапе обучения:

- определить у обучающихся первичные мотивы выбора профессии и дальнейшие его намерения относительно трудовой деятельности;
- создать привлекательность и позитивное отношение к профессии посредством проведения практических занятий

в специально оснащенных лабораториях, наполненных современным швейным и влажно-тепловым оборудованием, инструментами и приспособлениями, работа в которых организована по типу швейного цеха промышленного предприятия;

- повысить интерес к выбранной профессии посредством показа видеороликов и презентаций, демонстрирующих поэтапную технологическую обработку узлов и изделий;

- применять активные методы обучения (деловая игра, метод проектов) в ходе проведения которых студент «примеряет» на себя должности специалистов швейного предприятия;

- использовать дидактические средства обучения для облегчения реализации принципа наглядности при овладении обучающимися профессиональными компетенциями в условиях производственного обучения.

Методология

Исходя из того, что первое педагогическое условие, необходимое для формирования предметно-практических компетенций будущих педагогов профессионального обучения швейного профиля заключается в создании мотивации на начальном этапе обучения, возникает вопрос о более детальном анализе данного понятия и определении его значимости для овладения профессией.

Последнее время мотивация трактуется по-разному. Так, В. И. Жигирь (В. И. ЖиПрь) и Е. А. Чернега (О. А. Чернега) рассматривают данное понятие в одном случае - как совокупность факторов, которые определяют поведение личности, в другом - как совокупность мотивов, которые побуждают ее к активным действиям [4, с. 51].

Как считает В. Я. Платов, любая дея-

тельность, совершаемая человеком, как явление психическое есть совокупность мотивов.

В словаре по психологии, мотив (от лат. *movere* - приводить в движение, толкать) определяется по-разному:

- 1) побуждение к деятельности, связанное с удовлетворением потребностей субъекта;

- 2) предметно-направленная активность определенной силы;

- 3) побуждающий и определяющий выбор направленности деятельности, предмет (материальный или идеальный), ради которого она осуществляется;

- 4) осознаваемая причина, лежащая в основе выбора действий и поступков личности.

В педагогическом энциклопедическом словаре, оговаривается, что мотивы человека развиваются на протяжении всей его жизни через расширение и обогащение жизненного мира субъекта, осваиваемого им в его предметной деятельности. На основе вышесказанное, Г. А. Умерова, рассматривает мотив как «потребность, которая побуждает к деятельности», а мотивацию как «совокупность, систему психологически разнородных факторов, детерминирующих поведение и деятельность человека» [3, с. 97].

С позиции А. К. Марковой, с которой мы полностью согласны, без создания необходимых условий для появления у будущего педагога внутренних побуждений (мотивов, целей, эмоций) невозможно возникновение мотивации, ее осознания и дальнейшего саморазвития. Решением вопроса формирования мотивации является определение и актуализация имеющихся мотивов с последующим созданием их иерархии согласно целям учебно-познавательной деятельности, а

также обеспечение стойкости и самостоятельности проявления ведущих из них.

В своих работах П. М. Якобсон выделяет три основных типа мотивации: отрицательная, положительная и познавательная.

К первому типу можно отнести обучающегося, не уверенного в успехе, боящегося критики. С деятельностью, в которой уже случались неудачи, у него обычно связаны отрицательные эмоции, он не испытывает удовлетворения от этого занятия. В результате он часто оказывается неудачником с «выученной беспомощностью». Также данная проблема заключается в непонимании и упреках со стороны родителей, осознании своего неравноправного положения среди более грамотных сверстников, неприятных переживаниях, вызванных отрицательным отношением окружающих, что разрушающе действует на личность, и требуется специальная работа по перестройке такой мотивации.

Обсуждение

Ко второму типу необходимо отнести мотивированного на успех обучающегося, ставящего перед собой положительную цель. Такие люди отчетливо проявляют стремление во что бы то ни стало добиться успеха в определенной деятельности, при этом они активно ищут средства и условия, способствующие этому, рассчитывая получить одобрение за свои действия. Для таких обучающихся характерна мобилизация сил и сосредоточение внимания на достижении поставленной цели, а связанная с этим работа вызывает у них положительные эмоции.

Третий тип - это познавательная мотивация, она связана с самим процессом учебной деятельности и побуждается внутренними, присущими самой дея-

тельности мотивами, то есть высокой познавательной активностью обучающегося.

Как считают В. И. Жигирь (В. И. Жиыр) и Е. А. Чернега (О. А. Чернега), «мотивация в профессиональной деятельности определяется наличием ее содержания, профессиональными установками человека, мотивационно-ценностным отношением, что формирует профессиональный менталитет личности» [4, с. 51]. Также большое значение необходимости создания мотивации в профессионально-педагогической деятельности будущих педагогов придает В. И. Кудзова. Она считает, что на начальном этапе обучения необходимо формирование профессиональной мотивации благодаря пониманию студентами ценностей и социальной значимости педагогической профессии, выявлению и развитию у них профессионально важных качеств, которые в дальнейшем обеспечат наличие базового уровня психолого-педагогических знаний и умений. Главным инструментом в достижении поставленной цели ученик считает использование на занятиях психолого-педагогических тренингов, игровых технологий, докладов и т.д. [8, с. 142].

Заключение

Как отмечалось ранее в наших публикациях, итоги по проделанной работе подводятся преподавателем совместно с учебным мастером. Ими определяется, насколько обучающийся справился с заданием, и ему выставляется соответствующая оценка. Таким образом, из носителя готовых знаний преподаватель превращается в организатора познавательной и исследовательской деятельности обучающихся. При этом изменяется и психологический климат в группе, так

как преподаватель старается переориентировать свою учебно-воспитательную работу и работу обучающихся на разнообразные виды самостоятельной деятельности исследовательского, творческого и поискового характера.

Главным результатом внедрения проектной формы обучения на занятиях производственного обучения является повышение творческого и делового потенциала у обучающихся, создание оптимальных условий развития профессионального мышления и формирования предметно-практических компетенций в процессе производственного обучения. Исходя из того, что основной целью про-

изводственного обучения является углубление, обобщение, систематизация и закрепление полученных знаний по дисциплине, овладение обучающимися профессиональными умениями и навыками в ходе выполнения практических заданий, предопределяется реализация активных и интерактивных методов обучения при формировании предметно-практических компетенций.

Таким образом, представленные педагогические условия связаны между собой и дополняют друг друга, так как служат повышению уровня профессионального образования в современном образовательном пространстве.

Список Литературы:

1. Авдеев, В. М. Педагогическая система формирования ключевых образовательных компетенций старшеклассников: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Владимир Михайлович Авдеев. - Тамбов, 2007. - 279 с.
2. Аверина, М. Н. Структура общепрофессиональных умений педагога: рефлексивный компонент / М. Н. Аверина, А. В. Воронин // Ярославский педагогический вестник - 2013. - № 2. - Том II (Психолого-педагогические науки) - С. 112-119.
3. Андреев, В. И. Педагогика : учебный курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев. - Казань : Центр инновационных технологий, 2012. - 608 с.
4. Андреев, В. И. Педагогика высшей школы. Инновационно-прогностический курс: учеб. пособие / В. И. Андреев. - Казань: Центр инновационных технологий, 2013. - 500 с.
5. Артамонова, Е. И. Педагог в поиске инновационной деятельности / Е. И. Артамонова // Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития : материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 130-летию со дня рождения А. С. Макаренко / под ред. Е. И. Артамоновой. - М. : МАНПО, 2019. - С. 3-13.
6. Артюх, С. Ф. Концепция инженерно-педагогического образования в Украине / С. Ф. Артюх, А. Т. Ашеро, В. И. Лобунец // Региональш перспективи : наук.-практ. журнал. - К. 1998. - № 2. - С. 21-25.
7. Архангельский, С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. : учебно-методическое пособие. - М.: Высшая школа, 1980. - 368 с.
8. Архипенко, Я. И. Критерии сформированной личности [Электронный ресурс] / Яна Игоревна Архипенко // Образовательный портал «Справочник». - Режим доступа: https://spravochnick.ru/psihologiya/psihicheskie_svoystva_lichnosti/kriterii_sformirovannoy_lichnosti/
9. Бабанский, Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Методические основы / Ю. К. Бабанский - М.: Педагогика, 2005. - 193 с.

QUYI SINIF AQLI ZAIF O'QUVCHILAR XOTIRASINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

SHAHNOZA AMIRSAIDOVA

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti, p.f.n

Annotatsiya. Mazkur maqolada quyi sinf aqli zaif o'quvchilar xotirasini rivojlantirish usullari ko'rsatib o'tilgan. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan maktab o'quvchilarining bilish jarayonlarini tuzatishda xotirani rivojlantirish, qiyosiy tahlil va sintez qilish muammolari, xotira xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalanish mumkin bo'lgan testlar tahlil qilingan.

Kalit so'z va iboralar: aqli zaif, xotira, bilish jarayoni, nuqson, korreksion ish, ta'lim-tarbiya.

Аннотация. В данной статье показаны методы развития памяти умственно отсталых учащихся младших классов. Проанализированы проблемы развития памяти, сравнительного анализа и синтеза, тесты, которые можно использовать с учетом особенностей памяти при коррекции познавательных процессов школьников с ограниченными интеллектуальными возможностями.

Ключевые слова и фразы: умственно отсталый, память, познавательный процесс, дефект, коррекционная работа, образование.

Annotation. This article shows the methods of developing the memory of mentally retarded students of the lower class. The problems of memory development, comparative analysis and synthesis, tests that can be used taking into account the characteristics of memory were analyzed in the correction of cognitive processes of schoolchildren with intellectual disabilities.

Key words and phrases: mentally retarded, memory, cognitive process, defect, correctional work, education

Hozirgi vaqtda ta'lim mazmunini yangilash va yaxshilash, xususan, bilish jarayonlarini to'g'rilash va aqli zaif bo'lgan kichik yoshdagi o'quvchilarni o'rganish bo'yicha izlanishlar ko'paymoqda. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan maktab o'quvchilarining bilish jarayonlarini tuzatishda xotirani rivojlantirish muhim ro'l o'ynaydi. Buning sababi shundaki, inson ulg'ayishi bilan esda saqlash samaradorligiga bo'lgan talablar doimiy ravishda oshib boradi. Intellektual nuqsonlari bo'lgan bolalar xotirasi xotiraning barcha turlarida buzilishlarga ega, shuning uchun bu yo'nalishdagi korreksion ishlari juda dolzarbdir. Xotirani rivojlantirish ustida ishlash, maxsus o'yinlarni, psixologik testlarni o'tkazish orqali o'quvchilarning o'quv samaradorligini va ularning o'quv motivatsiyasini oshirish mumkin.

Aqli zaif bolalarda barcha aqliy operatsiyalar yetarli darajada shakllanmagan

va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Predmetlarni tahlil qilish va sintez qilishga qiyinaladilar. Bolalar predmetlardagi (matndagi) ularning alohida qismlarini ajratib ko'rsatishmaydi va ular o'rtasida aloqa o'rnatmaydilar. Narsa va hodisalardagi asosiy narsani ajratib ko'rsata olmaganligi sababli o'quvchilar qiyosiy tahlil va sintez qilishda qiynaladilar, ahamiyatsiz belgilarga asoslanib qiyoslaydilar. Aqli zaif fikrlashning o'ziga xos xususiyati uning tanqidiy emasligi, o'z xatolarini seza olmaslik, fikrlash jarayonlarining faolligining pasayishi va tafakkurning zaifligidir.

Aqliy nuqsonlari bo'lgan barcha maktab o'quvchilarida xotira kamchiliklari mavjud va ular xotiraning barcha turlariga tegishli, bu tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ushbu toifadagi bolalarda me'yorlardan chetga chiqish turli shakllarga va individual ko'rinishga ega. Bu bolalarda asosiy xotira jarayonlari o'ziga xos xususiyatlarga ega:

tashqi, ba'zan tasodifiy qabul qilingan vizual belgilar yaxshi eslab qoladi, ichki mantiqiy bog'lanishlarni anglashlari va eslashlari qiyin, ixtiyoriy xotira kech shakllanadi, og'zaki materialni takrorlashda ko'p sonli xatolarga yo'l qo'yadilar. Ulardagi epizodik unutuluvchanlik umumiy zaiflik tufayli asab tizimining ortiqcha ishlashi bilan tavsiflanadi. Aqli zaif bolalarning tasavvurlari parcha-parcha, noaniq va sxematikdir.

Aqli zaif bolalarning xotirasini rivojlantirish uchun ularning idrok etish va xotira xususiyatlarini hisobga olgan holda psixologik usullarni moslashtirish kerak. Shunday qilib, masalan, testlar, o'yinlar va vazifalarda siz ularning dozasini kamaytirishingiz, yodlash uchun so'zlar sonini kamaytirishingiz va takrorlashlarni ko'paytirishingiz kerak. Boshida ularga yo'naltiruvchi savollarni berish kerak.

L.V.Cheremoshkina o'zining "Bolalar xotirasini rivojlantirish" monografiyasida xotiraning asosi genetik jihatdan aniqlangan ma'lumotni ushlab turish qobiliyati ekanligini yozadi. Xotirani muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun muallif psixologik testlar, o'yinlar va vazifalardan foydalanishni taklif qiladi. Taktil xotirani rivojlantirish uchun ko'zlari yopiq bolaga quyidagilar taklif qilinadi:

- har qanday ob'ektni qo'lida ushlab ko'ring va his qiling;
- notanish ob'ektni qo'l bilan ushlab his qiling va his-tuyg'ularni eslab qoling;
- biror bir ob'ektni ushlab his qiling va u nima bo'lishi mumkinligini o'ylab ko'ring.

Shuningdek, xotirani rivojlantirish uchun L.V.Cheremoshkina she'rlar, topishmoqlar va o'yinlardan foydalanishni taklif qiladi.

I.Yu.Matyugin "Qanday qilib bolani diqqatini va xotirasini rivojlantirish kerak" kitobida u har bir bolaga xos bo'lgan tasavvurni ishlatadigan psixologik test, mashq va o'yinlardan foydalanishni taklif qiladi. Bolalar o'z tasavvurlari bilan tez va osonlik bilan o'yinga kirishadi, hatto ba'zida qanday qiyin vazifalarni bajarganliklarini bilmay qoladilar.

Defektolog va bolalar psixologi Elena Kurilova "Mom and Baby" jurnalining 2004 yil 12-sonli maqolasida turli xil xotira turlarini rivojlantirish uchun testlarni taklif qiladi. Shunday qilib, 3-6 yoshli bolalarda vizual xotirani rivojlantirish uchun "O'zingiz toping" psixologik testi yaxshi samara beradi. Qutilarning biriga, masalan, tugmacha qo'yiladi va quti yopiladi. Bolaga tugmani qutilarning qaysi biri va qaysi bo'limga qo'yganligini ko'rsatish taklif etiladi.

Aqli zaif bolalarning xotirasini rivojlantirish uchun ularning idrok etish va xotira xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi psixologik testlardan foydalanish mumkin:

Taktil xotirani rivojlantirish uchun "Ajoyib qopcha" psixologik testi qo'llaniladi. Turli xil xususiyatlarga ega bo'lgan narsalar qopcha ichiga joylashtiriladi: ip, o'yinchoq, tugma, to'p, kub, gugurt qutisi. Bola ushlab ko'rib qopdagi narsalarni birma-bir aniqlashi kerak. U ularning xususiyatlarini baland ovozda tasvirlashi ma'qul. Kichkina bolalar yaxshi eslab qolish uchun narsalarni qopchaga o'zlari qo'yishlari mumkin. Kattaroq bolalarga allaqachon to'ldirilgan qopchalar beriladi.

Quyi sinf aqli zaif bolalarning motor xotirasi "Men qilgandek qil" psixologik testi orqali rivojlantiriladi. Birinchi bosqichda kattalar bolaning orqasida turadi va uning tanasi bilan bir nechta manipulyatsiyalar qiladi - qo'llarini ko'taradi va ularni yonga qiladi, oyog'ini ko'taradi va hokazo, so'ngra boladan bu harakatlarni takrorlashni so'raydi. Keyingi bosqichda defektologning o'zi bir nechta harakatlarni amalga oshiradi va bola ularni takrorlaydi, keyin bola o'z harakatlarini qiladi va defektolog undan keyin takrorlaydi.

Quyi sinf aqli zaif bolalarning eshitish xotirasini rivojlantirish uchun "Ajoyib so'zlar" psixologik testidan foydalaniladi. Ma'no jihatdan bog'liq bo'lgan 10 ta so'zni tanlash kerak: 5 juft olish kerak, masalan: ovqat-qoshiq, deraza-eshik, yuz-burun, olma-banan, mushuk-it. Bu so'zlar bolaga 3 marta o'qiladi,

bundan tashqari, juftliklar intonatsion jihatdan ajralib turadi. Biroz vaqt o'tgach, bolaga faqat juftliklarning birinchi so'zlari takrorlanadi, ikkinchisini esa eslashi kerak. Bu qisqa muddatli eshitish xotirasini rivojlantiradi. Uzoq muddatli xotirani rivojlantirish uchun siz aqli zaif bolalardan juftlarning ikkinchi so'zlarini darhol emas, balki yarim soatdan keyin so'rashingiz kerak.

Aqli zaif bolalar eshitish xotirasini va diqqatini rivojlantirish uchun "Tinglaymiz va chizamiz" psixologik testidan foydalanish yaxshi samara beradi. Bu psixologik testing 2 ta varianti mavjud.

1- variant: Bolalarga biror ertak o'qib beriladi va quyidagicha vazifa beriladi: ertak mazmunini aniq aks ettiradigan rasmni chizing.

2-variant: Bolalarga biror she'r o'qib beriladi va quyidagicha vazifa beriladi: she'rni yaxshilab tinglash va unda aytilgan predmetlarni xotiradan chizish.

"Meni toping" psixologik testi: Tadqiqotchi o'quvchilarga ko'rsatmasdan bir kartani tanlaydi, bolalarga ko'rsatmasdan ushbu predmetning bir nechta belgilarini nomlaydi. Bolalar kartada qaysi rasm borligini topishlari kerak bo'ladi. Belgilar yetarli bo'lmasa, tadqiqotchi tasvirlashni davom ettiradi. Bola yetakchi bo'lishi mumkin.

Quyi sinf aqli zaif bolalarning ko'ruv xotirasini rivojlantirish uchun "Nima o'zgardi?" psixologik testidan foydalanish mumkin. Avvaldan rasmlar tayyorlanadi. Tadqiqotchi rasmni ko'rsatadi, bolaga 5-6 soniya eslab qolish uchun vaqt beriladi va rasm olib tashlanadi. Keyin aynan bir xil rasm ko'rsatiladi, lekin o'zgarishlar bilan bolalar nima o'zgarganini topishlari kerak.

Korreksion mashqlari yoki bunday mashqlar komplekslari, o'yinlar va psixologik testlar aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda bilish jarayonlarni korreksiyalash va rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi bo'lib, ularda o'z qobiliyatlariga ishonch hissini uyg'otadi. Bilish jarayonlarni, ya'ni aqliy nuqsonlari bo'lgan boshlang'ich sinf

o'quvchilarining xotira rivojlanish darajasini korreksiyalash uchun yuqorida ko'rsatib o'tilgan o'yinlar, mashqlar va psixologik testlardan foydalanish yaxshi samara beradi. Chunki o'yinlar, mashqlar bola uchun nafaqat zavq va quvonch beradi, balki undagi bilish jarayonlarini rivojlantirishi bilan o'z-o'zidan juda muhimdir. Ularning yordami bilan siz bolaning e'tiborini, xotirasini, fikrlashini, tasavvurini, ya'ni keyingi hayot uchun zarur bo'lgan fazilatlarini rivojlantirishingiz mumkin. Bola yangi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi, qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin. O'yinlar, shuningdek, aqli zaif bolada ob'ektlarni tahlil qilish qobiliyatini, voqelikning muayyan tomonlari va hodisalariga e'tibor qaratish qobiliyatini shakllantiradi.

Defektolog olib boradigan korreksion ishlarida birinchi navbatda bolalarni yaxshi bilishi, ularning har birida individual, o'ziga xos xususiyatlarni ko'rishi kerak. Pedagog maktab o'quvchilarining individual xususiyatlarini qanchalik yaxshi tushunsa, u o'quvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda tarbiyaviy tadbirlarni qo'llagan holda ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil qilishi mumkin. Jamoada, jamoa orqali individual yondashuv va tarbiya bir-biriga zid emas. A.S.Makarenko o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim ishlarini qurishga chaqirib, har bir aniq shaxs uchun o'zining individual o'ziga xosligi bilan yaratilgan "individual harakat" pedagogikasi haqida gapirdi.

Boshlang'ich maktab yoshida xotirani yaxshilash, birinchi navbatda, o'quv faoliyati jarayonida yodlangan materialni tashkil etish va qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan eslab qolishning turli usullari va strategiyalarini o'zlashtirish bilan bog'liq.

Korreksion ishlar aqli zaif bo'lgan bolalarning rivojlanishining barcha jarayonlarini qamrab olgan bo'lishi kerak. Aqli zaif bolalar bilan samarali korreksion ishlarni amalga oshirish uchun nuqsonning tuzilishini hisobga olish kerak. Maxsus ta'lim va tarbiyani

to'g'ri tashkil etish bilan ko'plab rivojlanish nuqsonlarini tuzatish va oldini olish mumkin.

Olib borgan izlanishlarimizda kelib chiqib aqli zaif bolalarning xotira buzilishlarini tuzatish va uni rivojlantirish jarayonida quyidagilarga rioya qilishni tavsiya etamiz:

1. Butun o'quv jarayoni davomida bolalarning diqqatini faollashtiradigan va ushlab turadigan rang-barang, mazmunli materialdan foydalaning. Aqli zaif bolalar uchun kognitiv qiziqishlarning rivojlanmaganligi xarakterlidir, bu ularning oddiy tengdoshlariga qaraganda kamroq bilimga muhtojligida ya'ni bilimga qiziqishida namoyon bo'ladi. Natijada, bu bolalar atrof-muhit haqida to'liq bo'lmagan va ba'zan buzilgan g'oyalarni oladilar, ularning tajribasi juda yomondir.

2. Aqli zaif bo'lgan bolalar uchun tushunarli bo'lgan materiallardan foydalaning. Ma'lumki, aqli zaif bolalarda bilishning birinchi bosqichi, idrok yaxshi rivojlanmagan bo'ladi.

3. Material turli shakllarda taqdim etilishi kerak, bu esa aqli zaif bolalarning qiziqishini uyg'otadi va faolligini kuchaytiradi.

4. Qabul qilingan ma'lumotni tanib olish, aniqlashtirish va umumlashtirish jarayoniga ko'p vaqt ajratish, chunki asosiy kamchilik idrok etishning buzilishi bo'lib, uning normal rivojlanayotgan bolalarga nisbatan sekin sur'ati qayd etilgan. Aqli zaif bolalar ularga taqdim etilgan materialni (rasm, matn va boshqalar) idrok etish uchun ko'proq vaqt talab qiladi. Idrok etishning sustligi aqliy rivojlanmaganligi sababli ular asosiy narsani deyarli ajratib ko'rsatmasligi, qismlar, personajlar va boshqalar o'rtasidagi ichki bog'lanishlarni tushunmasligi bilan kuchayadi.

5. Aqli zaif bolalarga ta'lim berish davomida bolani emotsional jihatdan qo'llab-quvvatlang.

6. Aqli zaif bolalarni o'qitishda har birining imkoniyatlarini maksimal darajada hisobga oling.

7. Aqli zaif bolalarning ortib borayotgan charchoqlarini hisobga olish, ularni ko'p hajmdagi materiallar bilan ortiqcha

yuklamaslik, asosiy o'quv mashg'ulotlarining o'rtacha sur'atini saqlab turish, materialni kichik dozalarda asta-sekinlik bilan taqdim etish kerak.

Aqli zaif bolalar rivojlanishining ijobiy dinamikasi uchun oilani qo'llab-quvvatlashi ham katta ahamiyatga ega. Asosiysi, bola hamma narsada ota-onaning g'amxo'rlikini, qo'llab-quvvatlashini ko'rishi va his qilishi zarur, unga mehr va e'tibor berish kerak. Eng muhimi, bolaning shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirish, uning ijtimoiy muhitga moslashishiga yordam beradi.

Shunday qilib, korreksion-rivojlantiruvchi ishlari bilan, xususan, maxsus yodlash usullarini shakllantirish, kognitiv faollikni rivojlantirish va o'z-o'zini tartibga solish bilan aqli zaif bolalarning xotirasini sezilarli darajada yaxshilash mumkin. Korreksion ishlari aqli zaif bolalarning butun ta'lim-tarbiya jarayonini qamrab olgan bo'lishi kerak. Maxsus ta'lim va tarbiyani to'g'ri tashkil etish bilan ko'plab rivojlanish nuqsonlarini tuzatish va oldini olish mumkin. Xotirani psixologik tuzatishning muhim yo'nalishlari ko'rish, eshitish va taktit usullardan foydalanib xotirani shakllantirishdir.

Demak, aqli zaif bolalar xotirasini rivojlantirish bo'yicha ish yo'nalishlari korreksion pedagogika tamoyillariga asoslanishi, shuningdek, bolalarning intellektual nuqsonini hisobga olishi kerak. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, inson xotirasi qanchalik yaxshi rivojlansa, bu uning barcha bilish jarayonlariga tafakkur, tasavvur, idrok, xayol kabilarga ijobiy natija beradi.

Aqli zaif bolalar bilan ishlash davomida shular namoyon bo'ldiki, ularning xotirasi hajm jihatdan rivojlanishi orqada. Xotiraning asosiy xususiyatlaridan biri bu uning hajmidir. Aqli zaif bolalar xotira hajmi qisqa bo'ladi. Bolalarga bilim berish vaqtida ular ma'lumotni juda oz miqdorda qabul qiladilar. Xotira hajmi qancha rivojlansa, bu ularning bilim olish malakalarini rivojlantiradi. Xotira xajmini rivojlantirish uchun bolaning yakka xususiyatlarini inobatga olish kerak.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH METODLARINI TAKOMILLASHTIRISH

MAHMUDOVA SEVARA AKRAMOVNA,
Oliy Majlis Senati huzuridagi Yoshlar parlamenti raisi o'rinbosari

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda umumta'lim maktablarida musiqa darslariga berilayotgan e'tibor, unda qo'llanilayotgan zamonaviy metodlar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, o'quvchilarda musiqa madaniyati darsini chuqurroq o'rganishlarida innovatsion texnologiyalar o'rni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar. Innovatsiya, musiqa darsi, pedagog mahorati, yangicha metodlar, o'quvchilar

Аннотация. В статье рассматривается внимание, уделяемое сегодня урокам музыки в общеобразовательных школах, современные методы, применяемые в них. Также проанализирована роль инновационных технологий в более глубоком изучении учащимися урока музыкальной культуры.

Ключевые слова. Инновации, урок музыки, мастерство педагога, новые методы, ученики

Annotation. The article reflects on the attention given to music lessons in secondary schools today, the modern methods used in it. Also, the role of innovative technologies in the deeper study of the lesson of music culture in students is analyzed.

Key words. Innovation, music lesson, pedagogical skills, new methods, students

Bugungi kunda har bir soha va tizim faoliyatini innovatsion g'oyalar va texnologiyalar asosida olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda uzluksiz musiqiy ta'lim tizimi to'liq shakllangan, desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki bugungi yoshlar musiqa va san'at maktablaridan tortib va konsepvatoriya, san'at institute hamda pedagogika universitetlarida musiqaning o'zlari tanlagan yo'nalishlari bo'yicha ta'lim olish imkoniyatlariga ega. Bundan tashkari ko'pgina tumanlarda yangi loyihadagi bolalar musika va san'at maktablari qilib foydalanishga topshirildi.

Respublikadagi barcha bolalar musiqa va san'at maktablari hamda maktabdan tashqari ta'lim muassasalari zamonaviy o'quv jihozlari va cholg'u asboblari bilan to'liq ta'minlandi. Shuningdek, mamlakatimizdagi barcha umumiy o'rta ta'lim maktablari fortepiano, royal va boshqa zarur cholg'u asboblari bilan bosqichma-boskich ta'minlanib kelinmoqda.

Bunday imkoniyatlar esa pedagoglardan mas'uliyatli bulishni, o'quvchilar ongiga,

ruhiyatiga musiqaning barcha qirralarini singdirishni talab etadi.

Umumta'lim maktablarining musiqa darslarida musiqa madaniyatining poydevori shakllanadi. Unda xalq cholg'ulari bilan tanishish, xalq kuylaridan namunalar tinglash bilan birga to'g'ri nafas olish, ovozni yo'naltirish jamoa bo'lib kuylash malakalari shakllanadi.

"Musiqqa madaniyati" darsi umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-7-sinflarida o'tkaziladi. Davlat ta'lim standartlarid ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxai va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish belgilangan. Bular:

- kommunikativ kompetentsiyalar;
- axborot bilan ishlash kompetentsiyasi;
- o'z-o'zini rivojlantirish kompetentsiyalari;

– ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasi.
O'qituvchi bu nazariy va amaliy ko'nikmalarni o'quvchilarda shakllanti-rishda

ularning boshlang'ich sinflarda olgan musiqiy nazariy bilimlariga tayangan holda ish olib bormog'i va har bir musiqiy darsni ko'rgazmali qurollar, chizmalar, sxemalar, jadvallar va ma'lum kuy, qo'shiqni ifodaviy vositalari misolida ko'rsatib borishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugunda musiqa madaniyati borasida yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilishning yo'llaridan biri - zamonaviy ped-texnologiyalarni yaratish va ularni keng tadbiiq qilish hisoblanadi.

Bolalarga musiqiy tarbiya berishda zamonaviy texnologiyalar, innovatsion metodlardan foydalanish musiqiy ta'lim samaradorligini oshiradi.

Musiqa madaniyati ta'lim samaradorligini oshirishda o'quvchilarning musiqa darsiga bo'lgan qiziqishlarini o'stirishda, innovatsion texnologiyalarni o'rni katta. Har bir xalqning madaniyati dunyo taraqqiyotiga tayangan holda rivoj topadi. Shu nuqtai - nazardan xorijiy mamlakatlar musiqiy ta'lim -tarbiya tizimining inter-faol usullarini o'rganish, ularning mashhur turlarini musiqa darslari ta'limi jarayonida ijodiy tadbiiq etish ijobiy natija beradi.

"Interfaol" – o'qituvchi va o'quvchilarning uzaro xamkorligi asosida dustona muxit yaratish, dars samaradorligini oshirish, ukuvchilarni mustakil, fikr - mulohaza yuritish, munosabat bildirish kabi ko'nikmani shakllantirish demakdir. Bu usulda o'quvchi o'zi faol ishtirok etib, yakka guruhlarda muammo va savollarga javob topishga harakat qiladi, kafolatlaydi, baholaydi, yozadi, so'zga chiqadi, dalil hamda asos bilan qo'yilgan masalani yoritib berishga harakat qiladi. Bu usul o'quvchilarning ongida uzoq muddat saqlanadi. Axborotni o'zlashtirishda tanqidiy-tahliliy yondasha oladi. Ustoz faqat fasilitator, ya'ni yo'l- yo'riq ko'rsatuvchi, tashkil qiluvchi, kuzatuvchi vazifasini bajaradi.

Yuqorida keltirilgan interfaol usullarni, metodlarini o'qituvchi dars jarayonida qo'llasa maqsadga muvofiq bo'ladi.

"Qadamba-qadam" metodio'quvchilarning

o'tilgan yoki o'tilishi kerak bo'lgan mavzu bo'yicha yakka va kichik jamoa bo'lib fikrlash, o'zlashtirilgan bilimlarni yodga tushirib, to'plangan fikrlarni umumlashtira olish va ularni yozma, rasm, chizma ko'rinishida ifodalay olishga o'rgatadi. Bu metod o'quvchilar bilan bir guruh ichida yakka holda yoki guruhlarga ajratilgan holda yozma ravishda o'tkaziladi va taqdim etiladi.

"Bumerang" metodi o'quvchilarni o'tilgan mavzularni yodga olish, mantiqan fikrlab, berilgan savollarga mustaqil ravishda to'g'ri javob berish va o'z-o'zini baholashga o'rgatishga hamda qisqa vaqt ichida o'qituvchi tomonidan barcha o'quvchilarning egallagan bilimlarini baholashga qaratilgan.

"Bahs-munozara" metodida o'quvchilarga o'quv predmetining mavzusidan kelib chiqqan turli muammoli masala yoki vaziyatlarning yechimini tug'ri topishga o'rgatish, ularda muammoning mohiyatini aniqlash bo'yicha malakalarini shakllantirish, muammo yechishning ba'zi usullari bilan tanishtirish va muammoning yechishda mos uslublarni to'g'ri tanlashga o'rgatish, muammo kelib chiqish sabablarini va muammoni yechishdagi xatti-harakatlarni to'g'ri aniqlashga o'rgatish hisoblanadi.

Mazkur metodlar o'quvchilarning eslab qolish qobiliyatiga ham ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Zero o'quvchi ma'naviyatini shakllantirish, mustakil fikrlashga o'rgatish, bilim olishga qiziqishlarini uyg'otish pirovardida o'quvchi faoliyatini oshirishni ta'lim texnologiyalarning mohiyatini belgilaydi. Xalqimiz ta'lim - tarbiyaga oid boy ma'naviy merosga ega bo'lib, avlodlarga vatanparvarlik, insonparvarlik, samimiymilik, kamtarlik, mexnatsevarlikni o'rgatish kabi umuminsoniy fe'l-atvorlarni tarbiyalab keladi.

Xulosa qilib aytganda musiqa madaniyati ta'limi va tarbiyachi oldiga qo'yilayotgan zamonaviy talablarni mukammal ado etish, o'quvchilarning o'quv dasturi materiallarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari juda ko'p va xilma-xil omil-larga bog'liq bo'lib, bu omillar

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KOLLABORATIV O'QITISH MUHITINI YARATISH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

KURBONOVA GULMIRA USMONOVNA

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarda kollaborativ o'qitish muhitini yaratish kompetensiyalarini shakllantirish mavzusiga bag'ishlanib, kompetensiya, kompetensiya turlari, kompetensiyaviy yondashuv, kollaborativ o'qitish muhitini yaratishning ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kolloboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik fikrlash, ijodiy fikrlash, jamoada ishlash, hamkorlik muhiti.

Аннотация: Данная статья посвящена теме формирования компетенций по созданию среды обучения в сотрудничестве у будущих учителей, выделены компетенции, виды компетентности, компетентностный подход, важность создания среды обучения в сотрудничестве.

Ключевые слова: сотрудничество, общение, творческое мышление, критическое мышление, творческое мышление, командная работа, среда сотрудничества.

Annotation: This article is devoted to the topic of formation of competences for creating a collaborative learning environment in future teachers, competence, types of competence, competence approach, the importance of creating a collaborative learning environment are highlighted.

Key words: collaboration, communication, creative thinking, critical thinking, creative thinking, teamwork, collaborative environment.

Bizga ma'lumki, o'zgarishlar davrida ta'lim tizimi ijtimoiy jarayonlardan kelib chiqqan holda shiddat bilan rivojlanishni taqozo etadi. Ta'lim orqali jamiyatda kelajakdagi vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan yangi avlod shakllantiriladi. Barcha sohalar qatori kompetensiyaviy yondashuv bugungi kunda mamlakatimizning har bir fuqarosi umumiy madaniyatining zaruriy elementi bo'lib, umumta'lim maktabini bitirgan yoshlar ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy hayotning turli jabhalarida, muloqot va munosabatning barcha turlarida uning cheksiz imkoniyatlaridan to'laqonli bahramand bo'lish, zaruriy ko'nikma, malakalarga ega bo'lishlari kerak. So'nggi paytlarda «kompetensiya», «kompetensiyaviy yondashuv» kabi tushunchalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayon xalqaro tendensiyalar ta'sirida ham, ulardan qisman mustaqil ravishda ham rivojlanmoqda.

Hozirgi vaqtda kompetensiyaning umumiy qabul qilingan yogona ta'rifi mavjud emas. Barcha ta'riflar umumiy bo'lib, uni asl mohiyati shaxsning turli vazifalarni yengish qobiliyati sifatida tushuniladi.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida «kompetensiya» so'ziga quyidagicha ta'rif beriladi.

Kompetensiya (lotincha: *competo* -erishyapman, munosibman, loyiqman) - 1) muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yo bu sohadagi bilimlar, tajriba. [1].

Ta'limda kompetensiyaviy yondoshuv deyilganda, o'quvchilarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy hayotlarida uchraydigan vaziyatlarda egallagan turli xildagi malakalarini samarali ravishda qo'llashga o'rgatish

tushuniladi. Inson o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi, o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh kadr bo'lishi uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim. Shuningdek, kollaborativ o'qitish texnologiyalari (collaborative learning) asosida kompetensiyani shakllantirish juda muhim vazifalardan sanaladi. Ilmiy manbalarda ko'rsatilishicha kollaborativ o'qitish texnologiyalari dunyoning aksariyat mamlakatlarida qo'llanilib, umumiy ta'lim va boshqa ta'lim muassasalarida ikkala jinsdagi bolalar va yoshlarni o'qitish deb ta'lqin etiladi.

Ta'limni isloh qilish tizimga yangi innovatsion uslublarni joriy etish bilan bog'liq. Ana shunday innovatsion yondashuvlar kolloboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik fikrlash kabi tushunchalarni qamrab oladi.

-Kollaboratsiya – ta'lim oluvchining jamoa bo'lib ishlash qobiliyatini shakllantirish;

-Kommunikativlik - odamlar bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish;

-Kreativ fikrlash-o'z maqsadiga erishish yo'lida yangiliklarga qo'l urish, noodatiy qarorlar qabul qilish, ixtirochilik ko'nikmalarini o'rgatish; I

-----+Kritik fikrlash-o'z mustaqil fikriga ega bo'lish va uni ifoda etish, masalaga tanqidiy yondashish demakdir.

Mashhur ingliz psixologi J. Raven "Zamonaviy jamiyatdagi kompetensiya" (1984 yil, London) asarida kompetensiyaning 37 turini ko'rsatib o'tadi.

1. Muayyan maqsadga nisbatan qadriyatlar va munosabatlarni tushunishga moyillik;

2. O'z faoliyatini nazorat qilish tendensiyasi;

3. His-tuyg'ularning faoliyat jarayonida ishtirok etishi;

4. Mustaqil bilim olishga tayyorlik va qobiliyat;

5. Fikr-mulohazalarni izlash va ulardan foydalanish;

6. O'ziga ishonch;

7. O'z-o'zini nazorat qilish;

8. Moslashish;

9. Kelajak haqida o'ylashga moyillik;

10. Maqsadlarga erishish bilan bog'liq muammolarga e'tibor berish;

11. Fikrlash mustaqilligi, o'ziga xosligi;

12. Tanqidiy fikrlash;

13. Murakkab masalalarni hal qilishga tayyorlik;

14. Har qanday bahsli ish ustida ishlashga tayyorlik;

15. Atrof-muhitni o'rganish;

16. Sub'ektiv baholarga tayanishga va tavakkal qilishga tayyorlik;

17. Fatalizmning yo'qligi;

18. Maqsadga erishish uchun yangi g'oyalar va innovatsiyalardan foydalanishga tayyorlik;

19. Innovatsiyalardan foydalanishni bilish;

20. Jamiyatning yangilanishiga ishonch;

21. O'zaro manfaat va istiqbollar kengligini belgilash;

22. Qat'iyatlilik;

23. Resurslardan foydalanish;

24. Ishonch;

25. Xulq-atvor ko'rsatkichlari sifatida qoidalarga munosabat;

26. Qaror qabul qilish qobiliyati;

27. Shaxsiy javobgarlik;

28. Maqsadga erishish uchun birgalikda harakat qilish qobiliyati;

29. Belgilangan maqsadga erishish uchun odamlarni birgalikda ishlashga undash qobiliyati;

30. Odamlarni tinglash va ularning aytganlarini hisobga olish qobiliyati;

31. Xodimlarning shaxsiy salohiyatini sub'ektiv baholash istagi;

32. Odamlarga mustaqil qarorlar qabul qilishga ruxsat berishga tayyorlik;

33. Nizolarni hal qilish va kelishmovchiliklarni yumshatish qobiliyati;

34. Bo'ysunuvchi sifatida samarali ishlash qobiliyati;

35. Boshqalarning turli turmush tarziga bag'rikenglik;

36. Plyuralistik (Manfaatlar, g'oyalar, qarashlarning ko'pligini) siyosatni tushunish;

37. Tashkiliy va ijtimoiy rejalashtirish bilan shug'ullanishga tayyorlik[2, 230].

Kompetensiya – o'quvchining tegishli kompetensiyani o'zlashtirish natijasi bo'lib, uning faoliyat predmetiga shaxsiy munosabati kiradi. Shu sababli ma'lum bir ta'lim sohasidagi kompetensiya – bu muayyan faoliyat sohasiga xos muammolarni samarali aniqlash va hal qilish imkonini beradigan tegishli bilim, ko'nikma va ko'nikmalar, qobiliyat va tajribalarning kombinatsiyasi [3]. Kompetensiya – ma'lum bir ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan sohadagi faoliyati tajribasi bilan bog'liq bo'lgan talabaning shaxsiy fazilatlarini (qadriyat-semantik yo'nalishlar, bilim, ko'nikma, qobiliyatlar) majmui hisoblanib uning tarkibiy qismlari mavjud.

Kollaborativ o'qitish muhitini yaratish kompetensiyalarini shakllantirish uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor berish lozim:

1. Kommunikatsiya: O'qituvchilar o'rtasida samarali va ishonchli kommunikatsiya o'rnatish. Bu, fikr almashish, fikrlarni bayon etish, maslahatlashish va jamoatda ishonchli aloqani ta'minlashga yordam beradi.

2. Hamkorlik: O'qituvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishga e'tibor berish. Bu, bir-biriga qo'llab-quvvatlash, fikrlarni birgalikda ishlab chiqish va yaratishda ko'maklashishni o'z ichiga oladi.

3. Ta'lim-tarbiya texnologiyalari: Kollaborativ o'qitish muhitini yaratishda ta'lim-tarbiya texnologiyalarini samarali va foydali shaklda qo'llash kerak. Bu texnologiyalar o'quvchilarning faol qatnashishini, ma'lumot almashishini va amaliy mashg'ulotlarni o'rganishini oshirishga yordam beradi.

4. Qo'shimcha resurslar: Kollaborativ o'qitish muhitini yaratishda qo'shimcha resurslardan foydalanish. Bu, onlayn platformalar, maqolalar, videolar, mashg'ulotlar va boshqa materiallar orqali o'quvchilarga qo'llanma ta'minlashga imkon beradi.

5. O'quvchilarni motivatsiyalash: Kollaborativ o'qitish muhitini yaratishda o'quvchilarni motivatsiyalashning ahamiyatini tushuning. Ular uchun ilhomlantiruvchi vazifalar, maqsadlar va muvaffaqiyatni rag'batlantiruvchi mukofotlar tuzing.

Kollaboratsiya-texnologiyasini qo'llaganda:

- pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi; Innovative Development in Educational

- o'quvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirishi;

- o'quvchilar tomonidan o'quv predmetlari bo'yicha egallagan ko'nikma, bilim va malakalarini amaliyotga tatbiq eta olishini ta'minlashi;

- o'quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishi;

- o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishlari, qobiliyatlarini namoyish qilishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi lozim.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ta'limda eng muhim pedagogik jarayon dars hisoblanadi. Har bir o'qituvchi darsda kolloborativ yondashuv asosida o'quvchilarning bilim faoliyatini tashkil

ЛОГОПУНКТЛАРДА ЎҚИТУВЧИ-ЛОГОПЕДНИНГ ҲАМКОРЛИКДАГИ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

АЮПОВА МУКАРРАМ ЮЛДАШЕВНА

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети “Логопедия”
кафедрасининг профессори

Аннотация. Ушбу мақолада умумтаълим мактаблари логопедининг бошланғич синф ўқитувчиси, мактабгача таълим ташкилотларининг логопедлари ҳамда ота- оналар билан ҳамкорлиги масалалари ёритиб берилган

Калит сўзлар: нутқ, коррекция, логопед, бошланғич синф ўқитувчиси, фонетик-фонематик, лексик-грамматик, талаффуз, талаффуз нуқсонлари, ёзма нутқ.

Аннотация. В данной статье освещены вопросы сотрудничества логопедов общеобразовательных школ с учителями начальных классов, логопедами дошкольных образовательных организаций и родителями.

Ключевые слова: речь, коррекция, логопед, учитель начальных классов, фонетико-фонематические, лексико-грамматические, произношение, дефекты произношения, письменная речь.

Annotation. This article highlights the issues of cooperation between speech therapists of secondary schools with primary school teachers, speech therapists of preschool educational organizations and parents.

Keywords: speech, correction, speech therapist, primary school teacher, phonetic-phonemic, lexico-grammatical, pronunciation, pronunciation defects, written speech.

Коррекцион ишларнинг самарадорлиги ўқитувчи – логопеднинг бошланғич синф ўқитувчиси билан олиб боровчи ҳамкорлигига боғлиқ.

Кўпинча ўқитувчи – логопед бошланғич синф ўқитувчилари томонидан норозиликлар бўлишига дуч келади. Бунинг сабаби бошланғич синф ўқитувчилари, айниқса катта авлод вакиллари логопедик ишнинг мақсадини тўғри тушунмасликлари натижасида келиб чиқади, уларнинг фикрига кўра логопед фақатгина товуш талаффузида нуқсонни бўлган болалар билан иш олиб бориши керак ва улар товушларнинг барчасини тўғри талаффуз қилувчи, бироқ ёзма нутқ нуқсонларига эга бўлган болаларнинг логопед томонидан машғулотларга олишини тушунмайдилар. Мана шу сабабга кўра ўқитувчи – логопед ва бошланғич синф ўқитувчиси орасида келишмовчиликлар пайдо бўлади.

Худди шундай вазиятни олдини олиш учун логопед ўқув йилининг бошидаги пе-

дагогик кенгашда нутқ нуқсонларининг турлари ва уларнинг ўқувчилар томонидан барча фанлардан ва айниқса она тили, ўқишдан ўқув материалларини ўзлаштиришларига таъсир этиши ҳақида маълумот билан чиқиш қилиши керак. Шунингдек логопед ўзининг чиқишида коррекцион ишнинг мазмуни, уни ташкил этиш, коррекцион ишларнинг она тили ва ўқиш дастурлари билан боғлиқлиги ҳақида ҳам гапириб ўтиши керак. Тажрибаларнинг кўрсатишича, бошланғич синф ўқитувчилари логопедик ишларнинг мақсади ва вазифалари билан яқиндан танишгач, бу жараёнга объектив ва қизиқиш билан муносабат билдиришни бошлайдилар.

Ўқув йили давомида логопед бошланғич синф ўқитувчиларини ёзув ва ўқиш жараёнларини ўзлаштиришга тўсқинлик қилувчи нутқ нуқсонларининг ўзига хослиги, синфдаги улгурмовчи ўқувчиларга дифференциал ёндошув (иложи бўлса мактабда таълим олаётган аниқ ўқувчилар

мисолида) ҳақида, бошланғич синф ўқитувчилари ўз иш жараёнларида қўллашлари мумкин бўлган айрим логопедик иш усуллари ва машқлари ҳақида, логопедик пунктда фақатгина интелекти ва эшитиши нормада бўлган логопед ёрдамига муҳтож болаларгина шуғулланиши, бундан мустасно бўлган ўқувчиларни тегишлми тартибда мутахассис – шифокорларга юбориш кераклигини ва махсус муассасаларга юборишда ўқитувчи – логопед, ҳамда бошланғич синф ўқитувчиси бажариши керак бўлган расмий ишлар тўғрисида таништириб бориши лозим.

Тарғибот ишларини янада самарали бўлиши учун ўқитувчи – логопед ўқув йили давомида бошланғич синф ўқитувчилари учун бир нечта очиқ дарслар бериши керак.

Ўқитувчи – логопед она тили ва ўқишга ўргатиш методикасини, синфларда қайси мавзунини қайси вақтда ўтилишини яхши билиши, ва ўз машғулотларида давлат дастури талабларига риоя этиши керак. Ўқитувчи – логопед ва бошланғич синф ўқитувчиси ҳамкорликда логопад болага бир хилдаги талабларни қўйишлари, унинг нутқий камчиликларини мавзунини ўзлаштирмаганлик ёки грамматик қоидаларни билмаслик билан боғлиқ бўлган хатоликлар билан адаштирмаслик ва ўқувчини баҳолашда алоҳида эътиборли бўлиш муҳимдир. Зарур деб топганда ўқитувчи – логопед бошланғич синф ўқитувчиларига логопедик хатоликлар ва уларнинг қайси нутқ нуқсони билан келиб чиққанлигини эслатиб турувчи эслатма тайёрлаши ва тарқатиши мумкин.

Бошланғич синф ўқитувчилари учун эслатманинг намунаси

I. Фонематик жараёнлар ва эшитув идрокнинг шаклланмаганлиги билан шартланувчи хатолар:

1) ҳарф ва бўғинларнинг тушиб қолиши – “машина” (машина);

2) ҳарф ва бўғинлар ўрнининг алмашиши – “рекмала” (реклама);

3) ҳарф ва бўғинларни сўз охирида ту-

шириб қолдириш, тўлиқ ёзмаслик – “олд” (олди);

4) ортиқча ҳарф ва бўғинлар қўшиб сўзларни узайтириш – “бувви” (буви);

5) сўзни умуман ўзгартириб юбориш – “ичча” (чой ич);

6) сўзларни қўшиб ёзиш ёки ихтиёрий жойидан ажратиш – “кир ибкелди” (кириб келди), “тезке” (тез кел)

7) матнда гапларнинг чегарасини аниқлай олмаслик, гапларни қўшиб ёзиш – “Менинг отам ҳайдовчи. Ҳайдовчининг иши оғир у машинани. Яшхи билиши керак мен ҳам. Мактабни тугатгач мен ҳам машина ҳайдашни ўрганаман”;

8) бир ҳарфни бошқаси билан алмаштириш – “макдаб” (мактаб);

II. Нутқнинг лексико-грамматик томонларининг шаклланмаганлиги билан шартланувчи хатолар:

1) аграмматизм;

2) олд қўшимча ва қўшимчаларнинг ажратиб ёки қўшиб ёзиш.

Болаларда кузатиладиган нутқ нуқсонларини коррекция қилишда комплекс ёндошувни таъминлаш мақсадида икки муҳим муассаса – мактабгача таълим муассасаси ва мактабдаги логопедик пунктларнинг ҳамкорлигига эришиш муҳимдир. Уларнинг ҳамкорликда ишлашлари болалардаги нуқсонларни олдини олиш ва бу нуқсонларнинг ўқувчилар томонидан ёзув ва ўқиш малакаларини ўзлаштиришга салбий таъсири минимал даражага олиб келади. Бундан ташқари, мактабгача таълим муассасаларининг логопедларининг мактаб логопедик пункти логопеди ҳамкорликда ишлашлари, болаларни ўрганиб чиқиш ва уларга ёндошувни аниқлашга сарфланувчи вақтни нисбатан тежалишига олиб келади.

Бу икки муассасанинг логопедлари ҳамкорлиги асосан ҳамкорликда ташкил этиладиган туман метод кенгашларида амалга оширилади ва уларда ташкилий, методик масалалар ҳал этилади, илғор тажрибалар ўрганилади.

Ташкилий масалаларга авваламбор, мактаб логопунктида логопедик гуруҳларни ташкил этиш ишлари киритилади.

Мактабгача таълим муассасаларининг логопедлари ўқув йилининг охирида (15 майда) уларнинг тарбияланувчилари тумандаги қайси мактабларга кетишларини аниқлашади ва болаларнинг фамилияси, исми, уй манзили ва телефон рақами, таълим олувчи мактаби рақами, ҳамда мактабгача таълим муассасасини тугатиш вақтидаги логопедик хулосани кўрсатган холда болаларнинг рўйхатини тузади. 15 майдан кейин ушбу маълумотлар мактабгача таълим муассасаларида бошланган коррекцион ишлар мактаб логопедик пункти логопеди томонидан давом эттирилиши учун унга тақдим этилади.

Ўқув йилининг бошида, биринчи метод шўъбада мактабгача таълим муассасаларининг логопедлари ва мактаб логопедик пункти логопедлари янги ўқув йилидаги ҳамкорлик ишлари режасини тузиб оладилар, унда метод кенгашларни ўтказилиш миқдори ва вақти, асосий коррекцион иш турларининг йўналишлари кўрсатилиб ўтилади.

Мактаб логопедик пункти логопедининг ишида логопунктга қабул қилинган болаларнинг ота-оналари катта кўмакчи ҳисобланадилар.

Логопед илк бор ота-оналар билан сентябр ойининг ўртасида, гуруҳларни тузиб олгач ва машғулотлар жадвали чиқгач ота-оналарни йиғанида учрашади. Тажрибаларнинг кўрсатишича, ота-оналарнинг аксарият қисми ўқитувчи – логопед нима иш қилишини умуман билмайдилар. Бундан ташқари, айрим ота-оналар уларнинг фарзандлари логопунктга жалб этилганлигига салбий муносабат билдирадилар ва шу аснода келишмовчиликлар келиб чиқади.

Мана шундай келишмовчиликларнинг олдини олиш мақсадида логопед сентябр ойининг бошида бошланғич синф ўқитувчиси йиғган ота-оналар мажлисида иштирок этади ва умуман ўзининг иши мазмуни

ҳақида қисқа ахборот беради. Логопед нутқ нуқсонлари бу фақатгина товушлари талаффуз қилишдаги нуқсон эмаслигини, товушларни барчасини тўғри талаффуз қилувчи ўқувчиларда ҳам ёзув ва ўқишни ўзлаштиришга тўсқинлик қилувчи фонетико-фонематик, лексик ва грамматик нуқсонлар кузатилишини, бунинг натижасида эса ўқувчи барча фанларни ўзлаштиришга қийналишини ота-оналарга тушунтириб бериши керак. Мана шундай арзимасдек туюлган, лекин боланинг мактаб дастурини ўзлаштиришида муҳим ҳисобланган нуқсонларни логопунктдаги машғулотлар натижасида бартараф этиш мумкинлигига ота-оналарни ишонтириши зарур.

Логопед ота-оналар йиғилиши ҳақида бошланғич синф ўқитувчиси орқали хабар бериши, янада кўпроқ алоқани ўрнатиш мақсадида ота-оналарга мажлис ўтказилиш вақти ва жойи кўрсатилган таклифнома хатлари ёки телефон қўнғироғи орқали мурожаат этиши мумкин.

Дастлабки йиғилишда логопед нутқ нуқсонлари ҳақида тўлиқроқ маълумот беради ва ҳар ота-оналарга уларнинг фарзандларида аниқланган нуқсон, бунинг натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган оқибатлар тўғрисида маълумот беради ва дисграфик болаларнинг ёзма ишларидан намуналар келтиради, уларни тушунтиради.

Сўнгра гуруҳ ва гуруҳчаларнинг таркиби, машғулотларнинг жадвали билан таъиништиради ва тўлдириш учун “Ўқувчиларнинг индивидуал харита”ларини тарқатади. Ота-оналарнинг эътиборини “Ўқувчиларнинг индивидуал харита”ларига имзо қўйиш орқали улар бошланғич синф ўқитувчиси билан тенг равишда болаларнинг логопункт машғулотларига қатнашишларига жавобгарликни олаётганликларини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак.

Ота-оналар логопунктнинг йиллик иш режаси, яъни ўқувчилар йил давомида нималар билан шуғулланишлари, логопунктга қатнаш учун ўқувчиларга керак бўладиган

ўқув қуроллари (машғулотлар ва назорат ишлари учун катак дафтарлар ва қизил, кўк, яшил рангдаги ручкалар) ҳақида маълумотга эга бўладилар.

Шунингдек, ота-оналарга оиладаги нутқий тартиб, ўз фарзандларига ёндошув, болаларнинг луғат бойлигини ошириш мақсадида уй шароитида бажариладиган ишлар, логопадларга чиройли ва тўғри ёзувга эришиш учун уй вазифаларини бир неча бора кўчиртириш мумкин эмаслиги, фарзандлар уй вазифаларни бажаришларида ортикча зўрикмасликлари учун санитария нормаларида белгиланган 1-синфлар учун - 1 соат, 2- ва 4- синфлар учун - 1-1,5 соатдан оширмаган вақт ичида барча фанлардан уй вазифаларини бажаришни тугатиш кераклиги айтиб ўтилади.

Зарурият сезилганда логопед болаларни мутахассис – шифокорлар кўригига юбориши мумкинлигини, буни боланинг манфаатларини ўйлаб қилишини эслатиб ўтиши керак. Товушлар талаффузида камчилиги бўлган болалар ота-оналарига уларнинг фарзандларида товушлар талаффузини мустаҳкамлаб бориш, иш самарадорлигини ошириш ва коррекцион ишларнинг чўзилиб кетмаслиги учун кундалик-вазифалар дафтари тутилиши шартлиги маълум қилинади.

Ўқув йили давомида ота-оналар билан ўтказиладиган маслаҳат-консултациялар кунлари ва вақтини маълум қилиш билан бирга доимий равишда логопед билан алоқада бўлишларини тайинлайди.

Логпед машғулотларига қатнамаётган, уй вазифаларини бажариб келмаётган, психоневролог ёки нервпотологнинг кўригига муҳтожлиги сезилган болаларнинг ота-оналари мактабга алоҳида таклиф этилади ва сабаблари ўрганилади.

Ўқув йилининг охирида ота-оналар яна мажлисга таклиф этиладилар. Бу мажлисда ўқувчиларда содир бўлган ўзгаришлар, бажарилган ишлар, бунда ота-оналар ўрни ва улар томонидан бажарилган ишлар, логопунктдан чиқариладиган, ҳамда кейинги

ўқув йилида логопед ёрдамига муҳтож болаларнинг рўйхати маълум қилинади.

Мажлиснинг иккинчи қисмини ёзги таътилда ота-оналарга вазифалар ва маслаҳатлар бериш, логопедик ишларни ҳам узлуксиз уй шароитида давом эттириб бориш иш самарадорлигини камайишини олдини олишини эслатиб ўтади. Ёзда болалар ўзларининг луғат бойликларни оширишлари учун муҳим вақт эканлигини, ота-оналар фарзандларига яқин кўмакчи бўлишлари лозимлигини таъкидлаши зарур.

Тадқиқотларнинг исботлашича, нутқ нуқсонига эга бўлган болаларнинг аксарияти эрта ривожланиш даврида нотўғри нутқий тарбиялангандир. Олимларнинг таъкидлашича, шахс ўз ривожланиши даврида 5 ёшгача нормал ривожланаётган бола 2,5-3 мингта сўз бойлигига эга бўлса, 5 ёшдан 60 ёшгача яна шунча сўз бойлигини ўзлаштириш қобилиятига эга бўлар экан. Шунинг учун болаларга ўз вақтида тўғри нутқий тарбияни сингдириш, бунинг зарурлигини тарғиб этиш логопедларнинг иш фаолиятидаги муҳим томонларидан бири бўлиши керак. Фарзандининг фанларни ўзлаштира олмаётганидан йиллар давомида ташвишланиб юрган ота-оналар логопедларнинг маслаҳатларини тинглагач: “Сабаби бунда эканлигини билганимда эди!”, - деб кўзларига ёш олган ҳолатлар ҳам кўп учрайди.

Логопед тарқибот ишларини болалар мактабга келадиган мактабгача таълим муассасаларида, поликлиника ва маҳаллаларда олиб боришлари керак. Бунда муассасаларнинг раҳбарларидан руҳсат олиш ва оғзаки бўлса ҳам шартномалар тузиш керак.

Бундай тарқибот ишларида нутқ нуқсонлари, уларнинг яққол кўзга намоён бўлмайдиган, бироқ боланинг мактабда таълим олишига таъсир этувчи турлари ҳақида гапириш, болаларнинг дафтарларини, видео тасмаларни кўрсатиш, уларни шарҳлаб бориш муҳимдир.

Шунингдек, оила шароитида ота-оналар бажаришлари керак бўлган ишлар, кун-

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И УСЛОВИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

САФАРОВА САНОБАР ОМОНТАШЕВНА

доцент кафедры Клинические основы специальной педагогики, ТГПУ
имени Низами

Аннотация. В данной статье рассмотрены актуальные вопросы внедрения инклюзивного образования, основная цель которых, направлена на широкое внедрение данной системы образования. Главной задачей современности является забота о детях и подростках, нуждающихся в специальной помощи, социальная поддержка их прав, организация образовательного процесса в соответствии с потребностями и возможностями детей. В статье предоставлены основные сведения и результаты исследований о развитии инклюзивного образования. Кроме того, всесторонне освещена проблема того, на что необходимо сделать основной упор для развития инклюзивного образования. А также представлены выводы и предложения по развитию инклюзивных компетенций.

Ключевые слова: особые образовательные потребности, инклюзивное образование, интегрированное образование, специальный педагог, развитие, обучение, дети с ограниченными возможностями, сотрудничество.

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limni joriy etishning dolzarb masalalari ko'rib chiqilgan. Alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarga g'amxo'rlik qilish, ularning huquqlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiya jarayonini bolalarning ehtiyoj va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda tashkil etish hozirgi davrning asosiy vazifasidir. Maqolada inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha asosiy ma'lumotlar va tadqiqot natijalari keltirilgan. Bundan tashqari, inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun nimalarga e'tibor qaratish lozimligi muammosi har tomonlama yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha xulosa va takliflar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: maxsus ta'lim ehtiyojlari, inklyuziv ta'lim, integratsiyalashgan ta'lim, maxsus o'qituvchi, rivojlanish, o'qitish, nogiron bolalar, hamkorlik.

В нашей стране прекрасно развита система социальной защиты детей и предоставления образовательных услуг лицам с ограниченными физическими возможностями.

Указы Президента Республики Узбекистан от 29 апреля 2019 года № ПФ-5712 «Об утверждении Концепции развития системы государственного образования Республики Узбекистан до 2030 года» и «Дети с особыми образовательными потребностями» «О мерах для дальнейшего совершенствования системы образования» от 13 октября 2020 года, PQ-4860 – это одна из многообещающих попыток каждого ребенка найти свое место в обществе.

Важное значение для дальнейшего со-

вершенствования системы инклюзивного образования и решения практических задач приобретает принятое главой нашего государства решение «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования детей с особыми образовательными потребностями». В выступлении Президента Шавката Мирзиёева на 46-й сессии Совета ООН по правам человека особое внимание было уделено стратегическим вопросам, в том числе ратификации Конвенции о правах инвалидов. Учитывая, что в мире насчитывается почти 1 миллиард людей с ограниченными возможностями, это чрезвычайно важная инициатива.

В Узбекистане реализуются меры, направленные на широкое внедрение системы

инклюзивного образования, проекты государственного и негосударственного сотрудничества по изучению международного и национального опыта работы. Инклюзивное образование означает, что дети с ограниченными возможностями получают специальное образование по специальным программам наряду с основной учебной программой в общеобразовательных школах регионов проживания и участвуют вместе со сверстниками в классных занятиях.

Чтобы облегчить образовательный процесс, необходимо внедрить специальную систему педагогического, психолого-педагогического сопровождения ребенка. Специальный педагог выступает ведущим специалистом, который проводит и координирует коррекционно-воспитательную работу с ребенком.

В инклюзивном образовании главным фактором является профессиональное мастерство классного руководителя. Требования к его личностной компетентности следующие: отношение педагога к детям должно быть гуманным, уровень социальной компетентности детей с отклонениями в развитии должен быть повышен.

Основное назначение условий внедрения инклюзивного образования соответствует Указу Президента Республики Узбекистан «Об утверждении концепции развития системы государственного образования Республики Узбекистан до 2030 года» от 29 апреля, 2019 № ПФ-5712 Развитие инклюзивного образования в Узбекистане, совершенствование системы образования детей с особыми образовательными потребностями и повышение качества предоставляемых им образовательных услуг, а также «Специальное образование» от 13 октября 2020 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования детей с особыми потребностями» во исполнение решения РQ-4860, находится в ведении Министерства народного образования, высшего и среднего специального образования.

Целью является популяризация инклюзивного образования среди педагогических работников, сотрудники, психологи, ученые, студенты и общественность.

В 2020-2025 годах реализация следующих вопросов по внедрению и развитию инклюзивного образования в системе народного образования направлена на:

- совершенствование нормативно-правовой базы в сфере системы инклюзивного образования;

- подготовка, переподготовка и повышение квалификации квалифицированных педагогов для системы инклюзивного образования;

- укрепление материально-технической базы учреждений, где внедряется инклюзивное образование, необходимой литературой, методическими пособиями; предоставление оборудования и расходных материалов для обучения различным профессиям;

- внедрение современных информационно-коммуникационных технологий и инновационных проектов в сфере инклюзивного образования;

- создание позитивной социальной среды среди населения путем разъяснения права на образование детей с особыми образовательными потребностями, сущности инклюзивного образования;

- реализация мер, направленных на предотвращение дискриминации детей с особыми образовательными потребностями, негативного обращения с ними;

- реализация мер, направленных на обеспечение права на инклюзивное образование каждого ребенка с особыми образовательными потребностями;

- совершенствование методов обучения в инклюзивном образовании и постепенное внедрение принципов индивидуализации в образовательный процесс;

- оптимизация количества специализированных государственных образовательных учреждений для детей с особыми об-

разовательными потребностями исходя из физических и психических потребностей обучающихся и территориального расположения образовательных учреждений.

Всем детям, независимо от их способностей и обстоятельств, должно быть предоставлено качественное образование. (ЮНИСЕФ)

Инклюзивное образование — это философия и подход, которые способствуют участию и достижениям всех учащихся, независимо от их различных способностей, происхождения и характеристик. Она стремится создать инклюзивную среду обучения, в которой каждый ученик чувствует себя ценным, уважаемым и поддерживаемым. Однако успешная реализация инклюзивного образования требует разных потребностей учителей и учащихся.

включая знания, навыки, отношения и практику, необходимые для удовлетворения требует инклюзивной компетентности.

Ребенок с ограниченными возможностями, которому нужна чья-то помощь от его имени. Но мы забываем, что не все дети одинаковы.

Среди них есть и дети, имеющие право на получение образования и приобретения знаний, а также здоровые дети, мало нуждающиеся в помощи. Хотя качество коррекционно-педагогической работы специального образования и воспитания находится на высоком уровне, возникают некоторые проблемы в адаптации к нашей социальной жизни, поскольку дети с особыми потребностями не получают образования и воспитания в здоровой среде.

Поэтому мировым сообществом признается, что обучение детей и подростков с ограниченными возможностями здоровья в возрастно-стратегической системе образования вызывает множество негативных последствий, и поддерживается политика инклюзивного образования. По мнению Л. С. Выготского: «Нашим специальным школам свойственны как преимущества, так и

некоторые недостатки, которые ограничивают их воспитателей узким школьным сообществом: глухой, слепой или умственно отсталый ребенок находится в центре внимания, ориентируясь на имеющиеся недостатки в организме, он закрывается, приспособлявая все условия к этому дефекту. Все это мешает ребенку войти в реальную жизнь. Вместо того, чтобы выводить ребенка из ограниченного мира, спецшкола обычно развивает такие навыки, что в результате усиливается его сепаратизм, и ребенок глубже погружается в свой собственный мир.

Также в результате демократизации реформы образования на международном уровне и борьбы с дискриминацией изменилось мировоззрение общества, сформировался новый подход, взаимное уважение и позитивный настрой среди людей разных категорий. Начата реализация политики пересмотра развития сферы специального образования.

Многие страны отказались от «сегрегационного» образования и сочли необходимым внедрить интегрированное образование для детей с ограниченными возможностями. В нашей стране основное внимание уделяется обучению детей с ограниченными возможностями в дифференцированных специальных образовательных учреждениях, и эта образовательная система развита.

В течение следующих 10-15 лет в Узбекистане реализуется вопрос включения детей с ограниченными возможностями в систему общего образования на комплексной и инклюзивной основе. Стратегия интеграции и инклюзивного образования предполагает интеграцию детей, не занимающихся наукой, в полную систему специального или инклюзивного образования в общеобразовательных учреждениях, а коррекционное образовательное учреждение, в связи с удаленностью от места жительства детей, до общеобразовательных учреждений. в районах их проживания., состоит из преподава-

ния.

Интегрированное образование. В настоящее время в России бурно развиваются интегративные модели обучения детей с образовательными потребностями, основанные на принципе нормализации. Преимуществом данной модели является возможность образовательной организации и родителям выбрать удобную для ребенка форму интеграции. В образовательной практике разработаны различные интегрированные модели обучения детей с отклонениями в развитии.

Постоянная частичная интеграция эффективна для детей, которые вместе со своими нормально развивающимися сверстниками могут приобрести лишь небольшую часть необходимых навыков и умений и могут проводить с ними лишь часть учебного и внеклассного времени.

Временная частичная интеграция, при которой все учащиеся специальной группы (класса) независимо от уровня психофизиологического и речевого развития объединяются со здоровыми детьми не реже 2 раз в месяц для проведения различных образовательных мероприятий.

На постоянной очной форме для детей, умственное развитие которых несколько ниже возрастной нормы, нуждающихся в систематической и существенной коррекционной поддержке, но способных учиться вместе и наравне со своими нормально развивающимися сверстниками по ряду интегрированных предметов.

Эпизодическая интеграция – целенаправленная организация минимального социального взаимодействия детей-инвалидов со сверстниками.

Непрерывная полноценная интеграция может быть эффективна для детей, соответствующих возрастным нормам по психофизиологическому и речевому развитию и психологически готовых к обучению вместе со здоровыми сверстниками. Эта модель интегрированного образования близка к добавлению своих особенностей.

Исследования показывают, что инклюзивные программы развития компетенций вносят значительный вклад в улучшение знаний и навыков учителей в удовлетворении разнообразных потребностей учащихся. Эти программы включают специализированное обучение, возможности совместного обучения и постоянную поддержку со стороны экспертов в этой области. Учителя, участвующие в таких программах, демонстрируют улучшенную практику преподавания, повышенную уверенность в себе, а также вовлеченность и успеваемость учащихся.

Для достижения указанной эффективности в инклюзивном образовании решаются следующие задачи:

- создание необходимых материально-технических, психолого-педагогических и коррекционных условий для обучения обучающихся с ограниченными возможностями здоровья во всех образовательных учреждениях;

- гарантирование права на равенство в образовании среди учащихся;

- обеспечение права детей и подростков-инвалидов на жизнь без отрыва от семьи;

- формирование в обществе доброжелательного и любящего отношения к детям и подросткам с ограниченными возможностями здоровья;

- устранение препятствий между детьми-инвалидами и здоровыми детьми при активном участии общества и семьи, ранняя адаптация к социальной жизни;

- увеличение количества активных участников развития общества, дальнейшее сокращение числа безработных;

- на основе повышения качества образования для всех развивать экономику государства и поднимать моральный дух народа.

Инклюзивное образование детей с ограниченными возможностями в основном организуется в учреждениях, близких к месту проживания детей с особыми потребностями. Такие учреждения определяют различия

GLOBALLASHUV DAVRIDA TA'LIM-TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH (BOSHLANG'ICH SINFLAR MISOLIDA)

YO'LDOSHEV OTABEK ABDUG'ANIYEVICH

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti Tillar va maktabgacha ta'lim
fakulteti dekani.

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy texnologiyalar asosida boshlang'ich sinflarda darslarni mazmunli, samarali tashkil etish, o'quvchilarni fanlarga bo'lgan qiziqishini oshirish, o'quvchining bilish jarayoni ijodkorlik natijasida yuz berishi, izlanishlar jarayonida ijodkorlik faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yorlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglagan faoliyat zaruriyati, o'quvchida atrof-olam obyektlari va ular haqidagi bilimlarni o'zlashtirish, ta'lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishi lozimligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy texnologiya, kompyuter texnikasi, mobil aloqa vositalari, internet tarmog'i, boshlang'ich ta'lim, an'anaviy ta'lim metodlari, sivilizatsiya.

Kirish. Bugunda raqamli axborot makoni o'quvchi yoshlar ongida hayotiy haqiqatni to'g'ri anglashi va globallashuv davrida turli oqimlar, harakatlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllanishida asos bo'lib xizmat qilishi lozim.

XXI asr yangi texnologiyalar bilan birga hayotimizga shiddat bilan kirib keldi. O'zbekiston Respublikasida shaxsni intellektual, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning muhim shartlaridan biri ta'lim tizimini, ayniqsa, boshlang'ich ta'limni shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi va kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishdan iborat. Sifatli ta'lim olish ehtiyojining kuchayishi O'zbekiston fuqarolarining muhim hayotiy qadriyati sifatida tobora dolzarblashmoqda. Chunki sifatli ta'lim ijtimoiy-siyosiy barqarorlik va haqqoniylikning asosiy omilidir.

Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son va "O'zbekiston Respublikasining rivojlanish davlat dasturlarini shakllantirish va

moliyalashtirishning yangi tartibini joriy etish to'g'risida" 2017-yil 18-dekabrda PQ-3437-son qarori hamda innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish bilan bog'liq boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni bajarish maqsadida texnogen sivilizatsiya tushunchasining yuzaga kelishi, kategorial tahlili, metodologik asoslari, davrlararo texnogen o'sishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jamiyat mavqei uning salohiyatini ta'lim-tarbiyaning kichik yosh maktab o'quvchilariga yaratilgan sharoitlar bilan bog'liq holda ko'rish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Kompyuter texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya vositalarining ta'limda joriy etilishi bilan ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi subyektlarning faoliyatlarida keskin burilish jarayoni sodir bo'ldi, texnogen sivilizatsiya jarayonlarida yoshlar "ommaviy madaniyat", millat va yurt uchun butunlay begona bo'lgan salbiy axborot ta'sirlariga tushib qolish xavfi kuchaydi. Ayniqsa, Internet saytlari orqali yaxshi g'oyalar bilan birgalikda, diniy ekstremizm, millatchilik, irqchilik misolida yot, buzg'unchi g'oyalarning kirib kelishi mumkinligi

masalani yanada murakkablashtirdi.

Ayniqsa, an'anaviy dars o'tish modelida ko'proq ma'ruza, savol-javob, amaliy mashq kabi metodlardan foydalaniladi sababli, an'anaviy dars samaradorligi ancha past bo'lib, o'quvchilar ta'lim jarayonining passiv ishtirokchilariga aylanib qolgandilar. O'qituvchining to'la nazorati o'quvchilarda motivatsiyani vujudga keltirmay, balki o'quvchilar tomonidan amalga oshirilayotgan barcha xatti-harakatlar qat'iy talab asosida sodir bo'lishi o'quvchida ijodiy tashabbusni uyg'otmay, aksincha o'quvchilar o'qituvchi bilan bevosita muloqotga kirisha olmaydilar. Chunki har bir dars bosqichi muayyan qoidalarga asoslanganligi va bu bosqichlar o'qituvchining ixtiyorida sodir bo'layotganligi muloqotning har xil shakllarini namoyon bo'lishiga ehtiyoj tug'dirmaydi. Eslab qolish darajasi hamma o'quvchilarda bir-xil bo'lmaganligi sababli sinf bo'yicha o'zlashtirish darajasi past bo'lib qolishi mumkin, ya'ni an'anaviy ta'limda mashg'ulotga va bilish jarayoniga o'quvchilarni qiziqitiruvchi har xil uslublar, xotirani mustahkamlovchi o'yinli texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlaridan foydalanilmasligi mazkur oqibatlarini keltirib chiqaradi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilim bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

An'anaviy sivilizatsiyada ijtimoiy jarayonlar o'zgarish sur'ati evolyutsion tarzda kechib, vorisiylik xarakteriga egadir. Unda ta'lim-tarbiya jarayoni ajdodlar tajribasini

jamlovchi an'analar, me'yorlar, fikrlash uslublariga ustuvorlik berilishi bilan alohida ajralib turadi. Vaqtning idrok etishda davrlar almashinuvi nazarda tutilgan bo'lib, ibtidoiy jamoat tizimidan hozirgi tezkor axborot asrigacha bo'lgan vaqtda ta'lim-tarbiyaning bosqichma-bosqich rivojlanib borishi, dunyoqarash dominantlarining barqarorligi bilan belgilangan. Bunda, asosan, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni o'qitishda tafakkuriy dunyoqarashni rivojlantirish, bilimga munosabatni rivojlantirish asosiy maqsad qilib olingan.

Zero, zamonaviy texnika va texnologiyalarning hayotga kirib kelishi inson faoliyatida, ijtimoiy ongida katta o'zgarishlar bo'lishini taqozo etmoqda. Zero, o'quvchining bilish jarayoni ijodkorlik natijasida yuz beradi. Izlanishlar jarayonida ijodkorlik faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yorlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bu, o'quvchida atrof-olam obyektlari va ular haqidagi bilimlarni o'zlashtirish, ta'lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishi lozim.

Birinchidan, o'qituvchining mashg'ulotdagi vaqtini tejash va tezkor ravishda ko'proq ma'lumot berishga erishishga imkoniyat yaratiladi. Fan va texnika jadal rivojlanib borayotgan hozirgi kunda jamiyat a'zolarining aksariyat qismi turli zararli g'oya va mafkura tashuvchi axborot xurujlarini baholash ko'nikmasiga ega emas. To'g'rirog'i, buning uchun ularda texnogen ko'nikma yetishmaydi. O'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati natijasida yuzaga keladigan ta'lim jarayonida shaxsning tafakkuri, ma'lumoti va tarbiyasi ham shakllana boradi.

Ikkinchidan, bolalarning kichik yoshda eslab qolish qobiliyatlari yuqori ekanligini hisobga oladigan bo'lsak, ularning texnogen

sivilizatsiya vositalari bilan ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq. O'quvchilar matnni shunchaki o'qiydilar. Ko'rgazmali, mexanik vositalar ularning diqqatni tortib, mashg'ulotga qiziqishini oshirib, diqqat va e'tiborini mashg'ulotga qaratishga undaydi va natijada sinfdagi barcha o'quvchilar faol ishtirok etadilar. Bu texnologiyani o'qitishning tushuntirish va illyustrativ usuli deb qarash mumkin, uning asosiy maqsadi o'quv materialini muloqot qilish orqali o'quvchilar tomonidan axborotlarni o'zlashtirishni tashkil etish va uning muvaffaqiyatli idrok etilishini ta'minlashdan iborat bo'lib, vizual xotira ulanganda takomillashadi. Bu boshlang'ich sinf ta'lim-tarbiya jarayoni samadorligini oshirish pedagogdan katta mas'uliyatni talab etib, uning asosiy vazifasi sinflar kesimida qulay texnogen muhitni yarata olishi bilan belgilanadi.

Texnogen boyitilgan ta'lim-tarbiya jarayonida murakkab mazmundagi material material o'rganilayotganda ham an'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda unga turli-tuman o'quvchilar faoliyatini muvofiqlashtiradi, o'zlashtirish darajasini rivojlanishiga olib keladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion / Recommendations). Darslarda o'qituvchi o'z bilim, ko'nikma va malakalarini turli texnik vositalarda o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borib,

undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shuningdek ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda Microsoft Power Point va Windows Movie Maker kabi dasturlarning imkoniyatlaridan oqilona foydalangan holda multimedia effektlari bilan bitta slayd filmiga mo'ljallangan bir qator axborotlarga boy slaydlarni tez va oson yaratish imkonlari foydalidir. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan o'qituvchilar bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan ixtisoslashtirilgan dasturiy ta'minotlar bundan mustasno, zamonaviy multimediali ensiklopediyalar, lug'atlar, o'quv elementlariga ega o'yinlar o'qituvchi va metodistning maxsus moslashuvi, ijodiy ishlarini talab etadi. Ayniqsa, o'qituvchining o'zi tomonidan tuzilgan o'quv va nazorat kurslari (taqdimot dasturlari, kompyuter sinflari) qiziqarlidir.

Birinchidan, ular yangi materialni metodik jihatdan to'g'ri taqdim etishni ifodalaydi.

Ikkinchidan, o'quv rejasiga muvofiq materialni taqdim etishda qat'iy ketma-ketlik kuzatiladi.

Uchinchidan, mashg'ulotlarda foydalaniladigan didaktik material imkon qadar xilma-xil bo'lishi va kerak qadar tez-tez yangilanib turishi mumkin.

Dars mavzusi qanchalik murakkab va zerikarli bo'lmasin, ekrandagi o'quv materialini ranglarda, tovush va boshqa effektlar bilan taqdim etilsa, o'quvchiga qiziqarli bo'ladi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Котенко В.П. История и философия технической реальности. –М.: Трикста, 2009.
2. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие. -Москва: Педагогика, 1989. -416 с.
3. Коджаспирова Г. М. История образования и педагогической мысли: таблицы, схемы, опорные конспекты. - М., 2003.- С. 69.
4. Краевский В.В. Общие основы педагогики. Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. -М.: «Академия», 2003. -256 с.
5. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. -М.: Просвещение, 1972. –253.
6. Кручинина Е.А. Новые информационные технологии в учебном процессе / Мультимедийные обучающие программы. - Нижний Новгород, 2000.
7. Латишина Д.И. История педагогики//О великих педагогах: Коменский, Песталоцци, Руссо, Ушинский. Учебное пособие. -М.: 2003.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA DOIR ISHLAR TIZIMI

SALOMOVA GULNOZA

Guliston davlat pedagogika instituti stajyor-o'qituvchisi

SHODIBOYEVA MOHINUR

Guliston davlat pedagogika instituti stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya: Bolaning til tizimini egallash borasidagi barcha yutuqlarini muloqotni ta'minlovchi mazmunli, keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o'z ichiga oladi. U mazmunliligi, mantiqliligi va izchilligi bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o'zlashtirganligining ko'rsatkichi hisoblanadi, u bolaning aqlan, estelik, emotsional jihatdan rivojlanish darajasini aks ettiradi. Ushbu maqolada bolalar bog'chasida nutq o'stirish mashg'ulotining tutgan o'rni, uni tashkil qilish shakllari va metodlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim tashkiloti, nutq o'stirish mashg'uloti, til boyligi, ravon nutq.

Abstract: All the child's achievements in acquiring the language system include fluent speech, which is considered as a meaningful, widespread thought that provides communication. It is distinguished by its content, logic and consistency. Fluent speech is an indicator of how well the child has mastered language, it reflects the child's level of mental, aesthetic, emotional development. This article talks about the role of speech training in kindergarten, forms and methods of its organization.

Key words: Preschool educational organization, speech training, language richness, fluent speech.

Аннотация: Ко всем достижениям ребенка в овладении языковой системой относится беглая речь, которая рассматривается как осмысленная, распространенная мысль, обеспечивающая общение. Его отличает содержание, логика и последовательность. Беглая речь является показателем того, насколько хорошо ребенок овладел речью, она отражает уровень умственного, эстетического, эмоционального развития ребенка. В данной статье говорится о роли речевого обучения в детском саду, формах и методах его организации.

Ключевые слова: дошкольная образовательная организация, речевая подготовка, языковое богатство, беглая речь.

Maktabgacha ta'limning asosiy vazifasi bolalarni maktabda ta'lim olishga tayyorlashdan iboratdir. Ya'ni bolalar maktabgacha ta'limda aniq bilimlarnigina emas, fikrlash ko'nikmasini egallashi, tengdoshlari va kattalarning nutqlarini tushunishlari, ular bilan erkin fikr almashish, hamkorlik asosida faoliyat ko'rsatishi talab etiladi. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarini nutq orqali to'g'ri ifodalashi o'zini nazorat qilishi, boshqarishi, kuzatish, eshitish, eslab qolish, umumlashtirish, solishtirish kabi aqliy tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur. Bu vazifani bajarishda, albatta, ona tilida nutq o'stirish fanining o'rni, ahamiyati kattadir.

Chunki til kishilarning o'zaro aloqa vositasi bo'lib, u barcha kishilar uchun baravar, teng xizmat qiladi, shu bois til ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat taraqqiyotidagi o'zgarishlar, yangilanishlar tilda o'z aksini topadi.

Til birliklari nutqni hosil qiladi, ya'ni har bir inson o'z fikrini boshqalarga til orqali, til birliklari orqali bayon qiladi, boshqalari fikrini til orqali egallaydi, tushunadi. Ya'ni nutq tevarak-atrofdagi voqea-hodisalar haqidagi fikr muloqazalarni boshqalarga yetkazishdir. Shuning uchun til va nutq inson hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'limda nutq o'stirish metodikasi fanining o'qitilishi, nutq o'stirish usullarini bilish, har bir yosh guruhda bolalar nutqini o'stirish

vazifalarini to'g'ri hal etish imkonini beradi, bolalarni maktabga tayyorlash vazifasining bajarilishini ta'minlaydi. Yuqorida bayon qilingan fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o'zbek tili qadimiy til sifatida taraqqiy etgan, jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyat a'zolari uchun xizmat qilmoqda.

Respublikamiz mustaqilligi o'zbek tili taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etdi, tilimiz mustaqillikning mohiyatini ifodalash, ta'lim tizimining barcha bosqichida ona tili ta'limini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirish ularga ona tilini amaliy o'rganish demakdir.

Nutq o'stirish metodikasi pedagogik fan sifatida 1920-yillargacha pedagogika fani tarkibida taraqqiy etdi, so'ng mustaqil fan sifatida shakllandi.

Nutq o'stirish metodikasi pedagogik fan sifatida maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirishni puxta egallagan mutaxassis tayyorlashda buyurtmachi sifatida, ilmiy izlanishlar asosida yaratilgan "Ilk qadam" tayanch dasturini o'quv jarayoniga joriy etish, nutq o'stirish metodikasi bo'yicha bilim va malakalarni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatdan mutanosibligini ta'minlaydi, nutq o'stirish usullarini ishlab beradi. Uni takomillashtirish, eng qulay usulni qo'llash orqali bolalarga ona tilini amaliy o'rgatish, nutqda til birliklaridan foydalanish, o'zaro nutqiy muloqot munosabatida ona tilida fikrni to'g'ri, ifodalay olish, tengdoshlari nutqini tinglab tushunish nutqda til birliklarini ajrata bilish (tovush, so'z) nutq me'yorlarini ishiga mos holda o'rganib borish, unga amal qilish kabi faoliyatini shakllantiradi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan masalalar kompleksini hal etishda quyidagilar alohida hisobga olinadi:

1. Insondagi bilish instinkti, tug'ma qiziquvchanlik nutq vositasida amalga

oshiriladi.

2. Bola nutq ishtirokida olamni bilib boradi. Psixologlarning kuzatishicha, tevarak-atrof to'g'risidagi bilimlar nutq orqali o'zlashtiriladi. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish nutqni rivojlantirishda keng imkoniyatlar tug'diradi.

Shunga ko'ra tarbiyachilar maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutqini to'g'ri yo'naltirishni tevarak-atrof bilan tanishtirish orqali amalga oshiradi. Bolalar nutqini rivojlantirish samaradorligiga erishish uchun ularning bilim darajasi, qiziqishi va shaxsiy qobiliyati xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Shu narsa aniqlanganki, maktabgacha katta yoshdagi bolalarning barcha harakat va xulqini boshqarishda bosh miya faoliyatining roli ortib boradi. Ya'ni bolalar boshqalarning xatti-harakatlarini, atrofda kechayotgan voqea-hodisalarni bilishga va baholashga intiladilar. Shunga ko'ra maktabgacha yoshdagi bolalar bajaradigan faoliyat turlari ham xilma-xil va mazmunli bo'lib boradi. Demak, bolalar faoliyatining sermahsul turlari nutq o'stirishda katta rol o'ynaydi. Bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimi birgalikda uyushtiriladigan o'yinlarda yuqori darajada shakllanadi. Ijtimoiy foydali mehnat va o'qish kabi faoliyat turlari tobora ko'proq rol o'ynay boshlaydi. Shu bilan birga, tengdoshlariga nima bilandir ko'mak berish, ular uchun biron-bir foyda yetkazish maqsadida namoyon bo'ladigan mehnatning ijtimoiy motivlari yanada ahamiyatliroq, ya'ni sezilarli bo'lib qoladi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar o'z xulqlarini yanada asosliroq

boshqara boshlaydilar. Bolalar tarbiyachisi tomonidan ular oldiga qo'yilgan vazifalar ma'nosini aniq biladilar, topshiriqlarni mustaqil va nuqsonsiz bajarish uchun astoydil intiladilar. Bularning

barchasi nutqni rivojlantirishning muhim shart-sharoitlari bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki, ta'limda biror-bir yutuqqa erishish tarbiyaga bog'liq. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalarning madaniy xulq-odatlarini shakllantirishga muayyan darajada e'tibor berish lozim. Ularda yaxshilik, kamtarlik, adolatlilik, vijdonlilik to'g'risidagi axloqiy tasavvurlarni tarkib toptirish kerak.

Nutqni samaraliroq rivojlantirish maqsadida bolalarning tevarak-atrof obyektlari (kishilarning hayoti va mehnati, hayvonlar, o'simliklar olami, suv osti dunyosi) to'g'risidagi tasavvurlarini aniqlash va izchil, rejali tarzda kengaytira borish talab etiladi. Nutqni rivojlantirishning samaradorligini oshirish rejasida nafaqat tevarak-atrof obyektlari ustida oddiy kuzatishlar (mushohadalar) uchun, balki ularni o'rganish uchun ham sayrlar, sayohatlar o'tkazish muhimdir.

Shu o'rinda tevarak-atrof obyektlarini o'rganishda nimalarga erishish mumkinligini aniqlab olishimiz lozim bo'ladi. Buning uchun, avvalo, nutq o'stirishga oid tevarak-atrof manbalarining o'zini guruhlashtirish taqozo etiladi.

Tevarak-atrofnio'rganishda(tarbiyachilar yoki ota-onalar tomonidan) bolalar shunchaki kuzatmasliklari, balki predmetlarni ularning qismlari, elementlarini ko'rib, jarayonlar, hodisalarni idrok eta borib, ular to'g'risida mulohaza yuritishlari ham lozim. Bunga erishish uchun tarbiyachi oldiga qiyoslash, taqqoslash, ajratish, umumlashtirish, tahlil qilish va boshqa shu kabi usullardan foydalanish vazifasi qo'yiladi. Bundan tashqari, o'rganish jarayonida) maktabgacha katta yoshdagi bolalarni mehnatning ular uchun qulay bo'lgan turlari (ariqchalarni tozalash, daraxtlar tagini yumshatish, gul lam I parvarish qilish)ga jalb qilish muhimdir. Bunday yondashuv shu bilan bog'liqliki,

inson biron narsani o'z qo'li bilan bajarsa, uni ko'proq va to'laroq esda saqlaydi. Mazkur usul bilan maktabgacha katta yoshdagi bolalarning bog'lanishli nutqidagi kamchiliklar narsa-predmetlarning nomlarini so'zma-so'z va eslash orqali to'ldiriladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko'p jihatdan quyidagi narsalarning to'g'ri hal etilishiga bog'liq:

- nutqni rivojlantirishga doir didaktik materiallar (tarbiyachi va ota-onalarning ma'lum maqsadga qaratilgan nutqi, bolalarga o'qib yoki aytib beriladigan ertaklar, qo'shiqlar, hikoyalar);

- ta'limning didaktik materiallarni o'zlashtirish uchun foydalaniladigan metod va usullari;

- ta'limni tashkil etish (tevarak-atrof obyektlarini saralash, shunga bog'liq nutq o'stirishni rejalashtirish).

- o'quv materialining mazmuni, uni o'rganishning ayrim usullari hamda ularga tegishli tamoyillarga tayanib, tarbiyachi nutq o'stirish bilan bog'liq bo'lgan barcha ishlarni rejalashtirmog'i zarur.

Bolalarning tevarak-atrofnini kuzatib borishi natijasida talaffuzi ham ijobiy tomonga o'zgarib boshlaydi; tovushlarni to'g'ri talaffuz qila boshlaydilar, jumlar mazmuni kengaya boradi, grammatik tomondan gapni to'g'ri tuza boshlaydilar, lug'at boyligi ham ortadi. Bolalarning o'zlari kichik-kichik hikoyalar tuza boshlaydilar va bu hikoyalarni erkin bayon qila oladilar. Ularda kattalar bilan muloqotga kirishish, o'z fikrini erkin bayon etish kabi xislatlar paydo bo'la boshlaydi. Shunga ko'ra bolalar nutqida tovush madaniyatini takomillashtirish, atrofdagi narsalar, predmetlar, hodisalar nomini ifodalovchi so'z boyligini kengaytirish, faollashtirish, monologik nutqning oddiy shakllariga rioya etish, o'z fikrini grammatik jihatdan to'g'ri va aniq ifodalay olish ko'nikmalarini paydo qilish muhim va zarur

hisoblanadi. Bu talablar bolalarda borliqni, tevarak-atrofnı idrok etish, uni tushunish, his etish, hikoyalar tuzish, o'z fikrini bayon qila olish, ifodali o'qish faoliyati jarayonida tarkib toptiriladi.

Ma'lumki, bog'lanishli nutqda bolalarning atrofdagilar bilan voqe ahodisalar ta'siri natijasida o'zaro munosabati, aloqasi ifodalanadi. Bu ifoda bir yoki bir necha jumalalarda o'z aksini topishi mumkin. Nutqning shakllanishida bolaning tevarak-atrof bilan munosabati, muomala shakli katta rol o'ynaydi. Maktabgacha tarbiya muassasasida olib borgan kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ularning bog'lanishli nutqi yoshiga ko'ra orqada qolib, qator kamchiliklar mavjud. Shuning uchun biz ularning nutqini kuzatishda odatdagi hayotiy faoliyatidan chetga chiqmaslikka harakat qildik. Bu jarayonda quyidagilarga e'tibor qaratildi:

1. Ona tili boyligidan unumli foydalanish.
2. Nutqni rivojlantiruvchi omillarni to'g'ri belgilash.
3. Nutqni rivojlantirish jarayoni.
4. Nutqni rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik.
5. Nutqni rivojlantirish mazmuni.
6. Nutqni rivojlantirish shakllari.
7. Nutqda ijtimoiy-maishiy omillarning o'zaro aloqasi.
8. Sayrlar, o'yin va mehnat jarayoni - nutqni o'stirishning muhim vositasi ekanligi.

Bolalarning nutqini rivojlantirish maxsus o'rganilmaydi, natijalari ishlab chiqilib, mashg'ulotlar tizimi belgilab olinmaydi, mashg'ulotlar ma'lum maqsadga yo'naltirilgan holda muntazam va izchil olib borilmaydi. Maktabgacha tarbiya muassasalarining katta guruhlarida bolalarning nutqi qay darajada shakllanganligi aniqlanib, maxsus topshiriqlar ro'yxatini ishlab chiqiladi, har bir bola bilan yakka tartibda mashg'ulotlar olib boriladi.

Misol. Bolaga tavsiya etilgan ertak yoki

hikoyani qayta hikoya qilib bera olishini aniqlash. "Zumrad va Qimmat", "Bo'g'irsoq", "Ikki echki", "Ur, to'qmoq", "Echki bolalari", "Toshbaqa bilan chayon" kabi ertak va hikoyatlardan uchtasini taklif etiladi. Bola ertakni eslay olmasa, shu ertaklarga ishlangan rasmlar havola qilinadi. Bolalar hikoyasi quyidagi ko'rsatkichlar asosida tahlil qilinadi:

- hikoyani mustaqil bayon qilish (kattalarning yordamisiz);
- matn mazmunining to'liqligi;
- matnni bayon qilishda izchillik;
- ifoda vositalaridan foydalanish ko'nikmasi;
- nutqning ravonligi.

Tevarak-atrofdagi narsa-predmetlarga oid matnni qayta hikoya qilib berishda bolalar nutqida quyidagi kamchiliklar uchrashi mumkin.

- bolalar ertakni yordamchi savollar bermasdan turib mustaqil hikoya qila olmaydi;
  - matndagi so'zlarga taqlid qilib so'zlaydi;
  - ba'zi muhim voqealarni tushirib qoldiradi;
  - bir oz to'xtab-to'xtab hikoya qiladi, nutqda uzilish bo'ladi;
  - nutqda ifodalilik yetishmaydi;
  - bir xil tezlikda, bir xil tovushda hikoya qiladi;
  - o'zicha ba'zi so'zlarni qo'shib, ma'nosiz hikoya qiladi;
  - kattalar yordami vositasida hikoya qiladi;
  - hikoya qilish jarayonida matn ma'nosini o'zgartirib yuboradi;
  - mantiqiy izchillikka rioya qilmaydi.
- Bolalarning nutqini o'rganishning eng qulay usuli, shubhasiz, suhbat metodi hisoblanadi. Shuningdek, bolalarning tevarak-atrofdagi mavjud bo'lgan narsalarni kuzatish va ularni tahlil etish, ular haqida sayrlarda uyushtirilgan savol-javoblar ham muhimdir.

Shu bilan birga, bolalarning bog'lanishli nutqini o'rganishda ularning tarjimai holi yuzasidan olib boriladigan kuzatishlar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki,

- Bolaning nutqi til qonuniyatlariga to'g'ri amal qilish, kattalar nutqini idrok etish va o'zining ijodiy faolligi natijasida rivojlanadi.

- Nutqni samaraliroq rivojlantirish maqsadida bolalarning tevarak-atrof obyektlari (kishilarning hayoti va mehnati, hayvonlar, o'simliklar olami, suv osti dunyosi) to'g'risidagi tasavvurlarini aniqlash va izchil, rejali tarzda kengaytira borish talab etiladi.

- Tilni to'g'ri o'rganish, uning grammatik tuzilishiga e'tibor berib so'zlashish, bolalarda erkin muhokama yuritish, savollar berish,

boshqalardan eshitgan fikrlari yuzasidan xulosalar chiqarish, narsa va hodisalar o'rtasidagi bog'lanishning turli ko'rinishlarini anglab yetishga olib keladi.

- Maktabgacha tarbiya muassasasida sog'lom, tabiiy muhit yaratish, ularning to'g'ri muomalaga kirishishi, boshqalar bilan gaplashish ishtiyoqining ortishiga turtki bo'ladi.

- Bolalarni narsalarning nomlarini to'g'ri aytishga, ularning o'xshash va farqli tomonlarini tushunish, shakli, rangi, sifati, xossalari, jinsi va turiga oid yo'naltiruvchi lug'atini faollashtirish, nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, nutq madaniyatini shakllantirish, dialogik va monologik nutqini takomillashtirish va nihoyat savod o'rgatishga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. -T.: 2016 y., 29-dekabr.
2. Shodiyeva Q. «Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish». -T.: «O'qituvchi», 1990
3. Maktabgacha yoshdagi bolaning nutqini rivojlantirish: Sat. ilmiy tr. / Ed. Ushakova O.S. - M.: SSSR APN nashriyoti, 1999 yil
4. Ushakova O.S., Strunina E.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish metodikasi. M.: Gumanitar nashriyot markazi, 2004 yil.
5. Ushakova O. S. Maktabgacha yoshdagi bolalik davrida nutq ta'limi. Muvofiq nutqning rivojlanishi: Dok. konspekti . diss . - M., 1996 yil. 6. Ushakova O.S. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish. M., 2001 yil.

BOSHLAN G'ICH TA'LIMDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI FANINI O'QITISH UZVIYLIGINI TA'MINLASH OMILLARI

JAMSHID XUDOYQULOV

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda uzviylikni ta'minlash, takomillashtirishning pedagogik shart- sharoitlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich, ta'lim, ona tili, o'qish savodxonligi, o'qitish, uzviylik, ta'minlash, takomillashtirish.

Abstract: Pedagogical conditions for ensuring coherence and improvement in the teaching of mother tongue and reading literacy in primary education are highlighted in this article.

Key words: primary, education, mother tongue, reading literacy, teaching, continuity, provision, improvement.

Аннотация: В статье освещены педагогические условия обеспечения системности и совершенствования преподавания родного языка и читательской грамотности в начальной школе.

Ключевые слова: начальное образование, образование, родной язык, грамотность чтения, обучение, преемственность, обеспечение, совершенствование.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2022-yil 20- dekabr kuni Oliy majlis va O'zbekiston xalqiga murojaatnomasida birinchi navbatda e'tiborni Yangi O'zbekiston uchun eng katta investitsiya bo'lgan ta'limni qo'llab-quvvatlashga qaratamiz. Najot ta'limda, najot tarbiyada, najot bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi deb ta'kidladilar. Jumladan davlatimiz rahbari boshlang'ich sinflardan mutlaqo yangi metodika asosida yaratilgan darsliklar bo'yicha o'qish yo'lga qo'yilishini ta'kidladi. Hozirgi kunda darsliklar xalqaro ekspertizadan o'tib o'zimizda sinovdan o'tkazilayotganligini aytib o'tdilar, bundan tashqari farzandlarimizga maktabda ona tili va chet tillarni puxta o'zlashtirib kompyuterda ishlash kasb-hunarlariga, san'at va madaniyatga qiziqtirishimiz o'quvchilarni erkin va kreativ fikrlashga, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini shakillantirish zarurligiga e'tibor qaratdi. Ma'lumki boshlang'ich

ta'lim umumiy o'rta ta'limning asosini tashkil etadi. Binoning mustahkamligi, "ko'p umr ko'rishi" uning poydevoriga bog'liq bo'lganidek umumiy o'rta ta'limning asosi bo'lgan boshlang'ich ta'limga bog'liqligi hech kimga sir emas. Shu bois boshlang'ich ta'limga e'tibor davlatimizning asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda "Boshlang'ich ta'lim, ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta talimni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, Malaka va ko'nikmalar asoslarini shakillantirishga qaratilgan", - deb ko'rsatilgan.

Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasida ushbu ta'limning maqsadi va vazifalari aniq belgilab berilgan bo'lib, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarni shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy yondoshuvga asoslangan ta'lim-tarbiya tizimi amal qiladi. Maktabga ilk qadam qo'ygan bolalar yosh xususiyatlari va ruhiy taraqqiyot darajalariga muvofiq keladigan ta'limiy faoliyatga

kirishadilar. Bu davrda o'qish, o'rganishga asoslangan faoliyat yetakchi mavqega ega bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish hamda o'rganishga qaratilgan faoliyatning shakllanishida har bir o'quv fani bo'yicha bilimlarni egallash jarayonida ularning ongi tafakkuri jadal tarzda rivojlanadi.

Boshlang'ich ta'lim jarayoni kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga o'qish, yozish va hisoblashga o'rgatish, tevarak atrof va tabiat bilan tanishtirish ijodiy va mantiqiy fikrlash hislatlarini nutq va hulq-atvor madaniyatli shaxsiy gigiyena va sog'lom turmush tarzi asoslarini shakllantirish hamda shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishdan iboratligi ko'rsatilgan.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida ona tili, o'qish va matematika ta'limining ahamiyati beqiyosdir. Bu ta'lim jarayoni o'quv fanlarini o'qitish samaradorligi va sifatini belgilaydi. Ona tili (o'qish) ta'limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga ularda erkin fikrlay olish, o'z fikrlarini og'zaki yozma ravishda bayon qila olishga, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi lozimligi uqtirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasixalqta'limtizimini2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF 5712-son farmonida ham "Kichik yoshdagi o'quvchilarda sog'lom , kuchli va ta'sirchan munosabatni shakllantirish"ga alohida etibor qaratilgani bejiz emas [3.34]. Xalq ta'limi vazirligi tomonidan qabul qilingan tegishli o'quv meyoriy huquqiy hujjatlarda ham boshlang'ich ta'lim mazmunini takomillashtirishga etibor qaratilgan.

Boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda uzviylikni ta'minlash to'g'risida fikr yuritishdan

oldin kichik yoshdagi o'quvchilarning anatomik, fiziologik xususiyatlarini bilish muhim ahamiyat kashf etadi. Sababi, kichik yoshdagi o'quvchilarda ona tili va o'qish savodxonligini shakllantirish ko'p jihatdan ularning salomatligiga, jismoniy sifatlariga ham bog'liq bo'ladi.

Pedagog olimlarning fikrlariga ko'ra "Kichik yoshdagi bolalar jismoniy jihatdan nisbatan teng o'sadilar" o'g'il va qiz bolalar tashqi ko'rinishlari bilan bir birlaridan deyarli farq qilmaydilar. Bo'yi o'rtacha 120 sm, og'irligi 25 kg atrofida bo'ladi. Ko'krak qafaslari va umurtqa pog'onalari suyaklarining yetarlicha qotmaganligi tufayli ular tez shkastlanishlari mumkin. Suyak va muskullar tez o'sadi. Bu davrda o'quvchilarning bosh miyasi og'irligi jihatdan kattalarnikiga tenglashsa ham tuzulishi jihatidan farqlanadi. O'pka, qon tomirlari o'sishda davom etadi. Nafas yo'li va diafragma bo'sh rivojlangan bo'ladi, shu tufayli kichik yoshdagi o'quvchilar harakatsiz qolsalar nafas olishlari sustroq bo'lib, tana a'zolarining kislorod bilan ta'minlanishi yomonlashadi. Kichik yoshdagi o'quvchilarning yuragi o'zidan kattalarnikiga nisbatan ikki marta ko'p qon chiqaradi. Yurak urishi minutiga 90-92 marotabani tashkil etadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar eshitgan va o'qiganlarini harfma - harf to'g'ri ma'noda anglaydilar. 6-7 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan bolalarninig xotirasi juda kuchli taraqqiy etgan, o'qish qobilyati ancha o'sgan bo'ladi. Bu yoshdagi bolalarning talab va qiziqishlari odat va sezgilari, tasavvur va tushunchalari hayotiy faoliyatlari, diqqat etiborlari, tirishqoqliklari va boshqa jihatlari borasida bir biridan farq qiladi. (6)

Boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi fanlarini o'qitishda uzviylikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda uzviylik tushunchasiga aniqlik kiritish maqsadga muvofiq bo'lardi. "Pedagogika fanining izohli lug'ati"da "Uzviylik - ta'lim

- tarbiya jarayonini muayyan ketma-ketlik asosida tashkil etishni ifodalovchi muhim sifat bo'lib, ma'lum bosqichda avvalgi bosqich o'quv faoliyati mazmunini tashkil etuvchi bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlanishi, kengaytirilishi va chuqurlashtirilishini ta'minlaydi" Uzviylik falsafiy psixologik va pedagogik jihatlariga ega. Pedagogik uzviylik - bu didaktik tamoyil (o'quv jarayonining mazmuni tashkiliy usul va shakllarini belgilab beruvchi asosiy qoida), (ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga ko'maklashuvchi holatlar), harakatga keltiruvchi kuch (ta'lim jarayonini amalga oshirishga yordam beruvchi omil), ta'lim rivojlanish va tarbiya jarayonida majburiy bajarilishi kerak bo'lgan talab sifatida izohlanadi.

Ta'limda uzviylik ikki xil turda qo'llaniladi. Birinchidan, ta'lim turlari (bo'g'inlari) orasidagi uzviylik. Ikkinchidan, o'quv fanlari orasidagi uzviylik. Bu odatda fanlararo yoki predmatlararo integratsiya orqali amalga oshiriladi [7]. Demak, uzviylik - ta'lim mazmunini muayyan ketma - ketlikda tizimli joylashtirilishi, yangi mavzuni o'zlashtirishda mavjud bilimlarga tayanishi, o'quv materialini ma'lum darajada navbatdagi bosqichlarda qo'llanilishini, o'quv tarbiya jarayoni bosqichlarning davomiyligini ifodalaydi. Hozirgi kunda uzliksiz ta'lim nuqtayi nazaridan uzviylik muammosining yechimini samarali topish uning amaliyotga tadbiq vositalarini ishlab chiqish zarurati vujudga keldi. Darsda Ta'lim oluvchilar yosh xususiyatlariga mos keladigan ta'lim mazmunini uzviylik talabiga asosan joylashtirish va uni pedagogik jihatdan asoslash muhim ahamiyatga ega. Tanlangan ta'lim mazmuni imkoniyatlaridan kelib chiqish va ta'lim oluvchilar bilim darajasini inobatga olgan holda yangi bilim, ko'nikma malakalarini tizimli va uzviy ravishda shakllantirish ta'lim oluvchilarning

o'zlashtirishini taminlaydi. Ta'lim mazmunini uzviylik asosida shakllantirish nafaqat muayyan fanning o'quv dasturi rejasining tuzilishiga balki unga turdosh bo'lgan fanlar o'quv dasturiga moslashtirish orqali ta'lim samaradorligi ta' sir etadi[7]. Ma'lumki, ayni paytda amaliyotda 1,2,3,4 - sinf o'quvchilari ona tili va o'qish savodxonligi yangi nashr darsliklari o'qitilmoqda. Boshlang'ich sinf 3- sinf O'qish savodxonligi darsligi 120 sahifadan iborat bo'lib, yangi talablar asosida tayyorlangan. Aniqrog'i darslikda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari inobatga olingan. Mavzular bir biri bilan mantiqan bog'liq, darslikda mavzular bo'yicha berilgan rasm va topshiriqlar bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi. So'z boyligini oshiradi. Matn asosida berilgan topshiriqlarni bajarish kreativlikni shakllantiradi, bolalar rasmlarga qarab hikoya yozish ko'nikmalari shakllantiriladi. Matnlarda berilgan obrazlarni o'xshashlik tomonlarini aniqlashga harakat qilishadi [8]. Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida berilgan mashqlar, matnlar va rasmlar o'quvchilar mustaqil rivojlantirish uchun tizimli ravishda tuzilgan muammoli topshiriqlar kiritilgan. Internet tizimi orqali kirib mustaqil mavzulardan QR kod orqali topshiriqlarni bajarish mumkin. Bevosita mavzuning davomi tushurib qoldirilgan so'zlarni qo'yib matnni o'qish topshirig'i berilgan. O'quvchi matindagi nuqtalar o'rniga qo'yish uchun so'zlardan tug'ri foydalanishni bilishi va uni joy-joyiga qo'yishni bilishi lozim. Bu vazifani bajargan o'quvchida mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq ko'nikmalar shakllanadi. O'quvchining dunyo qarashi kengayadi, fikrlash qobiliyati rivojlanadi[9].

Boshlang'ich ta'lim muamolari respublikamiz pedagog olimlari tomonidan muayyan darajada o'rganilgan. Jumladan R.Mavlonova, M.Quronov, R.Safarova,

B.Adizov, Q.Xusanboyeva, M.Hazratqulovlar ilmiy-tadqiqot ishlarida, nashr etilgan o'quv, uslubiy qo'llanmalarida boshlang'ich ta'lim mazmuni, kichik yoshdagi o'quvchilarni milliy ruhda tarbiyalashning pedagogik shart - sharoitlari, mustaqil fikrlashni shakllantirish muammolari, kichik yoshdagi o'quvchilarning fiziologik xususiyatlari o'z aksini topgan. Ta'limning uzviylik va uzluksizligini ta'minlash omillari ham turli olimlar tomonidan tizimli ravishda o'rganilmoqda. Jumladan, tadqiqotchilar Q.Tursunov va D.Islomovlarning "Ta'limda uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash omillari" to'g'risidagi ilmiy maqolasida maktab ta'limi uzviylikni ta'minlash muammolari haqida fikr yuritilib, kelajak avlodni tarbiyalash va o'qitish sifatini oshirish, o'quv tarbiya jarayonini tashkil qilishdagi kamchiliklarni bartaraf qilish va ta'lim tarbiya uzviylikni hamda uzluksizligini ta'minlashning umumiy masalalari ishlab chiqildi [5].

Boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda uzviylikni ta'minlashni takomillashtirish uchun muammoning quyidagi jihatlariga etibor qaratish lozim:

- boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitish uzviylikni ta'minlashning metodik tizimini

takomillashtirish alohida tadqiqot mavzusi sifatida o'rganilsa;

- boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitish uzviylikni ta'minlashda ta'lim bosqichlari o'rtasida sinflararo o'quv fanlaridan mavzular bilimlar va fanlararo uzviylikni tizimli ravishda amalga oshirish yo'lga qo'yilsa;

- boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi fanlari o'rtasida uzviylikni ta'minlashga oid dars ishlanmalari, o'quv uslubiy qo'llanmalar, tavsiyalar tayyorlanib joylarga yetkazib berilsa;

- boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda oliy o'quv yurtlarining o'quv reja va dasturlariga mazkur muammo bilan bog'liq masalarning yechimlariga ko'proq etibor qaratilsa;

-"Boshlang'ich ta'lim", "Zamonaviy ta'lim", "Xalq ta'limi" jurnallari hamda "Ma'rifat" gazetasida mazkur muammolar kengroq yoritilsa;

-umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tashkil etilgan metod birlashmalarda mazkur mavzu bilan bog'liq masalalar muntazam ravishda muhokama etilib tegishli yo'l - yo'riqlar belgilab olinsa, boshlang'ich ta'lim ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda uzviylikni ta'minlashdek davlat buyurtmasi bajarilgan bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlisga va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi.
2. "Ta'lim to'g'risida" gi Qonun T.:2020-yil 23-sentabr, O'RB -637
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi 2019-yil 29-aprelda PF-52 12 son Farmon
4. Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi. T.: 2015-yil
5. Tursunov Q, Islomov D. Ta'limning uzviylik va uzluksizligini ta'minlash omillari // Zamonaviy ta'lim jurnali, 2018-yil. 11(84)
6. Pedagogika A.Munavvarov tahriri ostida T.: "O'qituvchi" 1996-yil, 200 bet.
7. Pedagogika fanidan izohli lug'at. J.Xasanboyev va boshqalar. T: "Fan va texnologiyalar", 2009-yil 517-519 betlar.

KASBIY TA'LIM JARAYONINI TASHKIL QILISNING USLUBIY ASOSLARI

QOSIMOV SHAVKAT UROLOVICH

Termiz davlat pedagogika instituti, fakultet dekani.

Annotatsiya. Maqolada kasbiy ta'lim jarayonini tashkil yetishda ishlatilishi mumkin bo'lgan turli xil uslubiy yondashuvlarni ko'rib chiqilgan. Ta'limning maqsad va vazifalari, o'quv dasturining mazmunini tanlash, ta'lim usullari va shakllari, o'quv natijalarini baholash, o'qituvchi va talabanning o'quv jarayonidagi o'rni kabi jihatlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada kompetensiyaviy yondashuvi, tizimli yondashuv va shu kabi boshqa uslubiy yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Muallif kasbiy ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun ushbu yondashuvlarning qaysi tamoyillari va usullaridan foydalanish mumkinligini tahlil qiladilar.

Kalit so'zlar: kasbiy ta'lim, amaliyot, amaliy ta'lim, kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, tizim, bilim, malaka, ko'nikma.

Аннотация. В данной статье исследуются различные методологические подходы, которые могут быть использованы при организации процесса профессионального образования. Рассматриваются такие аспекты, как цели и задачи образования, выбор содержания образовательной программы, методы и формы обучения, оценка результатов обучения, роль преподавателя и студента в образовательном процессе. Также в статье рассматриваются и другие методологические подходы, такие как компетентностный подход, системный подход и др. Авторы анализируют, какие принципы и методы этих подходов могут быть использованы для повышения эффективности процесса профессионального образования.

Ключевые слова: профессиональное образование, практика, практическое образование, компетентность, компетентностный подход, система, знания, квалификация, умения.

Annotation. This paper examines various methodological approaches that can be used in organizing the process of vocational education. Such aspects as the goals and objectives of education, the choice of the content of the educational program, methods and forms of education, evaluation of learning outcomes, the role of the teacher and the student in the educational process are considered. The paper also considers other methodological approaches, such as the competence approach, the systematic approach, etc. The authors analyze which principles and methods of these approaches can be used to improve the effectiveness of the vocational education process.

Keywords: professional education, practice, practical education, competence, competence approach, system, knowledge, qualifications, skills.

Kasb ta'limi muassasalarida malakali mutaxassislarni tayyorlash ikkita mustaqil qismdan, ya'ni nazariy va amaliy kasbiy ta'limdan iborat. Kasb o'quv rejalarida nazariy va ishlab chiqarish ta'limi ko'zda tutilgan. Nazariy ta'limning vazifasi, mazmuni, usullari, tashkiliy shakllari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bitta maqsadga, ya'ni yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga qaratiladi. Shuning uchun nazariy va ishlab chiqarish ta'limi o'quv muassasalaridagi o'quv jarayonining mustaqil, ammo o'zaro

aloqador qismlari hisoblanadi.

Nazariy ta'lim talabalarning umumiy ta'lim, ijtimoiy, umumkasbiy va maxsus fanlarni o'rganishlarini o'z ichiga olib, ularda o'rganilayotgan kasbni ongli tarzda mustahkam va chuqurroq egallashlari uchun zarur hajmdagi bilimlar tizimini shakllantirish hamda ishlab chiqarish malakasini yanada oshirishni maqsad qilib qo'yadi.

Amaliy kasbiy ta'limning asosiy vazifasi – kelgusida malakali mutaxassis bo'lib yetishayotgan talabalarni muayyan

kasb sohasida bevosita faoliyat ko'rsatishga tayyorlashdan, kasb sohasidagi mehnat faoliyatini bajarish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar mazmunlarini egallashlarini ta'minlashdan, bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga o'rgatishdan, zarur kasb ko'nikmasi va malakasini shakllantirishdan iborat.

Bilim talabalarning fanlar va real voqelik hodisalari haqidagi, tabiat va jamiyat qonunlari haqidagi tasavvurlari, tushunchalari va mulohazalarini mustaqil o'qish, hayotiy va ishlab chiqarish tajribasi natijasida shakllanadigan va xotirada mustahkamlanib qoladigan natijadir.

Ko'nikma – bu talabalarning ma'lum sharoitda maqsadga muvofiq harakat usullarini tanlash va qo'llash hamda shu tufayli mehnat qilishni ongli va to'g'ri bajarish, mehnatda ijobiy natijalarga erishishdir.

Malaka – ko'nikmaning tarkibiy qismi bo'lib, harakatning ayrim komponentlarini maksimal aniqlikda, tezlikda va maqsadga muvofiq ravishda avtomatlashtirilgan tarzda bajarishga bo'lgan qobiliyatini ifodalaydi. Malaka talabalarda ko'p karra mashq qilish natijasida shakllanadi.

Kasbiy ta'lim nazariy ta'limdan o'zining ta'lim maqsadi, o'rgatish maqsadi, dasturlari va dastur mazmunining tanlanishi bilan farqlanadi. Nazariy va kasbiy ta'lim jarayonlari asosan bir-biriga o'xshash bo'lsa-da, ko'p hollarda bir xil didaktik prinsiplar va metodik usullar qo'llaniladi, kasbiy ta'lim nazariy va amaliy o'qitish jihatlari bilan tubdan ajraladi. Chunki kasbiy ta'lim jarayoni ko'pincha ishlab chiqarish bilan birgalikda olib boriladi, bunda ish natijasida ular o'rganiladi, ishlab chiqariladi, faoliyat ko'rsatiladi.

Ta'lim jarayoni (o'quv jarayoni)

deyilganda o'qituvchining hamda uning rahbarligidagi talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari sistemasini ongli va mustahkam o'zlashtirishga, ularni hayotga tatbiq etish masalasini shakllantirishga, mustaqil fikr yuritishga, bilish qonuniyatlarini rivojlantirishga, aqliy va jismoniy mehnat madaniyatini egallashga qaratilgan izchil va o'zaro bog'liq harakatlarning majmui tushuniladi.

O'quv jarayonining bir qismi hisoblangan amaliy kasbiy ta'lim uchun uning barcha umumiy qonuniyatlari xosdir. Kasbiy ta'limning o'ziga xos jihati avvalo shundan iboratki, bunda o'quv jarayoni talabalarning unumli mehnati davomida amalga oshiriladi. Bu esa o'quv jarayonining o'ziga xosligini (uning mazmuni, talabalarning o'quv faoliyati, ustozning ta'lim berish faoliyati, ta'lim vositalarini, ya'ni uning barcha asosiy qismlarini) ifodalaydi. Demak, kasbiy ta'lim bu aqliy, jismoniy faoliyat natijasida kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayonidir.

Kasbiy ta'limining mazmuni tegishli kasbdagi mutaxassisning mehnat faoliyatini va malakasi darajasini tahlil qilish asosida aniqlanadi. Bunday tahlil bo'lajak mutaxassisning ixtisosligi bo'yicha mehnat faoliyati, kasbidan qat'i nazar, quyidagi vazifalarni bajarishni ko'rsatadi: ishlab chiqarish jarayonini rejalashtirish, tayyorlash, amalga oshirish, nazorat qilish va xizmat ko'rsatish.

Ishlab chiqarish jarayonini rejalashtirish topshiriq bilan tanishish, materiallarni, texnologik jarayonlarni tanlash, zarur hisoblashlarni bajarish, ishni bajarish rejasini tuzishlarni o'z ichiga oladi.

Ishlab chiqarish jarayonini tayyorlash

– bu materiallarni, asboblarni, qurilmalarni ishga tayyorlashdir.

Ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirish – bu dastlabki amallarni bajarish, ishlayotgan qurilmani boshqarish, apparat va qurilmalarda kechayotgan texnologik jarayonlarni tartibga solish.

Ishlab chiqarish jarayonini nazorat qilishga texnologik jarayonning kechishini, mutaxassisning shaxsiy faoliyatini, qurilmaning ishlashini, mahsulot sifatini tekshirish va baholash kiradi.

Ishlab chiqarish jarayoniga xizmat ko'rsatish qurilmaga qarashni, nosozliklarni bartaraf etishni, ish o'rnini tashkil etishni nazarda tutadi.

Amaliy ta'limining asosiy vazifasi – ularni ishlab chiqarish jarayonini kasblarga xos bo'lgan holatda rejalashtirishga tayyorlashga, amalga oshirishga, nazorat qilishga va xizmat ko'rsatishga o'rgatishdir.

Mutaxassis bajaradigan ana shu vazifalarning tegishli kasbga va malaka darajasiga muvofiq aniq mazmuni kasbiy mahorat tavsifnomasida aks etadi. Bu hujjat mutaxassisning bajaradigan ish faoliyati (tayyorlash yo'nalishlari) bo'yicha malaka talablari asosida tuziladi. Unda o'quvchi o'quv muassasasida ta'lim olish davomida egallashi lozim bo'lgan bilim va malakalarga asosiy talablar qayd etilgan. Malaka talablari asosida o'quv rejalari va dasturlar tuziladi.

Kasbiy ta'lim dasturida o'quv materialining murakkabligiga qarab mehnat jarayonlarini bajarishning o'zaro bog'liq yo'llari, operatsiyalari va usullari muayyan tartibda joylashtirilgan mavzularga (oddiydan murakkabga tomon) birlashtiriladi.

Ko'pchilik kasblar bo'yicha o'qitishning

turli metodlaridan foydalanilgan holda uchta bosqichda amalga oshiriladi: a) o'quv ustaxonalarida, o'quv maydonlarida, o'quv laboratoriyalarida, o'quv muassasasining o'quv xo'jaliklaridagi ishlab chiqarish ta'limi; b) ishlab chiqarish sharoitlarida (korxonalarda, qurilishlarda, xo'jaliklarda) ishlab chiqarish ta'limi; v) ishlab chiqarish tajribasi. Har bir bosqich o'ziga xos maqsadga va o'quv jarayonida o'z o'rniga ega bo'lib, kasb xususiyatiga qarab ular turli muddatli bo'ladi va u ishlab chiqarish ta'limi dasturi bilan belgilanadi. Bu jarayon ishlab chiqarish ta'limi ustoz rahbarligida amalga oshiriladi. Bu ustoz o'ziga birlashtirilgan guruhga o'quv muassasasida ta'limning boshidan oxirigacha rahbarlik qiladi.

O'quv ustaxonalarida, laboratoriyalarda va ishlab chiqarish sharoitida, o'quv uchastkalarida talabalarning ishlab chiqarish ta'limini tashkil etishning asosiy shakli darsdir.

Ishlab chiqarish ta'limi darsning davomiyligi, odatda ta'lim oluvchilarning yoshiga bog'liq holda 6 soatni tashkil etadi. Avvalo ustaning rahbarlik qiluvchi roli bilan ifodalanuvchi o'qitishni tashkil etishning dars shaklida guruhdagi barcha talabalar aynan bitta yoki bir xil turdagi o'quv materiallarni o'rganishadi, bir xil turdagi o'quv – ishlab chiqarish topshiriqlarini bajarishadi. Ishlab chiqarish ta'limi darsi uchun maqsad va mazmunning, shuningdek tashkiliy tuzilmasining aniqligi xosdir. Ishlab chiqarish ta'limi darsi tuzilishi jihatidan uch asosiy elementni o'z ichiga oladi: kirish yo'riqnomasi, talabalarning mashqlari (mustaqil ish) va ularning usta tomonidan joriy yo'riqnoma berish va yakuniy yo'riqnoma.

Kirish yo'riqnomasining asosiy

vazifasi – talabalarda bo‘lajak o‘quv ishlab chiqarish jarayonining vazifalari, uni bajarish shartlari, vositalari, usullari xususiyatlari haqida, shuningdek nazariy va o‘zini nazorat qilish usullari to‘g‘risida to‘liq va mufassal tasavvur hosil qilishdir.

Ta‘lim oluvchilarga usta tomonidan joriy yo‘riqnomani berishning bosh vazifasi – o‘quv - ishlab chiqarish ishlarini bajarishda ularning faoliyatiga rahbarlik qilish, talabalarining o‘qishdagi yutuqlarini nazariy va amaliy tahlil qilish, ularning bilimlari, ko‘nikmalari va malakalarini tekshirish va baholash.

Yakuniy yo‘riqnomaning maqsadi – darsga yakun yasash.

Kasbiy ta‘lim o‘qituvchilarining o‘rgatish faoliyati yo‘l-yo‘riq berishdan tarkib topadi. U talabalarda mehnat jarayonini bajarish va nazorat qilish vazifalari, shart-sharoitlari, usullari va vositalari haqida to‘liq tasavvurlar hosil qilishi, o‘quv-ishlab chiqarish ishlarini bajarish jarayonida talabalar faoliyatiga rahbarlik qilishi, talabalarining o‘qishdagi yutuqlarini tahlil va nazorat qilishi, ularning bilim, ko‘nikma hamda malakalarini tekshirishi va baholashi lozim.

Talabalarining ishlab chiqarish sharoitida (sexlarda, uchastkalarda, qurilish ob‘ektlarida va h.k) ta‘lim olishlarida o‘quv jarayonini tashkil etishning shakllari quyidagilar bo‘ladi:

talabalarni o‘quv brigadalari tarkibida o‘qitish;

malakali ishchilar brigadasi tarkibida o‘qitish;

talabalarni malakali ishchilarga shaxsan biriktirib qo‘yish.

Avval ta‘kidlanganidek, ishlab chiqarish ta‘limini tashkil etish shakllarini

va talabalarining o‘quv-ishlab chiqarish faoliyatini tashkil etish shakllarini farqlash kerak. Bunday shakllarga quyidagilar kiradi: frontal-guruhiy, brigada va shaxsiy. Ularning har biri o‘zining yutuq va kamchiliklariga ega hamda talabalarining ishlab chiqarish ta‘limi aniq sharoitlarga bog‘liq holda amalga oshiriladi. Ta‘limni tashkil etishning brigada shakllarida talabalarni korxonada qurilish xo‘jaliklarining ishchi birigadalari tarkibida ishlashga tayyorligiga alohida ahamiyat beriladi.

Amaliy kasbiy ta‘limda talabalarining o‘quv faoliyati quyidagilardan iborat:

amaliy kasbiy ta‘lim o‘qituvchisining yo‘l-yo‘riq va ko‘rsatmalari mohiyatini anglash, o‘z oldida turgan ishlarni o‘ylab ko‘rib, barcha ishlarni rejalashtirish;

usullar, operatsiyalar, texnologik va mehnat jarayonlarini bajarish bo‘yicha o‘quv-ishlab chiqarish faoliyatini o‘zlashtirish;

o‘quv mehnat faoliyati jarayonida o‘z-o‘zini va ish natijalarini nazorat qilish va boshqalar;

Amaliy kasbiy ta‘lim berish jarayonida quyidagi vositalardan foydalaniladi:

a) o‘quv-moddiy jihozlanish-dastgohlar, verstaklar, stendlar, o‘quv-ishlab chiqarish qurollari, o‘quv xonalari, mashq maydonchalari, mashqlantiruvchilar, mashinalar, ishchi va nazorat-o‘lchov asboblari, xom ashyo materiallar va h.k.;

b) o‘quv-texnik hujjatlar-jihozlarning pasportlari, ishchi chizmalar, prinsipial va yig‘uv chizmalari, texnologik jarayon xaritalari, texnologik xaritalar, ish sifatiga texnik talablar, ishlab chiqarish yo‘riqnomalari va h.k.;

v) talabalar uchun o‘quv qo‘llanmalar–darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari,

ma'lumotnomalar, standartlar va me'yorlar jadvallari, laboratoriya ishlarini bajarish bo'yicha ko'rsatmalar, ilg'or ish usullari va h.k.;

g) mashg'ulotning didaktik vositalari - yo'riqnomalar, yo'riqli texnologik xaritalar, qurollar, ta'limning texnik vositalari, materiallar va tayyor mahsulotlar namunalari va h.k.;

d) o'qituvchi uchun metodik qo'llanmalar - amaliy kasbiy ta'limni tashkil qilish va uning metodikasi bo'yicha ko'rsatma va qo'llanmalar, xususiy metodika, metodik ishlanmalar, ma'lumotnoma va qurilish me'yorlari hamda qoidalari (QM va Q.) to'plami, ilg'or yo'l qurilish tajribalari to'g'risida metodik qo'llanma va h.k.;

Amaliy kasbiy ta'lim o'qituvchilari (muhandis-pedagog, ishlab chiqarish ta'limi ustalari) maxsus fanlar bo'yicha darslarga tayyorgarlik ko'rishda didaktik prinsiplarni hisobga olishlari zarur.

O'qituvchilarning o'qitish qonuniyatlarini bilishigina emas, balki ularni amalga oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish ham muhimdir. Bunga esa o'quv jarayonini tashkil etishda o'qitishning asosiy qoidalariga tayanish kerakligini chuqur anglagan taqdirda erishish mumkin. Bu qoidalar didaktikada o'qitish prinsiplari yoki didaktik prinsiplar deb ataladi.

Didaktik prinsiplar: ta'limni ilmiy asosda tashkil etish, uning tarbiyaviy xarakteri, muntazamligi va izchilligi; ko'rgazmaliligi, mazmunning talabalarga mos bo'lishi; o'qitishning faolligi va ongliligi; bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirish va har bir o'quvchiga yakka tartibda yondashishdan iboratdir.

Ta'limni ilmiy asosda tashkil etish

prinsipi talabalarning ta'limiy ishlarini faollashtiruvchi, aqliy qobiliyatlarini o'stiruvchi, ularni mustaqil bilim olishga o'rgatuvchi usullarni tanlash va texnik atamalardan foydalanishga odatlanishdir.

Ta'limning tarbiyaviy xarakteri talabalarga kasbiy bilim berish, ularning aqliy o'sishi hamda dunyoqarashining shakllanishi uchun sharoit yaratadi.

Ta'limni amalga oshirishda o'qituvchi talabalarda o'z kasblariga muhabbat, ongli intizom, o'z mehnatini rejalashtira bilish, jamoa bilan ishlay olish ko'nikmalarini tarbiyalashi lozim. Har bir darsni talabalar nafaqat bilim va malakalarni egallaydigan balki, ularning dunyoqarashi ham shakllanadigan tarzda tashkil qilish lozim.

Ta'limning ko'rgazmalilik prinsipi o'rganilayotgan hodisa va narsalarni jonli idrok etish asosida o'zlashtirishni ko'zda tutadi va o'quv materialini aniq obrazlar orqali idrok qilishni ta'minlaydi.

Ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik vositalardan to'g'ri foydalanish talabalarning texnikaga oid bilimlarni puxta o'zlashtirib olishiga, ularning malakalari yanada oshishiga yordam beradi. Agar ko'rgazmalilik qurol biror o'quv materialini ko'rsatish vositasi bo'lsa, nutq asosiy, ko'rgazmalilik qurol esa yordamchi vosita bo'ladi. Agar ko'rgazmalilik vosita kuzatishni rivojlantirish uchun qo'llansa, nutq qisqa bo'lishi, faqat asosiy vositaga, ya'ni kuzatishning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilishi kerak.

Bilimlarni egallash jarayonida narsa va hodisalarni kuzatish, sezish va idrok etishning muhimligini ifodalagan Ya.A. Komenskiy shunday yozgan edi: «Talabalar sezib idrok etishi mumkin bo'lgan narsalarni albatta, sezgilar vositasi bilan, ya'ni ko'rish

UMUMTA'LIM MAKTABLARDAGI FIZIKA FANINI O'QITISHDA TAJRIBALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

BOYMIROV SHERZOD TUXTAYEVICH

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti v/b., dotsenti

XUDOYNAZAROVA VISOLA MUSURQULOVNA

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Maqolada umumta'lim maktablari fizika darslarini tashkil etishda tajribalarning roli va ularni tashkil etish shakllari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: fizik tajriba, qonuniyat, metod, bilim, malaka, ko'nikma, jarayon, eksperiment, kuzatish, o'lchash.

Abstract. The article talks about the role of experiments and forms of their organization in the organization of physics lessons in secondary schools.

Key words: physical experiment, law, method, knowledge, skill, skill, process, experiment, observation, measurement.

Аннотация. В статье говорится о роли экспериментов и формах их организации в организации уроков физики в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: физический эксперимент, закон, метод, знание, навык, процесс, эксперимент, наблюдение, измерение.

KIRISH

Fizika fanini tajribalarsiz tasavvur qilish qiyin. Fizika qonunlari empirik tarzda tasdiqlangan faktlarga asoslanadi. Barcha fizik qonuniyatlar tajribalar asosida yaratiladi, kuzatishlar natijasida faktlar to'planadi. Keyin tajriba va kontseptsiyalarni ishlab chiqiladi bu raqamlar ko'rinishidagi sifat xususiyatlarini ishlab chiqishga imkon beradi. Binobarin, eksperimentsiz fizikani oqilona o'qitish mumkin emas. Fizikani faqatgina og'zaki o'qitish fanni rasmiyatchilik va mexanik o'rganishga olib keladi. O'qituvchi qonuniyatni bolalarga yaxshiroq tushuntirishi uchun o'quvchining o'zi tajribani ko'rishi va uni o'zi bajarishi, o'qituvchining qo'lidagi asbobni ko'rishi va uni o'z qo'lida ushlab turishi kerak. Ko'rgazmali eksperiment o'quv jarayonining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, o'qituvchi tomonidan maxsus asboblardan yordamida ko'rgazmali stolda fizik hodisalar namoyish etiladi. Bu esa o'quvchilarga tajribani ko'rishga va qonuniyatni yaxshiroq

tushunishga imkon beradi.

Ko'rgazmali eksperimentning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilar fizika fanidan eksperimental bilim usuli bilan, fizik tadqiqotlarda eksperimentning roli bilan tanishadilar (natijada ularni ilmiy dunyoqarash shakllanadi);

- o'quvchilarda ba'zi eksperimental ko'nikmalar shakllanadi: hodisalarni kuzatish, gipotezalarni ilgari surish, eksperimentni rejalashtirish, natijalarni tahlil qilish, miqdorlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish, xulosa chiqarish va hokazo.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Ko'rgazmali eksperiment anqlik vositasi bo'lib, o'quvchilar tomonidan o'quv materialini idrok etish, uni tushunish va esda saqlashni tashkil etishga yordam beradi; talabalarning politexnikaviy tayyorgarligini amalga oshirish imkonini beradi; fizikani o'rganishga qiziqishning ortishiga va o'quv

motivatsiyasini yaratishga yordam beradi. Ammo o'qituvchi ko'rgazmali eksperiment o'tkazganda, talabalar o'qituvchi tomonidan olib borilgan tajribani faqat passiv ravishda kuzatadilar, o'zlari esa o'z qo'llari bilan hech narsa qilmaydi. Shuning uchun fizika fanidan talabalarning mustaqil eksperimentini o'tkazish zarur. Bunga talabalarning laboratoriya fizik eksperimentini o'tkazishida, jihozlarni o'zlari yig'ishida, fizik kattaliklarni o'lchashida, tajribalar o'tkazishida yaxshi natijalarga erishiladi. Laboratoriya mashg'ulotlari talabalarda katta qiziqish uyg'otadi, bu tabiiydir, chunki talabaning atrofdagi dunyoni bilishi uning shaxsiy tajribasi va his-tuyg'ulari asosida amalga oshiriladi.

Laboratoriya mashg'ulotlarining fizikadagi ahamiyati shundan iboratki, o'quvchilarda eksperimentning bilishdagi roli va o'rni haqida tasavvur hosil bo'ladi. Talabalar eksperimentlar o'tkazishda aqliy va amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga olgan eksperimental ko'nikmalar shakllanadi. Birinchi guruh quyidagi malakalarni o'z ichiga oladi: eksperiment maqsadini aniqlash, gipotezalarni ilgari surish, asboblarni tanlash, tajribani rejalashtirish, xatolarni hisoblash, natijalarni tahlil qilish va bajarilgan ishlar bo'yicha hisobot berish. Ikkinchi guruh quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi: eksperimental qurilmani yig'ish, kuzatish, o'lchash, tajriba. Bundan tashqari, laboratoriya tajribasining ahamiyati shundaki, u bajarilganda o'quvchilarda asboblarni ishlashda aniqlik kabi muhim shaxsiy fazilatlar shakllanadi; ish joyida, tajriba vaqtida tuzilgan yozuvlarda tozalik va tartibga rioya qilish, tashkilotchilik, natija olishda qat'iyatlilik rivojlanadi. Ularda aqliy va jismoniy mehnatning ma'lum madaniyati shakllanadi.

Frontal laboratoriya ishi sinfdagi barcha talabalar bir vaqtning o'zida bir

xil asbob- uskunalar yordamida bir xil turdagi eksperimentlarni bajaradigan amaliy ish turidir. Shunga ko'ra, sinfda frontal laboratoriya ishlari uchun 15-20 asboblarni to'plami bo'lishi kerak. Frontal laboratoriya ishlarining nomlari o'quv rejasida beriladi. Ularning ko'plari bor, ular fizika kursining deyarli har bir mavzusi uchun taqdim etilgan. O'qituvchi ishni bajarishdan oldin o'quvchilarning ishni ongli ravishda bajarishga tayyorligini aniqlaydi, ular bilan birgalikda uning maqsadini aniqlaydi va ishning borishini, asboblarni ishlash qoidalarini, o'lchash xatolarini hisoblash usullarini muhokama qiladi. Frontal laboratoriya ishlari mazmunan unchalik murakkab emas, xronologik jihatdan o'rganilayotgan material bilan chambarchas bog'liq bo'lib, qoida tariqasida bir dars uchun mo'ljallangan. Laboratoriya ishlarining tavsiflarini fizika bo'yicha maktab darsliklarida topish mumkin.

TADQIQOT NATIJASI

Eksperimental tajriba darsi fizika kursining turli mavzularidan olingan bilimlarni takrorlash, chuqurlashtirish, kengaytirish va umumlashtirish maqsadida olib boriladi; murakkabroq jihozlardan, murakkabroq eksperimentdan foydalanish orqali o'quvchilarda eksperimental ko'nikmalarni rivojlantirish va takomillashtirish; eksperiment bilan bog'liq muammolarni hal qilishda ularning mustaqilligini shakllantirish imkonini beradi.

Fizikadagi qiziqarli tajribalar nafaqat turli jarayonlarni tasvirlashi, balki bolalarning faolligi va ulardagi o'rganish istagini rag'batlantirishi mumkin. Misol uchun Inertsia mavjudligining qiziqarli tasdig'i oddiy avtobusning harakatidir. Avtobus tinch turgan holatidan birdan harakatga kelsa uning ichidagi yo'lovchi orqaga harakatlanadi. Harakatlanib ketayotgan avtobus to'satdan to'xtaganda esa uning ichidagi yo'lovchilar

oldinga harakatlanishi bu har ikkala holatda ham inertsianing namoyon bo'lishidir. Ya'ni inertsiya tufayli yo'lovchilar o'z tinchli va harakatdagi holatini saqlashga intilmoqdalar.

Jismlarni Yerga tortadigan tortishish kuchini tananing og'irligidan farqlash kerak. Og'irlik tushunchasi kundalik hayotda keng qo'llaniladi. Jismning og'irligi - bu jismning Yerga tortilishi tufayli tayanch yoki osmaga ko'rsatadigan ta'sir kuchidir. Tana tayanch yoki suspenziyaga nisbatan harakatsiz deb taxmin qilinadi. Tana Yerga nisbatan o'rnatilgan gorizontal stolda yotsin. Yer yoki boshqa sayyora uning yuzasiga yaqin bo'lgan barcha jismlarga ta'sir qiladigan kuch tortishish deyiladi. Gravitatsiya tana vazniga to'g'ridan-to'g'ri proporsionaldir. Endi siz uchun nima uchun kattaroq massaga ega bo'lgan jism og'irroq ekanligi aniq, chunki Yer uni ko'proq kuch bilan tortadi. Gravitatsiya tanaga vertikal pastga qarab harakat qiladi. Nazariyani tekshirish uchun quyidagi tajribalardan foydalanish mumkin: 10 sm diametrli metallan tayyorlangan diskni oling. Bir qog'oz varag'ini uning o'lchamiga qarab kesib oling. Bir qo'lingizda qog'oz diskni oling va boshqa qo'lingizda metallan tayyorlangan disk bo'lsin. Ularni bir xil balandlikdan erkin tushishiga imkon bering. Nima uchun metall disk qog'ozga qaraganda tezroq tushadi? Qog'oz diskini metallga qo'ying va ularni erkin tushishiga ruxsat bering. Nima uchun bu holatda ular bir vaqtning o'zida tushadi?

MUHOKAMA

Javob: Har bir diskda ikkita kuch ta'sir qiladi: tortishish kuchi va havo qarshiligi kuchi. Harakatning boshida bu kuchlarning natijasi pastga qarab, ko'proq metall disk uchun yo'naltiriladi, shuning uchun u katta tezlashuv bilan harakat qiladi. Ammo tezlik ortishi bilan havo qarshilik kuchi kuchayadi va tortishish kuchiga teng bo'ladi. Natijada, ikkala disk ham bir xilda harakatlanadi, lekin

metall disk katta tezlikda harakatlanadi. (Shunga o'xshash holat parashyutchi erkin parvoz holatida bo'lganda sodir bo'ladi: samolyotdan sakrab, u nisbatan past tezlikka ega va keyin taxminan 50 m / s ga tezlashadi, bu ikki kuch muvozanatlanadi va u doimiy tezlikda yiqiladi. Ikkinchi holda, havo qarshiligi faqat metall diskni engib o'tadi va tortishish kuchi jismlarga ularning massasidan qat'i nazar, teng tezlanishlarni beradi.

Bir xil o'lchamdagi va og'irlikdagi ikkita qog'oz varag'ini oling. Bir varaqni g'ijimlang. Bir vaqtning o'zida varaqlarni bir xil balandlikdan qo'yib yuboring. Qaysi varaq yerga tezroq tushadi?

Javob: g'ijimlangan qog'oz tezroq tushadi, chunki unga havo qarshiligi kamroq ta'sir qiladi.

Fizikani fan sifatida belgilashda nazariy va amaliy qismlarning kombinatsiyasi bizga ma'lum. Bu jarayonda nihoyatda muhim hisoblanadi. Fizikani o'qitish jarayonida o'qituvchi o'z o'quvchilariga ushbu qismlarning o'zaro bog'liqligini imkon qadar to'liq ko'rsatishi o'qitish samaradorligini oshirishga imkoniyat yaratadi. Zero, o'quvchilar bu munosabatni his qilganlarida, ular atrofida, kundalik hayotda, tabiatda sodir bo'layotgan ko'plab jarayonlarga to'g'ri nazariy tushuntirish bera oladilar. Bunda o'qituvchi talabalarga amaliy mashg'ulotlarning qanday shakllarini taklif qilishi mumkin? Albatta, talabalar yangi materialni tushuntirishda yoki darslarni takrorlashda sinfda o'qituvchi tomonidan o'tkaziladigan eksperimentlar namoyishini kuzatishadi, frontal mashg'ulot jarayonida dars davomida o'quvchilarning o'zlari tomonidan sinfda o'tkaziladigan tajribalarni taklif qilishlari mumkin. Bu jarayonlar o'qituvchining bevosita rahbarligida bajariladigan laboratoriya ishlaridir.

Bundan tashqari o'quvchilarga

quyidagilarni taklif qilishimiz mumkin:

1) tajriba darsi davomida talabalarning o'zlari tomonidan sinfda o'tkaziladigan tajribalar;

2) javob tariqasida talabalar tomonidan o'tkaziladigan ko'rgazmali tajribalar;

3) o'quvchilar tomonidan maktabdan tashqarida o'qituvchining uy vazifasi bo'yicha o'tkaziladigan tajribalar;

4) o'qituvchining maxsus topshirig'i bo'yicha uyda o'quvchilar tomonidan tabiat, texnika va hayotning qisqa va uzoq muddatli

hodisalarini kuzatish.

XULOSA

Tajribanafaqato'rgatadi, balki o'quvchini hayratda qoldiradi, u ko'rsatayotgan hodisani yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ma'lumki, yakuniy natijaga qiziqqan odam muvaffaqiyatga erishadi. Shunday qilib, talabani qiziqtirgan holda, biz bilimga intilishni davom ettiramiz. Fizikani o'qitishda tajribaning roli katta bo'lib, biz har bir darsda tajribadan foydalanishimiz dars samaradorligi oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quvondiqov O.Q. Fizikani o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish uslubiyati. Samarqand-2021.
2. Djo'rayev M. Fizika o'qitish metodikasi. Toshkent, "Abu matbuot-konsalt"- 2015.
3. Yo'ldashev M. "8-sinf fizika darslik" Toshkent, - 2010. 105-122 betlar.
4. Kamenskiy S. Ye., Orexov V. P. O'rta maktabda fizikadan masalalar yechish metodikasi. O'qituvchilar uchun qo'llanma. –Toshkent: O'qituvchi, 1976. -468 b.
5. Baydedayev A., Mamadazimov M., Djo'rayev M. va boshq. Maktabda fizika va astronomiya o'qitish. Metodologik va dunyoqarash aspektlari. –T.: O'qituvchi, 1994. -276 b.
6. Boymirov Sh. T. Principles of Material Selection in Problem Teaching of Electrodynamics // Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 2020. –p. 362-368.

MATEMATIKA DARSLARDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH YO‘LLARI

MUYASSAR XAMIDOVA

Nizomiy nomidagi oshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada aqli zaif o‘quvchilarga matematika fanini o‘qitishda didaktik o‘yinlardan foydalanish usullari, fanni tushuntirishda, o‘quvchilarni to‘g‘ri va samarali bilim olishga ko‘maklashadigan didaktik o‘yinlarning ahamiyati masalasi tahlil qilingan.

Kalit so‘z va iboralar: matematika, aqli zaif, didaktik o‘qinlar, ta‘lim, dastur, his-tuyg‘u.

Аннотация. В данной статье анализируются методы использования дидактических игр при обучении математике учащихся с задержкой психического развития, значение дидактических игр в объяснении предмета, помощи учащимся в приобретении правильных и эффективных знаний.

Ключевые слова и фразы: математика, умственно отсталые, дидактические чтения, образование, программа, эмоции.

Annotation. This article analyzes the methods of using didactic games in teaching mathematics to students with mental retardation, the importance of didactic games in explaining the subject, helping students to acquire correct and effective knowledge.

Key words and phrases: mathematics, mentally retarded, didactic readings, education, program, emotion.

Aqli zaif o‘quvchilarga fan asoslarini, ayniqsa, matematika fanini o‘rgatish o‘ziga xos qiyin kechadi. Jumladan, birinchi sinfga qabul qilingan bolalarga matematika fanini o‘rgatish o‘qituvchida murakkabliklar tug‘diradi. Chunki, birinchi sinf o‘quvchilarning matematika fani tushunchalarini o‘zlashtirishga bo‘lgan tayyorgarlik darajalari bir-biridan farq qiladi. Ba‘zi bolalar, maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridan, ba‘zi birlari oilalardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri keladilar. Oilalardan kelganlarning ham tayyorgarlik darajasi turlicha bo‘ladi. O‘qishga munosabati ijobiy bo‘lgan oilalardan kelgan bolalarda matematika fanini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish kuchliroq bo‘ladi.

Bolalar bilimidagi va ularning fanni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishlaridagi turli-tumanlik kichik yoshdagi o‘quvchilar bilan olib boriladigan ta‘lim-tarbiya ishlarida bir qator qiyinchiliklar tug‘diradi. Bu esa o‘qituvchilardan o‘z vazifasiga mas‘uliyat bilan yondashishni talab qiladi. Bizning fikrimizcha,

bu mas‘uliyat quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. Har bir darsga dars mavzulari va o‘quvchilar bilim darajalaridan

kelib chiqib, ko‘rgazmali qurollardan foydalanish.

2. Dars davomida darsning asosiy maqsadlaridan kelib chiqib, didaktik o‘yinlardan foydalanish

Didaktik o‘yinlar, butun sinf ishtirok etganda bolalar o‘rtasida o‘zaro hamkor bo‘lib ishlash, o‘z-o‘zini boshqara bilish, diqqatni bir joyga yig‘ish, saranjom-sarishta bo‘lish, tez tushunish va savollarga tez javob berish va boshqa tarbiyaviy xislatlarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Bunday didaktik o‘yinlar, o‘quvchining o‘qituvchiga nisbatan yotsirash xislatlarini kamaytiradi. Natijada o‘qituvchi bolaga do‘stga, u yoki bu masalani hal qilishda hamkorga aylanadi. Matematika darsida foydalaniladigan har qanday didaktik o‘yinlardan asosiy maqsad - ta‘limiy maqsaddir.

Ta‘lim - o‘quvchilarga dars jarayonida

beriladigan bilim, ko'nikma va malakalarni ongli o'zlashtirish hamda mustahkamlashning rejali jarayonidir.

Matematika dasturidagi barcha mavzularda didaktik o'yinlardan unumli foydalanish mumkin. Sinf o'quvchilarining bilish darajasi va qiziqishlari matematika darsining mazmuni va tuzilishidan kelib chiqib, uning hajmiga katta ahamiyat bergan holda, undan darsning istalgan bosqichida foydalanish mumkin. Darsning boshida o'quvchilarni shu darsga qiziqtirish uchun, darsning o'rtasida yangi mavzu materiallarining yaxshi o'zlashtirilishini ta'minlash uchun, darsning oxirida esa egallagan matematik bilim, ko'nikma va malakalarini yanada mustahkamlash va nazariy bilimlarni kundalik amaliy hayot bilan bog'lash maqsadida kiritiladi.

Bolalarga o'yinni o'rgatishdan muayyan ta'limiy maqsad nazarda tutiladi. O'yinning eng muhim ahamiyati ham ana shundadir. O'yin o'tkazilish shakllari va usullari bilan ta'limning boshqa turlaridan farq qiladi.

Didaktik o'yinlar o'yin usullarini cheksiz takrorlash va o'zgartirish, o'yinga turli narsalar kiritish imkonini beradi.

Didaktik o'yinlar o'qitish vazifasiga xizmat qiladi va qiziqarli, maroqli, tushunarli darajada olib boriladi. Bolalar g'olib chiqish maqsadida jonu dili bilan mashq qiladilar, berilgan har bir topshiriqni albatta bajarishga odatlanib qoladilar, natijada ularda didaktik topshiriqlarni bajarishga bo'lgan qiziqish orta boradi. Didaktik o'yinlar har bir darsning maqsadini, har bir mashqning maqsad va vazifalarini yaxshiroq tushunib olishga yordam beradi.

O'yin jarayonida ham hamjihat bo'lishga, hayotni bilishga o'rganadilar.

Bu o'yinlarda bolalarning o'z-o'zlarini boshqara, tuta bilishga o'rganishlarini ta'kidlab o'tish lozim. Bu o'yinlar bolalarni intizomli qiladi.

Bolalarga o'yinni o'rgatishdan muayyan

ta'limiy, tarbiyaviy, korreksion maqsad nazarda tutiladi. O'yinning eng muhim ahamiyati ham ana shundadir. O'yin o'tkazilish shakllari va usullari bilan ta'limning boshqa turlaridan farq qiladi.

Didaktik o'yinlar ta'limning ko'rgazmaliligini, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini bolalarning o'ylab olishiga va o'sha aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yinlar qoidalarini o'quvchilarning o'zlari bajarishlariga imkon beradi. Didaktik o'yinlarning bo'z tarzda tuzilish xususiyatlari o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shuning uchun ham barcha bolalar o'yin vaqtida qiziqish bilan harakat qiladilar.

Didaktik o'yinlar bolaning his-tuyg'usiga ta'sir etib, unda o'qishga ijobiy munosabat va qiziqish xislatini tarkib toptiradi. Bolalar o'yinni zo'r mamnuniyat bilan ijro etadi. o'yin boshlanishini esa sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida beixtiyor ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi g'aydalanadi.

Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar mazmuni va ahamiyatini chuqurroq va aniqroq tasavvur qilish maqsadida biz bu ishimizda qo'llaydigan ta'lim, o'yin, didaktik topshiriq, o'yin topshiriqlari singari tushunchalarning ta'rifiga va ularning ma'nosini ochib berishga to'xtalib o'tishimiz zarur

O'yin — bolalarning ongi, qalbiga singib ketgan faoliyatdir, ularning bu faoliyati, o'yin turlariga qarab, obyektiv voqelikni, hayotni muayyan darajada o'zida aks ettiradi.

O'yin sinfda o'tilgan o'quv faoliyatining ma'lum darajada davomi va mustahkamlanishidir.

Tajribada shu narsa isbotlanganki, o'yin kichik yoshdagi o'quvchi bolalarning zarur hayotiy ehtiyojidir.

Didaktik o'yin — ta'lim beruvchi usul

bo'lib, bu usul muayyan ta'limiy maqsadlarga erishuvga, ya'ni o'tilgan o'quv materialini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Har bir didaktik o'yinni o'tkazishda muayyan maqsad, masalan, biror harakatni, biror hisoblash usulini, ya'ni ma'lum didaktik topshiriqni mustahkamlash vazifa qilib olinadi. Masalan, «Teatr» o'yiniga qo'yiladigan didaktik topshiriq bolalarning oldingi darslarda tanishgan 5 soni haqidagi tushunchalarini mustahkamlashdan iborat. «Doiraviy misollar» o'yinida esa ikkinchi o'nlik ichida hisoblash malakalarini mustahkamlashdan iborat bo'lgan didaktik topshiriq qo'yiladi.

Didaktik topshiriq darsga qo'yiladigan umumiy maqsadning bir qismini tashkil qiladi.

Har bir didaktik o'yinning ham har qanday o'yindagi singari qoidalari bo'ladi. O'sha qoidalarga amal qilinmasa, o'yinning o'yin sifatidagi ahamiyati, binobarin, o'yinning ta'lim-tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo'qoladi. O'yin qoidalari o'yin topshirig'iga kiritiladi. O'yin topshirig'i—o'qituvchining bolalarga o'yinning qanday o'ynalishini, kim

g'olib chiqqan hisoblanishini va hokazolarni tushuntirish tarzida beradigan topshiriqidir.

O'yin jarayonida o'quvchilarda namoyon bo'lgan yakka tartibda ruhiy farqlarini hisobga olish orqasidagina o'qitishda yuqori natijalarga erishish mumkin. Shu o'rinda shuni aytib o'tish kerakki, shaxsiy qiyinchiliklarni hisobga olib, yakka tartibda yondoshish o'yin jarayonida muntazam ravishda olib borilgandagina samarali bo'lishi mumkinligini kuzatdik.

O'quvchilarga u yoki bu bilimlarni ma'lum qilishdan oldin, ularda bu bilimlarni idrok qilish va ma'nosiga tushunishlari uchun aniq yo'l-yo'riq yaratish lozim. Bu o'yin yoki amaliy-hayotiy sharoit yaratish bilan amalga oshirilsa yaxshi natija beradi.

Izlanishimiz natijalarini tahlili shuni ko'rsatdiki o'yin vaqtidagi ijobiy tuyg'ular bolalar faoliyatini faollashtirishga, o'z fikrlarini bayon qilishga, o'yinda o'quvchilar o'zlari payqamagan holda juda ko'p narsalarning xususiyatlarini bilib olishga yordam berdi.

O'yinlarni o'tkazish uslubiyati o'qituvchidan katta pedagogik mahorat talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баряева Л.Б. Формирование элементарных математических представлений у дошкольников (с проблемами в развитии): Учебно-методическое пособие. СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена; Изд-во «СОЮЗ», 2002. — 479 с.
2. Каирова Л.А. Коррекционно-развивающие технологии в обучении математике: учебное пособие. Барнаул: АлтГПУ, 2016. — 91с
3. Кузьмина-Сыромятникова Н.В. Методика арифметики во вспомогательной школе. Изд.2-е, —М., 1949.
4. Назарова Н.М. Специальная педагогика: в 3 т.: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. под ред. Н.М. Назаровой. Т.
5. Педагогические системы специального образования. Н.М. Назарова, Л.И. Аксенова, Л.В. Андреева и др. М.: Издательский центр «Академия», 2008. 400 с.
6. Перова М.Н. Методика преподавания математики в специальной (коррекционной) школе VIII вида. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — 481с.
7. Перова М.Н. Методика преподавания математики во вспомогательной школе. М.Н. Перова—М., Просвещение, 1989—480с.
8. Эк В.В. Обучение математике учащихся младших классов специальных (коррекционных) образовательных. Учреждений VIII вида: пособие для учителя. В.В. Эк. — 2-е изд., перераб. — М.: Просвещение, 2005. — 221 с.

MAXSUS PEDAGOG KADRLARNI TAYYORLASHNING XALQARO TAJRIBASI

NURKELDIYEVA DILBAR

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Maqolada bir qator xorijiy oliy o'quv yurtlari amaliyotini sharhlash kontekstida maxsus pedagoglar (defektologlar) tayyorlash tajribasi yoritilgan. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida, jumladan Belgiya, Kanada, Finlyandiya, Shvesiya, Avstraliya, AQSH, Buyuk Britaniyada maxsus pedagog kadrlarni tayyorlash tajribasini qisqacha sharxlangan. Sharxlashdan maqsad maxsus predagoglarni tayyorlash bo'yicha mavjud xorijiy tajribani ko'rib chiqish, ijobiy xususiyatlarni ajratib ko'rsatish, shuningdek, maxsus pedagoglar kadrlarni tayyorlashda mahalliy va xorijiy oliy ta'lim tizimini birlashtiruvchi tendensiyalarni izlashdan iborat.

Kalit so'z va iboralar: maxsus pedagogika, oliy ta'lim, ta'lim, tarbiya, standart, korreksion ta'lim, o'qituvchi.

Аннотация. В статье рассматривается опыт подготовки специальных педагогов (дефектологов) в контексте обзора практики ряда зарубежных вузов. Представлен краткий обзор опыта подготовки специальных педагогов в странах Евросоюза, в т.ч. Бельгии, Канады, Финляндии, Швеции, Австралии, США, Великобритании. Основной целью обзора стало рассмотрение существующих зарубежных практики подготовки специальных педагогов, выделение как положительных характеристик, а также поиск тенденций, объединяющие отечественную и зарубежные системы высшего образования.

Ключевые слова и фразы: специальная педагогика, высшее образование, образование, воспитание, стандарт, коррекционное образование, педагог.

Xorijiy davlatlar ta'lim tizimi tomonidan joriy etilayotgan ijobiy tajribalar tahlili bugungi kunda respublikamizda mutaxassislar tayyorlaydigan pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni eng yuqori talablar darajasida tashkil etilishi lozimligini ko'rsatmoqda. Pedagogik kadrlar tayyorlash masalasi, ta'lim-tarbiya tizimini yangi bosqichga ko'tarishda, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirishda ilg'or xalqaro standart va talablar asosida takomillashtirish va oliy pedagogik ta'lim bilan aholining kamrov darajasini oshirish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirilishi hozirgi zamon talablaridandir.

O'quv rejaları va dasturlarni tayyorlashga xorijiy oliy o'quv yurtlari mutaxassislari ekspert va hammualliflar sifatida jalb etilib borilmoqda.

Bularning barchasi pedagogika oliy o'quv

yurtlarida maxsus pedagoglarni tayyorlashga ham chambarchas bog'lik.

Korreksion-rivojlantiruvchi, davolov, ijtimoiy-moslashuv va reabilitatsiya ishlari samarali tashkil etilgan sharoitda ijtimoiy himoyaga muhtoj, alohida yordamga muhtoj bolalar jamiyatning faol a'zosiga aylanadilar, ularning jamiyat hayotiga moslashuvi muvaffaqiyatli kechadi. Bularning barchasi alohida yordamga muhtoj bolalar bilan faoliyat ko'rsatadigan mutaxassis-kadrlarga, ya'ni maxsus pedagoglarga (defetologlarga) ko'p jihatdan bog'liqdir. Keyingi yillarda maxsus pedagoglarni tayyorlashda Maxsus pedagogika (faoliyat turlari bo'yicha) ta'lim yo'nalishi o'quv rejasi, fan dasturlari xorijiy mamalakatlar tajribasi asosida takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xorijiy mamlakatlarda maxsus pedagoglar (defektologlar)ni tayyorlashning tashkiliy

shakllari bir nechta bir-biridan farqlanadigan yo'nalishlarga bo'linadi.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida eng keng tarqalgan shakl umumiy pedagogik va maxsus ta'lim sintezi bo'lib, unda ta'limning birinchi bosqichida (odatda uch yil davomida) talabalar bazaviy pedagogik ta'lim oladilar (ko'p hollarda alohida yordamga muhtoj bolalarni o'qitishga bag'ishlangan alohida kurslarni o'z ichiga olgan) va to'rtinchi kursda maxsus ta'limning bir yoki ikkita yo'nalishi bo'yicha o'qitiladi. Rivojlanish buzilishlarining turli shakllari bo'lgan har qanday toifadagi shaxslar (bolalar va kattalar) bilan ishlashga qodir universal maxsus pedagogni tayyorlash keng tarqalgan emas.

Ko'pincha, maxsus pedagog bir nechta nuqsonlari bo'lgan bolalar bilan samarali ishlashga imkon beradigan aniq bir yoki ikkita maxsus ixtisoslikni (yoki bakalavr darajasidagi o'quvprofilarini): oligofrenopedagogika+surdo pedagogika; surdopedagogika+tiflopedagogika va boshqalarni egallaydi.

Shu bilan birga, Sharqiy Yevropa mamlakatlarida universal o'qituvchi-defektolog tayyorlanmoqda. Bakalavriatda o'qishning dastlabki yillari fundamental umumiy maxsus pedagogik (defektologik) ta'limga (Vengriya, Polsha, Chexiya va boshqalar) bag'ishlangan, so'ngra ixtisoslik boshlanadi. Biroq, masalan, Vengriyada oligofrenopedagogika sohasidagi ixtisoslik hamma uchun majburiydir, Chexiyada esa - logopediya va psixologiya. Ikkala mamlakatda ham talaba bunga o'zi tanlagan boshqa ixtisoslikni qo'shishi mumkin.

Amaliy tajriba bilan tasdiqlangan dastlabki umumiy pedagogik tayyorgarlik zarurati bugungi kunda dunyoning aksariyat mamlakatlarida - Angliya, Germaniya, Daniya, Italiya, Finlyandiya, Fransiya, Shveysariya, Shvetsiya va boshqalarda maxsus ta'lim tizimida ishga joylashishning eng muhim sharti bo'lib qolmoqda.

Ko'pgina Yevropa mamlakatlarida,

shuningdek, AQSHning ba'zi shtatlarida korreksion ta'lim o'qituvchisi sifatida malakaga ega bo'lish uchun sizga maxsus (korreksion) ta'lim bo'yicha magistr darajasi kerak; bakalavr diplomi yetarli bo'lmaydi.

Maxsus pedagog sifatida ishlash uchun har qanday sohada magistr darajasiga ega bo'lish, keyin esa korreksion ta'lim bo'yicha mutaxassislar tayyorlash uchun zarur ta'lim dasturini o'zlashtirish orqali korreksion ta'lim o'qituvchisi malakasini olish zarur.

O'qituvchilarni tayyorlashning bir fazali va ikki fazali deb ataladigan modellari o'rtasida tub farqlar mavjud. Birinchi holda, o'qituvchi bazaviy (asosiy) tayyorgarlikni muvaffaqiyatli tugatgandan so'ng darhol o'qituvchilik lavozimini egallashi mumkin. Ikkinchisida bo'lajak o'qituvchilarning nazariy tayyorgarligi oliy o'quv yurtida (birinchi bosqich), amaliy mashg'ulotlar (ikkinchi bosqich) maktablar va maxsus markazlarga o'tkaziladi. Ikkinchi bosqichda maktabdagi amaliy ishlar maxsus kurslarda o'qitish bilan birlashtirilib, bu yerda maxsus fanlarni o'qitish metodikasi va psixologik-pedagogik tayyorgarlik masalasi o'rganiladi. To'liq huquqli o'qituvchi maqomi faqat o'qitishning ikkinchi bosqichini muvaffaqiyatli tugatgandan, diplom yozgandan va davlat testini rasmiylashtirgandan keyin beriladi.

Turli mamlakatlarda o'qituvchilar ta'limi tizimini boshqarish va nazorat qilishni tashkil etish juda xilma-xildir: avtonomiyadan (Germaniya) davlat milliy xizmatlari nazoratigacha (ANGLIYAdagi pedagogik ta'lim agentligi) hamda hukumat va xalq ta'lim vazirining (Fransiya) bevosita ko'rsatmalari bo'yicha.

O'qituvchilarni tanlashga qo'yiladigan yuqori talablar, shuningdek, karlar uchun maxsus muassasada yoki ijtimoiy ta'minot tizimida (Germaniya Federativ Respublikasining ba'zi yerlari, Shveysariya kantonlari) dastlabki kasbiy yo'nalish amaliyotini o'tkazish orqali

ta'minlanadi. O'qituvchi-defektolog, bu birinchi navbatda, me'yorida rivojlanayotgan bolani o'qitish va tarbiyalash san'atini puxta egallagan, so'ngra an'anaviy usullar samarasiz bo'lganda, qo'shimcha bilim, ijodiy, nostandart yondashuv talab etadigan va faoliyatining o'zi ko'proq mehnat talab qiladigan va natijalari darhol ko'rinmaydigan murakkab pedagogik vaziyatda qiyin bolani o'qitish va tarbiyalash qobiliyatini tushunadigan o'qituvchidir deb ta'kidlanadi (Lunch I., 1984).

Ba'zi ta'lim muassasalarida kasb tanlash tizimi tanlov imtihonlarini (ba'zan pullik) o'z ichiga oladi. Ba'zi hollarda esa muayyan turdagi pedagogik diplomga ega bo'lish yetarli. AQSH, Angliya, Germaniya, Shveysariya va boshqa mamlakatlarda qabul qilish uchun yagona qoidalar yo'q, shuning uchun biz faqat eng tipik talablar haqida gapirishimiz mumkin. Tanlovning asosiy mezonlari o'quv fanlari bo'yicha bilim emas (bu, albatta, zarur), balki abituriyentning kasbiy faoliyatning ma'lum bir sohasida o'rganish va oldinda ishlash qobiliyatidir (Nikandrov N.D., 1978).

Maxsus ta'lim o'qituvchilari uchun eng qulay davlat rejimi va birinchi navbatda, iqtisodiy jihatdan bir qator G'arbiy Yevropa mamlakatlarida (Angliya, Skandinaviya, Germaniya va boshqalar) bir necha o'n yillar davomida maxsus pedagogikada sohasiga qabul qilish uchun jiddiy raqobat mavjud. Qabul qilish bepul va kirish imtihonlari bilan cheklanmagan fakultetlar (masalan, Germaniyadagi ba'zi universitetlar) ancha ko'p yuklama bilan faoliyat yuritishlariga to'g'ri keladi.

Maxsus pedagoglarni tayyorlash bo'yicha alohida mamlakatlar tajribasini ko'rib chiqaylik.

Avstraliya. Avstraliyada maxsus pedagoglikka o'qitish dasturlari shtatdan shtatga farq qiladi. Kvinslendda maxsus ta'lim o'qituvchisi sifatidagi malaka odatda maxsus pedagogika bo'yicha bakalavr darajasini,

so'ngra "ta'limni qo'llab-quvvatlash", "maxsus ehtiyojlar" yoki "inklyuziv ta'lim" bo'yicha magistr darajasini talab qiladi.

Shu bilan birga, Avstraliyaning deyarli barcha shtatlarida maxsus pedagoglarni tayyorlashning birinchi bosqichi barcha sohalarida o'qituvchilar uchun bir xil asosiy kasbiy tayyorgarlik bo'lib, ularning o'quv dasturi, boshqa fanlar qatorida, alohida ehtiyojli bolalarni o'qitish bo'yicha kurslarni o'z ichiga oladi. Faqat bitta universitet - Griffit universiteti mavjud bo'lib, u yerda bazaviy o'qituvchilar tayyorlash faqat alohida ta'limga muhtoj bolalarga qaratilgan. Bazaviy kasbiy tayyorgarligi keyingi maxsus / inklyuziv ixtisoslikni ta'minlaydigan bir qator universitetlar mavjud.

Viktoriya Ta'lim Departamenti va kadrlar tayyorlash ham "maxsus pedagogika" yo'nalishi bitiruvchilaridan kamida 45 kunlik tegishli amaliy tajribani, jumladan, turli xil ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarida tajribali maxsus ta'lim amaliyotchilari nazorati ostida kamida 30 kunlik amaliyotni talab qiladi.

Maxsus pedagoglar (defektologlar) uchun tasdiqlangan ta'lim standartlari, jumladan, quyidagi talablarni o'z ichiga oladi: a) barcha o'quvchilarni jalb qilgan holda qulay va intellektual rivojlangan o'quv sharoitlarini yaratish ko'nikmalari; b) ta'lim, o'qitish, bilim va ko'nikmalarni baholash sohasidagi barcha o'quvchilar bilan shug'ullanish; d) o'quvchilar haqidagi bilimlardan foydalanish, individual va guruhlar uchun kerakli ta'lim natijalariga olib keladigan mazmunli ta'lim imkoniyatlarini yaratishni o'rganish; e) qisqa muddatli, o'rta muddatli va uzoq muddatli maqsad va vazifalarni o'z ichiga olgan individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish; f) ta'limda ustuvorliklarni belgilash; g) muayyan kasalliklar va nogironlikning ta'limga ta'siridan xabardor bo'lish; h) o'quv strategiyalari va xatti-harakatlarni boshqarish rejalarini ishlab chiqish.

Belgiya. Belgiyada maxsus pedagoglarni tayyorlash rivojlanishda nuqsonlari bo'lgan bolalarni o'qitish bo'yicha umumiy ma'lumot va asosiy bilimlarni hamda ta'limning oxirgi yilida o'qituvchilik amaliyotini o'z ichiga oladi. Ta'lim juda amaliy xarakterda bo'lib, o'qitish usullari, o'quv vositalari, muayyan turdagi buzilishlar (sensor nuqsonlar, aqli rivojlanishdagi buzilishlar va boshqalar), imo-ishora tili kabi maxsus metodlar bo'yicha bilimlarni o'z ichiga oladi.

Kanada. Ta'lim ikki provinsiya yurisdiksiyasiga tegishli bo'lganligi sababli, maxsus ta'lim bilan bog'liq bo'lgan pedagogik ta'limi bo'yicha provinsiya tartiblarining tavsifi Kanada kelishuvlari haqida ma'lumot berish uchun yetarli bo'ladi.

Britaniya Kolumbiyasida davlat maktabida yoki davlat agentligida dars berish odatda ikkita malaka talab qiladi. Bu ta'lim bo'yicha bakalavr darajasi yoki nogironlar bilan ishlash bo'yicha ijtimoiy fanlardan biri bo'yicha bakalavr darajasi va o'qituvchilik sertifikatini. Maxsus pedagoglar uchun bazaviy kasbiy tayyorgarlik maxsus ta'limga qaratilgan va maxsus ta'limga yo'naltirilgan ta'lim bakalavriatini taklif qiluvchi Viktoriya universiteti kabi bir qator uni-versitetlar orqali amalga oshiriladi.

Albertada maxsus pedagoglar odatda maxsus ta'limga ixtisoslashtirilgan ta'lim bo'yicha bakalavr darajasiga ega. Bundan tashqari, Edmontondagi Alberta universiteti kabi muassasalar alohida ta'limga muhtoj bolalarni o'qitishga qiziqqan o'qituvchilar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha bir yillik Diplom dasturini taklif qiladi. Ushbu dastur asosiy mavzularni o'z ichiga oladi: maxsus o'quvchilarni tashxislash va o'qitish, xulq-atvori og'ir buzilgan bolalarni boshqarish, maxsus ta'lim sohasida maslahat va hamkorlik, diagnostika va ta'limda alohida ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni o'qitish uchun ilg'or texnologiyalar.

Finlyandiya. Universitetlar magistratura

bosqichini (odatda ta'lim magistri) tugatgandan so'ng maxsus pedagoglarni tayyorlash uchun bir yillik dasturni taklif qiladi. Ta'limning asosiy yo'nalishlari a) o'qish, yozish va matematikani o'rganishdagi qiyinchiliklar; b) ijtimoiy-hissiy va xulq-atvor muammolari; c) kommunikatsiya muammolari; d) individual ta'lim dasturini ishlab chiqishda mutaxassislarining hamkorligi; e) ota-onalar bilan hamkorlik. Biroq, inklyuziv ta'lim alohida taqdim etilmaydi, lekin ko'plab kurslarga kiritilgan.

Shvesiya. Shvesiyada maxsus pedagogika bazaviy o'qituvchilar tayyorlashning barcha jihatlarini qamrab oluvchi ustuvor yo'nalish hisoblanadi. O'qituvchilarni bazaviy kasbiy tayyorlashning 2001 yildagi islohotlar maxsus pedagogika mavzularini asosiy fanlarni o'qitishning bir qismi sifatida kiritishni talab qiladi. Barcha talabalar o'quv yillarining yarimi mobaynida maxsus pedagogika masalalarini o'rganadilar, shuningdek, uni mutaxassislik yo'nalishi sifatida tanlash imkoniyatiga egadirlar. Biroq, maxsus pedagogika bo'yicha keng bilim talab qiladigan hukumat siyosati "o'quv rejasining haddan tashqari ko'p qamrov ekanligi tufayli amalga oshirish qiyin" (Yemanuyelsson va boshq., 2005, 127-bet).

Buyuk Britaniya. Maxsus pedagoglar (defektologlar) jismoniy nuqsonlari, hissiy nuqsonlari (ya'ni, kar / ko'zi ojiz), til va nutq muammolari, masalan, disleksiya, aqli zaiflik, autizm, hissiy jihatdan zaif, xulq-atvorda qiyinchiliklarga ega bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashi mumkin. Ular shuningdek, iqtidorli va qobiliyatli bolalar bilan ham ishlashlari mumkin.

Ularning faoliyatining asosiy jihati individual ehtiyojlarni aniqlash va o'quvchilarlarga o'qishlarida muvaffaqiyatga erishish imkonini beruvchi xavfsiz, rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratishni ta'minlashdan iborat bo'lib, buning uchun quyidagi kasbiy kompetensiyalar talab qilinadi: alohida

o'quvchilarga yoki kichik guruhlariga sinf ichida yoki undan tashqarida dars berish; darslar va o'quv materiallarini tayyorlash; ishning samaradorligini baholashni o'tkazish; o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish uchun an'anaviy o'qitish usullarini ishlab chiqish va moslashtirish; o'qishga qiziqishni rag'batlantirish uchun audio-vizual materiallar va kompyuterlar kabi maxsus jihozlar va texnik vositalardan foydalanish; ko'rishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga Brayl alifbosini o'rgatish yoki eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga imo-ishora va labda o'qish kabi maxsus ko'nikmalardan foydalanish; barcha o'quvchilar uchun o'quv dasturiga tegishli tadbirlarni aniqlash uchun sinf o'qituvchisi bilan hamkorlik qilish; ta'lim olishda ancha vaqtdan buyon yoki yaqinda vaqtda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalarni baholash va o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini aniqlash uchun hamkasblari bilan hamkorlik qilish; ijtimoiy ishchilar, logopedlar, fizioterapevtlar va pedagogik psixologlar kabi boshqa mutaxassislar bilan o'zaro hamkorlik qilish; ota-onalar va tarbiyachilar bilan yaqindan ishlash; maktab ekskursiyalarini yoki sport musobaqalarini, jamoat joylariga borish kabi sinf xonasidan tashqaridagi faoliyatni tashkil etish; og'ir nogironligi bo'lgan o'quvchilarga g'amxo'rlik qilishda yordam ko'rsatish; o'quvchilar haqidagi ma'lumotlarni qayd etish va yangilab borish kabi ma'muriy faoliyat.

Angliya va Uelsda maxsus pedagog bo'lish uchun malakali o'qituvchi maqomi talab qilinadi. Ushbu maqomga ega bo'lish uchun bitiruvchilar va maxsus ta'lim muassasalarida dars berishni boshlaganlar uchun o'qituvchi sifatida bir yillik muvaffaqiyatli faoliyat talab etiladi.

Ko'rish, eshitish qobiliyati zaif yoki bir necha sensor nuqsonlari bo'lgan o'quvchilarni o'qitishga ixtisoslashgan maxsus pedagoglar uchun qo'shimcha majburiy malaka talablari mavjud. Ushbu malakalarni faqat ma'lum

tasdiqlangan muassasalarda to'liq yoki yarim kunlik asosda ishlagandan keyin olish mumkin.

AQSH. Qo'shma Shtatlardagi 700 ga yaqin kollej va universitetlar maxsus pedagoglar uchun bazaviy o'quv dasturlarini taklif qiladi. Aksariyat shtatlar maxsus pedagogdan bakalavr darajasiga ega bo'lishni talab qiladi, ba'zilar esa magistr darajasini talab qiladi. Ba'zi shtatlar esa umumiy pedagogika, keyin esa maxsus pedagogika bo'yicha ixtisoslikni talab qiladi.

Council for Exceptional Children (CEC) alohida yordamga muhtoj bolalar bilan ishlaydiganlar kasbiy tashkilot vakili sifatida maxsus pedagoglarni o'qitish dasturlari bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqdi. Ular talabalardan quyidagi yo'nalishlarni o'rganishni talab qiladi:

Maxsus pedagogikaning falsafiy, tarixiy va huquqiy asoslari

- O'quvchilarning xususiyatlari
- Baholash, diagnostika va baholash
- Trening mazmuni va amaliyoti
- Ta'lim va o'qitishni rejalashtirish va boshqarish

• O'quvchilarning xulq-atvorini va ijtimoiy o'zaro ta'sir ko'nikmalarini boshqarish

- Jamoaviy ishlash
- Kasbiylik va axloqiy me'yorlar
- Bolalar bilan ishlash tajribasi, shu jumladan 8 dan 10 haftagacha davom etadigan pedagogik amaliyot.

Chet elda maxsus pedagog (defektolog) larni tayyorlashning tashkiliy shakllarini ko'rib chiqishni yakunlab, biz xorijiy mamlakatlar mutaxassislari tomonidan taklif qilingan bir nechta turli yo'nalishlarni istiqbolli deb ta'kidlashimiz mumkin.

Chet elda maxsus pedagog (defektolog) larni tayyorlashning tashkiliy shakllarini ko'rib chiqishni yakunlab, biz xorijiy mamlakatlar mutaxassislari tomonidan taklif qilingan bir nechta turli yo'nalishlarni istiqbolli deb ta'kidlashimiz mumkin.

Xorijda keng tarqalgan kasbiy ta'limni bosqichma-bosqich egallash konsepsiyasi asosida tarixan avvalroq bo'lgan va ba'zi mamlakatlarda an'anaviy bo'lib qolgan birinchi shakl universitet tizimida umumiy pedagogik ta'lim yoki oliy pedagogik ta'lim

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA EKOLOGIK QADRIYATLARNI O'RGANISHDA O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

RAXIMQULOVA MAXBUBA BAXRONOVNA

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Maqolada maktab ta'limi tizimidagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik qadriyatlarni o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmalarining mazmuni va metodologik asoslari tahlil qilingan. O'qituvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishning loyihaviy dasturlarini ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Shu bilan birgalikda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishda ta'lim-tarbiya doirasidagi mazmuni tizimli tahlil etilgan.

Kalit so'zlar. Ekologik qadriyat, tadqiqotchilik ko'nikmasi, boshlang'ich ta'lim, o'quvchi, mazmun

Аннотация. В статье анализируется содержание и методологические основы исследовательских умений при изучении экологических ценностей младших школьников в системе школьного образования. Учителям рекомендуется разрабатывать проектные программы для развития исследовательских навыков. Также, систематически проанализировано содержание образования в развитии исследовательских навыков в воспитательные мероприятия.

Ключевые слова. Экологические ценности, исследовательские навыки, начальное образование, ученик, содержание

Annotation. The article analyzes the content and methodological basis for research skills in the study of ecological values for elementary school students in the school education system. Teachers are advised to develop project programs for the development of research skills. At the same time, a systematic analysis of the content in the field of education has been analyzed in the development of research.

Keywords. Ecological values, research skills, primary education, students, content

KIRISH. Ekologik muammoning dolzarbligi bugungi kunda inkor etib bo'lmaydigan va juda muhim hisoblanadi. Hozirgi zamonda atrof-muhit muammolarining dolzarbligining bir necha asosiy sabablari aniqlangan. Iqlimning o'zgarishi sayyoramiz oldida turgan eng katta muammolardan biriga aylandi. Atmosferadagi issiqxona gazlari darajasining oshishi, birinchi navbatda, inson faoliyati natijasida global isish, ob-havoning o'zgarishi, ekstremal hodisalar va yerdagi hayotga tahdidlar sababdir. Tabiiy muhitning yo'q qilinishi va biologik xilmaxillikning yo'q qilinishi jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Suv va quruqlik ekotizimlarining ifloslanishi, o'rmonlarning kesilishi, yashash joylarining buzilishi va

yovvoyi hayvonlarning noqonuniy savdosi ko'plab o'simlik va hayvonlar turlarining yo'q bo'lib ketishiga olib keladi, bu esa pirovardida ekologik muvozanatni buzadi va ekotizimlar barqarorligiga tahdid soladi. Havo, suv va tuproq sanoat faoliyati, qishloq xo'jaligi, chiqindilar va boshqa manbalar tomonidan tobora ko'proq ifloslanmoqda. Bu odamlar, hayvonlar va o'simliklar salomatligiga, shuningdek, umumiy ekologik barqarorlikka salbiy ta'sir qilib bormoqda. Suv, o'rmonlar, minerallar va energiya kabi tabiiy resurslardan doimiy va nazoratsiz foydalanish ushbu resurslarning tugashiga olib keladi va ta'minot va muvozanat muammolarini keltirib chiqaradi.

Ekologik muammolar inson salomatligiga bevosita ta'sir qiladi. Ifloslangan havo, suv

va tuproq, ishlab chiqarishda qo'llaniladigan kimyoviy moddalar turli kasalliklarni, jumladan, nafas olish yo'llari, saraton, zaharlanish va boshqa kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu va boshqa ko'plab sabablar ekologik muammoning dolzarbligini va sayyoramizni saqlab qolish va tiklash uchun choralar ko'rish zarurligini ta'kidlaydi. Ekologik muammolarni hal qilish uchun birgalikdagi sa'y-harakatlar, global hamkorlik va samarali siyosat va amaliyotlar talab etiladi.

MUAMMONING O'RGANILGANLIK DARAJASI. O'z faoliyatida ekologik muammolarni, ekologik qadriyatlarni o'rgangan va targ'ib qilgan ko'plab xorijiy olimlarning tadqiqot ishlari mavjud. Ekologik ta'lim sohasiga katta hissa qo'shgan Mariya Montessori (1870-1952) italiyalik o'qituvchi va shifokor, odamlar va atrof-muhit o'rtasidagi aloqaning muhimligini ta'kidlaydigan o'qitish usulining asoschisi hisoblanib, u bolalarni ekologik qadriyatlar bilan tarbiyalashga va ularda tabiatga mas'uliyatni rivojlantirishga chaqiradi.

Richard Louv (1951 yilda tug'ilgan) amerikalik jurnalist va yozuvchi tabiat va ekologik ta'limga oid ishlari hamda bolalarning tabiat bilan aloqasini tiklash va o'quv jarayoniga ekologik mavzularni ko'proq kiritish tarafdori ekanligi bilan alohida e'tiborga loyiqdir. Devid Orr (1944 yilda tug'ilgan) amerikalik pedagog va yozuvchi, ekologik ta'lim sohasidagi mutaxassisdir. U o'quv dasturiga ekologik qadriyatlarni kiritishni faol ravishda targ'ib qiladi va talabalarni ekologik fikrlashni rivojlantirishga undaydi. Randall Schlusser (1950 yilda tug'ilgan) amerikalik o'qituvchi va yozuvchi, ekologik ta'lim va talabalarda ekologik ongini rivojlantirishga ixtisoslashgan ko'plab ekologik ta'lim dasturlari va resurslarini ishlab chiqdi.

Bular o'z faoliyatida ekologik qadriyatlarni o'rgatish va targ'ib qilishda faol ishtirok etgan o'qituvchilarning bir nechta misollari.

Dunyo bo'ylab ko'plab boshqa o'qituvchilar ham ekologik ta'lim sohasiga o'z hissalarini qo'shib, o'quvchilarning ekologik ongini shakllantirishga yordam berishmoqda.

Ilmiy tadqiqotni amalga oshirishda Sharq mutafakkirlari A.R.Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Maxmud Koshg'ariy, tasavvuf ilmining yetuk namoyondalari Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshbandiy, Imom Ismoil al-Buxoriy, at-Termiziylarning boy madaniy meroslarida olg'a surilgan komil inson g'oyasiga tayandik. Shuningdek, milliy pedagogikamiz namoyondalari M.Behbudiy, A.Avloniy, A.Shakuriylarning pedagogik meroslari boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik tarbiyalashda milliylik tamoyiliga asoslanishimizda muhim ahamiyat kasb etdi.

Shu bilan birga tadqiqot ishini amalga oshirishda respublikamiz pedagog olimlari O.Musurmonova, N.Shodiyev, M.Quronov, S.Temurova, S.Sh.Shermuhammedovlarning fikrlariga ham murojaat etdik. Respublikamizda boshlang'ich ta'lim jarayonida ekologik qadriyatlar ruhida ta'lim berishga bag'ishlangan maxsus tadqiqot ishlari yaratilmagan bo'lsada, umumta'lim maktab o'quvchilarini ekologik qadriyatlar ruhida tarbiyalashning ba'zi qirralari mohiyatini ochib berishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishlari maydonga kelgan.

Bu borada amalga oshirilgan ishlar ichida E.Turdiqulov (Tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarga ekologik ta'lim berish muammolari), Sh. Avazov (Yuqori sinf o'quvchilarini o'lkashunoslik ishlari jarayonida ekologik tarbiyalash), M.Hoshimova (O'smirlarni geografiya, biologiya fanlarini o'rganish jarayonida ekologik tarbiyalash) larning ilmiy tadqiqot ishlari muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotchilar ekologik tarbiyani tarbiya tizimining tarkibiy qirralaridan biri sifatida o'rganib, asosan maktab o'quvchilarini aniq fanlarni o'rganish jarayonida ekologik tarbiya va ta'lim muammolariga bag'ishlangan ilmiy

tadqiqot ishlari olib borganlar.

ADABIYAOTLAR TAHLILI. Ekologik qadriyat, ekologik tarbiya va ekologik madaniyat muammolariga ko'proq falsafiy nuqtayi-nazardan tahliliy mulohazalar bildiriladi. Ta'lim va tarbiya muammolari bilan ekologik qadriyatning o'zaro aloqadorligi kabi masalalar o'zaro bog'liq holda tadqiqot manbaiga aylanishi mumkin. Qadriyatlar tushunchasi voqealardagi muayan hodisalarning insoniy, ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladi [3;235]. "Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan, millat elat va ijtimoiy guruhlarning manfatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan tabiat va jamiyat hodisalarini majmui tushunilmog'i lozim" [4;12) Qadriyatlar o'zining mohiyatiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Jumladan insin va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. [4;13b) Qadriyatlar tarixiy va zamonaviy bo'lishi mumkin. Qadriyatlarining xilma-xil shakllari bor: moddiy, ma'naviy va umumbashariy, mintaqaviy, umuminsoniy; jamiyat sohalari bo'yicha iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy qadriyatlar... [3;475)

Qadriyatlar insoniyat tarixi davomida shakllanadi. Ayni vaqtda qadriyatlar mahalliy, milliy, mintaqaviy va umuminsoniy bo'lishi tabiiydir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik qadriyatlar ruhida tarbiyalashda ekologik qadriyatlar mazmuniga ko'ra tarkibiy qirralaridan biri hisoblanadi. Ma'naviy qadriyatlarpedagogolima O.Musurmonovanning ta'rifiga ko'ra «Insonning ma'naviy ehtiyojlari asosida paydo bo'lgan, amaliy faoliyatda davr sinovidan o'tgan, o'z shakl va mazmunida u yoki bu halqning ma'naviy olamini mujassam etgan, asrlar davomida halqning ma'naviy madaniyatini shakllantirish manbai sifatida kadrlanib kelingan ma'naviy-ruhiy hatti-harakatlari narsa va hodisalar majmuidir»[1].

O'zbek faylasuf olimi ekologik madaniyat

tushunchasiga "tabiat – jamiyat - inson" tizimidagi qismlarning o'zaro munosabatlarini muvafiqlashtiradigan, insoniyat borliqdagi barcha mavjudotning dialektik bog'liqligini anglatadigan, atrof-muhit musaffoligini saqlashga undaydigan va shu orqali butun koinotni tanazzuldan saqlashga xizmat qiladigan falsafiy-axloqiy kategoriyadir", deb ta'rif beradi. [2]

MAQOLANING MAQSADI hozirgi davrda o'quvchilarga ta'lim tarbiya berish jarayonida ekologik qadriyatlarini, atrof-muhit muhofazasiga ongli munosabatni shakllantirishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishning aniq yo'llarini ilmiy-pedagogik jihatdan ishlab chiqishni va amaliyotga joriy etishni talab etadi.

Shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarni ekologik qadriyatlarini o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirish maxsus tadqiq etilmaganligi sababli ilmiy asoslangan pedagogik xulosalar, g'oyalar va tavsiyalarga muhtojlik sezmoqda.

Ekologik qadriyatlarini o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirish mavzusining o'rganilganlik darajasi uning ilmiy ta'rifi, mazmun-mohiyati va ijtimoiy ahamiyati haqida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar va o'rganish ishlarining umumiy manzarasi, ekologik tarbiya vazifalari doirasida tashkil qilingan desak mubolag'a bo'lmaydi. Ekologik qadriyatlarini o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishga oid meyoriy-xuquqiy hujjatlarni o'rganilishi pedagogik yondashuv orqali kundalik faoliyat mazmuniga singdirish zarurati aniqlanmoqda. Bu esa boshlang'ich ta'limda amalga oshirilishi zarur bo'lgan dalzarb vazifalarni ko'zda tutadi. O'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishning maqsadi va vazifalari o'quvchilarga tabiat haqidagi ilmiy bilimlarni egallash; jamiyat va insoniyat uchun zarur bo'lgan tabiatning ko'p qirrali qadriyatlarini tushunish; shaxsiy gigiyena qoidalariga, toza-

ozodalikka rioya etish malaka va ko'nikmalarini tarkib toptirish; atrof-muhit bilan munosabatda bo'lish qoidalarini o'rgatish; tabiatga muhabbat qo'yish ehtiyojlarini rivojlantirish; tabiatni sevish, avaylab-asrash va uni chiroy ochishiga, ko'payishiga ongli ravishda hissa qo'shish; tabiat go'zalligidan ilhomlana olish tuyg'usini shakllantirishdan iboratdir. Ushbu vazifalarni amalga oshirish zamirida yoshlarda ekologik savodsizlikni tugatishga erishish, tabiatga madaniy munosabatni tarbiyalashdan iboratdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida inson va tabiatning o'zaro ta'siri natijalarini tushunishlariga qaratilgan ilmiy bilimlar tizimi, tabiatga nisbatan ekologik qadriyatlarni o'rganishdagi tadqiqotchilik ko'nikmasini va malakalarini shakllantirish ishlarini tashkil etishda maqsad va tizimlilik kerak bo'ladi. Ma'lumki inson har doim izlanishda, o'rganishda va izlanishda bo'ladi. Bu jarayonda esa ekologik tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari odamlarning hayotiy zarurati orqali paydo bo'ladi.

Boshlang'ich sinf yoshida bola ijtimoiy, jismoniy va ma'naviy jihatdan o'zgaradi. Bu yoshda bolada tanqidiy tafakkuri shakllanadi, kattalarning fikriga tanqidiy munosabatda bo'ladi. Berilgan topshiriqlarni o'ylab bajaradi. Ularni qiziqtirgan savollar murakkablashadi, o'z hulq-atvori, yurish-turishi, kattalar bilan munosabati nuqtayi-nazaridan butunlay o'zgaradi. Ularda ekologik tajriba, bilim ham oshadi va ichki dunyosi sifat jihatdan takomillasha boradi. Shuning uchun bu davr o'ziga xos murakkab davr hisoblanadi.

Bu yoshdagi o'quvchilar kattalar bilan qanchalik ko'p muomalada bo'lsa, tabiat bilan mulqotda bo'lsa, u shunchalik keng fikr qilishga, tasavvur etishga o'rganadi. Aks holda esa bolaning intilishi, shijoati, kziqishi sunishi, atrof-muhitdagi ishlarga, tabiat hodisalariga, hayvonot va o'simliklar olamiga befarq bo'lishi mumkin.

Ularg a xos xususiyatlardan yana biri

mustaqillik sari intilishdir. Demak, shunday ekan bu bolalar bilan atrof-muhit hodisalari haqidagi ba'zi masalalarda o'qituvchilar, ot-onalar maslaxatlashmokliklari zarur. Ular bilan muloyim muomalada bo'lish, ruhiy holatiga, ekologik bilim saviyasini oshishiga ijobiy ta'sir qiladigan badiiy asarlarni o'qish va o'rganishni tavsiya etish, tabiat qo'yniga sayohat qilish, xovli, maktabni obodonlashtirish, saranjom-sarishta qilish ishlari bilan band qilish, turli to'garaklarga jalb etish maqsadga muvofikdir. Bu davrda ularni ko'prok ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish, unga intilish, qiziqishni tarbiyalash ekologik tarbiyada muhim rol o'ynaydi. Ekologik tarbiyada tabiatga ongli munosabatni tarkib toptirishda hissiyot, qarash va tafakkur asosiy ruhiy jarayon hisoblanadi.

Jumladan, u qo'yidagi yetakchi g'oyalar, tushunchalarni o'z mazmunida qamrab oladi:

- jamiyat va tabiatning o'zaro aloqasi;
- tabiat qonun-qoidalarining o'ziga xosligi (paydo bo'lishi, shakllanishi, rivojlanishi, halok bo'lishi yoki boshqa shaklga aylanishi);
- tabiatning mehnat jarayonida o'zgarib borishi;
- tabiatning, atrof-muhitning o'zaro aloqasi o'zaro ta'siri;
- ekologik ong, tafakkur, faoliyatni o'quvchi ekologik madaniyatini shakllantirishdagi yetakchiligi.

Umumta'lim maktabi o'quvchilarda ekologik ong va madaniyatni tarbiyalash murakkab va o'ziga xos tizimga ega bo'lib, ular bir-biri bilan o'zaro aloqada va o'zaro ta'sirda amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik qadriyatlarni o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishda fasllarga, oila etikasiga taalluqli qadriyatlar muhim tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega. Boshlang'ich ta'limda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishni qo'yidagi o'quvchilar uchun loyihalarni ko'rib chiqishimiz mumkin.

Bahor fasliga oid ekologik qadriy

holatlarni o'quvchi tadqiqi qiladi va qo'yidagi ekologik tasavvur va hissiyotni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Bahor. Kunlar erib, qorlar eriy boshlaydi. Yomg'ir ta'sirida atrof-muhit top-toza, xavo musaffo. Daraxt barglar chiqara boshlagan, har xil o't-o'lanlardan yer ko'm-ko'k ko'ylak kiygan. Qaldirg'och, chumchuqlarning uchib kelishi tabiatga kurk bag'ishlaydi. Loloqizg'aldok, momoqaymoq, binafsha, lolalar ochiladi. Ularning go'zalligi qishiga zavq-shavk bag'ishlaydi. Inson hayotida, kayfiyatida ham o'zgarish vujudga keladi. Issiq kiyimlar (palto, etik, telpak) yechilib, yengilroq kiyimlar kiyishga o'tiladi. Hayvonlar ham o'zlarini oftob nurida toblay boshlaydilar. Dehqon yer haydash, ekin ekishga kirishadi. Ko'chalarga, hovlilarga daraxt, buta ko'chatlari o'tkaziladi, gulzorlarga gullar ekiladi. Daraxtlarning ortiqcha shoxlari kesilib, ularga shakl beriladi. Qishloqlarda sigir-buzoqlar, kuy-echkilar yaylovlarga o'tlatishga chiqariladi. Bolalar hayotida ham keskin o'zgarishlar vujudga keladi, ya'ni chavgon, chillak, ko'rash, tuptosh, xo'roz urishtirish, hashar, kim o'zar kabi halq o'yin qadriyatleri, futbol, voleybol, basketbol kabi tup o'yinlari bilan mashg'ul bo'lalilar.

Bahor kayfiyati bilan qo'yidagi ekologik qadriyatlar o'quvchilar ongiga singdiriladi: osmon, yer, suv va havo muqaddas; atrof-muhit toza-ozodaligi salomatlik garovi; daraxtlar, o'simliklar, hayvonlarni parvarish qilish – umuminsoniy qadriyat; milliy an'analar, urf-odatlar – hayotiy ehtiyoj; go'zallikka intilish, uni avaylab-asrash estetik-ekologik qadriyatdir.

Yoz – quyosh harorati eng yuqori fasl. Yozda o'simliklar quyosh nuridan tez o'sadi, yetiladi, pishadi. Mehnat qaynaydi. Bug'doylar, makkajuxorilar, pomidor, bodring, qovun-tarvuz, bulg'or qalampiri, sabzavotlar, ko'katlar quyosh nuridan shirin-shakar bo'lib pishadi. Hayvonot olami quyosh nuridan o'zini soya salqin joylarga tortadi. Olma, o'rik, nok,

shaftoli, olcha, gilos va boshqa mevalar ham pishib yetiladi. Hasharotlar va turli tuman qushlar uchun yoz fasli yashash, yashnash fasli hisoblanadi. Daraxtlar, o'simliklar, poliz ekinlari shamol ta'sirida changlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi ongiga singdirish lozim bo'lgan yoz fasli bilan bog'liq ekologik qadriyatlar: pishib yetilgan meva sabzavotlarni nobud qilmaslik, isrof qilishning oldini olish; qish uchun ho'l va quritilgan mevalarni g'amlash; xo'l mevalarni saqlash tartib-qoidalariga amal qilish; mevalarni is'temol qilishda toza-ozodalikka rioya etish; o'simlik va hayvonot olamiga mehr-muhabbat bilan munosabatda bo'lish; yoz ne'matlarini avaylab-asrash, tabiatga muhabbat qo'yish, suvdan unumli foydalanish; yoz faslida dam olish, quyosh nuridan salomatlikni mustahkamlash maqsadida foydalanish; dehqon mehnatini qadrlash va ulug'lash; shamolning tabiatdagi ijobiy ta'sirini anglab yetish.

Kuz – fasli ham yoz faslidek issiq bo'ladi. Kunlar qiskarib, ertaroq qorong'u tusha boshlaydi. O'simliklar dunyosidagi o'sish susayadi, daraxt barglari sarg'ayadi va oktabr oyidan boshlab ular to'kila boshlaydi.

Meva-sabzavotlar yig'ib olinadi. Xazonrezgilik boshlanadi. To'kilgan barglar yoqilmasdan yerga ug'it bo'lish uchun ko'mib tashlanadi. Agar yoqib yuborilsa ekologik muhit zaharlanadi, inson organizmi zaharli havodan kasallanishi mumkin. Haroratning pasayishi bilan hasharotlarning bir qismi o'ladi, kolganlari esa sovuqdan pana joylarga yashirinadilar. Qushlar esa tudalashib issiq o'lkalarga uchib ketadilar (qaldirg'och, jibljibon, zarg'aldaq, ko'k qarg'a, turna, g'oz, o'rdak, laylak). Ularning o'rniga sovuqqa chidamli go'ngqarg'a, qoraqarg'a, sufiturg'ay, dala chumchuq, chigirtka va qorayaloqlar paydo bo'lalilar. Qishlash uchun kelgan qushlar bolalarning yordamiga muhtojdir. Ularni ovqatlantirish, maxsus inlar yasash, daraxtlarga donxo'raklar osib qo'yish, har bir o'quvchining

hayvonot olamiga bo'lgan mehr-muhabbatidan dalolatdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'z fasli bilan bog'liq qadriyatlardan: kunning har bir daqiqasidan unumli fodalanish; qish uyqusiga ketadigan daraxtlar va yerni qishga tayyorlash; xazonrezdan atrof-muhitni ozoda saqlash; qishlash uchun kelgan qushlarga g'amxo'rlik qilish; uy hayvonlarini sovuqdan saqlash chora-tadbirlarini qurish; uy gullarini o'stirishga ehtiyojni o'stirish, mehnatsevarlik kabilarni o'zlarida shakllantirishlari zarur.

Qish fasli o'zining qorli, yomg'irli va sovuq kunlari bilan boshqa fasllardan ajralib turadi. Qishda daraxtlar, ba'zi xasharotlar uyquga ketadi. Yer kelgusi ekish pallasiga qadar dam oladi, ozuqalantiriladi. Atrof-muhit qor, yomg'ir iflosligidan tozalab turiladi. Qish havosi ayrim kasalliklarni bartaraf etadi. Bolalar yaxmalaklarda uchib, o'zlarining jismoniy salomatliklarini tiklaydilar. Hayvonlar, o'simliklar olami bu faslda alohida parvarishni talab etadi. Ular uchun issiq joy, to'yimli ozuqa, suv va toza havo zarur. Bahorgi ekin ishlari uchun tayyorgarlik olib boriladi. Qish fasli bilan bog'liq ekologik qadriyatlar: hayvonlar, qushlar, o'simliklar uchun alohida g'amxo'rlik; atrof-muhitni kor-omg'irdan tozalash, toza-ozodalikka rioya etish, yerga mehr bilan munosabat; jismoniy chiniqish, inson mehnati mahsulidan baxramand bo'lish, rohatlanish; oppoq qordan g'ururlanish, ilhomlanish, ruhiyatini ko'tarish, salomatligini mustahkamlash.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarini fasllarni mohiyatini o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirish jarayonida jonli va jonsiz tabiatning voqeahodisalari to'g'risidagi bilimlari aniqlanadi va kengaytiriladi; tabiat va jamiyatda yuz beradigan voqea va hodisalarning qonuniyatlari haqidagi dastlabki tushunchalar shakllantiriladi; tabiatda bo'ladigan mavsumiy o'zgarishlarning o'ziga xos xususiyatlari haqidagi bilim, malaka va ko'nikmalarni amaliy faoliyatda qo'llashga

o'rgatiladi; o'simlik va hayvonot olamini parvarish qilish bo'yicha kattalar mehnatida qo'lidan kelgan mehnat bilan ishtirok etish, yordam berish ehtiyoji paydo qilinadi; atrof-muhitning ekologik toza-ozodaligini saqlash odati shakllantiriladi; an'anaviy ovqatlar, yil fasllarida yuz beradigan o'zgarishlar, shifobaxsh ne'matlardan foydalanish, dangasalikning sog'liqqa zarari, mehnat meyeri haqidagi ma'lumotga ega qilinadi.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni ekologik qadriyatlarga o'rgatishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirish, tarbiyalash, tabiatga, atrof-muhitga nisbatan mehr-muhabbat uyg'otish, asrab-avaylash hohishini tarbiyalash ishi ma'lum izchillik asosida olib boriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik qadriyatlarni o'rgatishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishning samaradorligi dars va darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning rang-barangligi, usullari va vositalarining mashg'ulot shakliga mosligiga bog'liq. Bu yoshdagi o'quvchilarning ekologik qadriyatlar ruhida tarbiyalashda hikoya, suhbat, ko'rgazmali, she'r, badiiy, publitsistik asarlardan parchalar o'qib berish, jonli burchaklardan foydalanish, tabiat shaydolari bilan uchrashuv va suhbatlar o'tkazish, sayohat uyushtirish va boshqa ta'limiy-tarbiyaviy usullardan foydalanish ham taqozo etiladi.

XULOSA. Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda ekologik qadriyatlarni o'rgatishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishni to'g'ri tashkil etish va o'tkazishda muhim pedagogik talablar, shart-sharoitlar, tamoillar, xususiyatlarga amal qilish ekologik tarbiya samaradorligining muhim omillaridandir.

Ekologik mavzularda tashkil etiladigan darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning natijasini oldindan ko'ra bilish, dolzarb mavzularni olib chiqish, xududiy muammolarga e'tibor, maqsadni aniq ko'ra bilish, dars va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirning

o‘zaro aloqadorligini ta‘minlash, maktab pedagogik jamoasi, ota-onalar va jamoatchilik hamkorligida tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va ruhiy xususiyatlarini hisobga olgan holda halqimizning ekologik qadriyatlarini, urf-odatlarini, an‘analari asosida tarbiyaviy tadbir mazmunini ishlab chiqish va uyushtirish ularda milliy ekologik qadriyatlarga muhabbat hissini tarbiyalashga xizmat qiladi.

Bugungi ta‘lim tizimida ekologik qadriyatlarni o‘rgatishda tadqiqotchilik ko‘nikmasini rivojlantirishning pedagogik asoslarini yaratish va tadqiq etishni taqozo etadi. Boshlang‘ich ta‘lim o‘quvchilari uchun tadqiqotchilik ko‘nikmasining loyihaviy xarakterga ega dasturlarini ishlab chiqish lozim. Ekologik qadriyatlarni o‘rganishda tadqiqotchilik ko‘nimasini rivojlantirishda ta‘lim-tarbiya doirasidagi mazmuni tizimli tahlil etilishi lozim.

Jumladan, darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning har bir shakli aniq maqsad asosida, natijasini oldindan ko‘ra bilgan holda dolzarb ekologik masalalarga bag‘ishlab o‘tkazilsa, o‘quvchida shakllantirilishi lozim bo‘lgan ekologik qadriyatlar ularning xulq-atvori meyoriga mos bo‘lishi, ko‘rgazmali vositalar va jixozlarning o‘quvchi ekologik madaniyatini

shakllantirishga qaratilganligi, tarbiyaviy tadbirning amaliy yo‘nalishini kuchaytirish, tadqiqotchilik asosida tadbir o‘tkazayotgan o‘qituvchining tarbiyaviy jarayonni tashkil etish qonuniyatlari, qarama-qarshiliklari, tashkil etish mahorati, natijani tahlil etish darajasidagi bilim, malaka va ko‘nikmalar muhim ahamiyatga. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini darsdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida ekologik qadriyatlar ruhida tarbiyalash samaradorligi tarbiyaviy tadbirning eng maqbul, noan‘anaviy shakllaridan, rang-barang metod va vositalaridan foydalanishga, tadqiqotchilik-tarbiyaviy jarayonni boshqarish va unga rahbarlikka, izlanuvchanlik jarayonning natijasini hisobga olishga bog‘liq.

Shuningdek, ta‘lim-tarbiya jarayoni andazasini yaratishda uni bosqichma bosqich tashkil etish, mashg‘ulotlarning o‘quvchi yoshi va individual xususiyatlariga, qiziqishlariga mosligi, dolzarbligi, xududiy sharoitdan kelib chiqishi, darsdan va maktabdan tashqari ishlarning dars bilan o‘zaro aloqada olib borish, tarbiyaviy tadbirning rang-barangligi, noan‘anaviyligi, o‘quvchi egallagan ekologik bilimlarning o‘quvchi kundalik hayotiy ehtiyojiga aylanib qolishiga erishish tamoyillariga asoslanish tadqiqotchilik asosida o‘qitish metodikasining asosli va samarador ekanligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мусурмонова О. Ёшларни маънавий-ахлокий кадриятлар руҳида тарбиялаш. Услубий кулланма. Тошкент-1996 йил.
2. Яздонов З.Ш. Ўзбек халқ экологик маданияти аънаналарини тиклаш ва ривожлантириш тенденциялари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Самарқанд – 2019. -Б.11.
3. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. M.Abdullayev va boshqalar. To‘ldirilgan uchinchi nashri. T.: “Sharq”, 2006. -528 b.
4. To‘lanov J. Qadriyatlar falsafasi. -O‘zbekiston, 1998. -236 b.
5. Рахимқулова М.Б. Бошланғич синф ўқувчиларини дарсдан ташқари жараёнда экологик қадриятлар руҳида тарбиялаш. Педагогика фанлари номзодилиги учун тақдим этилган диссертация. -Т.: 2000 йил, -140 б.
6. Raximqulova Maxbuba Baxronovna. (2023). DEVELOPING TEACHER’S SKILLS IN USING SCIENTIFIC METHODOLOGICAL ARTICLES IN SCIENCE TEACHING. International Journal of Advance Scientific Research, 3(09), 122–127. <https://doi.org/10.37547/ijasr-03-09-21>

IXTISOSLIK MODULLARINI O'QITISHDA INDIVIDUAL TA'LIM TAMOYILLARINING QO'LLANILISHI

SAYPILLAYEVA HILOLA BAROT QIZI

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Pedagogika-psixologiya va musiqa yo'nalishlarida masofaviy ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida integratsiyaning didaktik imkoniyatlarini o'rganishning muhim ahamiyatga ega ekanligi ochib berilgan. Maqolada ixtisoslik modullari dasturini loyihalashdagi umumiy tamoyillar, o'quv jarayonini modullilik tamoyillari asosida qayta qurish, integratsiya ta'rifi va uning qo'llanilishi, integratsiyaning pedagogik imkoniyatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Yaxlitlik, tizim, mazmun, fan, o'quv elementi, bilish, faoliyat, ko'nikma, hamkorlik.

Абстрактный. Важно изучить дидактические возможности интеграции в содержании модулей специальности в области педагогики и психологии. В статье говорится об общих принципах построения программы модулей специализации, перестройке образовательного процесса на основе принципов модульности, определении интеграции и ее применении, а также педагогических возможностях интеграции.

Ключевые слова. Целостность, система, содержание, наука, элемент обучения, знание, деятельность, умение, сотрудничество.

Abstract. It is important to study the didactic possibilities of integration in the content of specialty modules in the field of pedagogy and psychology. The article talks about the general principles in the design of the program of specialization modules, the restructuring of the educational process based on the principles of modularity, the definition of integration and its application, and the pedagogical possibilities of integration.

Keywords. Integrity, system, content, science, learning element, knowledge, activity, skill, cooperation.

Jamiyatning taraqqiyot darajasi, axborot asri, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar yoshlarni yetuk, vaziyatni tezda baholaydigan, har qanday holatda ham to'g'ri va oqilona qaror qabul qila oladigan malakali mutaxassis qilib tayyorlashda ixtisoslik modullarini integratsiyalashning didaktik imkoniyatlari juda katta. Bu ta'lim tizimida jahon tajribasidan keng foydalanish imkonini beradi. Shu talabdan kelib chiqib, pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida integratsiyaning didaktik imkoniyatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda iqtisodiyotni erkinlashtirish va bu sohadagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish bilim olishga,

pedagogika va psixologiya yo'nalishida bilim olishga bo'lgan harakatni, fanni chuqur o'rganishga bo'lgan talablarni ham kuchaytirdi. Bu esa, o'z navbatida, zarur qonunlarni yaxshi biladigan, turli vaziyatlarni taqqoslash, samarali pedagogik faoliyat yuritish uchun muqobil variantlarni to'g'ri tanlash va qaror qabul qilish malakasiga ega bo'lgan pedagoglar tayyorlashnigina emas, balki ularni o'qitadigan pedagogika va psixologiya yo'nalishidagi ixtisoslik modullarini ham qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Kadrlar tayyorlashdagi asosiy maqsad zarur bilimlarni o'zlashtirish bilan birga talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda mustaqil tanlash

va qaror qabul qilish ko'nikmasini hosil qilishdir.

Pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari dasturini loyihalashda quyidagi umumiy tamoyillarni hisobga olish kerak:

- ta'lim jarayoni mazmunini asosiy tushuncha va metodlar atrofida joylashtirish;
- o'quv materialini taqdim etishning tizimli va mantiqiy ketma-ketligi;
- mazmunning yaxlitligi va amaliy ahamiyati;
- o'quv materialini taqdim etishning aniqligi.

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi ixtisoslik modullari dasturini loyihalashning o'ziga xos tamoyillari quyidagilardan iborat: modullilik, tuzilish, dinamiklik, moslashuvchanlik, paritet, teskari aloqani amalga oshirish, ongli nuqtai nazar.

Shuningdek, mashg'ulotlar talabalar uchun mo'ljallangan kasbiy faoliyat to'g'risidagi ta'lim ma'lumotlarini o'zlashtirishning asosiy vositasi sifatida alohida modullar bo'yicha qurilishi kerak. Bu modullik tamoyili hisoblanadi.

Modullarni taqsimlash mutaxassislar faoliyatining mazmuniga muvofiq amalga oshiriladi va bilim, ko'nikma va malakalarni egallash harakatlar tizimi orqali quriladi.

Tuzilish tamoyili modulning o'quv materialini tarkibiy elementlarga - bosqichlarga bo'lishni talab qiladi, ularning har biriga aniq didaktik maqsad qo'yiladi va o'quv mazmuni hajmda taqdim etiladi.

Dinamiklik tamoyili modulli dasturlarning o'zgaruvchanligini ta'minlaydi, ularni kasblarga bo'lgan talab dinamikasini va talabalarning kasbiy ixtisosligini hisobga olgan holda o'zgartiradi.

Moslashuvchanlik tamoyili modulli dasturlarni o'zgaruvchan ilmiy-texnikaviy

va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga, individual qonunlar va talabalarni tayyorlash darajalariga oson moslashadigan holda loyihalashni ta'minlaydi.

Paritet tamoyili o'qituvchi va talaba o'rtasidagi sub'yektiv munosabatlarni nazarda tutadi.

Teskari aloqani amalga oshirish tamoyili modulning o'quv materialini o'rganish muvaffaqiyatini nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish, tuzatish va baholash tizimini yaratishga yordam beradi.

Ongli nuqtai nazar tamoyili muvaffaqiyatli o'rganishning sharti bo'lgan o'rganish uchun kasbiy motivatsiyani shakllantirish, uning yaqin va uzoq istiqbollarni bilishdir [1].

Mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha ishlab chiqilgan konsepsiyalarda modulli o'quv dasturlari har xil tarkibga va tizimli loyihaga ega. Hujjatlarda ular turli shakllarda taqdim etilishi mumkin, ammo uchta asosiy komponentni majburiy ravishda o'z ichiga oladi: maqsadli kontent dasturi, ma'lumotlar banki va tinglovchilar uchun uslubiy qo'llanmalar.

O'quv jarayonini modullilik tamoyillari asosida qayta qurish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'quv fanlaridan takroriy qismlarni yo'q qilish uchun mavjud ta'lim dasturlari mazmunini dastlabki chuqurlashtirilgan fanlararo o'rganish;
- kasbiy modul doirasida mumkin bo'lgan ta'lim trayektoriyalarini o'rnatish,
- ta'lim muassasasining moddiy-texnikaviy, axborot-kutubxona bazasini sifat jihatidan yangilashni talab qiladigan kasbiy modullarni joriy etish tizimini ishlab chiqish;
- o'quv jarayoniga modulli yondashuvni amalga oshirishda professor-o'qituvchilar malakasini oshirish;

- ta'lim jarayonini zamonaviy qayta qurishga javob beradigan yangi tamoyillar asosida ma'muriy va boshqaruv faoliyatini amalga oshirish va boshqalar.

Demak, modulli o'qitish texnologiyasining mohiyati shundan iboratki, talabalarning malakasining zarur darajasiga erishish uchun tegishli tamoyillar va yondashuvlar asosida o'quv materialini kompleks tizimlashtirish amalga oshiriladi, o'qitishning tegishli usullari, unga to'liq, qisqartirilgan yoki chuqurlashtirilgan ta'lim variantini mustaqil tanlash va tugatishga qaratilgan vositalar va shakllar tanlanadi. Mutaxassislar tayyorlash dasturining maqsadli funksional birligi sifatida modul to'liqlik, mustaqillik va murakkablik bilan tavsiflanadi.

Pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida integratsiyaning didaktik imkoniyatlarini o'rganishda integratsiya tushunchasiga alohida e'tibor qaratiladi. Hozirgi kunga kelib, jamiyatning iqtisodiy, ishlab chiqarish, ijtimoiy sohalarida, shu jumladan, ta'lim sohasida, mikroolamdan tortib to makroolamgacha integratsiya katta ahamiyat kasb etadi va uning rivojlantiruvchi funksiyalarini amalda qo'llash orqali muhim ilmiy muammolarni hal qilish mumkin.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida ushbu atama quyidagicha izohlangan: «Integratsiya lotincha so'z bo'lib, integratio – tiklash, to'ldirish, integyer - butun degan ma'nolarni anglatadi. Unga quyidagicha ta'riflar berilgan: Integratsiya:

1. Sistema yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o'zaro bog'liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha.

2. Fanlarning mazmunan yaqinlashishi,

birlashishi va o'zaro aloqalari jarayoni differentsiatsiya bilan birga kechadi.

3. Ikki va undan ortiq davlatlarning iqtisodiyotini o'zaro muvofiqlashtirish va birlashtirish».

A.I.Avazboyev integratsiyani «Ayrim tarkibiy qismlarning yangi xossa hosil qilib, bir butun birlashish jarayonidir», - degan xulosaga kelgan. Bunda integratsiya jarayon sifatida talqin qilingan bo'lib, ancha to'liq ta'rif hisoblanadi, ya'ni bunda jarayonda ishtirok etuvchi ayrim-ayrim qismlarning birlashishi natijasida hosil bo'ladigan yangi xossaga ega bir butun, yaxlit qism nazarda tutilgan.

R.A.Mavlonova ham integratsiyani jarayon sifatida talqin qilib, uning xil ikki ma'noda qo'llanishini ta'kidlaydi:

1. Tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qismlari va vazifalarining bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon.

2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida integratsiya deganda biz malakali kadrlar tayyorlashdan manfaatdor bo'lgan va bu jarayonda bevosita ishtirok etadigan fanlarning integrativ faoliyat jarayonini va uning natijalarini tushunamiz. Pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida integratsiyaning ijtimoiy va pedagogik ahamiyatini ochib berish tadqiqot ishining muhim vazifasi hisoblanadi. Albatta, bunda integrativ ta'lim uzviyligi va birligini ta'minlamasdan samarali natijalarga erishib bo'lmasligini alohida ta'kidlab o'tamiz.

Biz ilmiy pedagogik tadqiqotlarga asoslanib, pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida

integratsiyaning pedagogik imkoniyatlarini belgiladik:

- yaxlitlik - kadrlarni kasbiy tayyorlashning yaxlitligini ta'minlash;
- tizimlashtirish - o'quv materiallari mazmunini tizimlashtirish;
- umumkasbiy fanlardan o'quv elementlarini o'zaro uzviylashtirish;
- o'quv-bilish va o'quv-amaliy faoliyatidan kasbiy faoliyatga o'tishni izchillashtirish;
- kasbiy faoliyat sohasiga oid egallangan bilimlardan turdosh sohalarda proporsional foydalanish ko'nikmasini rivojlantirish;
- malakali kadrlar tayyorlashdan manfaatdor bo'lgan tarmoqlarning samarali ijtimoiy-pedagogik hamkorligi.

Ijtimoiy-pedagogik amaliyot pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida integratsiyani ta'minlashda integrativ ta'limning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Pedagogik tajribalar ko'rsatishicha, integrativ ta'limning uzviyligi va birligini ta'minlamasdan sifatga erishib bo'lmaydi.

Pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida modulli ta'lim nazariyasi va amaliyotining eng kam rivojlangan masalalaridan biri o'qitish yoki ta'lim modullarini ishlab chiqish jarayonini tavsiflashdir.

Ko'pgina pedagogik texnologlar dars qurishda buni o'qituvchi pozitsiyasidan amalga oshiradilar, texnologik turdagi o'quv jarayonida esa barcha turdagi o'quv materiallari talaba faoliyatini tashkil qilish uchun rejalashtirilishi kerak. Aynan shu pozitsiyalardan biz kognitiv qismda tarkibni qurish va modulning operasion qismida vazifalar va topshiriqlar turlarini aniqlashni ko'rib chiqamiz. O'quv modulining

operasion qismini yaratish uchun asos bu "Faoliyatning tabiati" - reproduktiv, qisman qidiruv, ijodiy.

Uning asosiy elementlari quyidagilardir:

- axborot (kognitiv) qism, ya'ni bir qator tamoyillar asosida ta'lim elementlariga yig'ilgan va kontekstual yondashuv asosida tanlangan ta'lim ma'lumotlari;
- turli darajadagi amaliy topshiriqlar shaklida taqdim etilgan operativ (ijro etuvchi) qismi
- faoliyatning indikativ asoslari to'plamlari bilan yolg'on, shuningdek ular uchun uslubiy ko'rsatmalar bilan amaliy va laboratoriya ishlari to'plami;
- turli qiyinchilik darajasidagi nazorat vazifalari va testlarni o'z ichiga olgan nazorat qismi;

- talabalarining ta'lim faoliyati murakkabligining turli darajalarini hisobga olgan holda darslarni o'tkazish usullari tavsifini o'z ichiga olgan uslubiy qism [9].

Shunday qilib, pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari - bu ma'lum modulli birlik uchun o'quv mazmuni, talabaning ta'lim faoliyatini boshqarish tizimi (yoki uning elementlari), muayyan mazmun va uslubiy tavsiyalar uchun bilimlarni nazorat qilish tizimidir.

O'zgaruvchan ta'lim paradigmasi sharoitida innovasion pedagogik texnologiyalarni sinovdan o'tkazish va ta'lim jarayoniga joriy etishga katta ahamiyat berilayotgan xozirgi vaqtda pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida integratsiyaning didaktik imkoniyatlari juda keng. Ulardan texnika fanlarini o'qitishda samaraliroq deb topilganlarini zamonaviy sharoitlarda va gumanitar fanlarni o'qitishda ham qo'llash mumkin.

Modulli o'qitish o'quv ma'lumotlarini,

o'quv mazmunini va talabalarning to'liq, mantiqiy tugallangan o'quv bloklari (modullari) bilan ishlashini tashkil etishning qat'iy tuzilishini o'z ichiga oladi. Modul fan mavzusiga mos keladi. Biroq, moduldagi mavzudan farqli o'laroq, hamma narsa o'lchanadi, topshiriqlar, ish, darsga qatnashish, talabalarning boshlang'ich, oraliq va yakuniy darajalari va boshqa hamma narsa baholanadi. Modulda ushbu modulning o'quv maqsadlari, vazifalari va o'rganish darajalari aniq belgilab beriladi, ko'nikma va malakalar nomlanadi. Modulli

o'qitishda nafaqat o'quv materialini o'rganish ketma-ketligi, balki uni o'zlashtirish darajasi va o'zlashtirish sifatini nazorat qilish kabi hamma narsa oldindan dasturlashtiriladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida integratsiyaning didaktik imkoniyatlari juda keng, murakkab va ko'p vaqt kerak bo'ladigan jarayon hamda o'qituvchidan pedagogik malakani talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saypillayeva H. Pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullarini o'qitishning tashkiliy metodik aspektlari. Published in proceedings of 46th conference of "prospects of development of science and education. 2024 y.
2. Saypillayeva H. Pedagogika va psixologiya yo'nalishida ixtisoslik modullari mazmunida integratsiyaning didaktik imkoniyatlari. Innovative development in educational activities. 2024 y.
3. Saypillayeva H. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun elektron o'quv adabiyotlarning o'rni. Jizzax davlat pedagogika universiteti Respublika ilmiy-amaliy anjumani. 2022 y.
4. Mavlyanova R.A., Raxmankulova N.H. "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi innovatsiya va integratsiya". O'quv qo'llanma. -T.: "Voris-nashriyot"-2013. - 240 b.
5. Safin R.S. i drugiyе: Sovremennyye obrazovatelnyye texnologii v texnicheskom vuze: monografiya., izdatelstvo: Izd-vo Kazansk. gos. arxitekt.-stroit. univ, g. Kazan, Rossiya, 2014, – 217 s.
6. Erganova N.Ye. Pedagogicheskiye texnologii v professionalnom obuchenii. Uchebник. – Moskva: 2014. – S. 160.
7. Norbutayev H.B. Specific features of interdisciplinary integration in teaching natural subjects. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>. Impact Factor: SJIF. Vol.11,10.5958/2249-7137.2021.00766.7. Issue 3, March 2021.- P.1123-1128.
8. Saypillayeva H. Mechanisms for the development of a culture of reading in students. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education London Conference. 2022 y.
9. Saypillayeva H. THE ROLE OF ELECTRONIC EDUCATIONAL LITERATURE FOR THE SYSTEM OF CONTINUING EDUCATION. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education Malasia Conference 2022 y.

O'QUVCHILARIDA ZARARLI ODATLARGA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING AMALIY AXAMIYATI

ABDULAZIZOVA NILUFAR ABDURAXMONOVNA

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning kundalik faoliyatlari, o'quvchilarning kun tartibi va mobil qurilmalardan foydalanish madaniyati, o'quvchilarda zararli odatlarni oldini olish, mukkasidan ketishning yo'qotish yo'llari, o'quvchilar bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish omillari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: zararli odatlar, smartfonlar, noutbuklar, kompyuterlar, raqamli texnologiya.

Аннотация. В данной статье описаны повседневная деятельность студентов, распорядок дня студентов и культура использования мобильных устройств, профилактика вредных привычек у студентов, способы избавления от стресса, содержательная организация свободного времени студентов.

Ключевые слова: вредные привычки, смартфоны, ноутбуки, компьютеры, цифровая техника.

Abstract. In this article, students daily activities, students' routines and the culture of using mobile devices, prevention of harmful habits in students, ways to get rid of stress, and meaningful organization of students' free time are described in this article.

Key words: harmful habits, smartphones, laptops, computers, digital technology.

So'nggi bir necha o'n yilliklarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi butun dunyoni qamrab olgan uyali epidemiyaga olib keldi. Kompyuterlar, mobil telefonlar, televizorlar hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Bugungi kunda deyarli hamma xonadonda kamyuterlar, mobil telefonlar, televizorlar bor. Har kuni kamyuterlar, mobil telefonlar, televizorlarning inson salomatligiga zararli ta'sirini isbotlovchi nashrlar paydo bo'ladi. Biroq, biz kamyuterlar, mobil telefonlar, televizorlarning qulay shakliga shunchalik o'rganib qolganmizki, endi biz uni rad eta olmaymiz.

Dunyoda ta'lim- tarbiya sharoitida o'quvchilarda zararli odatlarga qarshi immunitetni shakllantirishning psixologik-pedagogik omillarini aniqlashtirish, o'quvchilarda axborot bilan ishlash, mobil qurilmalar ya'ni telefon, kamyuter, televizorlardan foydalanish madaniyatini shakllantirishning tizimini takomillashtirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 9 sentabrdagi O'RQ-444-sonli "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi

axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi qonuni, 2020.yil 30.oktabrdagi PF-6099-sonli "Sog'lom turmush tarzini keng targ'ib etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish choratadbirlar to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirilayotgan ishlar shular jumlasidandir.

Kompyuter ham bizning hayotimizga mustahkam kirdi. Universal kompyuterlashtirish insonga katta ta'sir ko'rsatadi. Har qanday taraqqiyot yutug'i singari, kompyuter, telefon, televizor insonga salbiy ta'sir ko'rsatadigan manba bo'lib, noto'g'ri ishlatilsa, uning sog'lig'iga zarar etkazadi, kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin, hatto o'smirlar undan doimiy uzoq vaqt o'yin-kulgi (kompyuter o'yinlari) sifatida foydalanilsa, kompyuterga qaramlik paydo bo'ladi.

A x b o r o t - k o m m u n i k a t s i y a texnologiyalaridan foydalanish aqliy faoliyatning faollashishiga olib keladi, olingan ma'lumotlar hajmini oshirishga imkon beradi, fikrlashni tizimlashtiradi. Shu bilan birga, kompyuterdan uzoq vaqt foydalanish o'smirlarning jismoniy va aqliy faoliyatiga

va funksional holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kompyuter asrimizda insonlar kompyuter bilan ishlashni qanchalik tez o'rgansa, shunchalik yaxshi bo'ladi, boshqa tomondan, statistik ma'lumotlarga ko'ra, bolalar va o'smirlarning kasallanish darajasi oshadi. Monitor ekrani oldida o'tkaziladigan soatlar ertami-kechmi asab tizimining buzilishiga, immunitet darajasini pasaytiriga olib keladi. Mobil qurilmalarning o'smirlar salomatligiga salbiy ta'sirini aniqlash va oldini olish juda muhimdir. Shifokorlar o'smirlarning ko'rish organlari, tayanch-harakat apparati, oshqozon-ichak traktining organlari va ko'z kasalliklari bilan kasallanganini aytib o'tadi. Ko'z kasalliklari rivojlanish statistikasi shuni ko'rsatadiki, 15,5 million kishi og'ir ko'z kasalliklaridan aziyat chekmoqda.

Kompyuterda ishlash faqat intellektual ishdir. Shuning uchun yukning asosiy qismi asab tizimiga, ya'ni miyaga tushadi. O'smirlar uchun kompyuterda uzoq vaqt o'tirish asab tizimining haddan tashqari zo'riqishiga, uyquning buzilishiga va bosh og'rig'iga olib kelishi mumkin. Kompyuterda o'smirlarning charchoq'ga olinayotgan ma'lumotlarning mazmuniga ham bog'liq. O'smirlarni charchoq'iga sabab bu tezkor reaksiya uchun mo'ljallangan kompyuter o'yinlari, harbiylashtirilgan jangovar o'yinlar – "otishmalar", "qotillar", "quvg'inchilar". Psixologlar va o'qituvchilar bunday o'yinlarning tajovuzkor va shafqatsiz xatti-harakatlari haqida ogohlantiradilar.

O'smirning psixikasishakllanish bosqichida zaif bo'lib, kompyuter o'yinlari bolalarning aqliy va intellektual rivojlanishining buzilishiga olib kelishi mumkin. Natijada, ko'plab o'smirlar oddiy algebraik operatsiyalarni bajara olmaydi va mantiqiy fikr yurita olmaydi.

Mobil qurilmalarga, kompyuter o'yinlariga, internetga qiziqish ijtimoiy tarmoqlarda uzoq vaqt foydalanishga olib keladi. O'smirlar tezda zararli odatlarga, jumladan, kompyuterga qaram bo'lib qolishadi. Buning natijasida his-tuyg'ularning yo'qolishiga, o'smirning

kayfiyatini o'zgarishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'smirlar xayol qilishni to'xtatadilar, o'zlarining vizual tasvirlarini yarata olmaydilar, ular ma'lumotni umumlashtirish va tahlil qila olmaydilar, xotirasi yomonlashadi. Ko'pgina kompyuter o'yinlari hatto uyqu va ovqatni taqsimotini buzib yuboradi. Bularning barchasi bolalarda kompyuterga qaramlikning alomatlaridir.

Ma'lumotlarga ko'ra, hattoki smartfon stolda, sumkada bo'lsa ham kognitiv fikrlashga ta'sir qiladi, kognitiv funksiyalar (xotira va diqqat), ularning mahsuldorligini pasaytiradi. Bu ta'sir "brain-drain" (miya drenaji) deb ataladi va kognitiv funksiyalarning zaiflashishini anglatadi miya, ayniqsa, smartfonga qaram bo'lgan talabalarda aniq bo'ldi.

Kompyuterga qaramlik bolaning ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi, agar jarayonlari o'z vaqtida to'xtatilmasa, keyinchalik ko'plab muammolar paydo bo'lishadi. Ota-onalar buni kech sezadilar va bolalarni jazolashadi, taxdid qiladi, unga bolalar tajovuzkorlik bilan javob qaytaradilar.

Bola tez rivojlanayotgan organizmdir. Kompyuterdan uzoq vaqt foydalanishdan noto'g'ri yo'nalish umurtqa pog'onasi kasalliklarining rivojlanishining asosiy sababidir. Umurtqa pog'onasi bilan bog'liq muammolar bolalikdan boshlangan bo'lsa, o'z vaqtida davolanmasa, keyinchalik jiddiy kasalliklarga olib keladi. 10 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan maktab o'quvchilarini tibbiy ko'rikdan o'tkazilganda 80-85 foizda har qanday holatda turganda xam kaddini norasoligini ko'rsatadi, 20 foiz o'smirlarda esa skolyoz kasalligi aniqlangan. Skelet tizimi shakllanmoqda, shu jumladan bilak suyaklarining intensiv o'sishiga mobil qurilmalarni uzoq vaqt davomida ishlatish salomatligi uchun zararlidir. Ushbu davrda ko'zning vizual sinishi ham sezilarli o'zgarishlarga uchraydi.

Kompyuterning o'smirning ko'rish qobiliyatiga salbiy ta'sirining oldini olish uchun quyidagi tavsiyalarni keltiramiz:

o'smirning kompyuterda o'tkazadigan vaqtini cheklash va myyorini belgilash;

o'smirning kompyuterda o'tirganda ko'z mashqlarini bajartiring;

kompyuter monitorida hech qanday chaqnash yo'qligiga ishonch hosil qiling.

Kompyuterning ko'rishga ta'sirini yuqori aniqlikdagi va yuqori yangilanish tezligiga ega monitor yordamida kamaytirish mumkin, bu miltillash ta'sirini sezilarli darajada kamaytiradi. Maktabgacha yoshdagi bola uchun optimal ekran o'lchami 15 dyuym, maktab o'quvchisi uchun esa 17 dyuymli monitordan foydalanish lozim. Monitorgacha bo'lgan masofani to'g'ri hisoblash kerak – bu taxminan 45-60 sm, va u ko'z darajasidan past bo'lishi kerak. To'g'ri yoritish - chapdan tushgan tabiiy yorug'lik ham miyopi ko'rish kasalligini rivojlanishini kamaytiradi. Qorong'ulikda chiroq monitor ekranini emas, faqat hujjatni yoritishi uchun kerak.

Xulosa qilganda, zararli odatlarni olish o'sib kelayotgan yosh avlodga ham jismoniy, ham ma'naviy kamol topishiga yopdam bepib, o'smirning ijtimoiy moslashuvi, aqliy va jismoniy rivojlantirishning effektiv omili, shaxsning ijtimoiy faolligini tapbiyalash va salbiy hayotiy tanlovlapni engib o'tish vositasi bo'lishi mumkin. Umuman olganda, o'quvchilarda zararli odatlarga qarshi immunitetni shakllantirish pedagogik xususiyatlari, ta'sir ko'rsatish omillari va imkoniyatlari yuqori hisoblanadi. Zararli odatlarga qarshi immunitetni shakllantirish o'quvchilarning yot g'oyalardan saqlashga, vaqtni qadriga yetishga hamda mobil texnologiyalardan foydalanish madaniyatini rivojlantirishga samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 19 mart kuni o'tkazgan videoselektrda so'zlagan nutqi. <https://xabar.uz/kmd>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi "Yoshlar – kelajagimiz Davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5466-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 15.08.2018 y., 07/18/3907/1706-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-3907-son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 15.08.2018 y., 07/18/3907/1706-son.
4. Бурлаков И.В. Психология компьютерных игр. / Наука и жизнь. 2006 №5, 6, 8, 9
5. Ward Adrian F., Duke Kristen, Gneezy Ayelet, Bos Maarten W. Brain Drain: The Mere Presence of One's Own Smartphone Reduces Available Cognitive Capacity // Journal of the Association for Consumer Research. 2017. № 2. P. 140-154. URL: <https://doi.org/10.1086/691462> (дата обращения 15.05.2018).
6. Abdulazizova, N. A. (2023). O'quvchilarda zararli odatlarga qarshi immunitetni shakllantirish yo'llari. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2),671-676.
7. Абдулазизова Н. А, Д.Зокирова "VALUE OF DISTANCE LEARNING IN CONTINUING EDUCATION" Журнал Ученый XXI века. №12(25) стр 42-45.
8. Н.Абдулазизова, Д.Зокирова, А.Тажибаева. "The nature and importance of the education credit transfer system". Журнал Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Журнал номер 12-6. Стр 61-63
9. Н Абдулазизова "FACTORS OF THE ORGANIZATION OF FREE TIME IN THE PREVENTION OF HARMFUL HABITS OF STUDENTS" Web of Scientist International Scientific Research Jornal, 3(11) betlari 624- 631. 2022.11.11.
10. Abduraxmonovna, A. N. (2022, April). Abdulazizova Nilufar Abduraxmonovna. In E Conference Zone (pp. 47-49).
11. Abdulazizova N. A. (2022.April) O'QUVCHILARDA ZARARLI ODATLARGA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA BO'SH VAQTLARINI TASHKIL ETISH OMILLARI. In E Conference Zone (118-120)
12. N Abdulazizova "O'quvchilarda zararli odatlarini oldini olishda mexnat faoliyatining o'rnini" MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS. ISSUE 5(39) Part 2 June 2021 betlari 104-106
13. N Abdulazizova.Masofali o'qitishning uzluksiz ta'lim tizimidagi ahamiyati. Журнал Ученый XXI века.том 42.2016й
14. N.Abdulazizova, S.Evatov Kasb-hunar kolleji o'quvchilarida zararli odatlarni oldini olish omillari. Журнал вестник Каракалпакского государственного университета имени Бердаха.Том 25. №4. Стр 38-41
15. Abdulazizova Nilufar Abduraxmonovna, Mo'minov Islomjon Iqboljon o'g'li. O'smirlarda zararli odatlarga qarshi immunitetni shakllantirishning ahamiyati.TA'LIM JARAYONINING DOLZARB MASALALARI: MUAMMO, YECHIMLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI. Respublika ilmiy-amaliy anjumani MATERIALLARI. 20-may 2023.
16. Abdulazizova Nilufar Abdurakhmonovna. Mechanisms of Immunity Formation Against Harmful Habits in Adolescents. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL AND APPLIED SCIENCES. Volume: 04 Issue: 08 | Aug 2023 ISSN: 2660-5317. <https://cajotas.centralasianstudies.org>

DUDUQLANUVCHI BOLALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSINI O'RGANISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

XODJABEKOVA S.A.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Logopediya kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada duduqlanuvchi bolalarda kommunikativ qobiliyatini shakllantirish muammosi o'rganilgan. Maqolada duduqlanuvchi bolalarning muloqotga kirish hususiyatlari, ko'nikmalari korreksiyalashning asosiy usullari o'rganilgan. Shu bilan birgalikda duduqlanuvchi bolalarni nutq kamchiliklarini bartaraf etishga oid tavsfiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: nutq, qobiliyat, muloqot, kommunikativ, talaffuz, odob-axloq, adaptatsiya, artikulyatsiya, differensatsiya, potalogiya, fonematik eshituv, fonematik idrok, nutqiy e'shituv.

Аннотация. В данной статье изучается проблема формирования коммуникативных способностей у заикающихся детей. В статье изучаются основные методы коррекции особенностей и навыков заикающихся детей. Наряду с этим есть описания, как устранить дефекты речи у детей, которые заикаются.

Ключевые слова: речь, способности, общение, коммуникативность, произношение, манеры, адаптация, артикуляция, дифференциация, патология, фонематический слух, фонематическое восприятие, речевой слух.

Annotation. This article studies the problem of developing communicative abilities in children who stutter. The article studies the basic methods of correcting the characteristics and skills of children who stutter. Along with this, there are descriptions of how to eliminate speech defects in children who stutter.

Key words: speech, abilities, communication, communicativeness, pronunciation, manners, adaptation, articulation, differentiation, pathology, phonemic hearing, phonemic perception, speech hearing.

Bolaning qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi psixologiya va pedagogikadagi eng muhim masalalardan biridir. Qobiliyatlarining tabiati va kelib chiqishi masalasida ikkita nuqtai nazar ma'lum. Ulardan biri (R.Dekart va G.V.Leybnits) qobiliyatlarni tug'ma shakllanish sifatida tavsiflaydi. Ikkinchisi (J.Lokk) insonning hayotining tashqi sharoitlariga to'liq bog'liqligi haqidagi fikrlar. Bu ikkala nuqtai nazar ham A.A.Madvaliyev taxriri ostida nashr etilgan "O'zbek tilining izoxli lug'ati"da kompetensiya-layokatli, munosib bulmok 1) muayyan organ yoki mansabdor shaxsning rasmiy xujjatlarda belgilangan vakolatlari doirasi; vakolat 2) Shaxsning biror-bir soxadan xabardorlik, shu soxani

bilish darajasi.

B.M.Teplov fikriga ko'ra, qobiliyat bir shaxsni boshqasidan ajratib turuvchi individual psixologik xususiyatlar tushuniladi. Bu qobiliyatlar psixologik xususiyatga ega bo'lib, bir odam boshqasidan farq qiladi.

Qobiliyatlar individual xususiyatlar qatoriga kirmaydi va faqat ma'lum bir faoliyatning muvaffaqiyati bilan bog'liq emas. "Qobiliyat" tushunchasi ma'lum bir shaxs tomonidan ishlab chiqilgan psixologik shakllanishlar (bilimlar, ko'nikmalar) bilan tavsiflanmaydi.

B.M.Bim-Bad "qobiliyat" tushunchasiga quyidagi ta'rifni beradi. Qobiliyatlar - u yoki bu ishlab chiqarish

faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti bo'lgan shaxsning individual psixologik xususiyatlari. Qobiliyat faqat shu qobiliyatsiz amalga oshirib bo'lmaydigan faoliyatda topiladi.

Shunday qilib, kommunikativ qobiliyat odam qanchalik oson aloqa o'rnatishi, suhbatni davom ettirishi, ma'ruzachini diqqat bilan tinglashni bilishi ya'ni aloqa faoliyatida aniqlanadi.

Asosan, psixologlar muloqot qobiliyatlarini insonning individual psixologik xususiyatlari, uning muloqot samaradorligini va boshqa odamlar bilan mosligini ta'minlaydigan tarzda tavsiflaydilar.

Muloqot haqidagi tushunchani tavsiflashda A.A.Leontev P.Y.Galperin, V.V.Davydov, A.V.Zaporojets, M.I.Lisina tomonidan ishlab chiqilgan faoliyat kontsepsiyasidan kelib chiqamiz. Muloqot kommunikativ faoliyat sifatida qaraladi. Har qanday faoliyat singari, kommunikativ ham o'z rivojlanishining har bir bosqichida bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan o'ziga xos tarkibiy qismlarga ega. Faoliyatning alohida turi sifatida muloqot o'ziga xos elementlarga ega: rag'batlantiruvchi-motivasion qism (ehtiyotlar - bilimga intilish va odamlarni baholash; motivlar, maqsad); faoliyat motiviga muvofiq predmet; mahsulot yoki faoliyat natijasi va uni amalga oshirish vositalari (T.V. Dragunova, Ya.L. Kolotenskiy, A.N. Leontev, M.I. Lisina).

A.A.Leontev nazariyasiga ko'ra, aloqa vositalari operatsiyalarga ekvivalent bo'lib, ular yordamida muloqotning har bir ishtirokchisi o'zining muloqot harakatlarini shakllantiradi va boshqa shaxs bilan o'zaro munosabatlarga hissa qo'shadi.

Psixologiya sohasidagi mutaxassislar turlixil aloqa vositalarini ajratib ko'rsatishadi, ammo eng muhimi, bizning fikrimizcha, M.I.

Lisina tomonidan tavsiflangan 3ta quyidagi vositalar: ekspressiv-mimik, predmet-harakatli, nutqiy bayonotlar. V.V.Vetrova, S.V.Kornitskaya va boshqalarning tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, ekspressiv-mimik muloqot vositalari yordamida sherik aloqa jarayonida o'zining hissiy holatini va sherigiga nisbatan paydo bo'lgan munosabatini ko'rsatadi. Sub'yektiv vositalarning asosiy maqsadi kattalar bilan birgalikdagi faoliyatga tayyorligini bildirishdir. Nutqiy muloqot vositalari ko'p funksiyaga ega bo'lib, ular nafaqat atrofimizdagi dunyo haqida ma'lumot olish va birgalikdagi faoliyatda g'oyalarni muvofiqlashtirish, balki hissiy holatni yetkazish, sherigi bilan o'zaro tushunishni baholashga qaratilgan.

Muloqotni faoliyat (ya'ni kommunikativ qobiliyat) sifatida tashkil etish qobiliyatini shakllantirishga imkon beradigan yetakchi vosita sifatida biz nutqiy etiketni suhbatdoshlar o'rtasida aloqa o'rnatish, tanlangan ketma-ketlikda aloqani saqlash uchun jamiyat tomonidan belgilangan barqaror aloqa formulalari tizimi sifatida ko'rib chiqamiz. (N.I. Formanovskaya).

Muloqot qilish qobiliyati yoki kommunikativ qobiliyat uchta komponentni o'z ichiga oladi, unga asoslanadi va ularsiz mavjud bo'lmaydi:

- motivasion ("Men muloqot qilishni xohlayman");
- kognitiv ("Men qanday muloqot qilishni bilaman");
- xulq-atvor ("Men muloqot qila olaman").

Birinchi komponent, "istak sohasi" bolaning boshqalar bilan aloqa qilish istagini belgilaydigan muloqotga bo'lgan ehtiyojni o'z ichiga oladi. Muloqotga bo'lgan ehtiyojning yo'qligi yoki yetarli darajada rivojlanishi fiziologik (miya kasalliklari) va psixologik kasalliklar bilan bog'liq bo'lishi

mumkin.

Kommunikativ qobiliyatlarning ikkinchi komponenti (bilim sohasi) bolaning samarali muloqot normalari va qoidalari haqida qay darajada tasavvurga ega ekanligi bilan belgilanadi. Bu soha bolaning nutq odobi formulalari haqidagi bilimlarini ham o'z ichiga oladi. Muloqot qoidalari to'g'risida bilimning yetishmasligi, uni haqiqiy muloqotda amalga oshira olmaslik bolaning boshqa bolalar bilan aloqa o'rnatishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan keyingi qiyinchiliklarini aniqlaydi: nizo, tajovuzkorlik, uyatchanlik, izolyasiya va boshqalar.

Samarali muloqotga oid mavjud g'oyalardan foydalanish qobiliyati muloqot qobiliyatlarining uchinchi (xulq-atvor) komponentidir ("mahorat sohasi"). U xabarga javob berish va suhbatdoshning e'tiborini jalb qilish qobiliyatini, muloqotning xayrixohligi va argumentatsiyasini, suhbatdoshni o'z fikri bilan qiziqtirish va uning nuqtai nazarini qabul qilish qobiliyatini, o'z fikriga, harakatlariga tanqidiy munosabatda bo'lish, bayonotlar, tinglash qobiliyati, hissiy empatiya, shuningdek, ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Demak, nutq etiketiga ega bo'lish, muloqotda axloqiy lug'atdan mohirona foydalanish kommunikativ qobiliyatning zaruriy tarkibiy qismidir. Ushbu yo'nalish bilan bir qatorda, kommunikativ qobiliyatning mazmuni bolaning umumiy kommunikativ qobiliyatlari (muloqotni tashkil etish va davom ettirish qobiliyati), shuningdek, suhbatdoshning his-tuyg'ularini tushunish va ularning hissiy holatini ifodalash qobiliyatidir.

Kommunikativ qobiliyatni xulq-atvor komponentining eng muhim belgilovchi omili - bu bolaning xatti-harakatlar

qoidalariga ongli munosabati. Demak, S.L.Rubinshteyn ijtimoiy xulq-atvor tashqi xulq-atvorning jamiyat talablariga rasmiy mos kelishidan iborat emas, balki «insonda shunday ichki intilishlarning... shakllanishidan iborat, deb hisoblagan».

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolada kommunikativ qobiliyatni shakllantirish uchun uchta yo'nalishda ishlash kerak: odobli muloqotga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish; samarali muloqot qoidalari haqida g'oyalarni shakllantirish, ularning adolatligini tushunish, shaxsiy ahamiyat va axloqiy qadriyatni anglash; nutq xatti-harakatlarining ma'lum qoidalarga va boshqalarning hissiy holatiga muvofiqligi.

Ushbu yo'nalishlar maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ qobiliyatni shakllantirish bo'yicha ishlarning ketma-ketligini uchta mazmunli yo'nalish bo'yicha aniqlashga imkon beradi: bolaning umumiy kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish, nutq odob-axloqiga o'rgatish va hissiy sohani rivojlantirish. Faqatgina uchta uyg'un rivojlangan komponentlar mavjudligida bolaning shakllangan kommunikativ qobiliyati haqida gapirish mumkin.

Muloqot qilish qobiliyati ijtimoiy jihatdan aniqlangan qobiliyat turlaridan biri bo'lib, u odamlarni idrok etish, ularni baholash, o'zaro tushunishga erishish va boshqalarga ta'sir qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Muloqot qilish qobiliyati o'z xatti-harakatlarini ijtimoiy me'yorlarga muvofiq qurish qobiliyatini nazarda tutadi, ya'ni insonning o'zi boshqalar tomonidan qabul qilinishi va tushunilishi mumkin bo'lgan talablar, tavsiyalar va tegishli xatti-harakatlarning kutishlari.

Psixologlar va pedagoglarning xulosasiga ko'ra, muloqot madaniyati maktabgacha yoshdagi bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun muhimdir.

Shunday qilib, ilmiy tadqiqotlar natijalari muloqot madaniyatining inson salomatligiga ta'siridan dalolat beradi (A.L.Myasnikov). Yurak-qon tomir kasalliklari, nevrozlar, psixonevrozlarning sabablaridan biri oilada, jamoada, jamoat joylarida muloqot qilish madaniyati yetishmasligi ekanligi isbotlangan.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, katta maktabgacha yoshdagi bolada kommunikativ qobiliyatni shakllantirish, pedagog va tengdoshlar bilan pedagogik jihatdan tashkil etilgan o'zaro munosabatlar jarayonida nutq odob-axloq qoidalarini o'rgatish uchun zarur psixologik sharoitlar mavjud.

Hayotning oltinchi yiliga kelib, nutqni aloqa vositasi sifatida takomillashtirish uchun zarur shart-sharoitlar paydo bo'ladi. Bu yoshda bolada boshqa odamlar bilan muloqot qilish uchun aniq ijtimoiy ehtiyoj paydo bo'ladi, muloqot darajasi oshadi (M.I.Lisina, L.G.Ruzskaya, R.A.Smirnova). Tengdoshlar bilan muloqot birinchi o'ringa chiqib boshlaydi. Bola kattalardan tengdoshini afzal ko'ra boshlaydi. Tengdoshi bilan muloqot tobora ko'proq mustaqil qiymatga ega bo'lib, bolaning empatiya, o'zaro tushunish va tengdoshlari bilan hissiy yaqinlik istagida namoyon bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar sherigining nutqini idrok etish va nutqni keyingi o'zlashtirish qobiliyati bilan ajralib turadi, bu esa yetakchi aloqa vositasiga aylanadi: nutq vositalarining ulushi barcha aloqa vositalarining 96,2% ni tashkil qiladi (M.I.Lisina).

Muloqot madaniyatiga, nutq odobiga o'rgatishning eng muhim sharti katta maktabgacha yoshda shakllana boshlaydigan ixtiyoriy jarayonlar - bolani boshqalar bilan muloqot qilishda maqsadli xulq-atvoriga tarbiyalash uchun

asosdir (L.I.Bojovich, A.V.Zaporojets, D.B.Elkonin). Maktabgacha yoshdagi bolalar o'rtasida muloqot madaniyatini tarbiyalashga bag'ishlangan ishlarda buning uchun eng qulay davr katta maktabgacha yosh ekanligi isbotlangan (L.N.Durandina, M.V.Ilyashenko, L.V.Lidak, S.V.Peterina, N.A.Xalezova, E.Yu. Yaniskaya).

Kommunikativ qobiliyatni shakllantirish bo'yicha psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish bizga quyidagi xulosalar chiqarish imkonini berdi:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqotni faoliyat sifatida tashkil etish qobiliyati sifatida kommunikativ qobiliyatning shakllanishini uning uchta tarkibiy qismining birligida ko'rib chiqish mumkin: bolalarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarni nutq odob-axloqiga o'rgatish va hissiy sohani rivojlantirish.

2. Bu sohalarning mazmuni ma'lum bir ketma-ketlikda ochiladi: odobli muloqotga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish, samarali muloqot qilish qoidalarining ahamiyati va mohiyati to'g'risidagi g'oyalarni rivojlantirish, nutqiy xulq-atvorni ushbu qoidalarga muvofiq shakllantirish va suhbatdoshning hissiy holati.

3. Nutq odobiga o'rgatish maktabgacha yoshdagi bolaning har tomonlama rivojlanishiga foydali ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, aloqalar sonining doimiy o'sib borayotgan zamonaviy sharoitida muloqot odob-axloq qoidalariga o'rgatish bolaning tanasini asabiy ortiqcha yuklanishdan saqlaydigan himoya mexanizmi rolini o'ynaydi.

4. Katta maktabgacha yoshdagi bola nutq odob-axloq qoidalarini o'zlashtirish uchun bir qator psixologik shartlarga ega bo'lib, ulardan eng muhimi nutqqa qiziqishni rivojlantirish, muloqot qilish

istagi va umumiy qabul qilingan xatti-harakatlar qoidalariga amal qilishdir.

Ushbu qoidalar nutq odob-axloq qoidalarini o'rgatishni katta maktabgacha

yoshdagi bolalarning kommunikativ qobiliyatini shakllantirishning asosiy,

yetakchi vositasi sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Abidova N.Z., Xodjabekova S.A. Aqli zaif o'quvchilarning nutqiy faolligini ko'rgazmali vositalar asosida rivojlantirish//Innovatsii v pedagogike i psixologii. – 2021. -T. 4. -№. 8.
2. Xodjabekova S.A. O'quvchilar nutqiy faolligini rivojlantirish yo'llari «Inklyuziv ta'lim: strategiya, fan, amaliyot va texnologiyalar» -2021.-T
3. Abidova N.Z., Xodjabekova S.A. Duduqlanuvchi bolalarda muloqot ko'nikmalarini korreksiyalashning asosiy usullari // "Maktab va hayot" ilmiy-metodik jurnali -2022. -T. № 5
4. Ayupova M.Y. Logopediya. – T.: O'zbekiston faylasuflar jamiyati. 2007 y.
5. Mo'minova L.R., Nurkeldiyeva D. 5-7 yoshli bolalarni maktab ta'limiga tayyorligini tekshirish dasturi. –T., 1997. –55 bet.
6. Mo'minova L.R., Abidova N.Z. Maxsus psixologiya. – T.: O'zbekiston faylasuflar jamiyati. O'zbekiston faylasuflar jamiyati. 2013

MUSTAQIL TA'LIM BO'LAJAK OLIGOFRENOPEDAGOGLARNI KASBIY-PEDAGOGIK KONPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING

SAMARALI TA'LIM SHAKLI SIFATIDA
ARSLANOVA MADINAXON MANSUROVNA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası P.F.F.D. (PHD), DOTSENT V.B.

Annotatsiya. Mazkur maqolada mustaqil ta'lim bo'lajak oligofrenopedagoglarni kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali ta'lim shakli sifatida yoritiladi. Mustaqil ta'lim jarayonida bo'lajak oligofrenopedagoglarni kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish usullari tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, inklyuziv talim, bo'lajak oligofrenopedagoglar, kasbiy-pedagogik kompetensiyalar, rivojlantirish, usullari, pedagogik harakat, vositalar, ta'lim texnologiyasi, muammoviy-modul texnologiyasi, loyihaviy ta'lim texnologiyasi

Аннотация. В данной статье освещается самостоятельное образование как эффективная образовательная форма развития профессионально-педагогических компетенций будущих олигофренопедогов. Проведен анализ развития профессионально-педагогических компетенций в процессе самостоятельного образования будущих олигофренопедогов.

Ключевые слова: самостоятельное образование, инклюзивное обучение, будущие олигофренопедогов, профессионально-педагогические компетенции, методы развития, педагогическое движение, средства, технология

Abstract. This article highlights independent education as an effective educational form of development of professional and pedagogical competencies of future mental health teachers. An analysis of the development of professional pedagogical competencies in the process of independent education of future oligophrenopedologists was carried out.

Key words: independent education, inclusive education, future oligophrenic teachers, professional pedagogical competencies, development methods, pedagogical movement, means, technology

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" da oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish va ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda, ijtimoiy soha hamda iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishga strategik masalalar sifatida alohida ahamiyat berilgan. Jumladan, Konsepsiyada "mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda

mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish" vazifasi belgilangan. Shuningdek, unda ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim olishlari, mustaqil ishlash, malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarining zaruriy kompetensiyalarga ega bo'lishi, ijodiy

yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga erishishlari mumkinligi ta'kidlangan.

Hozirgi kunda o'quv rejalarda talabalar o'quv yuklamasining hajmi auditoriya (kontaktli) va mustaqil ta'limning nisbati bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida 40/60 foiz nisbatidan 50/50 foiz nisbatigacha, magistratura mutaxassisliklarida 30/70 foiz nisbatidan 50/50 foiz nisbatigacha ajratilgan. Ta'lim dasturining o'zgarishi jarayonida fanlarning bir qator masala va muammolari mustaqil ta'lim orqali o'rganilishi lozim. Mustaqil ta'lim talabalar tomonidan u yoki bu fan bo'yicha dastur materiallaridan bir qismining mustaqil o'zlashtirilishidir. Oliy ta'lim tizimi fan va amaliyot yutuqlari, hamda demokratlashtirish, uzluksizlik, integrativlik, standartlashtirish, moslashuvchanlik va ochiqlik, o'z-o'zini rivojlantirish tamoyillariga asoslanib, milliy va jahon madaniyatining insonparvarlik an'alarini saqlash va ularga amal qilgan holda, uzluksiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga asoslanadi. Oliy pedagogik ta'lim talabalarning insonning tabiat, madaniyat, jamiyat, davlat bilan tabiiy munosabatlarini, shaxsni vujudga kelishi jarayonlari haqidagi bilimlarini shakllantirishni o'z ichiga oladi, ularni psixologik, pedagogik, ijtimoiy muammolarning tarkibiy munosabatlarini hisobga olgan holda o'quv kurslarida taqdim etilgan antropologik bilimlar tizimi bilan qurollantirishni nazarda tutadi[4.-23.b.].

Zamon talablariga javob bera oladigan, har tomonlama yetuk, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashda mustaqil ish faoliyati alohida o'rin tutadi, chunki axborot va bilimlar doirasi jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi kunda hamma ma'lumotlarni faqat dars mashg'ulotlarida berib bo'lmaydi. Qo'yilgan muammo va vazifalar bo'yicha ma'lum yechimga kelish hamda uning optimal variantini tanlash

uchun kerak bo'lgan mustaqil ish faoliyatini takomillashtirish, mustaqil ijodiy ishlash jarayonida shakllanadi va mustahkamlanib boradi. Zamonaviy oliy ta'lim talabada mustaqil ta'lim olishni rejalashtirishga oid ko'nikma va malakalar (mustaqil faoliyat yuritishning individual rejasini tuzish; reja asosida maqsadli faoliyat yuritish; o'z faoliyatini nazorat qilib,unga zarur tuzatishlar kiritib borish), ilmiy va o'quv axborotlarida yo'nalish olishga oid ko'nikma va malakalari(ilmiy va o'quv axborotlari oqimiga yo'nalish topa bilish; yangi axborotlarni mustaqil tahlil qilish va baholay olish;hal etilishilozim bo'lgan muammo nuqtai nazaridan axborot manbalarini qidirib topish; olinayotgan axborotlar mazmunidagi yangi va istiqbolli yangiliklarni ko'ra olish), Bibliografik ishlarga oid ko'nikma va malakalar(bibliografik qo'llanmalarvakataloglardan tizimli ravishda foydalanish; ilmiy, o'quv va boshqa adabiyotlar ro'ixatini ilmiy bibliografiya qoidalari asosida yurita olish.).

Ma'ruzalarni to'liq va ratsional eshitish va o'zlapggirishga oid ko'nikma va malakalar(ma'ruzalar mavzusi va rejasini,adabiyotlar ro'yxatini belgilab olish; bayon qilinadigan axborotlarni to'liq qabul qilish; asosiy muammo, g'oya va xulosalarni ajrata olish; asosiy mazmuni o'z so'zlari bilan qisqacha yozib olish;to'plangan yozuvlarni qayta ishlash,saqlash va ular mazmunini ta'limiy maqsadlarda qo'llab borish),Kitob bilan ishlashga oid ko'nikma va malakalari(kitob bilan umumiy holatda tanishish,uning muallifi, mazmuni, xulosasi, illyusfatsiyalari hamda annotatsiyalarini bilish; kitob mantiqiy tuzilmasini ajratib olish; o'rganilayotgan matnni to'laqonli tushunib olish uchun qo'shimcha ko'llanmalar:lug'at, ensiklopediya, ma'lumotnomalardan foydalana olish; o'qib chiqqan ma'lumotlarni tezislar, konspektlar ko'rinishida qayd etib

borish; konspektda boshqa manbalardan olingan qo'shimcha materiallardan qayd etib borish.), INTERNET resurslaridan foydalana olish bilan bog'liq bo'lgan ko'nikma va malakalarga (INTERNETdan zarur manbalarni topa olish; topilgan axborotlarni qayta ishlay olish.) ega bo'lishi talab etiladi [1.-32.b.].

Mustaqil ish faoliyatining yangi bilimlar olish (laboratoriya ishi, darslik bilan ishlash, tarqatish va namoyish materiallari bilan ishlash, ilg'or va yangi vositalar va o'qitish metodlaridan foydalanish); amaliyotda takrorlash, birlashtirish va amalda qo'llash orqali bilimlarni takomillashtirish (darslik, amaliy mashg'ulotlar bilan ishlash, eksperimental, sifatli va miqdoriy vazifalarni hal qilish); o'zlashtirilgan bilimlarni nazorat qilish, tekshirish va baholash bilan bog'liq ishlar (yozma ishlar, nazorat qilish, nazorat qilish va eksperimental ishlarni boshqarish va boshqalar) tasniflanadi [3.-45.b.].

Mustaqil ta'lim bo'lajak oligofrenopedagoglarni kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy oliy ta'lim tizimida ushbu turdagi o'quv ishlariga bilvosita o'qituvchi sifatida qabul qilingan yondashuvni amalga oshirishni nazarda tutadi. Intizom mazmunini muvaffaqiyatli rivojlantirish shartlaridan biri bu maxsus ishlab chiqilgan usullardan foydalangan holda talabalarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarining dastlabki darajasini aniqlash; kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etish, shuningdek talabalarning auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarni tashkil etish va o'tkazishga munosabatini hisobga olish sanaladi. Mustaqil ta'lim uchun o'quv materialini tanlash izomorfizm va minimallashtirish tamoyillari asosida uning hajmining zarurligi va yetarliligini hisobga olgan holda amalga oshiriladi, talabning fan mazmunining mantiqiy tuzilishini, bo'limlar va mavzularning mavzulararo, fanlararo va

amaliy ahamiyatini tushunishini ta'minlaydi.

Mustaqil ta'lim bo'lajak oligofrenopedagoglarni kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish talabalar tomonidan aqliy faoliyat tuzilishiga mos keladigan turli xil ko'p bosqichli vazifalardan, shu jumladan har bir mavzu uchun test topshiriqlaridan, shuningdek o'z-o'zini boshqarish va uning mazmunini rivojlantirishni nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Har bir kurs uchun auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar uchun ajratilgan vaqt har bir mavzu bo'yicha topshiriqlarni bajarishning murakkabligini hisobga olgan holda mutaxassis tayyorlash o'quv dasturi asosida rejalashtirish samara beradi.

Kompetent yondashuv talabadan mustaqil ish jarayonida bilim va ko'nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi.

Mazkur talab bilan bog'liqlikda, o'z navbatida, o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi. Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo'li - oily ta'limda yangicha, ya'ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv tinglovchidan bilim va ko'nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda, o'z navbatida, o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi.

Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko'rib chiqish hamda ta'limning an'anaviy uch elementi (triada) - "bilim - ko'nikma - malaka"ni oltita birlik (sekstet) - "bilim - ko'nikma - malaka - amaliy faoliyat tajribasi - kompetensiya - kompetentlik" tarzida tahlil

BOSHLANG'ICH TA'LIM FANLARINI O'QITISHDA 4K MODELINING AHAMIYATI

NURMANOVA D.J.

Samarqan viloyati PYMO'MM, Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitishda XX asrdagi zarur hisoblanadigan hayotiy ko'nikmalarni 4K modelidan darslarida to'g'ri qo'llash. Dars mashg'ulotlarida o'yin va interfaol metodlar hamda ulardan umumli foydalangan holda nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo'lgan hayotiy ko'nikmalarni ham o'rganishini o'quvchilarning bilim olishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkinligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: XXI asr ko'nikmalar, 4K modeli, yumshoq ko'nikmalar, umuminsoniy, Milliy o'quv dasturi, role-model, vaqt-resursi, raqamli iqtisodiyot.

Аннотация: Эта статья посвящена правильному применению основных жизненных навыков в XXI веке при преподавании предметов начального образования по модели 4K. На уроках было разъяснено, что можно оказать положительное влияние на сознание учащихся, используя игры и интерактивные методы и используя их в целом для обучения не только науке, но и жизненным навыкам, необходимым в XXI веке.

Ключевые слова: навыки XXI века, модель 4K, мягкие навыки, универсальные, национальная учебная программа, ролевая модель, временной ресурс, цифровая экономика.

Abstract: This article focuses on the correct application of basic life skills in the XXIst century when teaching primary education subjects using the 4K model. The lessons explained that it is possible to have a positive impact on the minds of students by using games and interactive methods and using them in general to teach not only science but also life skills needed in the XXIst century.

Key words: XXI st century skills, 4K model, soft skills, universal, National Curriculum, role-model, time-resource, digital economy.

Ta'lim tizimi, xususan maktab ta'limi hamisha e'tibor markazida bo'lgan sohalardan biri bo'lib kelmoqda. Yurtimizda ayni vaqtda maktablardagi darsliklar, ta'lim sifati, yangiliklarni joriy qilish, sohani takomillashtirishda ko'plab yangiliklar amalga oshirilmoqda. Zero, dunyo hamjamiyatida fan va texnologiyalar taraqqiyotining jadallashuvi, jumladan, raqamli iqtisodiyotga o'tish bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar yangi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Bu o'z navbatida, bilimga asoslangan jamiyatda barcha sohalarda kuchli raqobat muhitini shakllantirib, ta'lim sohasiga yangi talablarni qo'ymoqda. Natijada, maktab o'quvchisida hayotiy ko'nikmalarni shakllantiruvchi muhim

maskanga aylandi. Shu sababdan maktab darsliklari, dars o'tish uslublari, ta'lim sifatini ta'minlashdagi asosiy manba va omillardir. Umumiy o'rta ta'limni yangi rivojlanish bosqichga ko'tarish, milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari barqaror taraqqiyotga olib bora oladigan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash maqsadida ilg'or milliy va xorijiy tajribalar, xalqaro baholash dasturlari talablarini inobatga olgan holda o'quv dasturlari, o'qitish metodikasi hamda ta'lim sifatini baholash tizimini takomillashtirish dolzab vazifalardir. Bu vazifalarni bajarishda uchun "XXI asr ko'nikmalari"ni zamonaviy darslar an'anaviy darsliklardan farqli o'laroq o'quvchida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Aksariyat darsliklarda nima, qachon, qayerda, degan

savollarga javob topiladi va bu bolalarni nari borsa xotirasini rivojlantiradi. Ko'nikma shakllanmagani hisobiga bolalar hayotda duch keladigan masalalar, muammolarga javob topa olmasligi mumkin. Agar o'quvchida muammoga keng qamrovli yechim topish ko'nikmasi shakllantirilsa, muammoga duch kelganda unga qanday yechim topish ustida bosh qotiradi.

Aytaylik, ichimlik suvi butun dunyoda juda oz miqdorda qoldi. Suv atigi bir haftaga yetadi. Insonlar keyin nima qilishlari mumkin. Muammoni har tomondan o'rganishga erinmaydi. Buning uchun ularga bilimdan tashqari ko'nikma kerak bo'ladi. Mas'uliyat, ishtiyoq, tanqidiy fikrlash, muammoga o'ziga xos uslubda yechim topish kabi ko'nikmalar asosida shaxs xarakteri shakllanadi. Agar biz o'quvchilarda ana shunday ko'nikmalarni shakllantirishga erishsak, mehnat bozori sifatli ishchi kuchi bilan ta'minlanadi. Maktab ta'limini olgan holda o'quvchi kelajak uchun foydali mutaxassis bo'lib chiqadi.

Xususan, dars jarayonlarida o'quvchida XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishga urg'u berilmoqda. Masalan, o'quvchida mustaqil o'rganish, tanqidiy fikrlash, jamoaviylik ko'nikmalarini shakllantirish, yaratuvchanlik, ijodkorlik, tizimli va mantiqiy fikrlash, muammoga asoqlangan, o'yinga asoqlangan, tadqiqotchilikka asoqlangan ta'lim olishlarini shakllantiradigan metodlar, usullar orqali darslar tashkil qilinmoqda. Maktabgacha va maktab ta'limi (Xalq ta'limi) vaziriligining 2020-yil 31-martdagi "Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturini ishlab chiqish to'g'risida" gibuyrug'i asosida xalqaro talablarga javob beruvchi umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturini ishlab chiqdi. Yuqori salohiyatli milliy va xalqaro ekspertlar, Unicef, USAID va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan

taqdim etilgan xorijiy konsultantlar bilan hamkorlikda Milliy o'quv dasturi yaratildi. Maktab ta'limida Milliy o'quv dasturi 6 ta komponentdan - umumiy o'rta ta'limning malaka talablari, umumta'lim fanlarining konsepsiyalari, umumiy o'rta ta'limning o'quv rejasi, umumta'lim fanlarining o'quv dasturlari, umumta'lim fanlarini o'qitish metodologiyasi hamda baholash tizimidan iborat bo'ldi.

Maktab ta'lim tizimini takomillashtirishda darsliklarini tayyorlash ayniqsa "Tarbiya" fani darsliklarini yaratishda Yaponiyaning "Axloq ta'limi", Singapurning "Fe'l-atvor va fuqarolik ta'limi", Buyuk Britaniyaning "Tafakkur", "Xulq ta'limi" fanlari va darsliklari yaqindan o'rganildi. Ilk marotaba darsliklarda "XXI-asr ko'nikmalari" deb nom olgan "Yumshoq ko'nikmalar" joriy qilindi. Yangi avlod fan darsliklaridagi amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va mavzular o'quvchida muvaffaqiyat motivlarini uyg'otadi. Bu esa o'quvchining mustaqil faoliyati va mustaqil o'rganish, o'z ustida ishlash ko'nikmasini rag'batlantiradi. "Tarbiya" darsliklarida "role-model", ya'ni "namuna keltirish" zamonaviy pedagogik metodidan unumli foydalanilgan. Unda milliy va xalqaro miqyosida yuksak natijaga erishgan insonlar yutuqlari tahlil qilinadi. Shu orqali o'quvchida vatanparvarlik va faol fuqarolik pozitsiyasi, yetakchilik, tadbirkorlik, munosib kasb egallash ko'nikmalari rivojlanadi. O'quvchiga yetakchilik, hamkorlik va jamoada ishlashni o'rgatadi.

XXI-asr ko'nikmalari darslarda farzandlarimizda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantiradi. Shuningdek, sog'lom turmush tarzi, vaqt-resurslardan to'g'ri foydalanish kabi bugunning dolzarb bo'lgan mavzulariga ham urg'u berilmoqda.

Ta'lim tizimidagi har bir yangilik, innovatsion g'oyalar yosh avlodning kelajagi uchun amalga oshirilmoqda. Bugun shiddat bilan ilgarilab borayotgan zamonda XXI asr ko'nikmalarini maktab o'quvchisi uchun zarur ko'nikmalarini o'rgatuvchi model - 4K tamoyili asosida ishlab chiqildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari zamonaviy darsliklar va dars mashg'ulotlari asosida ta'lim oladilar. Darsliklarning asosiy xususiyatlaridan biri - ularning 4K tamoyili asosida ishlab chiqilganligidir. Ya'ni bu tamoyilda quruq ma'lumotlarni yodlatish yoki shunchaki o'qish, yozishni o'rgatish bilan cheklanilmaydi.

O'quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo'lgan hayotiy ko'nikmalarni ham o'rganadi. Bu o'rinda 4K ning o'zni beqiyosdir. 4K yondashuvi o'z nomi bilan 4 ta tamoyilni o'z ichiga oladi:

Kollaboratsiyada o'quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu o'quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini o'rganishga ko'maklashadi.

Kommunikativlikda o'quvchilar o'z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o'rganadi.

Kreativ fikrlashda o'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo'llashni o'rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Kritik fikrlashda esa o'quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o'z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar muammolarga tanqidiy-tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o'rganadi va

mantiqiy fikrlash asosida o'z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Yangi innovatsion yondashuvni maktablarda joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o'rganildi. Xususan, Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya, BAA kabi ta'limi ilg'or mamlakatlar o'quvchilarda 4K tamoyilini o'z ichiga olgan XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratilgani o'rganildi.

PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallagan davlatlar ta'limida o'quvchilarda 4Kni o'z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko'nikmalarga alohida urg'u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishilgan.

4K modeliga asoslangan innovatsion yondashuvli darslarda o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko'nikmasi esa mashg'ulotlar orqali rivojlanadi. Bu ko'nikmalarni darslarida qo'llay olish asosan o'qituvchilarga bog'liq. 4K innovatsion yondashuv natijasini o'quvchilarning dunyoqarashi, fikrlashi o'sishida ko'rish mumkin. XXI asr o'quvchisi portretida XXI asr ko'nikmalari bo'lishi kerak. Innovatsion yondashuvni qo'llashdan asosiy maqsad ham shu. Qolaversa, ta'limning asosiy maqsadi - o'quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishga o'rgatishdan iborat.

Muxtasar qilib shuni aytishimi mumkinki, o'quvchilarning fanlarni o'zlashtirishda 4Kni rivojlantirishda izchillik va tizimlilik tamoyiliga qat'iy amal qilinsa, hayotiy ko'nikmalarni o'zlashtirishda dars jarayonlarida topshiriqlarni mazmunan puxta tayyorlansa, nazariy bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. O'quv dasturi asosida takomillashtirib boriladigan dars jarayonlarida bilimlar hajmi sinflar

VETERINARIYA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARDA INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

NARZIYEVA N.N.

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar, jismoniy madaniyat va sport kafedrası mudiri, dotsent

Annotatsiya. Hozirgi kunda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan oliy ta'limning davlat ta'lim standartini qabul qilinishi oliy ta'lim, talaba, fan va ishlab chiqarishdan iborat bo'lgan integratsiyalashuv natijasida kompetentli fikrlovchi yoshlar vujudga kelganliklari bilan izohlanadi.

Аннотация. Сегодня принятие государственного образовательного стандарта высшего образования на основе компетентного подхода объясняется тем, что компетентно мыслящая молодежь возникла в результате интеграции высшего образования, студентов, науки и производства.

Abstract. Today, the adoption of the state educational standard of higher education based on the competency-based approach is explained by the fact that competently thinking youth arose as a result of the integration of higher education, students, science and production.

Kalit so'zlar: veterinariya, integratsiya, integrativ funksiya, integratsiyalash, integrativ yondashuv, talabaning ijodiy faolligi, tadqiqotchilik kompetensiyalari.

Ключевые слова: ветеринарная медицина, интеграция, интегративная функция, интеграция, интегративный подход, творческая деятельность студентов, исследовательские компетенции.

Key words: veterinary medicine, integration, integrative function, integration, integrative approach, creative activity of students, research competencies.

INTRODUCTION. Ta'lim sifatiga zamonaviy yondashuvning tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, talabalarni hayoti davomida o'qib-o'rganish, bilim, tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish va hayot tajribasidan foydalangan holda kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal eta olish, ma'lumotlar bazasini yarata olish, asosiylarini tanlay olish va ularni tahlil qila bilish samarali omillardan hisoblanadi. Ushbu holat talabalarning ijodiy faolligini oshiradi, tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga asos yaratadi, bu esa talabalarning o'z kasb yo'nalishini tanlashlarida o'ta muhimdir.

Undan tashqari, butun dunyoda bo'layotgan ta'lim sohasidagi islohotlar ham, xususan Janubiy-Sharqiy Osiyo davlatlari, Yevropa va Amerika qit'alaridagi 10-15 yildan buyon amalga oshirilayotgan ta'limga oid islohotlar

ta'sirida O'zbekistonning kompetensiyali ta'lim strategiyasi yaratildi.

O'quv jarayoniga ta'limning interfaol shakllari, texnologiyalari – integrativ dars, integrativ kun, o'quvchini tanqidiy fikrlashga undovchi metodlar jadal joriy qilinmoqda. Ta'limning globallashuvi hamda sog'lom va muammoli ta'lim muhitini tashkil etish orqali bolalarni birgalikda o'qitish maqsadiga xizmat qiladigan integrallashgan ta'limni tashkil qilish ishlari amalga oshirilmoqda. Integrallashgan kasblar paydo bo'lmoqda. Talabalarni tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishda esa integratsiyalashgan ta'limning o'rni ayniqsa, muhimdir.

Research Methodology. Talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoniga integrativ yondashuvni qo'llash va unda axborotlarni qayta ishlash texnologiyasidan foydalanish pedagogikada

o'ziga xos innovatsion yondashuv bo'lib, uning yordamida tadqiqot jarayonida ijobiy sifat o'zgarishi va yuqori samaradorlikka erishiladi.

Butalablarni hal qilish esa ijtimoiy, texnologik islohotlarga bog'liq. Bu islohotlarning barchasi talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga asoslangan.

Ma'lumki, Integratsiya (lot. *integratio* — tiklash, to'ldirish, *integer* — butun so'zidan olingan) — 1) sistema yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o'zaro bog'liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha; 2) fanlarning yaqinlashishi va o'zaro aloqa jarayoni, differentsiatsiya bilan birga kechadi; 3) 2 va undan ortiq davlatlarning iqtisodiyotini o'zaro muvofiqlashtirish va birlashtirish.

Integrativ yondashuv – axborotlarni tashkil qiluvchi cheksiz ko'p kichik qismlarning o'zaro ajralmas bog'liqligi, ularning yaxlitligi, bir butunligi asosida yagona to'g'ri xulosani aniqlash jarayonidir.

Bu yondashuv o'rganilayotgan bilimlarning didaktik tizimi chuqur mazmunga ega bo'lishi, bilimlarga tizimli yondashish, talabalar bilimlarini egallashning eng maqsadga muvofiq yo'llarini o'rgatishdan iborat.

Integrativ yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonlariga kompleks yondashuv, tizimiy yondashuv, tizimiy tahlil tadqiqot metodlarini joriy etishda va bilishning induksiya hamda deduksiya metodlaridan foydalanishda qo'l keladi.

Integrativ yondashuv ta'lim va tarbiyani iyerarxik tizim sifatida qarab, ular ustida olib boriladigan tadqiqotlar olib borishda ijobiy samaralarni kafolatlaydi.

O'quv jarayoni professor-o'qituvchining o'qitish vositalari yordamida ta'lim oluvchilarga ma'lum bir sharoitda, muayyan ketma-ketlikda ko'rsatgan ta'sirini va ta'lim natijasini nazorat jarayonida baholab beruvchi, texnologiyalashgan ta'limiy tadbirlar olib borishda rivojlanib boradi.

Integrativ yondashuv bilimlarni o'zlashtirishning hamma jihatlarini qamrab

oluvchi muammoni tahlil qilish va rejalashtirish, muammoning yechimini baholash faoliyatni tashkil qilish metodlarini o'z tarkibiga oladigan kompleks integrativ jarayondan iborat.

Integratsiya – ta'lim jarayonida ta'lim berishning maqsad va vazifalarini bir butunlikda birlashtirishdir.

Integrativ funksiya – bu funksiya oliy ta'lim va ishlab chiqarishni bog'lovchi bo'g'imdir. Bunda oliy ta'lim mazmunidagi barcha tashkil etuvchi elementlar majmuasini – bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, me'yor, pedagogik tizimlarni o'zida mujassamlab: bilimlarni tizimlashtirishni tashkil etish, talabalarda har xil predmetlarda o'tiladigan va texnik, texnologik jarayonlarda sodir bo'ladigan hodisalar, tushunchalar, g'oyalar, nazariyalar orasidagi o'zaro integratsiya va har tomonlama bog'lanish borligini o'rnatish olish kompetensiyalarini rivojlantirish; bu bog'lanishlar ilmiy va kasbiy bilimlarni chuqurlashtirishga yordam beruvchi ekanini tushuntirishni ta'minlash; talabalarda tadqiqotchilik, ijodkorlik masalalarini nazariy to'g'ri texnik va amaliy jihatdan maqsadga muvofiq yechishda, turli o'quv predmetlarini o'rganishda olgan bilim va mahoratlari asosida texnikaviy-iqtisodiy, ijtimoiy-ekologik, tashkiliy-pedagogik tizimlar maqsadi, mezoni va vazifasini to'g'ri rivojlantirish kompetensiyalarini hosil qilishlarini nazarda tutadi.

Integratsiyalash – lotincha “*integer*” - umumiylik, “*integera*” - umumiylikni to'ldirish, yaratish, tiklash degan ma'noni bildirib, u ta'lim mazmunidagi uyg'unliklarni ta'minlash muammolari ham integratsiyalashning shug'ullanadigan sohasi hisoblanadi. Ta'lim va tarbiyada esa bilimlar, tushunchalar, ko'nikmalar malaka va kompetensiyalarini rivojlantirishlarni umumlashtirib, qonun yoki qoida ko'rinishiga keltirishni amalga oshiradi.

Integratsiyalash tushunchasi muhim ilmiy termin bo'lib, u umumlashtirish, xulosalashlarda metodologik vosita bo'lib

hisoblanadi, chunki uning yordamida jarayon va hodisalar mazmunlari orasidagi umumiy uyg'unlik algoritmlari yaratiladi.

Tadqiqot ishlarini bajarishda va turli fanlardagi ta'lim mazmunlarini umumlashtirish va to'ldirishda integratsiyalash jarayoni doimo qo'l keladi va ko'zlangan maqsadga erishishni kafolatlashga yordam beradi.

O'qitish mazmunini integratsiyasi – o'zaro ta'sir, aloqa, bir-biriga o'tish jarayoni va natijalari, bilimlar sintezi, faoliyat turlari va iqtidori (qobiliyati) yaxlit bir tizim deb tushunilishidir. Veterinariya oliy ta'lim muassasalarida o'quv fanlarini, shu jumladan ijtimoiy fanlarni tabiiy fanlar bilan, tabiiy fanlarni aniq fanlar bilan, aniq fanlarni ijtimoiy-gumanitar fanlar, barcha fanlarni veterinariya fanlari bilan bog'lab o'qitishni talab qiladi. Chunki, birinchidan, muammolar yechimi kompleks tadbirlarni talab qilib, bunga erishish uchun muammoga turli jihatlardan qarash va buning uchun esa turli fanlardan olingan bilimlar zarur bo'ladi. Ikkinchidan, oliy ta'limda veterinariyaga oid tadqiqotchilik kompetensiyalari faqat ma'lum bir fan asosida aks etmasdan, fanlararo bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Chunki, bironta fan doirasida uni to'liq amalga oshirish mumkin emas. Shu bilan birgalikdaturli fanlarni o'qitish jarayonida ijodiy izlanishni amalga oshirish imkoniyatlari ham bir xil emas. Ular fanning o'ziga xos vazifalari va mazmuni bilan belgilanadi. Masalan, radiobiologiya kursida talabalar radioaktiv moddalar va ularning tirik organizmga ta'sirini o'rganadilar. Fizkolloid kimyo fanida kimyoviy elementlar, ularning xususiyatlari, atmosferaga kimyoviy moddalarning chiqarilishi va uning ta'sir qilishi, suvlar, mineral moddalar va o'g'itlar hamda boshqa tabiiy hodisalar haqidagi tushunchalar keltiriladi. Hayvonlar anatomiyasida tirik organizmlarning atrof-muhit bilan o'zaro aloqadorligi, biosfera va boshqalar o'rganiladi. Lotin tili va veterinariya atamaları fanida uchraydigan chorvachilik va veterinariya sohasidagi so'zlarning ma'nosi, tuzilishi va boshqa xususiyatlari o'rganiladi.

Demak, veterinariya sohasidagi oliy ta'lim muassasalarida tadqiqotchilik faoliyati fanlararo xarakterga ega va tadqiqotchilik kompetensiyalari turli xil aspektlarda, ya'ni lotin tili va veterinariya atamaları, biofizika, hayvonlar anatomiyasi, sohada axborot kommunikatsiya texnologiyalari, veterinariya kasb etikasi, lotin tili va farmatsiya terminologiyasi, hayvonlar morfologiyasi, biologik kimyo, biofizika va radiobiologiya, biologiya va genetika va boshqa fan yo'nalishlarining o'zaro uyg'unligida o'zlashtiriladi.

Turli davrlarda fanlararo aloqadorliklar, uning mazmun mohiyati, ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishdagi ahamiyati haqida B.L.Farberman, R.G.Musina, B.S.Abdullayeva, O.Abdquddusov, N.J.Isaqulova kabi tadqiqotchilar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Tadqiqotchi N.J.Isaqulova esa ta'lim jarayonida fanlar aloqadorligining ahamiyatini quyidagicha izohlaydi: ta'lim jarayonini tashkil etishda optimal yo'l; dars mavzusiga turli fanlar yondashadi; darsning qiziqarli tomoni kuchayadi; bir mashg'ulot davomida o'zlashtirilgan axborotlarning ko'lami kengayadi; turli fanlar yuzasidan xulosa chiqarish imkoni shakllanadi; mustaqil fikrlashni amalga oshiradi. Xulosa qilib aytganda, ta'lim sifatini oshirishda fanlararo aloqadorlik pedagogik muammo, prinsip, metod, muhim samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Analysis and results. Talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishda o'qitishning yangi texnologiyalari rivojlanishi tez o'zgarayotgan axborotlashgan jamiyatda internet saytlari, xalqaro ta'limiy aloqalar, ta'lim muassasalarining yagona axborot fazosi muhim ahamiyatga ega.

Fanlararo ta'lim asosida tadqiqotchilik faoliyati oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilarini o'quv-tadqiqot masalalariga bir xilda yondashishga

chorlaydi. Shu sababli o'qituvchi nafaqat o'z fani bo'yicha chuqur nazariy bilimga ega bo'lishi, balki turli uzviy mutaxassislikka oid muammolar topishning zamonaviy uslublariga ega bo'lishi lozim. Ushbu holat ishimizning mohiyatini bildirdi, chunki, talabalarning tadqiqotchilik layoqatini asosiy yo'nalishlari rivojlanishini aks ettirish, ushbu jarayonda umumlashtirilgan ta'lim asosida veterinar mutaxassisi shaxsini shakllantirishning to'kis jarayoni sifatida veterinariya ta'limi doirasida o'zini samarali namoyon etishga qodir, kasbiy pedagogik faoliyatning barcha turlarini bajarish imkoniyatiga ega shaxs tarbiyalanadi.

Talabalarni tadqiqotchilikka yo'naltirishda muayyan ta'lim jarayonidan ko'zlangan maqsad hisobga olinadi.

Ta'lim maqsadlarini qo'yishda quyidagi talablarni hisobga olish tavsiya qilinadi:

1. Mavjud ehtiyoj va muammolarning tahlili maqsadni qo'yishning bosh asosi bo'lib xizmat qilishi, birinchidan, dastlabki imkoniyatlar, vositalar, ikkinchidan, zahiralar kabilar;

2. Maqsadlar muhim muammolarni hal qiladigan darajada dolzarb bo'lishi;

3. Maqsadlar murakkab, biroq real bo'lishi;

4. Maqsadlarning aniq (istalgan natijaning aniq darajasi va unga erishish muddati ko'rsatilgan holda) shakllantirilgan bo'lishi(ularga erishganlikni aniqlash shuncha oson bo'ladi);

5. Maqsadlardidiagnostik,rag'batlantiruvchi, undovchi xarakterga ega bo'lishi;

6. Maqsadlar talabaning oldida turgan vazifalariga mos kelishi va yaqin kelajakdagi rivojlanish doirasida bo'lishi;

7. Hamkorlikdagi faoliyat maqsadlari uning barcha qatnashchilariga ma'lum, ular tomonidan tushunilgan va anglangan holda qabul qilingan bo'lishi(bu jamoaviy faoliyat va maqsadlar birligini talab qiladi);

8. Kichikroq aniq maqsadlar yirikroq va uzoq muddatli maqsad va intilishlarga bo'ysungan bo'lishi.

Bu talablar ta'lim maqsadlarining

hayotiyligini ta'minlashda muhim masala sifatida namoyon bo'ladi. Quyidagi masalada biz Sohada raqamli texnologiyasi fanining yaylov cho'l o'simliklari biologiyasi va cho'llanishni oldini olish fani bilan aloqasini tadqiq etdik:

Hozirgi kunda talabalar tabiat va jamiyatning o'zaro ta'siri haqida birmuncha ma'lumotga ega bo'lsalarda, ular matematik muammoli vaziyatlarning miqdoriy tavsifi bilan, ya'ni, insonning atrof-muhitga ta'sirini hisoblab chiqish bilan qiziqmaydilar. Ushbu bo'shliqni inson va tabiatning o'zaro ta'siri jarayonlarining miqdoriy ko'rsatkichlarini hisoblash ishlarini o'quv jarayoniga keng tarzda tatbiq etish bilan to'ldirish mumkin.

Yaylov cho'l o'simliklari biologiyasi va cho'llanishni oldini olish darsida tegishli miqdoriy ko'rsatkichlarni olishning samarali usulidan biri – bu muammoli mazmundagi masalalarni tuzish va yechishdir.

Talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida matematik ifodalardan foydalanish talabalarning ilmiy dunyoqarashlarini kengaytiradi, raqamlarni taqqoslash, solishtirishga o'rgatadi hamda bu ularni tejamkorlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Raqamlar ustida ishlashni xush ko'ruvchi talabalar faolligini yuqori darajada ta'minlaydi. Tabiiy jarayonlarni baholash va bashoratlash ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi.

Aynan tabiiy fanlarda raqamlar ustida eng ko'p ishlanadi va shu bilan birgalikda ular o'zgaruvchandir. Hozirgi axborotlar hajmi ko'paygan va globalashuv jarayonlari kuchaygan bir davrda professor-o'qituvchi talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishda ularning turli fanlardan olgan bilim va malaka, kompetensiyalariga tayanishi, har xil ma'lumotlardan foydalana olishga o'rgatishi zarur. Bu jarayonda o'quv fanlaridan beriladigan axborotlarni tizimlashtirish, masalaga majmualiy yondashgan holda inson va tabiat o'rtasidagi aloqalarni ochib berish

axborot texnologiyalari bilan fanlararo aloqadorlikda amalga oshiriladi.

Xulosa. Yuqoridagilarga asoslanib, zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarining yangi o'quv texnologiyalarini ishlab chiqish uchun o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarishning

didaktik tamoyillari, veterinar-mutaxassis faoliyatining asosiy qoidalari va talabalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o'rganish uchun shaxsga yo'naltirilgan integrativ yondashuvlarga asoslangan holda barcha kerakli imkoniyatlar mavjud bo'lishi mumkin degan xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Narzieva, N. N. (2023). DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCIES IN THE CONDITIONS OF INTEGRATED EDUCATION IN STUDENTS ON THE BASE OF A COMPETENT APPROACH. *Thematics Journal of Education*, 8(Q1).
2. Narzieva, N. N. (2023). DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCES OF VETERINARY SPECIALISTS IN THE MODERNIZATION OF VETERINARY EDUCATION. *International Journal of Engineering Mathematics (Online)*, 5(3).
3. Norkuzievna, N. N. (2022). Development Of Research Competences Of Future Veterinary Specialists In The Process Of Lessons. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 41-43.
4. Нарзиева, Н. Н. (2022). СПОРТ ТУРЛАРИ БЎЙИЧА ТРЕНЕР-ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. *AGROBIOTEKNOLOGIYA VA VETERINARIYA TIBBIYOTI ILMIY JURNALI*, 980-983.
5. Турғунбоев, А., & Нарзиева, Н. Н. (2022). ЗАРДЎШТИЙЛИКНИНГ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ МАНБАИ-“АВЕСТО” ДАГИ ВЕТЕРИНАРИЯ ВА ЧОРВАЧИЛИК ТАЛҚИНИ. *AGROBIOTEKNOLOGIYA VA VETERINARIYA TIBBIYOTI ILMIY JURNALI*, 1180-1183.
6. Norkuzievna, N. N., & Solievna, S. G. (2022). Formation of Students' Research Skills in the Process of English Lessons. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 8, 141-143.
7. Norkuzievna, N. N., & Solievna, S. G. (2022, March). DEVELOPING RESEARCH SKILLS ON THE BASIS OF COMPETENT APPROACH TO STUDENTS IN AN INTEGRATED LEARNING CONDITION. In *E Conference Zone* (pp. 151-154).
8. Turgunboev, A., & Narzieva, N. N. (2022). Zoroastrianism's source of education-interpretation of veterinary and animal husbandry in" Avesta. *Scientific Journal of Agrobiotechnology and Veterinary Medicine*, ps, 1180-1183.
9. Narzieva, N., Namazova, U., & Ernazarov, T. (2022). Factors of the development of socio-cultural competence of history teachers in the process of professional development. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 05 (109), 171-173.
10. Нарзиева, Н. Н., & Гаппарович, Х. А. ТАЯНЧ КОМПЕТЕНЦИЯЛАР АСОСИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЗЛАНИШ, ТАДҚИҚОТ МАДАНИЯТИНИ БОСҚИЧМА-БОСҚИЧ ШАКЛЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ. НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ-2021, 1, 528.
11. Faxriddinova, U. G., Norqo'ziyeva, N. N., & Azimovna, M. N. (2020). SINF DAN TASHQARI O'QISH DARSLARIDA INNOVATION METODLAR ORQALI ALISHER NAVOIY ASARLARINI O'QUVCHILARGA O'RGATISH (1-SINF MISOLIDA). *Интернаука*, 29, 55.
12. Hasanovna, S. K., & Nargiza, N. (2019). The advantages of teaching grammar through games. *Достижения науки и образования*, (6 (47)), 30-31.
13. Нарзиева, Н. Н. (2019). Умумтаълим мактаб ўқувчиларида таянч компетенциялар асосида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш: пед. фан...(PhD) дисс. Самарқанд: СамДУ.
14. Narzieva, N. N. (2019). Formation of research skills in general education school students based on basic competencies: ped. science... (PhD) diss. Samarkand: SamDU.
15. Khusenova, N. I., Fayzieva, F. N., Narzieva, N. N., & Rajabova, G. R. (2019). THE CONTENT OF TEACHING LISTENING IN ENGLISH AT ELEMENTARY SCHOOL. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 45-47).
16. Нарзиева, Н. (2017). ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИИ У УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА. In *WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS* (pp. 156-158).
17. Narzieva, N. (2017). Development of Education And Research Activity Profile Class Students on The Basis of Integrative And Personal Approach, [www. www. auris-verlag. de](http://www.auris-verlag.de).
18. Рахимов, Б. Х., & Нарзиева, Н. Н. (2016). ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВРЕМЕННОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ. In *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития* (pp. 356-360).
19. Назарова, Б., Нарзиева, Н., Умаров, Х., Машарипов, К., & Кулахметова, М. (2011). ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ. *Педагогические науки*, (1), 147-151.
20. НАРЗИЕВА, Н. Зариф БЕГИМҚУЛОВ. <http://science.nuu.uz/uzmu.php>.
21. Хушназаров, А. Х., Райимкулов, И. Х., Эшқораев, А. М., & Давлатов, Р. Б. (2023). Қуён эймериозининг кимёпрофилактикаси. *SCHOLAR*, 1(2), 56-62.
22. Khushnazarov, A. K., & Davlatov, R. B. (2023). DIAGNOSTICS OF RABBIT EMERIOSIS. *Journal of new century innovations*, 22(3), 72-77.

PROFESSIONAL TA'LIM VA OLIY TA'LIM TIZIMLARINI INTEGRATSIYALASH BORASIDAGI INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

ALIMOV NARMURAT NASIROVICH

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
psixologiya fakulteti dekani, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

BOQIYEV RAMAZON ABDURASULXON O'G'LI

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali stajyor
tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada bugungi kunda rivojlangan ta'lim sharoitida innovatsion ta'lim texnologiyalarining ahamiyati hamda professional ta'lim va Oliy ta'limni bir-biriga integratsiyalash borasida so'z yuritilib, ta'limni yanada samarali qilish usullari, zamonaviy innovatsion texnologiyalardan qanday foydalanish mumkinligi haqida ma'lumot berib o'tilgan. Mazkur maqolada ta'limning muhim bosqichi hisoblangan professional ta'limni oliy ta'lim bilan integratsiyalashda o'ziga hos yutuq va imkoniyatlari haqida fikr yuritildi.

Аннотация: В данной научной статье говорится о значении инновационных образовательных технологий в современных условиях образования и интеграции профессионального образования и высшего образования, о путях повышения эффективности образования, о том, как использовать информацию о современных инновационных технологиях. В данной статье рассмотрены уникальные достижения и возможности интеграции профессионального образования с высшим образованием, которое считается важным этапом образования.

Annotatsion: This scientific article talks about the importance of innovative educational technologies in today's advanced educational conditions and the integration of professional education and higher education, ways to make education more effective, how to use modern innovative technologies information about. This article discussed the unique achievements and possibilities of integrating professional education with higher education, which is considered an important stage of education.

Kalit so'zlar: Pedagogik tajriba, axborot-kommunikatsiya, zamonaviy qiyofa, yangicha yondashuv, raqamlashtirish, elektron ta'lim resurslari.

Ключевые слова: Педагогический опыт, информация и коммуникация, современный имидж, новый подход, цифровизация, электронные образовательные ресурсы.

Key words: Pedagogical experience, information and communication, modern image, new approach, digitization, electronic educational resources.

Bugungi rivojlanib borayotgan zamonaviy ta'lim sistemasida professional ta'lim muassasalari o'qituvchilari bilim, ko'nikma va malakalarini – o'qitishning axborot berish darajasidan shaxsni shakllanishidagi rivojlanishini boshqarish darajasiga ko'tarishdan iborat ekanligi bugungi kunda ta'lim sohasining eng oliy maqsadlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu borada yangi o'quv adabiyotlarini yaratish hamda professional ta'lim bilan oliy ta'limni uzviylikini bir biriga bog'lashning alohida o'rni mavjud bo'lib, u

ta'lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishda yetakchi vositalar hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy o'rta maxsus va professional ta'limmuassasalari o'rtasida ta'lim jarayoni hamda tarmoq tashkilotlari bilan ishlab chiqarish amaliyoti uzviylikini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021 yil 31 avgustdagi PQ-5241-son qaroriga muvofiq oliy ta'limmuassasalari o'zlariga birlashtirilgan texnikumlarni o'quv-metodik materiallar (o'qitish materiallari to'plamlari, didaktik

materiallar, praktikumlar, texnologik xaritalar, elektron resurslar, xorijiy o'quv-ilmii va boshqalar) bilan ta'minlash ishlarini amalga oshirib kelmoqda. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalari vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Professional ta'lim muassasalari uchun o'quv adabiyotlarni tayyorlash, nashr etish, yetkazib berish hamda ta'lim muassasalarda foydalanish"ga qo'yiladigan talablarni belgilash tartibi bilan professional ta'lim muassasalarini yangi o'quv adabiyotlar bilan ta'minlashning huquqiy asoslari yaratildi. Bunda o'quv adabiyotlarga bo'lgan ehtiyojlarni aniqlash, yangi o'quv adabiyotlarni yaratish uchun professor o'qituvchilardan iborat mualliflar jamoasini shakllantirish, chop etish hamda o'quvchilarga foydalanishi uchun topshirish jarayonlarni qamrab oladi. Professional ta'lim muassasalarida tayyorlanadigan kasb va mutaxassisliklarda o'qitiladigan umum kasbiy va maxsus fanlar bo'yicha yangi o'quv qo'llanmalarini yaratishda shaffoflikni ta'minlash maqsadida vazirlikning rasmiy veb-sayti orqali tanlovlar orqali mualliflar tanlab olindi. [1]

Ijtimoiy va iqtisodiy transformatsiya amaliyotining o'sib borayotgan dinamikasi sharoitida ta'lim va ijtimoiy moslash ishning yangi shakllaridan foydalanishni, davlat manfaatlarini optimallashtirishni va kundalik hayotimizda paydo bo'lgan bilimlar jamiyatida individuallikni talab qiladi. Bugungi kunda zamonaviy sivilizatsiyaning o'sish chegaralari ta'lim hamda uning sifati va mavjudligi bilan belgilanadi. Bu borada professional ta'lim tizimidagi innovatsion texnologiyalarni oliy ta'lim bilan integratsiyalash ta'lim jarayonining o'zgarishi va shaxsga yo'naltirilgan tendensiyasini ta'minlaydi, va o'quvchilarda bilim, ko'nikma hamda malakalari ularning shaxsiy sifatlarini, kompetentligini rivojlantirishida vositasiga aylanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojatnomasida ta'kidlab o'tganlaridek:

"Odamlarimizni kasb-hunarli qilish, ularning biznesiga keng yo'l ochish, haqiqiy mulkdor bo'lib, daromad topishi uchun zarur sharoitlarni yaratmoqdamiz shuningdek aholimizning faolligi, zamonaviy texnologiya va kasb-hunarlariga intilishi oshib bormoqda. Iqtisodiyotimizda kundan-kunga yangi-yangi yo'nalish va sohalar yaratilmoqda ta'lim va fan iqtisodiyotga, ijtimoiy hayotga chuqur singib ketgan bo'lib, hayot darajasi sifatiga va xususan alohida mamlakat va umuman xalqaro ham jamiyatning doimiy rivojlanish imkoniyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatib kelmoqda" albatta bu ta'kidlar bejiz emas.[2]

Shunday ekan integratsiyalashgan ta'lim, integratsiyalashgan ta'limdan foydalanish, integratsiyalashgan darslar samaradorligi ta'lim amaliyoti ko'rsatishicha, oliy ta'lim hamda professional ta'limda aloqadorlikni yo'lga qo'yish fan va jamiyat hayotida bugungi kunda sodir bo'layotgan integratsion jarayonlarning yorqin ifodasini ko'rsatmoqda. Ushbu aloqadorlik o'quvchilarning bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishi, dunyo haqidagi yaxlit tasavvurlarni rivojlantirish va amaliy, ilmiy-metodik tayyorgarligini oshirishda muhim o'rin egallaydi. Bunday tayyorgarlik professional ta'lim o'quvchilarini darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda, ishlab chiqarishda va umuman har qanday faoliyatda o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotga erkin qo'llash imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda professional ta'limda pedagogik amaliyotni fanlararo bog'lanish asosida ta'lim jarayoni integratsiya yo'llarida izlanishlar davom etmoqda. Oliy ta'lim bilan fanlararo bog'lanish, ya'ni integratsiya negizida o'quvchilarda fikrlash qobiliyatining har xil turlarini shakllantirish nazarda tutiladi, bu esa o'z navbatida bilim(anglash) jarayoni bilan chambarchas bo'g'liqdir.

Integratsiya (lot. Integratio – tiklash, to'ldirish, integer – butun so'zidan) – o'zida bir qancha ma'nolarni birlashtiruvchi so'z bo'lib, shu ma'nolardan biri " ikki va undan ortiq fan, texnika, hamta boshqa ta'lim

xizmatlarining yaqinlashishi va o‘zaro aloqa jarayoni” dir.

Integratsiyalashgan ta’lim jarayonida yangi bilimlarning fanlararo sintez jarayoni juda sekin kechib, ba’zida u bir qancha o‘n yilliklarga teng davrni qamrab oladi. O‘quv jarayonida o‘qituvchi bir yoki bir necha mashg‘ulot, yoki hatto bir necha daqiqa ichida talabani ilgari turli fanlariga oid o‘zlashtirilgan bilimlarga tayanuvchi sub’ektiv yangi bilimga — olib kelishi kerak bo‘ladi. Bu vazifani amalga oshirishning texnologik usullaridan biri bir sohaga oid bilimlarni boshqasiga olib o‘tish bilan bog‘liq bo‘lib, u fanlararo aloqalarni o‘rnatishning asosiy mexanizmi hisoblanadi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.[3]

Bugungi zamonaviy ta’lim sharoitlarida fanlarni o‘qitishda ularning integratsiyasini ta’minlashga yetarli e’tibor berib kelmoqda. Misol tariqasida shuni ta’kidlab o‘tishimiz mumkinki, o‘rta maxsus, kasb-hunar professional ta’limi o‘quv rejalaridagi fizika va elektrotexnika, kimyo va materialshunoslik kabi shunga o‘xshash va boshqa ta’lim xizmatlari oliy ta’lim tizimi bilan o‘zaro bog‘liqlikni ta’minmagan holda o‘qitilmoqda. Shunday ekan bu jarayonlarni muvofiqlashtirishda bir qancha muammolar ham yetarli bo‘lib qolmoqda.

Professional ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini yuqori saviyada tashkil qilish uchun davlat ta’lim standarti hamda xalqaro ta’lim standartlariga javob beradigan yangi shakldagi zamonaviy o‘quv adabiyotlari yaratish va o‘quvchilarga yetkazib berish bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi. Bugungi kunda professional ta’lim muassasalarida foydalanish uchun tavsiya etilgan o‘quv hamda elektron o‘quv adabiyotlarning tahlili o‘z yechimini kutayotgan masalalardan biriga aylanmoqda. Sababi yangi o‘quv tizimini shakllantirishda o‘quvchilarni eng so‘nggi ma’lumotlar bilan tanishtirib borish talab etiladi.

Oliy ta’lim bilan professional ta’limni integratsiyalash borasidagi yangi ta’lim texnologiyalari talabalar uchun qaysi

sohaga yo‘naltirilgan hamda ta’limning asosiy texnologiyalari o‘zi nimalardan iborat? degan savolga javob beramiz. Ushbu texnologiyalar kasb-hunar ta’lim jarayonlarida bolaning shaxsiy hamda kasbiy faoliyatlarini rivojlanishini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Uning individual xislatlari e’tiborga olinib, o‘qituvchi o‘quvchining o‘ziga xos ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o‘z mahoratini ta’limni integratsiyalash asosida tashkil etishga yo‘naltiradi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- Ko‘p bosqichli ta’lim texnologiyasi. Ushbu texnologiyaga ko‘ra, o‘quv jarayonini har bir o‘quvchi tomonidan materialni o‘zlashtirish qobiliyatiga qarab ta’minlanishi kerak, ya’ni har bir talabaga o‘zi uchun zarur bo‘lgan va uning imkoniyatlariga mos keladigan dasturni o‘zlashtirish uchun.

- Kollektiv o‘zaro ta’lim texnologiyasi. Ushbu texnologiya talabalarni psixologik moslashuvga ega bo‘lgan kamida ikki kishidan iborat guruhlarga birlashtirishni o‘z ichiga oladi. Ular turli darajadagi intellektual rivojlanishga ega bo‘lishi mumkin, lekin ular bir-birlariga yordam berish va shu bilan bir-birlarini rivojlantirish orqali vazifalarni bajaradilar. Bu mantiqiy fikrlashni, mas’uliyat hissini, o‘zini hurmat qilishni shakllantiradi.

- Hamkorlik texnologiyasi. Bu texnologiya talabalarni kichik guruhlarga birlashtirish va ularda o‘qitishni o‘z ichiga oladi. O‘rganish bilan birgalikda, bir-birlarining muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklaridan xabardor bo‘lishi kerakligini inobatga olishga undaydi. Ta’limni yagona maqsad va vazifalarini belgilash, har bir o‘quvchining majburiy mas’uliyati va ma’lumotlarni samarali o‘zlashtirish uchun teng sharoitlarni ta’minlash asosida quriladi. [4]

Bu borada o‘quvchilarning zamonaviy texnologiyalar asosida bilimlarini oshirishga xizmat qiladigan yangi adabiyotlarni, ta’lim kontentlarini yaratish, ta’lim muassasalarini

TRENINGNING PREDMET MAZMUNINI ANIQLASH KOMBINATSIYALANGAN MAHORAT VA TIL VA NUTQNI TANLASH UNI AMALGA OSHIRISH UCHUN MATERIALLAR ISHLAB CHIQUV

ALIMOV JAMSHID RAVSHANOVICH
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Taraqqiyotning tarkibiy qismi bo'lgan madaniyatlararo munosabatlarning asosi hisoblanayotgan aloqalar samaradorligini oshirish va ko'p madaniyatli shaxsning chet tilini bilish ko'nikmalarini shakllantirish asoslari yoritilgan. Ushbu maqolada so'zlarni biriktirishga o'rgatish texnologiyasini ingliz tilini o'qitishning qo'shimcha vositasi sifatida qaraldi. Shu bilan birga ingliz tilidagi so'zlarni biriktirishga o'rgatish texnologiyasini shakllanishi, o'quv jarayonida so'zlarni biriktirishga o'rgatish texnologiyasini tarmoqlaridan foydalanish o'ziga xos xususiyatlari orqali talabalar o'rtasida ommalashishiga e'tibor qaratilgan. Bu borada oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish va chet tili kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning faoliyat mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha jahon ilm-fan taraqqiyoti tendensiyalarini hisobga olgan holda ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlari: so'zlar, so'zlarni biriktirish texnologiyasini, kasbiy axborot kompetensiyasi, chet tili kompetensiyasi, ijtimoiy tarmoqlar, til grammatikasi, ingliz tilini o'qitish metodikasi, nofilologik yo'nalishlarida ingliz tilini o'qitish, ingliz tilini o'qitishning samarali usullari;

Annotation. The fundamentals of improving the effectiveness of communication and the formation of foreign language skills of a multicultural person, which are considered the basis of intercultural relations, which are a component of development, are highlighted. In this article, the technology of teaching word association was considered as an additional tool for teaching English. At the same time, attention is paid to the formation of the technology of teaching English word conjugation, its popularity among students through the specific features of the use of networks of the technology of word conjugation in the educational process. In this regard, scientific and practical recommendations have been made, taking into account the trends of world scientific development, on the improvement of the working mechanisms of English language teaching and the formation of foreign language professional competence in higher education institutions.

Key words: words, word linking technology, professional information competence, foreign language competence, social networks, language grammar, English language teaching methodology, English language teaching in non-philological directions, English language teaching effective teaching methods;

Chet tilini o'rgatishning istalgan bosqichida o'quvchining nutqiy aloqalari va yangi hosil bo'lgan so'z birikmalarini uchta pozitsiyadan tasvirlash mumkin.

I. So'z birikmalarini grammatik tuzilmalarning leksik tarkibi sifatida ifodalash mumkin. Agar grammatik tuzilmalarni o'rgatish jarayonida ularning maksimal leksik to'liqligini ta'minlash kerak bo'lsa, unda barcha tuzilmalar o'zlarining umumiylikdagi barcha yoki deyarli barcha mumkin bo'lgan so'z birikmalarini qamrab oladi. Demak, masalan, sifatlarning qiyoslash darajalarini

o'zlashtirish mashqlarida shu paytgacha o'rganilgan barcha sifatlarning qiyoslash mumkin bo'lgan barcha otlar kiritiladi. O'tgan noaniq zamonni o'zlashtirish mashqlarida o'quvchilarga tanish bo'lgan barcha fe'llar topiladi va ular bilan qo'shib, vosita, qo'shimchalar va harakatning holatlarini bildiruvchi maksimal leksik birliklar topiladi. Natijada, grammatik tuzilmalar va shakllarning bunday leksik to'liqligi o'rganish paytida so'zlarning va hatto jumalarning barcha mumkin bo'lgan birikmalarini amalda tugatadi. Shuni ta'kidlash kerakki,

adabiyotlarda va eksperimental ma'lumotlarda ifodalangan nuqtai nazarga ko'ra, grammatik tuzilmalarni o'rgatish doimo o'rganilgan lug'atni maksimal darajada qamrab olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Asosan, grammatik tuzilmalarning leksik to'yinganligini cheklash orqali hozirgi vaqtda so'zlarning barcha mumkin bo'lgan birikmalarini aniqlash va shunga mos ravishda birikma asoslari va birikma birliklarini aniqlash juda mumkin. Kelajakda mashqlar to'plamini ishlab chiqishda so'z birikmalarini hisobga olishning ushbu usuli tinglovchilarning nutqining to'g'riligini ta'minlash uchun foydali bo'lishi mumkin, ammo u o'qitishda amalga oshiriladigan til va nutq materialini tanlash uchun unchalik mos kelmaydi. kombinatsiyalar, chunki kamdan-kam hollarda ushbu materialga kontent cheklovlarini qo'yadi.

2. Lug'atning ma'lum bir miqdori uchun ruxsat etilgan so'z birikmalarining maksimal miqdori boshqa yo'l bilan belgilanishi mumkin, ya'ni nutqning mavzu mazmunining asosiy bo'limlari va bo'limlari deb ataladigan kalit so'zlarga va ularning aloqalariga e'tibor qaratish. Og'zaki nutq mavzusida va uning kichik mavzularida barcha so'zlar bir xil darajada muhim kommunikativ yukni ko'tarmaydi; Ular atrofida tugunlar atrofida bo'lgani kabi, asosiy mazmuni jamlangan so'zlarni va shu bilan birga boshqa so'zlarning o'zaro va tugun so'zlar bilan birikmalarining keng tarmog'ini ajratib ko'rsatish mumkin. Masalan, "Bizning qishlog'imiz" mavzusida kalit so'zlar bo'lishi mumkin: dalalar, turar-joy binolari, kino va boshqalar. Agar biz o'z oldimizga ingliz tilida kalit so'zlar bilan ifodalangan tushunchalarni tavsiflovchi, aniqlaydigan, ochib beradigan hamma narsani ifodalash vazifasini qo'ysak, u holda bu bilan birga kalit so'zning ko'plab ulanishlar tarmog'ining og'zaki ifodasi paydo bo'ladi. Keyin, masalan, ingliz tilidagi "Cinema"

kalit so'ziga ko'ra, qishloqda nechta kinoteatr borligi, ular qayerda joylashganligi, qanday binolarda joylashganligi, har kuni yoki faqat ma'lum kunlarda ishlashi haqida xabar beriladi. , filmlar repertuari qanchalik tez-tez o'zgarib turadi, oxirgi kunlarda qaysi filmlar namoyish etildi, talaba kinoga qanchalik tez-tez boradi va qaysi kunlarda va namoyishlarda, qaysi filmlarga borgan, qaysilari sizga ayniqsa yoqadi? u odatda kinoga kimga boradi, butun sinf bilan sayohatlar bormi, ular qaysi joylarda o'tirishni yaxshi ko'radilar (yaqin yoki uzoq) va hokazo. Tasavvur qiling-a, xuddi shu ish barcha kalit so'zlar bilan amalga oshiriladi va shundan keyin mavzu bo'yicha so'zlarning mumkin bo'lgan birikmalarining aksariyati amalga oshirilishi aniq bo'ladi va bu, albatta, ko'plab yangi nutq aloqalarini yaratishni ta'minlaydi.

3. Og'zaki nutqning asosiy mavzularining asosiy nutq vazifalari bilan ushbu ishni bajarish, biz og'zaki nutq mavzulari murakkabligi jihatidan bir-biridan farqlanishini aniqladik, bu mavzu doirasidagi kombinatsiyalash ko'nikmalarini o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlariga sezilarli ta'sir qiladi. Bu borada "Bizning qishlog'imiz" va "Kinoga borish" kabi ikkita mavzuni solishtiraylik. Ko'rinib turibdiki, birinchi mavzu juda ko'p komponentli: u organik ravishda ilgari yoritilgan mavzularni o'z ichiga oladi: oila a'zolarining kasbi va ish joyi, maktab va maktab faoliyati, jismoniy tarbiya va sport, bo'sh vaqt turlari, shu jumladan ". Bizning qishloqda kino" va boshqalar. "Bizning qishlog'imiz" ko'p komponentli mavzusidan farqli o'laroq, "Kinoga borish" mavzusi, ayniqsa ta'limning kichik va o'rta bosqichlarida, o'quvchilarning so'z boyligi hali ular suratga olgan filmlarning mazmuni haqida gapirishga imkon bermasa, bir hil bo'ladi. tomosha qildim (... haqidagi filmning umumiy izohidan tashqari). Keling, bu xususiyat birlashtirishni o'rganish

mazmunining o'ziga xos xususiyatlariga qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqaylik. Yuqorida sanab o'tilgan, keyinchalik "Bizning qishlog'imiz" ko'p qismli mavzusiga elementlar sifatida kiritilgan bir qismli mavzularning har biri uchun asosiy tayanch jumlar va iboralar va ularning o'zgarishlari ushbu mavzularga birlamchi ishlov berilganda allaqachon shakllangan. tashqariga. Masalan, "Kinoga borish" mavzusini ko'rib chiqishda "Vatan urushi haqida" va "Vatan urushi haqidagi film" ning asosiy kombinatsiyasi allaqachon barcha asosiy variantlar bilan ishlab chiqilgan. Albatta, hammasi ham tinglovchilar xotirasiga muhrlangan emas, lekin umuman olganda, "... haqida film" aniq-kategorik stereotipini o'zlashtirilgan deb hisoblash mumkin. Talabalar kabi ko'p komponentli "jamoaviy" mavzuni boshlaganlarida

Shu bilan birga, har bir asosiy nutq vazifasini va barcha asosiy nutq vazifalarini birgalikda maksimal darajada puxtalik bilan hal qilish uchun zarur bo'lgan so'z birikmalarini yaratish rag'batlantiriladi. Bu barcha kommunikativ yo'naltirilgan nutq materiallarini mavzular bo'yicha tizimlashtirish; shu bilan birga, so'z, ibora va jumalarning kerakli va etarli birikmalarining maksimal miqdori ham aniqlanadi va tizimlashtiriladi. Bunga quyidagilarni qo'shamiz: asosiy nutq vazifasini o'quvchilar imkon qadar puxta, keng va har tomonlama yechishlari uchun yakuniy bo'g'in oldidan yodlash jarayonida bir qator tayyorgarlik mashqlari o'tkazilishi kerak, bu rag'batlantiriladi va shu bilan birga ko'plab yangi so'z birikmalarining shakllanishiga yordam beradi. Agar talaba mavzuni va ular uchun tayyorgarlik mashqlarini oldindan ishlabchiqqan bo'lsa, aniqtasavvurqilib, loyiha shaklida tuziladigan so'z birikmalarining ro'yxatini belgilab qo'ygan bo'lsa, u holda bir vaqtning o'zida o'rganishning mavzu

mazmunini birlashtirish kerak. Ushbu mavzu doirasi belgilanadi. Talabalar bo'yicha so'z birikmalarining bunday "xaritasi", albatta, to'liq bo'lishi mumkin emas, lekin bu shart emas. Agar asosiy nutq vazifalari to'g'ri tanlangan bo'lsa, agar ular har bir keyingi va oldingi vazifalarning maksimal elementlarini o'z ichiga oladigan tarzda joylashtirilgan bo'lsa va nihoyat, mavzu kengaytirilgan rejada ko'rib chiqilsa (masalan, "Kino" elementi "Bizning qishlog'imiz" mavzusida), keyin bu tarzda aniqlangan so'z birikmalari tizimlashtirilgan shaklda etarli va kommunikativ jihatdan zarur bo'lgan birikmalar to'plamini tashkil qiladi.

Yuqorida bu usulni tematik-strukturali deb atash mumkinligi aytilgan edi, lekin hozirgacha bu faqat uning tematik jihati haqida edi. Keling, tuzilishga murojaat qilaylik. Har bir asosiy nutq vazifasini hal qilish uchun turli xil grammatik tuzilmalar qo'llaniladi va agar og'zaki nutq mavzulari o'quvchilarning asosiy faoliyatini aks ettiradigan va grammatik tuzilmalar eng keng tarqalgan bo'lgan boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichlari haqida gapiradigan bo'lsak, unda biz bu holatda, har safar, o'shalar deb taxmin qilishimiz mumkin. Bundan quyidagi xulosaga kelish mumkin: rejalashtiruvchi ushbu tuzilmalar ro'yxatiga ega bo'lishi, ularni asosiy nutq vazifalarini hal qilish mazmuni bilan bog'lashi va shu bilan har bir talaba uchun mumkin bo'lgan bayonotlarning tarkibiy inventarizatsiyasini uning optimal leksik mazmunida aniqlashi kerak. Bu har bir tuzilma ichida boshlang'ich yoki asosiy birikmalarni va ularning o'zgarishi, kengayishi, ulanishi va hokozalar uchun zarur bo'lgan nutq materialini o'rnatish imkonini beradi. Keling, ushbu protsedura haqida batafsilroq to'xtalib o'tamiz.

Shunday qilib, birinchi vazifa - maktab ta'limining ma'lum bir bosqichida, bizning holatlarimizda, o'rta maktabning IV-VI (V-VII) sinflarida kombinatsiyalangan ko'nikmalarni o'rgatish uchun dolzarb

bo'lgan ingliz tilining grammatik hodisalarini tizimli modellarda ifodalash. Bular so'z birikmalarining strukturaviy modellari bo'lishi kerak va shu munosabat bilan tilshunoslarning so'z birikmalari va gaplarni bir-biridan farqlash kerakmi yoki B.A.Ilyish fikricha, so'z birikmalari haqidagi bahslarida ma'lum bir pozitsiyani egallash zarur bo'ladi. "Analitik shakllardan tashqari grammatik birlik bo'lgan ikki yoki undan ortiq so'zlarning har qanday birikmasi" deb nomlanadi. B.A.Ilyishdan tashqari bu nuqtai nazarga V.V.Vinogradov ham qo'shilib, so'z birikmalari odatda "nutqning muhim qismlariga mansub ikki yoki undan ortiq so'zlarning birikishi natijasida hosil bo'lgan va qaysidir bir yakka, lekin biroq so'zlarni belgilashga xizmat qiluvchi grammatik birliklar" deb ataladi. ajratilgan tushuncha yoki tasvir". Boshqacha aytganda, nutqdagi mustaqil so'zlarning har qanday birikmasi – u butun psixologik hukmning ifodasi bo'ladimi yoki uning bir qismi bo'ladimi – so'z birikmasidir demak, gaplar ham so'z birikmasidir. Aksincha, aksariyat tilshunoslar iborani "mustaqil bo'lmagan grammatik birlik", "sintagma", "predikativ bo'lmagan sintagma", "so'z turkumi", "birlashma", "konstruksiya" va qarama-qarshiliklar tarzida izohlaydilar. jumla bilan.

Bu fikrni A.A.Shaxmatov aniq ifodalab, gapni gapga bo'ysundirgan. Shaxmatov so'z birikmalarini (F.F.Fortunatov kabi) to'liq va to'liqsizlarga ajratar ekan, so'z birikmalari haqidagi ta'limotda so'zlarning to'liq bo'lmagan birikmalarinigina ko'rib chiqadi, deb hisoblaydi. So'zlarning to'liq birikmasining asosiy belgisi uning predikativligidir. A.A.Shahmatov va uning izdoshlari kontseptsiyasida so'zlarning "to'liqsiz" birikmalari gap tarkibiga kiruvchi iboralar bo'lib, ular sintaksisdagi iborani o'rganish predmeti hisoblanadi.

Bu ibora jumla uchun " so'zlarni qurilish

materiali" bo'lib, ular yagona, ajralmas tushunchani ifodalaydi, lekin predikativlik yo'qligi sababli mustaqil emas va shuning uchun ular faqat gap orqali kommunikativ vositalar tizimiga kiradilar. til.

Ma'lumki, metodist o'z tadqiqotida tilshunoslarning qarama-qarshi nuqtai nazaridan biriga tayanishga haqli va bu holda metodologiya nuqtai nazaridan, bir-biridan farq qiladigan nuqtai nazarni tanlash samaraliroq va istiqbolli ko'rinadi. ibora va gap o'rtasida. Ushbu tanlovning mantiqiy asosi lingvodidaktik xususiyatni hisobga olish bo'lishi mumkin, ya'ni chet tilini o'rgatishda ibora (sintagma) nisbatan mustaqil pozitsiyani egallaydi, bu uning asoslarning element-element shakllanishidagi roldan dalolat beradi va nutq, bu vaqt davomida nutq reaksiyasi faqat so'z birikmalari yoki so'z birikmalarini oldindan shakllantirish orqali iborani elementma-element tayyorlash va hatto o'ta frazaviy birlik bilan ta'minlanadi .

Maxsus tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, har xil turdagi iboralar ona tili bo'lmagan talaba nutqining etakchi tarkibiy qismlari hisoblanadi. Masalan, talabalarning ona tilidagi nutqini tahlil qilishning statistik ma'lumotlariga ko'ra, ular tomonidan tuzilgan 10 000 ta jumlada 6060 atributiv iboralar qayd etilgan ¹. Lekin birikma ko'nikmasini o'rgatishda so'z birikmasi va gapga aniq bo'linish alohida ahamiyat kasb etadi, birinchidan, ibora (= so'zlarning predikativ bo'lmagan birikmasi) birikma birlik (avval o'rganilgan iboralardan yangi birikmalar), ikkinchidan, chunki o'rganish morfologik o'zgaruvchanlik, fe'l shakllarining o'zgarishi

1 Возняк Л.А. Обучение грамматическому оформлению атрибутивных смысловых связей в устном высказывании на немецком языке (на гуманитарных факультетах университета). -Дисс. ...канд.пед.наук. - Рига, 1982. - 195 с.

bundan mustasno, ko'pincha sintagmalar ichida sodir bo'ladi² va leksik o'zgaruvchanlik ko'p hollarda sintagmatikdir, uchinchi, jumlaning kengaytirish odatda sintagmalarni qo'shish orqali amalga oshiriladi. (On Monday + I go to school at 7 o'clock + in the morning), ba'zan esa sintagmaning kengayishi ham xuddi shunday sodir bo'ladi (the beautiful houses + of our village). Bu mulohazalarning barchasi so'z birikmalari (sintagmalari) va gaplar uchun tuzilmaviy modellarni alohida ajratish uchun yetarli asos bo'lib ko'rinadi. Shu bilan birga, ibora yoki sintagma ikki yoki undan ortiq "semantik" va funksional so'zlarning predikativ bo'lmagan erkin birikmasi sifatida tushuniladi, ularning tasviri va o'xshashligi sintaktik jihatdan bir xil turdagi birikmalarning N-sonidan iborat. tilda yaratish mumkin.

Aynan ma'lum bir model bo'yicha leksik birliklarning ushbu erkin birikmasi beqaror iborani "til yarim muzlatilgan" yoki "muzlatilgan"³dan ajratib turadi, ya'ni. turg'unlardan va ulardan farqli o'laroq, u leksik emas, grammatik xususiyatga ega.

Shu tarzda so'z birikmalari (sintagmalar) va jumalarning strukturaviy modellarida birikma ko'nikmalarini o'rganishning tizimli inventarini to'g'rilashga qaror qilib, manbalar va ularni aniqlash tartibini aniqlash kerak edi. Sizning tadqiqotingiz o'zbek maktabida ingliz tilini o'qitishning dastlabki uch yilidagi material bo'yicha olib borilganligi sababli, sintagma va gaplarning strukturaviy modellari ro'yxati grammatik hodisalar va dasturda va IV-Ingliz tili darsligida taqdim etilgan leksika bilan cheklanishi kerak edi.

2 Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М.: ИИЛ, 1959. - 269 с.

3 Сокирко В.С. Методика работы над словосочетаниями при обучении немецкому языку в средней школе. Канд. дисс. М.: 1972. - 187 с

So'z birikmalarining struktur modellarini aniqlash uchun biz derivatsion grammatika deb ataladigan fan vakillarining tadqiqot natijalariga, birinchi navbatda D. Lloyd va G. Vorfelning fundamental ishlariga tayandik va ulardan o'rnak olib, birliklarni belgiladik. bu modellar gap bo'laklariga mansubligiga ko'ra, chunki model sintagma gapda uning sintaktik vazifasini aks ettira olmaydi. Yuqoridagi auditoriya talabalari nutqida iboralarning 14 ta strukturaviy modeli dolzarb ekanligi aniqlandi, xususan:

1. det_{dem.pr} + N - this book
2. det_{def.pr} + N - every day
3. det_{poss.pr} + N - my book
4. det_{num} + N - two books, many books
5. det_{art/pr} + adj + that/an interesting book
6. (det) + N_{attrib} + N the village library
7. (det) + N_{poss.case} + N (my) father's bicycle
8. (det) + N + of + (det) + N the agronomist of our farm
9. det + N + N_{appos.} my brother Tom
10. det + N + prep_{about} + det + N A story about the war
11. prep + (det) + N in the room
12. prep_{in} + N_{seasons} in Summer
13. prep_{at/on} + (det) + N_{place} at school, at the cinema etc. on the farm, on the ship etc.
14. prepat/after + Nmeals at breakfast, after dinner

Xuddi shunday va amaliy nuqtai nazardan, asosiy jumlaning iboralarning strukturaviy modellari ro'yxati bilan o'zaro bog'liqligi ham muhimroqdir. Zero, ta'limning kichik va o'rta bosqichlarida o'quvchilarning nutq faolligini tavsiflovchi reproduktiv va ishlab chiqarish darajasida harakatlarni birlashtirish, birinchi navbatda, iboralar doirasida va iboralarni asosiy gaplarga birlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Shuning uchun iboralarning strukturaviy modellari ro'yxatini ko'rib chiqish, asosan, asosiy iboralar va ular bilan harakatlarni aniqlash orqali asosiy jumalarning kombinatsiyalangan o'zgarishlarini oldindan belgilab beradi. "Kinoga borish" mavzusida, masalan, har bir uchun kombinatsiyalangan harakatlarning dolzarbligi o'rtacha 14 ta iboradan 10-12 ta strukturaviy model uchun belgilanishi mumkin: bu film (1-model), har

yakshanba (2-son), otam va akam bilan (3-son), ko'p filmlar (4-son), bu qiziqarli film, mening sevimli filmim (5-son), (bizning) qishloq kinoteatri (6-son) va qishlog'imiz kinosi, shuningdek ... hayoti (No8),... haqida film (10-son) va boshqalar; va har bir bunday asosiy birikma uchun gapning o'zgarishidagi vazifasi va o'rniga ko'ra, o'zgaruvchanlik uchun maxsus material belgilanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бехтерева Н.П. Нейрофизиологические аспекты психической деятельности. Изд-во "Медицина", М., 1974. - 126 с.
2. Бычева А.Н. Интерференция родного языка и внутриязыковая интерференция при формировании грамматического навыка с помощью переводных упражнений // Проблемы обучения грамматическому и лексическому аспектам иноязычной речи. - Владимир, 1960. – С.122-141.
3. Городилова Г.Г. К вопросу об оптимальном пути развития речевых навыков и речевых умений на начальном этапе обучения. - //Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. - М.: Изд-во МГУ, 1969.
4. Горчев А.Ю. О путях реализации принципа противопоставления при обучении грамматической стороне речи. - Иностранные языки в школе, 1979. - №6. - С.
5. Горчев А.Ю. О системном подходе к организации грамматического материала для обучения устной речи // Отбор и организация языкового материала для обучения говорению на иностранном языке в средней школе. - М., 1982. - С.37-42.
6. Григорян С.Т. Проблема мотивации в психологии научения иностранному языку. // Проблемы обучения иностранному языку. Том 5, ч.1. - Владимир, 1970. - С.15-24.
7. Гурвич П.Б. Положительное и отрицательное в концепции сторонников структурального подхода к методике преподавания иностранных языков. ИЯВН. - Вып. I. - 1965. - 27-41 с.
8. Gilpin D. R. Working the Twittersphere: Microblogging as professional identity construction. A networked self: Identity, community, and culture on social network sites. New York, 2011, Chapter11, pp. 232–250.
9. Barnes J.A. Class and Committees in Norwegian Island Parish // Human Relations. Hafner Press. — NY., 1975. — P. 39–58.
10. Nizomova, M. B. (2022). Problems of systematization of pedagogical terms and concepts in the scientific and pedagogical theory of comparable languages. American Journal Of Philological Sciences, 2(03), 1-6.
11. Baratboyevna, N. M. Features of the Formation and Development of Ecological Terms in Languages. Journalnх, 6(06), 55-57
12. Nizomova M. B. Ingliz va o'zbek tillaridagi pedagogikaga oid terminlarning tarjima qilish tamoyillari, muammolari va o'ziga xos texnologiyalari. // 2022-6/4 Вестник Хорезмской академии Маъмуна. Хива – 2022. 55-59 betlar. (10.00.00 № 21)

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINI MUSTAQIL BILIMLARINI RIVOJLANISHINING ILMIY PEDAGOGIK ASOSLARI

SHERMATOVA XURSHIDA KARIMOVNA

Qo'qon davlat pedagogika instituti

2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarining mustaqil bilimlarini rivojlantirish jarayonini takomillashtirish metodlari xususida so'z boradi. Ushbu jarayonda pedagogning ijodiy mahorati, uning o'quvchilar bilan qilgan muloqati xususida fikr yuritiladi. Mustaqil bilimlarni rivojlantirishda ijodiy jarayonning roli aytib o'tildi.

Kalit so'zlar: morfologik, ergologik, milliy madaniyat, texnologik bilim, urma cholg'ular, musiqa asboblari.

Абстракт. В данной статье говорится о методах совершенствования процесса самостоятельного развития знаний будущих учителей музыки. В этом процессе обсуждаются творческие способности педагога и его общение со студентами. Была отмечена роль творческого процесса в развитии самостоятельного познания.

Ключевые слова: морфологический, эргологический, национальная культура, технологические знания, ударные инструменты, музыкальные инструменты.

Abstract. This article talks about methods of improving the process of independent knowledge development of future music teachers. In this process, the creative skills of the pedagogue and his communication with the students are discussed. The role of the creative process in the development of independent knowledge was mentioned.

Key words: morphological, ergological, national culture, technological knowledge, percussion instruments, musical instruments.

Jahon xalqlari musiqa madaniyatida, jumladan, Markaziy Osiyo musiqiy hayotida urma zarbli cholg'ularning o'z o'rnini bor. Urma cholg'ular uzoq tarixga ega bo'lib, ular asrlar davomida umumjamiyat rivojlanishining barcha bosqichlarida takomillashib, mukammallashgan shaklda bizgacha yetib keldi. Ilk nomusiqaviy cholg'ularning "Morfologik" va "Ergologik"¹ ta'rifi: Urma cholg'ularning zarbu-usullaridagi xilma-xil sadolari, inson ruhiyotiga ta'sir qiluvchi ilohiy qudratga ega ekanligi qadimdan ma'lum. Ehtimol, ularning inson hayotiga chuqur kirib borganligi ham shu sabablidir. Odamzodning muntazam harakatlari muayyan usuliy tartibni tashkil etganligi natijasida urma cholg'ularning paydo bo'lishini ta'minlagan deyish mumkin. Urma cholg'ular sadolari yordamida inson

ruhiy olamiga tegishli tahsirlarni o'tkazib kelishgan. Borliqning insonga ta'sirida insonning ichki ritmik-usuliy harakatlari ham muhim ahamiyatga egadir.

Musiqa inson hissiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lib, o'quvchilarni nafosat olamiga olib kirish va axloqiy – g'oyaviy tarbiyalashning muhim vositasidir. Milliy madaniyatimiz bobokaloni Abu-Nosir Al-Farobiy "Bu fan tanning sog'ligi uchun foydalidir", degan edi, bobomiz Shayx Sa'diy esa "Musiqa odam ruhining yo'ldoshidir" deb ta'kidlaydilar. Musiqa insonga tez ta'sir etuvchi emotsional hissiyotni rivojlantiruvchi vositadir. Musiqa ta'limi o'quvchi - yoshlarga nafaqat qo'shiq kuylash, musiqa tinglash malakalarini shakllantiradi, musiqiy savodxonligini o'stiradi. Shuningdek, musiqiy qobiliyatini tarbiyalashda hissiyotni o'stirishda, diqqat, xotirani rivojlantirishda,

1 Hasanov A. "Musiqa va tarbiya", Toshkent, "O'qituvchi", 1993. 78-bet.

taassurot olamini boyitishi, tafakkur ko‘lamini shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘qituvchining yuqori darajadagi psixologiksavodivamadaniyat o‘quv tarbiyaviy ishlar jarayonida barcha turdagi psixologik vazifalarni samarali amalga oshirishga yordam beradi. Shuning uchun o‘quvchilar musiqiy madaniyatini shakllantirish barcha musiqiy faoliyatlar jarayonida o‘quvchilarni diqqatini to‘plash, ularning ham aqliy ham hissiy idrok etishini tashkil etish, xotirasini, ijodiy tafakkurini rivojlantirish, ularning aqliy, irodaviy va boshqa xususiyatlarini shakllantirish kabi psixologik jarayonlardan samarali foydalanishga bevosita bog‘liqdir. Musiqa tarbiyasi nafosat tarbiyasining asosiy qirralaridan biri bo‘lib atrofda go‘zal narsalarni to‘g‘ri idrok etishda qadrlashga o‘rgatadi, inson yuksak did bilan qurolantiradi va ma‘naviy dunyoqarashini shakllantiradi. “Musiqa inson histuyg‘ularini, orzu-umidlarini, xohish-istaklarini o‘ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishining histuyg‘ulariga faol ta‘sir etadi. Musiqa ham fan, ham san‘atdir.”²

Musiqani tinglash jarayonida idrok etish darajasi tinglovchining umumiy madaniyati va musiqiy tayyorgarlik darajasiga bog‘liqdir. Musiqiy asarning to‘liq va chuqur idrok etilishi, shuningdek, kompozitor va ijrochi mahoratidan ham dalolat beradi. Ana shu tarzda, tinglash jarayoni tinglovchining tarbiyasi, individual qobiliyatlari va tayyorgarligi bilan ajralmas holat deb xulosa qilish mumkin. Musiqani idrok etish psixologik jarayon bo‘lib undan ma‘naviy oziqa olish uchun inson go‘zallikni his eta oladigan sof qalb egasi, o‘z kasbiga, Vatanga mehr qo‘ygan yuksak madaniyatli shaxs bo‘lmog‘i kerak. Yuqorida qayd etganimizdek, musiqa asarni ongli idrok etish asar mazmunini ochishda va o‘quvchilarga musiqiy tajribalarni to‘plashda, ularning

ma‘naviy dunyosini boyitishda yordam beradi. Musiqa tarbiyasi emotsional onglilik prinsipining uyg‘unlashishi, ko‘payishi orqali tinglanadigan asarni to‘g‘ri baholay olish imkoniyatlarini rivojlantiradi. Badiiy va texnik bosqich prinsipi asarning badiiy va ifodali ijro etish uchun malakali kadrlarni talab etadi. O‘quvchilarda kuylash malakalarini egallashlariga e‘tibor beradi. O‘quvchilarga musiqaning rivojlanish prinsiplari to‘g‘risidagi tasavvurlarini shakllantirish, qobiliyatlarining rivojlantirilishi natijasida ular yangi musiqiy tushunchalarni bilib olishadi.

Barkamol avlodni yuksak ma‘naviyat ruhida tarbiyalashda musiqaning o‘zi, usullari va samarali yo‘llarini ishlab chiqishda musiqa o‘qituvchisining kasbiy mahorati quyidagi vazifalardan iboratdir.³

- barkamol avlodni milliy an‘analar, milliy g‘urur, faxr tuyg‘ulari ruhida tarbiyalashda musiqa darslari va tadbirlarning samarali yo‘llarini ishlab chiqish;

- musiqa darslari vositasida o‘quvchilarda yuksak ma‘naviyat, milliy qadriyatlar tushunchalarini singdirishning turli shakl va metodlarini qo‘llash;

- ajdodlarimizning musiqiy meroslari bilan yaqindan tanishish, musiqashunos olimlarning ushbu mavzuga oid fikrlarini o‘rganib chiqish;

- musiqa darslarini rejalashtirilishda musiqa darslari faoliyat turlari va ularni xususiyatlari orqali o‘quvchilarda badiiy didni o‘stirishga e‘tibor qaratish;

- bolalar qo‘shiqlari orqali vatanparvarlik, tinchliksevarlik, do‘stlik tuyg‘ularini shakllantirish, yuksaltirish yo‘llarini ishlab chiqish;

- musiqiy-badiiy vositalar orqali o‘smir yoshlarda milliy istiqloq g‘oyalarini shakllantirish;

2 Begmatov S., D. Karimova 6 sinf. “Musiqa” darsliklari T., 2008. 45-bet.

3 Юлдашев, С., & Азизов, С. (2022). ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ СЎЗ САНЪАТИ. Oriental Art and Culture, 3(1), 726-734.

- musiqa darslari jarayonida bolalar qo‘shiq-lari, folklor asarlari vositasida barkamol avlodni tarbiyalashda ma‘lum yutuqlarga erishish;

- musiqa o‘qituvchisining har tomonlama bilimli bo‘lishida o‘z fanini chuqur o‘zlashtirish, innovatsion faoliyatida natijalarga erishish;

- musiqa darslari jarayonida milliy-ma‘naviy qadriyatlardan foydalanish;

- o‘quvchilar ma‘naviyatini yuksaltirishga qaratilgan musiqiy tadbirlar muntazam o‘tkazib borish.⁴

Musiqa madaniyati darslarida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash dars samaradorligini oshiribgina qolmay o‘qituvchining kasbiy malakalarini shakllantirishga ham ko‘maklashadi. Shuningdek, darslarda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish pedagogik mahoratni muvaffaqiyatli egallashga yordam berdi. Pedagogik texnologiyada jamoa bilan kirishib ketishi, o‘z ishini kuchli va zaif tomonlarini bilishi, o‘z bilimlarini doimo to‘ldirib borishi o‘qituvchining kasbiy mahoratini oshirish yo‘lidan muvaffaqiyatli olg‘a siljishini ta‘minlaydi. Musiqa pedagogikasida fanning zamonaviy tizimini tuzilishi uning metodikasidan keng tarbiya nazariyasi va amaliyotiga o‘tish maqsadga muvofiq ekanligini isbot qilmoqda. Musiqa o‘qituvchisi o‘qitishning turli usullariga murojaat qilmog‘i lozim. U davlat tomonidan chiqarilgan dastur asosida tuziladigan rejasiga suyanib qolmasdan, o‘zi darsga ijodiy yondoshib istalgan faoliyat turidan darsni boshlashi, musiqa o‘qitishning optimal metodlaridan umumiy foydalanib o‘zi ijod qila bilishi lozim. Shuningdek, musiqa o‘qituvchisi

kasbiy mahoratida darsning noan‘anaviy usularidan foydalanib darsni ijodiy tashkil qilish orqali o‘quvchilarni bilimga qiziqtirishi katta o‘rin tutadi. Bunda noan‘anaviy usullardan “dars-konsert”, “dars munozara” kabi integrallashgan dars shakllarini o‘quv jarayonida qo‘llash o‘quvchilarni musiqiy qobiliyatini rivojlantiradi, ularni mustaqil fikrlash doirasini, dunyoqarashini kengaytiradi. Bunday darslarda bola o‘zini erkin his qiladi. Bu darsda o‘qituvchi o‘tilgan mavzuni to‘g‘ridan-to‘g‘ri bayon qilish bilan cheklanib qolmasdan balki o‘qitishning turli-tuman faoliyatlarini tashkil qiladi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarni rivojlantirishda duch keladigan birinchi didaktik muammo tavsiya etilayotgan dasturning cheklanganligi hamda uning o‘zgaruvchanligi bilan bog‘liq. Aksar pedagogik muammoli vaziyatlar bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari kasbiy kompetentlikni, tajribaning yetishmasligidan misol uchun, ishchi rejani qo‘llash kerak bo‘lganda uni qay tartibda yuritishni tushunmaslikdan yuzaga keladi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarning oliy ta‘limda yetarlicha kasbiy ko‘nikmalarga ega bo‘lmaganligidan kelib chiqadi. Albatta bu hamma OTMda to‘liq 100% shunday degan xulosaga bormaslik kerak. Biroq aksar Oliy ta‘lim tizimida tahsil olayotgan bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari ishchi rejadagi o‘qitilishi kerak bo‘lgan mavzular, uslubiy ko‘rsatmalar, qo‘shimcha didaktik materiallar (elektron doska, smart kitoblar, 3D ko‘rgazmali fositalar, videoproektor va boshqalar)ni bo‘lajak o‘qituvchilar ishlatish layoqatiga ega emasligidan kelib chiqadi. Yuqoridagi kabi muammolar musiqa o‘qituvchilariga taklif etilayotgan kompetensiyaviy talablar sababli dolzarb bo‘lib bormoqda. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarni rivojlantirishning didaktik tavsiflovchi ikkinchi muammo – o‘quv-tarbiya jarayonlarida tavsiya etiladigan o‘qitish metodlarining o‘zgaruvchanligi, bo‘lajak

4 Yuldashyev, A., & Boboyev, V. (2022). CHOLG‘UCHI-SOZANDA TALABALARNI O‘ZBEK XALQ KUYLARI VA BASTAKOR-KOMPOZITORLAR IJODIDAN NAMUNALAR IJRO QILISHLARIDA IJODIY YONDOSHUVCHANLIKKA O‘RGATISH. *Oriental Art and Culture*, 3(1), 219- 225.

o'qituvchilarda ularning doimiy kasbiy tayyor bo'lmaganligi, dars tashkil etish jarayonida musiqa yordamida musiqa o'qitish, ta'lim berish va shaxsni rivojlantirishning mavjud keng ko'lamli faoliyatlarini amalda namoyish eta olmasligi.

Musiqa ta'limi jarayonida to'g'ri tashkil qilingan modulli o'qitish 30% va undan ortiqroq vaqtni tejash imkoniyatini yaratadi. Albatta bunda o'quv jarayonini tuda fanlar bilan integratsiya qilinganda, modulli o'qitishning barcha tamoyillarini to'la amalga oshirilganda erishish mumkin. O'ninchi tamoyil – texnologiklik yondashuv: Musiqa darslarini tashkil etish jarayonida texnologik tamoyil quyidagilarni nazarda tutuadi:

- eng yuqori darajada aniqlashtirilgan o'quv maqsadlarni rejalashtirish, belgila, diagnostik tahlil etish va prognozlash;
- ta'lim natijalarini tezkor baholash hamda ta'lim usuliga tuzatishlar kiritish;
- ta'limni qayta takrorlanuvchi jarayonga aylanishiga imkon berish;
- samarali ta'limga erishish uchun o'quv me'yoriy hujjatlarning uzviylikini ta'minlash.⁵

5 Abralova M, Galiyeva D. Qo'shayev A. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. Toshkent, G'. G'ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi., 2008. 176-bet.

Musiqiy ta'limi samaradorligi, o'quv maqsadlariga ijobiy erishish uchun o'quv reja va dasturlarni ishlab chiqishda tizimli yondashish nazarda tutiladi. anglatadi. Yuqoridagi omillar asosida bo'lajak musiqa o'qituvchilarni rivojlantirishning didaktik muammo yechimi aniqlanadi hamda yuksak yutuqlarga erishish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

O'quvchilarning musiqiy tuyg'usini rivojlantirish va takomillashtirishda musiqiy faoliyat turlarining barchasi birdek xizmat qiladi. Musiqa mashg'ulotlari davomida quyidagi musiqa faoliyatlariga amal qilinadi. Musiqa darsida barcha faoliyatlar muayyan mavzu zamirida mantiqan o'zaro bog'lanadi, natijada darsning mantiqan bir butunligi vujudga keladi. Musiqa savodi barcha faoliyatlarini nazariy birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsda qaysi faoliyat mashg'uloti qo'llanilmasin, uning amaliyotida foydalanilayotgan asar o'rganiladi va uning xususiyatlari haqida yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Shu bois, musiqa savodi faqatgina nota savodi uslublaridan iborat bo'lib qolmay, balki o'quvchilarning umumiy qismi, musiqiy bilim doirasini tarkib toptiruvchi, umumiy bilim-tushunchalar majmuasini singdirib borishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanov A. "Musiqa va tarbiya", Toshkent, "O'qituvchi", 1993. 78-bet.
2. Begmatov S., D. Karimova 6 sinf. "Musiqa" darsliklari T., 2008. 45-bet.
3. Юлдашев, С., & Азизов, С. (2022). ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ СЎЗ САНЪАТИ. Oriental Art and Culture, 3(1), 726-734.
4. Yuldashyev, A., & Boboyev, V. (2022). CHOLG'UCHI-SOZANDA TALABALARNI O'ZBEK XALQ KUYLARI VA BASTAKOR-KOMPOZITORLAR IJODIDAN NAMUNALAR IJRO QILISHLARIDA IJODIY YONDOSHUVCHANLIKKA O'RGATISH. Oriental Art and Culture, 3(1), 219- 225.
5. Abralova M, Galiyeva D. Qo'shayev A. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. Toshkent, G'. G'ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi., 2008. 176-bet.

INKLYUZIV TA'LIM TIZIMI JARAYONINING MAZMUN VA MOHIYATI

ABDUBANNOBOVA MAHLIYO ABDURASHID QIZI
FarDU 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Respublikamiz hukumati tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy islohotlarda yosh avlodning barkamolligiga erishish masalalari, xususan, alohida e'tiborga muhtoj shaxslar ta'lim-tarbiyasi muammolarini hal etishga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar orasida u yoki bu darajada eshitishidan mahrum bo'lgan bolalar ko'pchilikni tashkil etadi. Ushbu toifa bolalarga milliy qadriyat va hududiy shart-sharoitlarimizdan kelib chiqqan holda maxsus ta'lim muassasalarida korreksion yordam ko'rsatish, umumiy va xususiy maqsadlari, vazifalari, ta'lim-tarbiyalashning mazmun va tamoyillari, ushbu bolalar imkoniyatlariga mos bo'lgan ish metodlarining ilmiy asoslarini to'liq ishlab chiqish maxsus ta'lim tizimining kun tartibida turgan hamda o'zining tezkor yechimini kutayotgan bosh muammodir.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, alohida yordamga muhtoj bolalar, ta'lim, tarbiya, rivojlanish, takomillashuv, maxsus ta'lim, konsepsiya, moslashish, umumiy ta'lim, integratsiya.

Abstact. In the social reforms carried out by the government of our republic, special attention is being paid to the issues of achieving the perfection of the young generation, in particular, to solving the problems of education and upbringing of people who need special attention. Most of the children who need special help are those who are deaf to one degree or another. Providing correctional assistance to this category of children in special educational institutions based on our national values and territorial conditions, general and private goals, tasks, content and principles of education, scientific methods of work suitable for the capabilities of these children full development of the foundations is the main problem that is on the agenda of the special education system and is waiting for its quick solution.

Key words: inclusive education, children with special needs, education, upbringing, development, improvement, special education, concept, adaptation, general education, integration.

KIRISH

Ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

Ta'lim to'g'risida"gi Qonuning II bobi 9-moddasida jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj

bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitlarida yakka tartibda ta'lim oladi ¹.

ADABIYOT TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Inklyuziv ta'limni taraqqiy etishi haqida qisqacha tahlil qilindi.

O'zbekiston

Respublikasi

¹ O'RQ-637-COH 23.09.2020. Ta'lim to'g'risida (lex.uz)

Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoniga muvofiq O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko‘rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020 — 2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

MUHOKAMA

Inklyuziv ta’lim tizimi maktabgacha ta’lim, o‘rta, kasb-hunar va oliy ta’lim muassasalarini o‘z ichiga oladi. Uning maqsadi nogironligi bo‘lgan shaxslarni ta’lim va tarbiyalashda to‘siqlarsiz muhit yaratishdan iborat. Ushbu chora-tadbirlar majmuasi ta’lim muassasalarini texnik jihozlash va o‘qituvchilar va boshqa talabalar uchun nogironlar bilan o‘zaro munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus o‘quv faoliyatini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, umumiy ta’lim muassasasida nogiron bolalarni moslashtirish uchun maxsus dasturlar kerak.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilari va jamoasining alohida ehtiyojli bolaga nisbatan tolerantlik munosabati.

Ota-onalar yoki alohida ehtiyojli bola yaqinlarining inklyuziv ta’limdagi bevosita maqsadli ishtiroki.

Inklyuziv sinf tarbiyachisining tor doiradagi mutaxassislar (logoped, defektolog, psixolog, pediatr, nevropatolog, psixiatr, rehabilitator...) bilan uzviy hamkorlikda ishlashi.

Inklyuziv maktab rahbari, fan tarbiyachilari, psixolog, yetakchi va boshqa xodimlarning inklyuziv ta’lim haqida

ma’lumotlarga ega bo‘lishi.

Alohida ehtiyojli bolaga sinfda o‘zini qulay xis qilish imkonini beruvchi sog‘lom va barqaror psixologik muhit.

Sanab o‘tilgan omillar asosida inklyuziv ta’lim muhitini yaratishning o‘ziga xos tomonlarini unutmazlik lozim. Ular:

- bolalar uchun barcha fanlardan o‘quv materiallarini taqdim etishning optimal vizualizatsiyasiga ustuvorlik berishga ehtiyojning kattaligi;

- alohida ehtiyojli bolalarning fanlardan o‘zlashtirish imkoniyatlari nutqiy rivojlanish darajasiga bog‘liqligi;

- fanlardan beriladigan o‘quv topshiriqlarining qiyinlik darajalarini belgilashda individualizatsiyaga tayanishning muhim shartligi;

- har bir o‘quv fanni o‘qitish samaradorligi tayyorlov davri mazmuni va tashkil etilishiga bog‘liqligi;

- fanlardan davlat ta’lim standartlarining bajarilishini ta’minlashda fanlararo integratsiyaga tayanishning dolzarbligi.²

NATIJA

Alohida ehtiyojli bolalar ham sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda o‘z qobiliyat darajasida faoliyat ko‘rsatish, ta’lim olishi, kasb-xunar o‘rganishi va rivojlanishi mumkin. Inklyuziv ta’lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa maxsus yordamga muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalاندilar, ijtimoiy hayotda teng xuquqliligini, o‘z tengdoshlari bilan birga bilim olishlari mumkinligini his etadilar.

Alohida ehtiyojli bolalar uchun tashkil etilgan segregasion-maxsus,

2 O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son Qarori.

yopiq turdagi muassasalarda bolalardagi mavjud nuqsonlar ancha-muncha yuqori darajada korreksiyalansada, ammo bolalarning maktab jamoasidagi tor doiraga tushib qolishlari natijasida ijtimoiy jamiyatga moslashishi, kelajakda normal rivojlanishdagi bolalar qatori faoliyat yuritishlarida juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Maxsus maktablar mana shu jihatlari bilan juda katta kamchiliklarga ega. Bundan tashqari maxsus ehtiyojli bolalarni barcha qatori keng jamoatchilik davrasidan ajratgan holda yashashlari ham demokratiya nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Chunki maxsus ehtiyojli bolalar ham barcha qatori haq-huquqlarga ega. Tahlil shuni ko'rsatadiki, taxminan 10-15% bolalar maxsus ta'limga muhtoj ekanligi aniqlandi.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etishga bo'lgan ehtiyoj bu shunda namoyon bo'ladiki, ta'lim tizimidan butunlay chetda qolib ketayotgan maxsus ehtiyojli bolalarni ta'limga jalb etish, maxsus muassasalarga borishga yashash joyi juda uzoqda bo'lganligi yoki moddiy mablag'ning yetishmasligi yoki ota-onalarning o'z farzandini maxsus muassasaga borishini hohlamasligi oqibatida qiynalalayotgan ota-onalarga ko'mak berish, maxsus ehtiyojli bolalarni

ijtimoiy jamiyatga erta va to'laqonli moslashtirish, teng huquqlilik masalasini hal etish, kamsitishlarni oldini olishdadir.

XULOSA

Inklyuziv ta'lim dunyoning ko'plab mamlakatlarida maxsus ta'lim tizimini isloh qilish va o'zgartirishning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning maqsadi ta'lim huquqini kamsitishsiz amalga oshirishdir. Maxsus ta'lim tizimini global kontekstda o'zgartirish va ta'limga inklyuziv yondashuvlarni ishlab chiqish, avvalambor, eng muhim xalqaro-huquqiy hujjatlar - Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti (YuNESKO, homiysi) tomonidan tuzilgan deklaratsiyalar va konventsionalarga asoslanadi.

Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o'z isbotini topdiki, har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshdan o'z vaqtida aniqlab mutaxassislariga murojaat qilinsa va maktabga tayyorgarlik ishi o'z vaqtida olibib borilsa abatta ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Ya'ni inklyuziv ta'limning samarasi yuqori darajada bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni/Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta'lim olish ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risidagi qarori -4860 13.10.2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida qarori PQ-4312 08.05.2019.
4. Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие. – Казань, 2013.
5. Буторина, О. Г. Об опыте воспитания и обучения детей с ограниченными возможностями здоровья / О. Г. Буторина // Воспитание школьников, 2010.
6. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Современный образовательный стандарт / Т. В. Волосовец, А. М. Казьмин, В. Н. Ярыгин. – М.: Мозаика-Синтез, 2011. – 144 с.
7. D.S.Qaxarova "Inklyuziv ta'lim texnologiyasi" o'quv va metodik qo'llanma 2014-yil.

BOKSCHILARDA O'Z-O'ZINI BOSHQARISHNING GENDER FARQLARI

QUVVATOVA ZILOLA RISQUL QIZI

Respublika sport tibbiyoti ilmiy amaliy markazi tayanch doktoranti

Annotatsiya: Bokschilarda o'z-o'zini boshqarishning psixologik xususiyatlarini o'rganar ekanmiz ushbu maqolada aynan gender farqlarni ko'rib chiqildi, 67 ta bokschi yigit qizlarda o'rganildi. Erkaklarda ayollarga nisbatan rejalashtirish, dasturlash hamda umumiy nazorat yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi.

Kalit so'zlar: O'z-o'zini boshqarish, emotsional nazorat, temperament, gender farq, iroda, hissiy barqarorlik.

Аннотация: При изучении психологических особенностей самоконтроля у боксеров в данной статье рассматривались гендерные различия, было обследовано 67 боксеров мужского и женского пола. Было обнаружено, что мужчины имеют более высокий уровень планирования, программирования и общего контроля, чем женщины.

Ключевые слова: Самоконтроль, эмоциональный контроль, темперамент, гендерные различия, воля, эмоциональная устойчивость.

Abstract: When studying the psychological characteristics of self-control in boxers, this article considered gender differences, 67 male and female boxers were studied. Men have been found to have higher levels of planning, programming, and general control than women.

Key words: Self-control, emotional control, temperament, gender difference, will, emotional stability.

Birinchi marta o'z-o'zini boshqarishning gender farqlari haqida ish olib borgan tadqiqotchi V.Mishel(1974) ayollarda erkaklarga nisbatan irodaviy o'z-o'zini nazorat qilish yuqoriroq ekanligini aytadi. Biroq bu natijalar kam sonli ishtirokchilardan olinganligi va o'rtatagi farq juda past ekanligi ko'rsatadi. [5]. Dukvort va Seligman(2006 yil) gipotezasiga muvofiq, o'z-o'zini nazorat qilish uchun jamlangan ball qizlarga nisbatan sezilarli jinsiy farqni ko'rsatdi. Shuni ta'kidlash kerakki, jinsiy farq uchun eng kichik ta'sir hajmi qoniqish o'lchovining kechikishida kuzatilgan shuningdek, bolalar bog'chasi bolalarida o'zini o'zi boshqarishda jinsiy farqlarni o'rganib chiqdi[2]. Bunday holda, o'z-o'zini tartibga solish ish xotirasini, diqqatni nazorat qilishni, almashtirishni va hissiy nazoratni o'z ichiga olgan xatti-harakatlarni tartibga solish sifatida belgilandi[4]. O'z-

o'zini tartibga solish to'g'ridan-to'g'ri bosh-oyoq-tizzalar-elka vazifasini qo'llash orqali ham, bilvosita bolalarning xatti-harakatlarini baholash shkalasi (CBSR) yordamida o'lchandi. Natijalar qizlarning o'z-o'zini tartibga solishning ikkala ko'rsatkichi bo'yicha o'g'il bolalardan ustun ekanligini tasdiqladi [4]. Yaqinda shuningdek, nemis 5-sinf o'quvchilari namunasida xulq-atvorni o'z-o'zini tartibga solishda qizlarga foyda keltiradigan sezilarli jinsiy farq haqida xabar berdi. Bunday holda, xatti-harakatlarning o'zini o'zi boshqarishi o'zini o'zi boshqarish shkalasi (SCS-KD) yordamida o'lchandi[7]. Umuman olganda, bu natijalar erta rivojlanish davrida qizlar o'z-o'zini tartibga solish choralari bo'yicha o'g'il bolalardan ustun ekanligini tasdiqlaydi.

So'nggi yillarda ruhiy barqarorlik gipotezasi tadqiqotchilarning e'tiborini tortdi, ammo bu gipotezaning jinsga bog'liq tabiati

to'liq ko'rib chiqilmagan. Gottfredson va Xirchining (1990) o'z-o'zini boshqarish va ruhiy barqarorligi haqidagi argumentlari jinslar bo'ylab umumlashtirilishi uchun bir nechta taxminlarni hisobga olish kerak, bular quyidagilar:

1- o'z-o'zini boshqarishdagi gender farqlari vaqt o'tishi bilan barqaror bo'lishi kerak;

2- erkaklar va ayollar o'z-o'zini boshqarishning o'xshash rivojlanish yo'llariga ega bo'lishi kerak;

3- o'z-o'zini boshqarish barqarorligining gipotezalari ikkala jinsda ham bir xil ishlashi kerak[3].

Tadqiqotchilar faqat birinchi taxmini o'rganib chiqdilar va ayollar 13 yillik davr (Turner va Piquero, 2002) yoki 5 yil davomida (Winfrey va boshq., 2006) erkaklarnikiga qaraganda ancha yuqori o'z-o'zini boshqarish qobiliyatiga ega ekanligini aniqladilar. Ushbu topilmalar har bir jinsdagi shaxslar bir xil bo'lib, o'zini-o'zi boshqarishning bir xil rivojlanish yo'llariga ergashadi degan taxminga asoslanadi. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, populyatsiya ichida bir nechta traektoriyalar mavjud bo'lishi mumkin, bu o'z-o'zidan turli xil traektoriyalarga ega bo'lgan bir nechta kichik guruhlarini anglatadi. Agar har bir jinsda bir nechta traektoriya mavjud bo'lsa, oddiy o'rtacha taqqoslashlar o'z-o'zini boshqarish rivojlanishidagi bu o'zgarishni yashiradi. Bundan tashqari, oldingi tadqiqotlar ijtimoiy omillarning o'z-o'zini nazorat qilish barqarorligiga ta'sirida gender o'xshashliklarini / farqlarini o'rgana olmadi[6].

Biz esa tadqiqotimizda bokschilarda o'z-o'zini boshqarishning gender farqlarini o'rgandik. Bunda O'zbekiston Boks federatsiyasi Yoshlar terma jamoasining 67 nafar bokschilari ishtirok etishdi (39 tasi qizlar, 28 tasi yigitlar). A.V.Zverkova E.I. Eidman ixtiyoriy o'z-o'zini boshqarish metodikasi orqali o'z-o'zini boshqarishning

umumiy darajasi, qat'iylik va hissiy nazorat shkalalari bo'yicha solishtirdik. Hamda V.I. Morosanovning Xulq-atvorni boshqarish uslubini aniqlovchi metodikasidan foydalandik. Bu metodika orqali rejalashtirish, modellashtirish, dasturlash, natijalarni baholash, moslashuvchilik, mustaqillik, umumiy o'z-o'zini boshqarish shkalalari orqali gender farqlarni statistikaning student mezoni bo'yicha o'rgandik (1-jadval).

Statistiksolishtirishgako'ra A.V.Zverkova E.I. Eidman ixtiyoriy o'z-o'zini boshqarish metodikasi orqali o'z-o'zini boshqarishning umumiy darajasi, qat'iylik va hissiy nazorat shkalalari o'rtasida ahamiyatli gender farqlar topilmadi. Ammo, V.I. Morosanovning Xulq-atvorni boshqarish uslubini aniqlovchi metodikasi shkalalarida ahamiyatli farqlar topildi. Rejalashtirish shkalasi bo'yicha yigitlarda qizlarga qaraganda yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi $r=1,96(p\leq 0,05)$. Yigitlar va qizlar o'rtasidagi farq dasturlash shkalasida ham aniqlandi. Bunda yigitlarda biroz yuqori, student-t mezoni bo'yicha farqlar $r=2,66(p\leq 0,01)$. Yana bir shkala umumiy o'z-o'zini boshqarish bo'yicha ham farqlar aniqlangan bo'lib, unda ham yigitlar natijalari yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi, o'rtadagi farq esa $r=1,67(p\leq 0,10)$ tashkil etdi.

Nazariy ma'lumotlarga e'tibor bersak o'z-o'zini boshqarish umumiy darajasi ayollarda yuqori ekanligi ko'plab tadqiqotlarda keltirilgan. Kam sonli tadqiqotlarda hamda bizning tadqiqotimizda erkaklarda yuqoriroq natijalar qayt etildi. Bunga ayollarning o'zgaruvchan emotsional impulsivligi hissiy va irodaviy o'z-o'zini boshqarishga teskari ta'sir qilishi sabab bo'lishi mumkin.

Xulosa. Ayollar erkaklarnikiga qaraganda doimo o'zini o'zi boshqarishi va kamroq impulsiv bo'lishi mumkin emas. Boshqacha qilib aytganda, o'z-o'zini nazorat qilishdagi jinsiy farqlar xarakterga o'xshash doimiy dimorfizmlar emas, aksincha, bu jinsiy farqlar ayolning hayz davrining o'zgaruvchan

БОЖХОНА СОҲАСИГА ОИД ТЕРМИНЛАР ТИПОЛОГИЯСИ

ИСАКУЛОВА Н.Ж.

ЎзДЖТУ профессори, педагогика фанлари доктори

Аннотация. Мазкур мақолада божхона соҳасига оид терминлар типологияси таҳлил этилган. Инглиз тилида божхона соҳасига оид терминологик бирликларининг ясалиш жараёни ёритилган.

Калит сўзлар: божхона, термин, морфологик усул, синтактик усул, семантик усул, сўз ўзлаштириш усули.

Аннотация. В данной статье анализируется типология терминов таможенного дела. Объяснен процесс создания терминологических единиц, связанных с таможенной сферой, на английском языке.

Ключевые слова: таможня, термин, морфологический метод, синтаксический метод, семантический метод, метод усвоения слов.

Abstract. This article analyzes the typology of customs related terms. The process of creating terminological units related to the customs field in English is explained.

Key words: customs, term, morphological method, syntactic method, semantic method, word acquisition method

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг Божхона институтида “Божхона иши” ва “Юриспруденция” (иктисодий хавфсизликни ҳуқуқий таъминлаш) бакалавриат таълим йўналишларида қуйидагича терминлар типологияси аниқланди:

божхонада ахборот технологиялари асослари;

жисмоний ва жанговар тайёргарлик;

ҳарбий тайёргарлик;

жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар;

молия;

бугалтерия ҳисоби ва аудит;

божхона менежменти;

товаршунослик;

божхона назорат техник воситалари;

божхона статистикаси ва тизимли таҳлил;

давлат ва ҳуқуқ назарияси;

халқаро божхона ҳуқуқи;

божхона органларининг ҳуқуқни

муҳофаза қилиш фаолияти;

ТИФни тартибга солиш асослари;

божхона назорати;

хавфни бошқариш тизими;

божхона ишида экспертиза;

божхона соҳасига оид маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва жиноят ишлари бўйича иш юритиш;

божхона қиймати;

божхона тўловлари;

давлат ва ҳуқуқ назарияси;

фуқаролик ҳуқуқи;

жиноят ҳуқуқи [1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10].

Бинобарин, инглиз тилида янги сўзлар ясалишида ҳам морфологик усулнинг маҳсулдор экани кузатилади. Инглиз тилида СБ терминологик бирликларининг ясалиш жараёни бошқа лексемалар каби тўртта асосий лингвистик усулга таянади:

1) морфологик усул;

2) синтактик усул;

3) семантик усул;

4) сўз ўзлаштириш усули.

Инглиз тилда СБ терминларининг тузилиши жиҳатидан қуйидаги турларга ажратилади:

- 1) якка компонентли терминлар;
- 2) қўшма сўз шаклидаги терминлар;
- 3) сўз бирикмали терминлар;
- 4) кўп компонентдан таркиб топган терминлар;
- 5) эргашган компонентли, кўп лексемадан таркиб топган (изофали) терминлар;
- 6) аббревиатура шаклидаги терминлар [5].

Морфологик усулда ясалган божхона соҳасига оид терминларда якка компонентли терминлар бўлиб, сўз таркиби (ўзак ва грамматик қўшимчалар)ни таҳлил қилиш имконини беради. Масалан, customs терминида custom – ўзак ҳисобланиб, s – эса кўплик қўшимчаси.

Синтактик усулда қўшма сўз шаклидаги терминлар, сўз бирикмали терминлар, кўп компонентдан таркиб топган тер-

минлар ҳамда эргашган компонентли, кўп лексемадан таркиб топган (изофали) терминлар ясалади. Масалан эргашган компонентли терминларга қуйидагиларни мисол қилиш мумкин:

broker's expenses – брокер харажатлари

additional expenses – тўлдирувчи харажатлар.

overhead expenses – наклад харажатлари.

transportation expenses – транспорт харажатлари.

Синтактик усулда қўшма сўз шаклидаги терминлар, сўз бирикмали терминлар, кўп компонентдан таркиб топган терминларда от+от, феъл+от, сифат+от, феъл+от+от, от-сифат-от, сифат-от-от сўз туркумланини кузатиш мумкин. Божхона асослари бўйича божхона соҳасига оид терминлар қуйидагилардан иборат (1-жадвалга қаранг):

1-жадвал.

Божхона асослари бўйича божхона соҳасига оид терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
N+N	товарлар номенклатураси – nomenclature of goods, портал мониторлар - portal monitors, металлдетектор - metal detector, божхона органлари - customs authority, божхона ҳудуди - customs territory, божхона чегараси - customs border, божхона назорати - customs control, божхона режими - customs regime, божхона мақсадлари - customs aim, божхона тартиб-таомили - customs procedures, божхона тўловлари - customs payment, валюта назорати - currency control, транспорт воситаси - means of transport, юк операциялари - freight operations
V+N	кўрик ойналари - inspection windows, кўрик шурплари - inspection chips, кўрик эндоскопи - inspection endoscope, божхона иши - customs matter, божхона расмийлаштируви - customs clearance, транспорт воситаси , товарни чиқариб юбориш - release of goods
Adj+N	статистик номенклатура - statistical nomenclature, божхона экспертизаси - божхона экспертизаси, радиацивий пейжер - radiation pager, божхона операцияси - customs operations, божхона брокери - customs broker, ваколатли шахс - authorized person, юримдик шахс - legal entity, жисмоний шахс - natural entity, товар туркуми - category of goods
V+N+N	кўрик рентген қурилмалари - x-ray examination
N+Adj+N	товарнинг ўзгармас ҳолати - unchanged means of transport, товарларнинг эркин муомаласи - free circulation of goods,
Adj+N+N	иқтисодий сиёсат чоралари - measure of economic policy, енигиб бўлмас куч таъсири - invincible power effect

Божхона қиймати бўйича божхона соҳасига оид терминлар қуйидагилардан иборат (2-жадвалга қаранг):

2-жадвал.

Божхона қиймати бўйича божхона соҳасига оид терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
N+N	бож тарифи - customs tariff, валюта назорати - customs control
Adj+N	божхона божи - customs duty, божхона қиймати - customs value
V+N+N	Божхона чегарасидан олиб ўтиш - crossing customs border
Adv+N	Чиқишга рухсат бериш - give permission to exit
Adj+V+V	Шартли чиқариб юбориш - conditional expulsion

Божхона таърифлари ва тўловлари бўйича божхона соҳасига оид терминлар қуйидагилардан иборат (3-жадвалга қаранг):

3-жадвал.

Божхона таърифлари ва тўловлари бўйича божхона соҳасига оид терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
N+N	бож тарифи - customs tariff, божхона божи - customs duty
Adj+N	иқтисодий интеграция - economic integration, хос ставка - inherent rate, аралаш ставка - mixed rate, альтернатив ставка - alternative rate, комбинацион ставка - combined rate, акциз солиғи - excise tax, қўшилган қиймат - value added, божхона йиғими - customs fee, божхона қиймати - customs value, эгри солиқ - indirect tax, тўғри солиқ - direct tax, демпинг нархлар - dumping prices
N+Adj+N	бошқа мажбурий тўловлар - other obligatory payments
Adj+N+N	эркин савдо сиёсати - free trade policy, импорт божи - import customs duty, экспорт божи - export customs duty, мавсумий божлар - seasonal customs duty, антидемпинг божи - anti dumping customs duty, компенсация божи - compensation customs duty

Бухгалтерия ҳисоби бўйича божхона соҳасига оид терминлар қуйидагилардан иборат (4-жадвалга қаранг):

4-жадвал.

Бухгалтерия ҳисоби бўйича божхона соҳасига оид терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
N+N	бухгалтерия баланси - balance sheet, саноат намуналари - industrial samples, хазина мажбурийатлари - treasury bills, депозит сертификатлари - certificates of deposit, устав капитали - authorized capital
Adj+N	оператив ҳисоб - operating account, сатистик ҳисоб - statistical accounting, айланма (жорий) активлар - current assets, жорий баланслар - present balance, брутто-баланс - rough balance, нетто-баланс - balanced trade, бош бухгалтер - chief accountant, ташкилий харажатлар - organizational expenses, дастлабки қиймат - initial value, реал

	инвестициялар - real investment, молиявий инвестициялар - financial investment, интеллектуал инвестициялар - intellectual investment, эҳтиёт қисмлар - spare parts, қурилиш материаллари - construction materials, инвентар ва хўжалик анжомлари - inventory and household appliances, бошқа материаллар - other goods, жўнатиш мол (товар)лар - goods (goods) shipped, бош корхона - main enterprise, камчилик фоизи - deficit percentage
Adj+N+N	ҳисоб варақлар тизими - system of accounts, икки ёқлама ёзув - double entry
Adj+Adj+N	узоқ муддатли активлар - long-term assets,
V+N	сотиш қиймати - cost of sale, тугатилиш қиймати - liquidation cost, қолдиқ қиймати - residual value
Adv+V+N	ўрнини қоплаш қиймати - cost of compensation, омбордаги маҳсулот - products in warehouse

5-жадвал.

Давлат ва ҳуқуқ назарияси бўйича божхона соҳасига оид терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
Adj+N	маъмурий ҳуқуқ - administrative law, молия ҳуқуқи - finance (financial) law, ер ҳуқуқи - land law, қишлоқ хўжалик ҳуқуқи - agricultural law, меҳнат ҳуқуқи - labor law, фуқаролик ҳуқуқи - civil law, оила ҳуқуқи - family law, жиноят ҳуқуқи - criminal law ҳалқаро ҳуқуқ - international law
Adj+Adj+N	фуқаролик процессуал ҳуқуқи - law of civil procedure

Менежмент асослари бўйича божхона соҳасига оид терминлар қуйидагилардан иборат (6-жадвалга қаранг):

6-жадвал.

Менежмент асослари бўйича божхона соҳасига оид терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
N+N	аккредитив - letter of credit, акциз - excise duty, бозор мувозанати - market equilibrium, бозор иқтисоди - market economy, бошқарув бўлими - management department, ташкилот вазифаси - duties of the organization, назорат вазифаси - control function, вексель бўйича қафиллик - bill of exchange
Adj+N	бошқарув вазифалари - management functions, мувофиқлаштирувчи вазифалари - duties of the coordinator, режалаштириш вазифалари - planning tasks бошқарув жараёни - management process, бошқарилиш меъёри - management standard, бошқарув савияси - management level, бошқарув тизими - control system
Adj+Adj+N	бошқарув классик мактаби - classical school of management

Ташқи иқтисодий фаолият давлат томонидан тартибга солиш бўйича божхона соҳасига оид терминлар қуйидагилардан иборат (7-жадвалга қаранг):

7-жадвал.

Ташқи иқтисодий фаолият давлат томонидан тартибга солиш бўйича божхона соҳасига оид терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
N+N	божхона сиёсати - customs policy, божхонага оид юк - customs cargo, европа ҳамжамияти - european community, жаҳон баҳоси - world prices, пул эмиссияси - monetary issue
Adj+N	квота белгиланадиган товарлар - allocation goods, фьючерс битим - futures agreement
Adj+Adj+N	божхона юк декларацияси - customs cargo declaration (ccd), демпингга қарши бож - antidumping duty, ташқи савдо юклари - foreign trade cargoes, халқаро валюта фонди - international currency fund, қўшимча қиймат солиғи - tax of additional value

Товаршунослик бўйича божхона соҳасига оид терминлар куйидагилардан иборат (8-жадвалга қаранг):

8-жадвал.

Товаршунослик бўйича божхона соҳасига оид терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
N+N	саноат ассортименти - industrial assortment, савдо ассортименти - trade assortment, савдо маркировкаси - trade mark, транспорт маркировкаси - transport mark, товар қадоғи - packing of goods
Adj+N	яширин товарлар - hidden goods, контрафакт товарлар - counterfeit goods, қатъий нархлар - fixed prices, ҳаракатдаги нархлар - current prices, сирпанувчи нархлар - slippery prices, келгусида қайд қилинувчи нархлар - upcoming prices, товаршунослик экспертизаси - commodity expertise, санитар-гигиеник экспертизаси - sanitary examination, ветеринар экспертизаси - veterinary examination, экологик экспертиза - environmental assessment, уруғли мевалар - seedy fruit, данакли мевалар - stone fruits, ёнғок мевалар - walnut fruit, субтропик мевалар - subtropical fruit, тропик мевалар - tropical fruits
Adj+N+N	товар гуруҳлари ассортименти - assortment of product groups, савдо корхонаси ассортименти - trading assortment of the enterprise, товар ассортиментининг хоссаси - product range characteristics
Adj+Adj+N	оддий ассортиментли товарлар - simple range of products, мураккаб ассортиментли товарлар - comprehensive range of products

Тўрт ва ундан ортиқ компонентли терминлар: ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи - right to use land and natural resources, узоқ муддатли молиявий инвестициялар - long term financial investment, қисқа муддатли молиявий инвестициялар - short term financial investment, сотиб олинadиган ярим тайёр маҳсулотлар ва бут-

ловчи қисмлар - purchased semi-finished products and components, бошқа томонга қайта ишлашга берилган материаллар - processing materials to the other side, маъсул саклашга қабул қилинган мол (товар)лар - goods (goods) accepted for storage, жиноят ижроия ҳуқуқи - criminal executive jurisdiction law, ташқи иқтисодий фаоли-

ятни тартибга солишнинг нотариф усуллари ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солишнинг нотариф усуллари - non tariff methods of regulation of foreign trade activities.

Солиқ ҳуқуқи – бу солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни белгилаш, жорий этиш, ҳисоблаб чиқариш, тўлаш ҳамда

солиқ мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар йиғиндисидан иборатдир [1; 36-б.]. Юридик божхона бўйича божхонага оид терминлар қуйидагилардан иборат (9-жадвалга қаранг):

9-жадвал.

Юридик божхона бўйича божхонага оид терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
N+N	солиқ солинадиган база – <i>taxation base</i> , савдо фаолияти – <i>sales activities</i> , солиқ агентлари – <i>tax agents</i> , солиқ тўловчининг вакиллари – <i>taxpayer representatives</i> , солиқ ҳисоботи – <i>tax report</i> , товар обороти – <i>good exchange</i> , тўлов манбаи – <i>payment source</i> , асосий иш жойи – <i>main work</i> , божхона органлари – <i>customs authorities</i> , бюджетдан ажратиладиган субсидия – <i>budget subsi</i> , кредит ташкилотлари – <i>credit organizations</i> , курс бўйича фарқ – <i>rate difference</i> , солиқ сири – <i>secrets of tak</i> ,
N+V	ишларни (хизматларни) экспорт қилиш – <i>service exporting</i>
V+N	солиқ бўйича имтиёзлар – <i>taking grants</i> , солиқ солиш объекти – <i>taking object</i> , солиқ текшируви – <i>tak audits</i> , товарларни экспорт қилиш – <i>exporting goods</i> , ижара (лизинг) тўлови – <i>lizing fees</i> , ижарага берувчининг (лизинг берувчининг) фойзли даромади – <i>profit of renter</i> ,
N+N+N	солиқ тўловчининг идентификация рақами – <i>taxpayers identification code</i> , солиқ ҳуқуқий муносабатлари – <i>tax legal relations</i> , давлат солиқ хизмати органлари – <i>state tax authorities</i> , солиқ муносабатларининг субъектлари – <i>subjects of tax relations</i> ,
Adj+N	соф фойда – <i>pure profit</i> , умидсиз қарз – <i>nopelless debt</i> , фавқулодда ҳолатлар – <i>emergency sernces</i> , эгри солиқлар – <i>indirect tax</i> , юридик шахс – <i>legal person</i> , камерал назорат – <i>comerol control</i> , молия органлари – <i>financl authorities</i> , молиявий ижара – <i>financial lizing</i> , нотижорат ташкилотлари – <i>nonprofit organisations</i> , оператив ижара – <i>operative renting</i> , солиқ ҳуқуқи – <i>tax law</i> , солиқ даври – <i>tax peried</i> , солиқ қарзи – <i>tax debt</i> , солиққа оид ҳуқуқбузарлик – <i>tax offence</i> , солиқ мажбурияти – <i>tax abligation</i> , соф тушум – <i>pure income</i> ,
N+Adj+N	солиқ ҳуқуқи услуги – <i>the method of tax law</i> , солиқ ҳуқуқий нормалари – <i>tax legal norms</i> , солиқ ҳуқуқи предмети – <i>the object of tax law</i> , солиқ ҳуқуқи субъектлари – <i>the subjects of tax law</i> , солиқ ҳуқуқи тизими – <i>the system of tax law</i>
V+N+N	қайта солиқ солишнинг соддалаштирилган тартиби – <i>simplified erder of commitment</i> , ҳужжат билан тасдиқланган харажатлар – <i>expenses comfirmed by documents</i> , ишлашга берилган хом ашё ва материаллар – <i>recycled raw materials</i> , реализация қилганликни тасдиқловчи ҳужжатлар – <i>confirmation documents of realization</i>

Кўп компонентли терминлар: солиқ ва бошқа мажбурий тўловни ҳисоблаб чиқариш тартиби – the procedure for calculation of taxes and other obligatory payments, Ўзбекистон Республикаси солиқ тўловчиларининг ягона реэстри – single register of taxpayers of the Republic of Uzbekistan, Ўзбекистон Республикасининг резиденти – the resident of the Republic of Uzbekistan, товарларни (ишларни, хизмат-

ларни) реализация қилишдан олинган тушум – income from the realization of goods activities services, норезидентнинг Ўзбекистон Республикасидаги доимий муассасаси – permanent organization of non-residents of Uzbekistan Republic,

Аббревиатура шаклидаги божхона соҳасига оид терминларга қуйидагиларни мисол келтирамиз (10-жадвалга қаранг):

10-жадвал.

Аббревиатура шаклидаги божхона соҳасига оид терминлар

№	Группалар	Аббревиатура	Аббревиатура мазмуни
1.	Группа Е – Жўнатиш жойи (Departure)	EXW	Ex Works (жой кўрсатилган): маҳсулот сотувчининг омборидан фойдаланиш мумкин
2.	Группа F – Асосий ташиш учун тўланмайди (Main Carriage Unpaid)	FCA	Free Carrier (жой кўрсатилган): маҳсулот буюртмачининг ташувчисига етказиб берилади
		FAS	Free Alongside Ship (юклаш порти кўрсатилган): маҳсулот буюртмачи кемасига етказиб берилади
		FOB	Free On Board (юклаш порти кўрсатилган): маҳсулот буюртмачи кемасига юкланади
3.	Группа C – Асосий ташиш учун тўланган (Main Carriage Paid)	CFR	Cost and Freight (порт талаби кўрсатилган): маҳсулот мижознинг портига (туширмасдан) етказилади
		CIF	Cost, Insurance and Freight (порт талаби кўрсатилган): маҳсулот суғурта ва мижознинг портига етказиб берилади (тушириш ҳолда)
		CPT	Carriage Paid To (порт талаби кўрсатилган): маҳсулот мижознинг ташувчисига белгиланган портда етказиб берилади
		CIP	Carriage and Insurance Paid to (порт талаби кўрсатилган): товарлар суғурта қилиниб, белгиланган манзилда мижознинг ташувчисига етказилади
4.	Группа D – Етказиб бериш (Arrival)	DAF	Delivered At Frontier (жой кўрсатилган) – маҳсулот божхона расмийлаштирувисиз чегарага етказилади
		DES	Delivered Ex Ship (порт кўрсатилган) – товарлар божхона расмийлаштирувисиз кема орқали етказиб берилади
		DEQ	Delivered Ex Quay (порт кўрсатилган) – товарлар кема орқали етказиб берилади ва божхона расмийлаштирувисиз туширилади
		DDU	Delivered Duty Unpaid (жой талаби кўрсатилган) – маҳсулот буюртмачига етказиб берилади, буюртмачи бўйича божларни тўлаш
		DDP	Delivered Duty Paid (жой талаби кўрсатилган) – маҳсулот мижозга етказилади, божхона ва хатарлардан тозаланади

CCD – customs cargo declaration.
 CVD – customs value declaration
 Unified automated information system of
 the State Customs Committee
 GATT – General Agreement on Tariffs

and Trade [8].

Тадбиркорлик ҳуқуқий муносабатлар бўйича божхона соҳасига оид терминлар қуйидагилардан иборат (11-жадвалга қаранг):

11-жадвал.

Тадбиркорлик ҳуқуқий муносабатлар бўйича божхона соҳасига терминлар

Компонентлар	Божхона соҳасига оид терминлар
N+N	форс-мажор – <i>fors-major</i> , хўжалик ширкатлари ва жамиятлари – <i>farming companies</i> , шартнома шартлари – <i>the criteria of agreement</i> , яқка тартибдаги тадбиркорлик – <i>individual trading</i> , акциядорлик жамияти – <i>joint stock company</i> , банк маржаси – <i>margin of the bank</i> , бартер шартномаси – <i>barter agreement</i> , кредит ахбороти – <i>credit information</i> , кредит линияси (револьвер) – <i>credit league</i> , кредит сиёсати – <i>credit policy</i> , суд бошқарувчиси – <i>court ruler</i> , суд санацияси – <i>judicial rehabilitation</i> , тадбиркорлик шартномасининг предмети – <i>subject of entrepreneurship</i> , тадбиркорлик шартномасининг тарафлари – <i>the side of entrepreneurship</i> ,
Adj+N	тижорат банклари – <i>commercial banks</i> , микрокредит ташкилот – <i>microcredit organization</i> , оилавий корхона – <i>family business</i> , тадбиркорлик (бизнес) ҳуқуқи – <i>the law of entrepreneurship</i> , тадбиркорлик (бизнес) ҳуқуқи субъектлари – <i>business law</i> , тадбиркорлик фаолияти – <i>the activity of entrepreneurship</i> , тадбиркорлик шартномаси – <i>the kontrakt of entrepreneurship</i> , ташқи бошқарув – <i>external management</i> , тижоратчи бўлмаган ташкилот – <i>non-profit organization</i> , тижоратчи ташкилот – <i>badget organization</i> , хусусий корхона – <i>private company</i> , вақтинча олиб кириш (олиб чиқиш) – <i>temporary importation</i> , вақтинча сақлаш – <i>save time</i> , жамоат бирлашмаси – <i>public association</i> , ишлаб чиқариш кооперативи – <i>production cooperative</i> , келишув битими – <i>amicable agreement</i> ,
V+N	туғатишга доир иш юритиш – <i>equidation proceedings</i> , қайта молиялаш ставкаси – <i>refinancing rate</i> , судгача санация қилиш – <i>pre-trial rehabilitation</i> ,
N+N+N	божхона омбори – <i>customs ware house</i>
Adj+N+N	халқаро савдо палатаси – <i>international chamber of commerce</i>
V+Adj+N	божхона ҳудудидан қайта ишлаш – <i>reworking on custom house</i> , бож олинмайдиган савдо дўкони – <i>duty free shop</i> ,
Adj+Adj+N	масъулияти чекланган жамият – <i>limited liability company</i> , қўшимча масъулиятли жамият – <i>a fully fledged community</i> ,
N+Adj+N	банкротлик (иктисодий ночорлик) – <i>bankruptcy economic insecurity</i>

Кўп компонентли терминлар: ташқи иқтисодий фаолиятининг товар номенклатураси – *goods nomenclature of foreign trade*, божхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш – *reworking outside of custom house area*, эркин божхона зонаси ва эркин омбор – *free custom zone and empty storehouse*, реал вақтда ишлайдиган ташқи савдо операцияларининг ягона электрон

ахборот тизими – *Valid system of foreign trade operations*.

Хулоса қилиб айтганда, божхона соҳасига оид терминлар божхона иши, божхона назорати божхона менежменти, товаршунослик, халқаро божхона ҳуқуқи, божхона юриспруденция, божхона статистикаси бўйича ўзига хос хусусиятлари ўрганилди. Инглиз тилида божхонага оид

YOSHLAR TA'LIM-TARBIYASI MAHMUDXO'JA BEHBUDIY NIGOHIDA

MIZROYEVA NIGORA SHAVKATJONOVNA

O'zbekiston- Finlandiy pedagogika instituti Pedagogika kafedrası assistenti

HAKIMOVA MARJONA ISKANDARZODA

O'zbekiston- Finlandiy pedagogika instituti talabasi

Annatsiya: Ushbu maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning yoshlar masalasidagi dolzarb mavzulari, jumladan yoshlarning ilm olishlari, kasb-hunar o'rganishlari, xorijiy tillarni o'zlashtirishlari, yoshlar bilimsizligi kelajakning bilimsizligi demakdur, ilm-bilim barcha qulflarning kaliti, ota-onalarning farzandlari kelajagi uchun qayg'urish lozimligi kabi mavzular yuzasidan bildirilgan fikrlari, qarashi, munosabati haqida qisqacha ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'slar: yoshlar, ta'lim, tarbiya, kasb-hunar, xorijiy tillar, porloq kelajak, teatr, dramaturgiya, ma'naviyat, madaniyat, milliy tarbiya, Vatan.

Аннотация: В этой статье рассмотрены актуальные темы, которые были подняты Махмудходжой Бехбуди. А именно об образовании и воспитании молодежи, об овладении профессией молодежи, о последствиях невежества молодежи, о том, что ключом всех проблем является просвещение и об интересах родителей в образовании молодежи

Ключевые слова: молодежь, образование, воспитание, профессия, иностранные языки, светлое будущее, театр, драматургия, духовность, культура, национальное образование, Родина.

Ta'rixga nazar solib qarasak, har qanday mashaqatli davru zamonda ham yoshlar ta'lim-tarbiyasi olimu fozillarning e'tiboridan chettda qolmagan. Zero olimlar millat va mamlakatning kelajak poydevori yosh avlod qo'lida ekanligini hanuz yaxshi anglab bu yo'lda o'zlarining bilimlari va mehnatlarini ayamaganlar. Mana shunday jonkuyar buyuklarimizdan biri Turkiston jadidchilik harakatining yo'l boshchisi, yoshlarning fidoiy muallimi hisoblanmish Mahmudxo'ja Behbudiydir. To'g'ri Behbudiy faqat yosh avlodni bilimli qilish yo'lida harakatlarini olib bormagan, balki uning maqsadi butun millatni, jumla Turkiston xalqini "g'aflat uyqu"sidan ilm va bilim ila uyg'otmoq edi, ammo baribir yoshlar masalasiga alohida e'tibor bergan. Yoshlarning qanday kamol topishida esa albatta ota-onalarning roli katta edi. Behbudiy nazarida tarbiyali, saviyali bilimli, dunyo qarashi keng farzandni tarbiyalash uchun avallo ota-onaning o'zi ham mana shu ta'riflarga loiq bo'lmog'i lozim deb hisoblangan. Boisi

farzandlarning kelajakda qanday bo'lib voyaga yetishlari aksariyat holatda ota-onaning qanday tarbiyalab hayotga yo'naltirganiga bog'liq. Mahmudxo'ja Behbudiyning xalqiga ko'p bora murojaat qilib ma'rifat yo'lini tanlang, ma'rifat yorug'likka eltuvchidir mazmunidagi aytgan fikrlari yoshu qariga birdek zarur edi. Yoshlar ta'lim-tarbiya tizimini tupdan isloh qilish maqsadida Behbudiy yangi usul maktablarining ochish yo'li ila ko'p zahmat chekdi va oxir-oqibat maqsadiga erishdi. Ba'zi tadqiqotlarning keltirishicha Mahmudxo'janing yangi jadid maktablarini ochishdagi rejasi uning Ismoil Gaspirali bilan tanishuvidan so'ng yanada mustahkamlanganligini ta'kidlaydi. XIX asrning 80-yillarida Sharqda Ismoil Gasprali nomi bilan mashhur bo'lgan Rossiya jadidchilik harakatining asoschisi Ismoil Gaspirinskiy ilk bor yangi usul maktablarini ochish g'oyasi bilan chiqdi. Qrimning Bog'chasaroy shahridan bo'lgan I. Gaspirinskiy o'sha yillarda faylasuf, pedagog va tarjimon sifatida mashhur edi. Taxmin qilish mumkinki, yosh Mahmudxo'ja

dunyoqarashining shakllanishida Rossiya jadidchilik harakatining asoschisi Ismoilbek Gaspralining xizmati katta bo'lgan [Mahmudxo'ja behbudiy tanlangan asarlar 7 b]. Behbudiy Gaspralini ustoz qolaversa eng yaqin do'stlaridan bilardi. Bu ikkala shaxsiyatlar ta'lim sohasini rivojlantirishda birgalikda kurashgan, o'z g'oyalari va maqsadlari bilan har doim o'rtoqlashgan, ko'plab yoshlarni bilim bilan o'rtoqlashishiga sabab bo'lgan yo'li va maqsadi bir pedagoglar edi. Ta'lim sohasi musulmon dunyosini birlashtirish va modernizatsiya qilish dasturini amalga oshirish mumkin bo'lgan eng muhim soha hisoblangan. Mahmudxo'ja Behbudiy va uning maslakdoshlari tashabbusi ila ilk bor Samarqandda 1903-yil yangi (usuli jadid) maktablari ochiladi, keyinchalik esa bu kabi maktablarning soni Turkiston shaharlarida oshib boraveradi. Uning barcha zahmat va harakati yosh avlodni har tomonlama bilimli, saviyali bo'lib voyaga yetishligi, ularga kerakli bo'lgan o'sha davrdagi zamonaviy bilimlarni o'qitish muhimligi hamda boshqa mamlakatlar yoshlari bilan bemalol ilm yo'lida teng kurashsa oladigan navqiron yoshlarni kamolga yetkazish edi. Behbudiyning g'oyalari maktablar orqali milliy qadriyatlarni rivojlantirishga xizmat qilgan. Garchi yangi maktablar ochilganining ilk davrlarida aholining ba'zi qatlami to'g'ri tushunmasdan go'yoki diniy bilimlardan butunlay voz kechishlik bu deb, ijobiy fikrda bo'lmagan bo'lsada, keyinchalik jadidlarning maqsadini tushuna yetadilar. Aslida ham jadidlar o'qitishning yangi usullarini qo'llash orqali ta'lim jarayonini yanada samaraliroq qilish hamda musulmon maktablarida musulmon ma'naviyatiga zarar keltirmaydigan fanlarni joriy etish va shu orqali bilim samaradorligini oshirish harakatida zahmat chekardi. Yangi jadid maktablarining ketma-ket ochilishi ham shunga yarasha talab borligidan dalolat berardi. Bu maktablar islom dini qadriyatlarini yuksak saviyada saqlab,

o'quv dasturiga dunyoviy fanlarni joriy etish, shu yo'l bilan bolalarni yuksak bilimlar asosida va milliy g'oyalar ruhida tarbiyalashni boshlashni o'z oldiga vazifa qilib qo'ygan edi. Pedagoglar va jadidchilik harakati a'zolari S. Ayniy, A. Donish, M. Behbudiy, A. Shakuriy, I. Ibrat, F. Xo'jayev, A. Fitrat, M. Saidjonov, A. Qodiriy, M. Abdurashidxonov, Ajziy va boshqalar innovatsion g'oyalarni qo'llab-quvvatlash payida edilar. Mahmudxo'ja Behbudiy va uning hamfikrlari yoshlarni har tomonlama barkamollikka eltashda maktab ta'limini isloh qilishdan boshlashdi. Ushbu yangi usuldagi maktablarda zamonaviy bilimlar berish, til o'rgatish, hamda diniy bilimlarni to'g'ri targ'ibi ila o'rgatmoqlik asosiy maqsad qilib olingan edi. Behbudiyning bu kabi maqsadlarini uning maqolalarida, yozilgan fikrlaridan ham anglash mumkin: "... Zamona ilmi va fanidan bebehra millat boshqa millatlarga poymol bo'lur" ["Samarqand" gazetasi 1913-yil 12-iyul]. "Millatlar taraqqiyiga bir necha sabablar bo'lib, tub sababi ulamo ila agniyoning hamiyat va g'ayratlaridur" ["Samarqand" gazetasi 1913-yil 30-iyul] "... Barchamizga oftob kabi ravshan va ayondurki, makotib-taraqqiyning boshlang'ichi, madaniyat va saodatning darvozasi dur. Har millat eng avval, makotibi ibtidoiyisini zamoncha isloh etib ko'payturmaguncha taraqqiy yo'lig'a kirub madaniyatdan foydalanmas. Madaniyati hozirdan mahrum qolub, sanoe' va maorif salohi ila qurollanmagn millat esa, dunyoda rohat va saodat yuzini ko'rolmas. "Muborizai hayot" maydonida mutlaqo mag'lub bo'lur, oyoqlar ostida ezilur, diniy, iqtisodiy ishlarda o'zlarining asiri bo'lur..." ["Oyna" jurnali, 1914-yil, 41-son, 970-972 betlar] Shunday qilib, Samarqand, Buxoro, Toshkent, Xujand, Farg'ona kabi qator shaharlarda bir qancha zamonaviy uslubdagi maktablar ochildi, islom dini qadriyatlari bilan bir qatorda boshqa dunyoviy bilimlardan ham darslar yo'lga qo'yildi. Shu o'rinda tadqiqotchi

D.A. Alimovning soʻzlarini keltirish oʻrinlidir. Zamonaviylik hodisasi nima degan savolga u shunday javob berdi: “Zamonaviylik hodisasi, eng avvalo, yuksak darajada rivojlangan aql-zakovat Sharq va Yevropa madaniyatini maʼlum darajada bilishdir” [Махмудходжа Бехбудий и его исторические возрения]. Zamonaviy maktablarni zamonaviy bilimlar bilan boyitish, yangi adabiyotlar bilan taʼminlash ham juda katta masʼuliyatni tlab etgan bir davrd Mahmudxoʻja Behbudiy mana shu masʼuliyatni oʻz zimmasiga olib yangi darsliklar, ni yaratish payiga tushdi. Nihoyat birin- ketin “Risolai asbobi savod” (“Savod chiqarish”1904), “Risolai jugʻrofiyai umroniy” (“Aholi geografiyasiga kirish”1905), “Muntaxabi jugʻrogiyai umumiy” (“Qisqacha umumiy geografiya”,1906), “Kitobat ul- atfol” (“Bolalar xati” 1908), “Amaliyoti islom” (1908), “Tarixi islom” (1909) kabi kitoblarni chop etib oʻquvchilarga taqdim etdi. Bu kabi taʼlim sohasidagi islohotlardan soʻng xalq etnik madaniyatning yuksalishi, savodxonlikning kengayishi, xalqlar hayotida taʼlim va tarbiyaning yangi usuli orqali oʻrin olgan oʻzgarishlar, savodxonlar sonining koʻpayishiga, pedagogik kadrlar shakllanishiga olib keldi. Tarixda pedagogik gʻoyalarning paydo boʻlishi va shakllanishi uzoq davrni qamrab olgan boʻlib, bosqich mabosqich rivojlanib kelinmoqda. Jadidlarning gʻoyalari ostida ochilgan oʻz davrining zamonaviy uslubdagi maktablarning yetakchi gʻoyalari hozirgi zamonda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan. Jumladan yangi usuldagi jadid maktablarida til oʻrganishni asosiy masalalardan biri deb olingan boʻlsa bugungi kunda ham yoshlarimizning til bilish darajasi yoki til oʻrganishiga aholida eʼtibor berilib kerakli sharoitlar yaratib berilmoqda. Mahmudxoʻja Behbudiy oʻsha davrda bir emas toʻrtta til bilishlikni tavsiya etib, kelajakda xalqlar va mamlakatlar oʻrtasidagi aloqalarda taraqqiyot eshigini ochish va zamonaviy bilimlarni

oʻrganishda til bilishlikni juda muhim ekanligini taʼkidlagan. Boisi dunyo tillarini bilishlik dunyo bilimlaridan, jahon allomalarning asarlaridan, yangiliklaridan xabardor boʻlishlikdir deb “Zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqa millatlarga poymol bolur” [Samarqand gazetasi 1913-yil, 12-iyul], kabi fikrlarini taʼkidlaydi. Behbudiyning yoshlarga qilgan murojaatlari uning maqolalari orqali keng ommaga yetkazilar edi. Shu bilan birgalikda ota-onalarga ham eng samarali sarmoya farzandlaringizning ilm olish yoʻlidagi qilingan sarmoyadir mazmunidagi pozitsiyalarini publisistik maqolalari orqali xalqqa yetkazmoqchi boʻlard. Qilinayotgan behuda sarfu xarajotlarga, jumladan toʻyu marakalarga ketkazadigan mablagʻlar, beʼmani urfu odatlarni chiqarish oqibatida yillar davomida qora mehnat ortida misqolab jamlagan mablagʻlarini bir yoki ikki kunda havoda sovurish kabi beʼmanilikka chek qoʻyish vaqti keldi, undan koʻra farzandlarning kelajagi, bilim olishlari, kasb-hunar oʻrganishlari, qolaversa dunyo tillarini oʻrgatib, taraqqiy etgan mamlakatlarning oliy dargohlarida bilim olishlikka chorlab fazl ahlidan boʻlib, oʻz diyorining, xalqining kelajagi uchun xizmat qilishlikka nima yetsin..., mazmunidagi fikrlarini jon kuydirib, bong urub oʻz chiqishlarida, xalq bilan muloqotda, qolaversa OAV orqali, yaʼni gazeta va jurnallar vositasi ila tushuntirishga harakat qilardi. Chunonchi: “Hamvatanlarimiz mulkini sotib toʻy qilganidek siz-da, hatto, lozim boʻlganda mulkingizni sotsangizda oʻgʻlingizni zamoncha oʻqimogʻiga saʼy qilsangiz. Toʻyga isrof qilinaturgon oqchalarni oʻqimoq yoʻligʻa sarf qilsangiz [“Oyna” jurnali, 1914-yil, 21-son, 390-391-betlar]! Buni qarangki asrlar oshgan boʻlsada bu mavzular eskirmagan va Behbudiyning fikrlari ham oʻz qadru qummatini yuqotmagan. Bugungi XXI-asr texnika va texnologiya taraqqiyoti asriga ham til oʻrganish masalasi, yoshlarni kasb-hunarga oʻrgatish,

mehnat bandligini ta'minlash, zamonaviy bilimlarni samarali yo'llar ila o'rgatib, dunyo talablariga javob beradigan kadrlarni yetkazib berish ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ham jamiyatimizning illatlariga aylanib borayotgan to'yu marakalarni haddan tashqari turli begona odatlardan "boyitib" dabdabali o'tkazilishini ham oldini olishlik aholi yashash tarzida ham bir muncha ijobiy ta'sir ko'rsatsa ajab emas. Chunki hammaning yayash tarzi va sharoiti turlichadur.

Mahmudxo'ja Behbudiy o'zbek drammaturgiya sohasiga asos solgan shaxs sifatida o'zining ilk drammativiy asari "Padarkush" da ham bilimsizlikning oqibati, otionalarning farzand tarbiyasiga befarqligining ortidan keladigan ko'ngilsizliklar haqida sodda tilda xalqqa tushuntirmoqchi bo'ldi. Padarkush mavzusining o'sha davrda xalq tomonidan juda

iliq qabul qilinishi va bugungi kunda ham o'z qiymatini yuqotmaganligi ta'lim-tarbiya, bilim va kasb-hunar o'rganishlik har qanday davru zamonda dolzarb mavzu va masalalardan ekanligini isbotlaydi. Bugun hukumatimiz tomonidan yoshlar masalasi, yoshlarga e'tibor, yoshlarning oliy ta'lim bilan qamrab olishlik kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilib, imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Buning barchasi mamlakatimizning kelajagi, qolaversa xalqimizning farovon yashshi uchun qilinayotgan sa'yu harakatlardir. Yoshlar masalasi har qanday davru zamonda dolzarb masalalardan biri bo'lganligi barchamizga ma'lum. Zero mamlakat kelajagi yoshlar qo'lida. Shunday ekan har birimiz yoshlar tarbiyasiga, bilimli, saviyali va dunyo yoshlari bilan sog'lom raqobat qila olishliklari uchun mas'ulmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. - Toshkent: O'qituvchi, 2002.
2. Qosimov B. Mahmudxo'ja Behbudiy (Tanlangan asarlar). – Toshkent: Ma'naviyat, 2009.
3. Xayrullayev M. Ma'naviyat yulduzlari. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001.
4. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi O'zbekistonning yangi tarixi Markazi O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tarix instituti, 1999.
5. «Oyna» jurnali, 1914 -yil, 29-son, 550-553-betlar.
6. Пясковский А. Революция 1905-1907 годов в Ташкенте. М., 1958
7. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. - Тошкент: Маънавият, 2004.
8. Д. Алимова, Д. Рашидова. Махмудходжа Бехбудий и его исторические возрения. Т. , «Маънавият», 1998.

BAHOLASH BO‘YICHA XALQARO TADQIQOTLAR VA XORIJIY TAJRIBA.

YODGOR TURGANOV
Jizzax DPU o‘qituvchisi

Annotatsiya. В данной статье представлена информация о проводимой в нашей стране работе по реформированию системы образования, о международных исследованиях и богатом опыте ведущих стран в области образования.

Ключевые слова. Образование, оценка, компетентность, оценочная компетентность, образовательная парадигма, диапазон, качество, стандарт.

Annotation. This article provides information about the ongoing work in our country to reform the education system, international research and the rich experience of leading countries in the field of education.

Keywords. Education, assessment, competence, evaluative competence, educational paradigm, range, quality, standard.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi «Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» gi PQ 4623-son Qarorida «mamlakatimizda pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg‘or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, oliy pedagogik ta’limga raqamli texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikasiya va ta’lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta’minlash pirovardida pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish, yuksak madaniyatli, amaliy kasbiy ko‘nikmalarga ega, tarbiya, o‘qitish metodlari va baholash mezonlarini puxta egallagan zamonaviy pedagog kadrlarni tayyorlash»¹ kabi ta’lim sohasini rivojlantirishning ustuvor

yo‘nalishlari belgilab berildi.

Ushbu ustuvor yo‘nalishlardan kelib chiqib, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ta’lim sifatini, o‘quvchilarning o‘quv yutuqlari, bilim, ko‘nikma va malakalari, kompetensiyalarini baholash borasida ilg‘or xorijiy tajribalar va xalqaro tendensiyalar bilan yaqindan tanishtirish, ularning baholash kompetensiyalarini takomillashtirish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Umumiy o‘rta ta’lim, jumladan, boshlang‘ich ta’lim sifatini baholash orqali yoshlarga sifatli ta’lim xizmatlarini taqdim etish, ularda asosiy kompetensiyalarni shakllantirish borasida bugun dunyoning yetakchi mamlakatlarida ustuvorlik berilayotgan xalqaro qiyosiy tadqiqotlar mohiyati va ahamiyatiga qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Bunday tadqiqotlarga, asosan, quyidagilarni keltirish mumkin: PISA – (Programme for international student

1 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi «Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» gi PQ 4623-son Qarori. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 28.02.2020 y., 07/20/4623/0220-son, 13.06.2020 y., 07/20/4749/0758-son)

assessment) o'quvchilarning o'quv yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur, PIRLS – (Progress in international reading literacy study) matnini o'qish va tushunish bo'yicha xalqaro loyiha. Unda 4-sinf o'quvchilari ishtirok etadi. IEA (o'quv yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro assosiasiya tomonidan o'tkaziladi).

TIMSS – (Trends in mathematics and science study)–4,8,11-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha ta'lim sifatini monitoring qilish bo'yicha xalqaro tadqiqot. IEA tomonidan tashkil etiladi.

Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim sifatini jahon miqyosida tan olinishida ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot va loyihalar samarali instrumentlardan biridir. Ular ta'lim standartlari, eng yaxshi ta'lim tizimlari misolida ta'lim samaradorligi haqida hamda ularning xizmatlaridan foydalanishning barcha uchun teng va aniqligi haqida ma'lumot beradi; ta'lim sifati sohasida yetakchi mamlakatlarda o'xshash muammolar qanday o'z yechimini topayotganligi, maqsad va vazifalar qanday qo'yilayotganligini tushunib olishga yordam beradi.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarning har biri ikkita asosiy vazifani bajaradi:

1) ishtirokchi-mamlakatlarda ta'lim ahvolini o'rganish asosida dunyoda ta'lim rivojlanishining tendensiyalarini aniqlash;

2) ishtirokchi-mamlakatlarda o'quvchilarning umumta'lim tayyorgarligini baholash va ta'lim natijalariga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash.

Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda dunyo ta'lim tizimlariga xos bo'lgan yetakchi tendensiyalar asosida yaratilgan zamonaviy ta'lim paradigmalari va konsepsiyalari o'z ifodasini topadi. Jumladan, bugungi kunda

umumta'lim maktablari o'quvchilarini turli xil madaniyat va millat vakillari bilan birga yashash va ishlash, boshqa g'oyalar va ehtiyojlarni qadrlash; bir biriga ishonch va hamkorlik qilish; milliy chegaralardan tashqariga chiquvchi muammolarni hal qilishga o'rgatishi zarur.

Bugun maktablar iqtisodiy va ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga tayyorlashi, hali yaratilmagan ish joylarida mehnat qilishga, ixtiro etilmagan texnologiyalardan foydalanishga, kelajakda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan ijtimoiy muammolarni hal qilishga o'quvchilarni tayyorlashi kerak. Rivojlangan davlatlar ta'limida bugun tafakkur ko'nikmalaridan foydalanishga, ijodiy faoliyat va tanqidiy tahlil, muammolarni yecha olish va mustaqil qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida urg'u berilmoqda. O'quvchilarda jamoada yashash va mehnat qilishga yordam beruvchi ijtimoiy va emosional malakalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqotimizda PISA, TIMSS va PIRLS kabi xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilari yuqori natijalarni ko'rsatib kelayotgan Buyuk Britaniya, Kanada, Finlyandiya, AQSH, Rossiya kabi mamlakatlarda ta'lim sifatini baholash borasidagi tajribalarini yoritishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Ko'rsatib o'tilgan mamlakatlar ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar tahlili har bir darajada ta'lim sifatini baholash sohasidagi islohotlarga zarur yo'nalish beruvchi uchta asosiy tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi: yangi avlod standartlarini yaratish (ochiq ta'lim natijalari va ularning predmetlar bo'yicha aniqlashtirilishi: sifat va son darajalari;

standartlarning operatsional xususiyatlari: predmetli ko'nikmalar baholash parametrlari sifatida); ta'lim sifatini baholash insruimentlari va texnologiyalarini ishlab chiqish; boshqaruvchi tuzilmalarga ta'lim sifatini baholash natijalari to'g'risidagi ma'lumotlarni olish va zarur hollarda tegishli tuzatishlar kiritish imkoniyatini beruvchi teskari aloqa tuzilmasini yaratish [7].

Xorijiy mamlakatlarda standartlar quyidagi maqsadlarda ishlab chiqiladi: o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan ta'lim mazmunini aniqlash; mamlakatda ta'lim darajasini ko'tarish va takomillashtirish; o'quvchilar yutuqlarini o'lchash va baholash asoslarini yaratish; o'qituvchilar, o'quvchilar, ularning ota-onalarini hamda jamoatchilikni o'quvchilar yutuqlariga nisbatan kutganliklari to'g'risida habardor qilish.

PIRLS baholash dasturida o'quvchilar o'qish savodxonligining uch jihatini tahlil qilinadi: o'qish maqsadlari; tushunish jaraenlari; o'qishga munosabat [9].

2001 yilda tashkil etilgan tadqiqotda 35 davlat, 2006 yildagi tadqiqotda 40 davlatdan 215 ming o'quvchi, 2011 yilda 45 davlatdan 325 ming o'quvchi ishtirok etgan. Mazkur tadqiqotlarda Gonkong, Finlyandiya va Singapur davlatining 4-sinf o'quvchilari eng yuqori natijalarni qayd etganlar.

Umumta'lim maktablari o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha baholash xalqaro tadqiqot TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) dasturi o'quvchilarning o'quv yutuqlarini baholash halqaro Assosiasiyasi IEA tomonidan tashkil etiladi. Mazkur tadqiqot dunyoning turli mamlakatlarida umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf bosqichi yakunida 4-sinflari hamda

umumiy o'rta ta'limning yakuni sifatida 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha o'quv yutuqlarini baholash va taqqoslash bilan birgalikda ta'lim tizimlarining o'ziga xos xususiyatlari va farqlarini aniqlash maqsadida amalga oshirilib kelinmoqda.

Mazkur xalqaro baholash tadqiqotlarida tizimli ravishda Singapur, Janubiy Koreya, Tayvan, Yaponiya, Finlandiya, Gonkong va Angliya eng yuqori o'rinlarni egallab kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sifatini baholash milliy tizimini yaratishda dunyoning rivojlangan davlatlaridan AQSH va Rossiya Federasiyasi tajribalaridan unumli foydalanish maqsadga muvofiq.

Amerika qo'shma shtatlarida 1969 yildan buyon maxsus dastur NAEP (ta'lim tarqqiyotini baholash milliy tizimi) asosida o'quvchilarning o'quv yutuqlari baholanib, yosh va sinflar bo'yicha o'zgarishlar monitoring qilib kelinmoqda. 4, 8, 12-sinf o'quvchilari matematika, o'qish va boshqa fanlar bo'yicha har ikki yilda bir marta baholanadi. Keyingi yillarda matematika, o'qish, tabiiy fanlar, yozma nutq, san'at, fuqarolik asoslari, iqtisodiyot, geografiya va Amerika tarixi hamda chet tili va jahon tarixi kabi fanlardan baholash jarayoni amalga oshiriladi. O'quvchilarning demografik xususiyatlari, ta'lim jarayonining qo'llab-quvvatlanishi, o'quv metodlari kabi omillar o'qituvchilar va o'quvchilardan olinadigan so'rovnomalar asosida aniqlanadi.

Rossiya milliy ta'lim siyosatining ustuvor tendensiyalaridan biri ta'lim sifatini baholashning umumrossiya milliy tizimini yaratish bo'lib, asosiy maqsadi Rossiya Federasiyasida ta'lim sifatini boshqarish tizimini takomillashtirish hamda ta'lim jarayoni ishtirokchilarini va keng jamo-

atchilikni turli darajalarda ta'lim tizimining ahvoli to'g'risida obyektiv axborot bilan ta'minlashdan iborat.

Rossiyada o'quvchilarning o'quv yutuqlarini baholash quyidagilar asosida amalga oshirilmoqda: o'rta maktab bitiruvchilari uchun yagona davlat imtihoni o'tkazish orqali; asosiy o'rta maktab bitiruvchilaridan yakuniy davlat attestasiya olish orqali; xalqaro qiyosiy tadqiqotlar (PISA, PIRLS, TIMSS va h.k.) orqali; federal va mintaqaviy darajadagi monitoring tadqiqotlari orqali; ta'lim muassasalarini akkreditatsiyalash orqali; mamlakatning alohida ilmiy jamoa va tashkilotlari tomonidan o'tkaziladigan loyihaviy tadqiqotlar orqali; maktab va sinf darajasida o'tkaziladigan o'quvchilarning oraliq attestasiyalari orqali.

Bo'lajak o'qituvchilarni baholash kompetensiyasini takomillashtirishda Finlandiya tajribasi alohida ahamiyat kasb etadi. Birlashgan millatlar tashkilotining xalqaro tadqiqotlarida qayd etilishicha, Finlyandiya keyingi yillarda bir tomondan global iqtisodiyotga jadal integratsiyalashuv sodir bo'layotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, u Yevropa institutlarining teng huquqli a'zosi sifatida o'z madaniyati, tili va milliy o'zligini namoyon qilib kelmoqda. 2006 yildagi PISA xalqaro tadqiqoti natijalariga ko'ra Finlyandiya tabiiy fanlar bo'yicha birinchi o'rinni, matematika hamda o'qish savodxonligi bo'yicha ikkinchi o'rinni egallagan [34; 3 b.].

Tadqiqotda ta'kidlanishicha, Finlyandiya maktab ta'limining maqsadi uzoq yillar davomida bola shaxsini rivojlantirish, iqtidorini yuzaga chiqarish hamda jamiyatga foyda keltirishga intiluvchan fuqaroni tarbiyalashdan iborat. Finlyandiya tajribasining ko'rsatishicha,

ta'lim muassasalari, o'quvchilar va o'qituvchilar faoliyati natijalarini baholash tizimining mavjudligi ta'lim sifatini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir.

Finlyandiya maktablarida baholashning asosan ikki xil shakli-tashqi va ichki baholashlardan foydalaniladi. Tashqi baholashning maqsadi –maktablar amaliyotida ta'lim to'g'risidagi qonunning bajarilishini nazorat qilish hamda ta'lim olish uchun shart-sharoitlarni yaxshilashdan iborat. Tashqi baholash umuman ta'lim tizimining rivojlanishi va ta'lim muassasalarining faoliyati, ularning samaradorligi, iqtisodiyoti to'g'risida turli xil ma'lumotlarni to'plash orqali ta'lim jarayonining ayrim jihatlari to'g'risida ma'lumot olishga qaratilgan (ta'limga bo'lgan ehtiyoj va talab, maktabning turli darajalarida o'quvchilarning ro'y-xatga olinishi va miqdoriy tarkibi; maktab tizimining va uning alohida qismlarining tuzilishi va faoliyati; ta'lim sifati va mavjud vositalar o'rtasidagi bog'liqlik; ta'lim sohasidagi siyosiy qarorlar; ta'lim va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar; o'quv dasturlari va o'quv kurslari; ta'lim yutuqlari va boshqalar).

Baholashni tashkil etish tamoyillari: oldindan ma'lum bo'lgan baholash mezonlari (o'qituvchilar va talabalar), baholash jarayoni haqida olingan natijalar; keng jamoatchilikka baholash natijalari, ishlatiladigan usullar va materiallarni ko'rish imkoniyati.

Baholash mazmuni: ta'lim muassasasi, o'qituvchi, o'quvchi faoliyatini baholash; maktab o'quvchilarining natijalarini baholash; umuman ta'lim tizimining rivojlanishi haqida ma'lumot olish; shaxs haqida ma'lumot olish.

Baholash usullari: so'rovnomalar,

ma'muriyat, o'qituvchilar, ota-onalar, o'quvchilar intervyulari; olingan ma'lumotlarni tasniflash, tizimlashtirish; natijalarni statistik qayta ishlash usullari; xalqaro darajadagi natijalarni taqqoslash; tahliliy sharhlar; ichki so'rovnomalarni to'ldirish, intervyu berish, o'qituvchilar, ota-onalar, o'quvchilar bilan suhbat, milliy darajada natijalarni taqqoslash.

Finlyandiya maktabining ta'lim konsepsiyasi o'quvchiga quyidagi fazilatlarni rivojlantirish uchun maqsadlarni

qo'yanligini bilan ahamiyatlidir: halol va ishonchli bo'lish; boshqalarni hurmat qilish; har kimning huquqlarini hurmat qilish; adolatli bo'lish; hamkorlik qilish va mas'uliyatli bo'lish; tinch ish ritmini saqlash; ish muhiti va hayoti uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish; maktab ishining barcha vazifalarini ongli ravishda qabul qilish; maktab darslariga muntazam qatnashish; maktab jamoasining barcha a'zolari xavfsizligini saqlab qolish.

O'quvchilarning o'quv yutuqlarini baholash borasida Finlyandiya tajribasi

Boshlang'ich ta'lim misolida	
Baholash funksiyalari	Rivojlantiruvchi funksiya - bu bolaning kuchli tomonlarini ta'kidlash, o'quvchini rag'batlan-tirish, o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash.
Baholash maqsadi	O'quvchilarni qo'llab-quvvatlash. Ularning bilimlari va qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish orqali bolaning "ijobiy imidjini" shakllantirish.
Baholash turlari	1 - sinfdan boshlab maktabdagi kundalik ishlarning bir qismi sifatida o'quvchining faoliyatini baholash o'z-o'zini baholash orqali amalga oshiriladi; o'qituvchilar tomonidan akademik yutuqlarni baholash; o'quvchilar hatti-harakatlarini baholash; o'quvchi tomonidan bajarilgan ish natijalarini baholash.
Baholash mezonlari	Mezonlar har bir fan uchun o'quv rejasida shakllantiriladi. Asosiy prinsip - o'quvchiga va uning ota-onasiga o'quvchining kuchli tomonlari va imkoniyatlarini, muammolarni tushuntirish, o'quvchi ko'proq harakat qilishi kerak bo'lgan jihatlarni ochiqlash.
Baholash shakllari	1. O'qituvchi tomonidan talabaning turli yutuqlarini og'zaki shaklda doimiy baholash. 2. Kundalik maktab ishining bir qismi sifatida talabalarning o'z faoliyatini o'z-o'zini baholashi
Baholash muddatlari	Baholash mezonlari, turlari va usullari o'quv davrining boshida talaba va ota-onalarga tushuntiriladi. Talaba oraliq baholash natijalarini kuzgi semestrndan so'ng, yanvar oyi oxirida oladi. O'quv yili oxirida yakuniy byulleten beriladi.
Natijalarni ro'yxatga olish	Talabalar daftarlariga og'zaki shaklda yoki ramzlar shaklida yozuvlar. Kirish yozuvlari.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining baholash kompetensiyasini takomillashtirish borasida o'qituvchilar kompetensiyasini baholashga qaratilgan

xalqaro qiyosiy tadqiqotlarning ahamiyati to'g'risida alohida to'xtalib o'tish zarur.

Avstraliya, Janubiy Koreya, Yaponiya, AQSH, Germaniya kabi mamlakatlarda

OLIV O'QUV YURLARIDA VIRTUAL LABORATORIALAR VOSITASIDA TALABALARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI

YALGASHEV UMIDJON MELIBAY O'G'LI

Guliston davlat universiteti Axborot texnologiyalari va fizika-matematika
fakulteti Fizika kafedra erkin tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada fizika fanini o'qitishda virtual laboratoriyalardan foydalanish hamda uning afzalliklari haqida fikr va mulohazalar bildiriladi hamda Oliy o'quv yurtlarida virtual laboratoriyalar vositasida talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish mazmuni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: fizika, virtual laboratoriya, real sektor, kasbiy tayyorgarlik, xarakter xususiyatlari, qobiliyat, temperament, motivatsiya, faoliyat mohiyati, motivatsiyali, axborot, operatsion, komponent.

Аннотация: В данной статье представлены мнения и комментарии об использовании виртуальных лабораторий при обучении физике и ее преимуществах, а также о содержании развивающей профессиональной подготовки студентов с помощью виртуальных лабораторий в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: физика, виртуальная лаборатория, реальный сектор, профессиональная подготовка, черты характера, способности, темперамент, мотивация, сущность деятельности, мотивационная, информационная, оперативная, составляющая.

Annotation: This article presents opinions and comments on the use of virtual laboratories in teaching physics and its advantages, as well as on the content of developing professional training for students using virtual laboratories in higher education institutions.

Key words: physics, virtual laboratory, real sector, professional training, character traits, abilities, temperament, motivation, essence of activity, motivational, informational, operational, component

Kirish.

Jamiyatning ijtimoiy hamda iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda kadrlar va ularning kasbiy malakalari darajasi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Binobarin, malakali kadrlar yordamida turli soha va yo'nalishlar bo'yicha ishlab chiqarish samaradorligiga erishiladi, shuningdek, yangidan yangi yutuqlar qo'lga kiritiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev malakali mutaxassislarining zahirasi sifatida yoshlarning salohiyatiga katta baho berar ekan, quyidagilarni ta'kidlaydi: "Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi" [1]. Ayni o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev mamlakat

yoshlarining kamolotini ta'minlash, ularni har tomonlama kamol toptirish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solish maqsadga muvofiq ekanligiga urg'u beradi: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-iyuldagi "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5763-son Farmonida kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan. Ushbu yo'nalishlar sirasida oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish, yuksak ma'naviy-axloqiy

fazilatlariga ega, bilimli hamda yuqori malakali kadrlar tayyorlash; mutaxassislar tayyorlash sifati, ta'lim mazmuni va darajasini davlat ta'lim standartlari hamda malaka talablariga muvofiqligini ta'minlash; o'qitish jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar va o'qitish uslublarini joriy etishni, shuningdek, o'quv rejalari va fan dasturlarini takomillashtirish; ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish; yoshlarni, mustaqillik g'oyalari sadoqat, milliy qadriyatlarga hurmat, insonparvarlik va yuksak ma'naviy g'oyalar asosida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlarini tashkil etish; oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, ularning samaradorligini oshirish, tadqiqot natijalarini amaliyotga keng joriy etish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, oliy ta'lim, fan va ishlab chiqarishning o'zaro mustahkam integratsiyasini ta'minlash, ilmiy-tadqiqot ishlariga iqtidorli yoshlarni jalb qilish va har tomonlama qo'llab-quvvatlash; ish beruvchilarning ehtiyojlari va takliflaridan hamda xorijiy tajribadan kelib chiqib, shuningdek iqtisodiyotning real sektoridagi tarkibiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda kasb-hunar kollejarida mehnat bozorida talab etiladigan mutaxassislarni tayyorlash uchun o'quv rejalari va dasturlar ishlab chiqilishini tashkil etish [1] kabilar alohida o'rin tutgan. Mazkur yo'nalishlarda belgilangan vazifalarning samarali bajarilishi oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda o'sib kelayotgan avlodni muayyan kasb yoki hunarga yo'naltirish, ularda kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilib, mazkur masala davlat siyosati darajasida hal etila boshlandi. Xususan, kadrlar tayyorlash tizimining muhim bo'g'ini sifatida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining yangilanishini yo'lga qo'yilishi mustaqil hayot ostonasida turgan yoshlarni kasb-hunarga to'g'ri yo'naltirish, ularning "kasb-hunarga moyilligi,

bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini beradi" [1].

Oliy ta'lim muassasalari faoliyatining mazmuni umumiy holda talabalarda ixtisoslik bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish asosida ularning kasbiy tayyorgarliklarini rivojlantirishdan iboratdir.

Pedagogik xususiyatiga ko'ra virtual laboratoriyalardan foydalanib talabalarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish ko'p bosqichli professional ta'limning muhim bo'g'ini, o'ziga xos murakkablikka ega jarayon sanaladi.

Virtual laboratoriyalardan foydalanib talabalarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayonining mohiyati to'g'risida to'la tasavvur ega bo'lish uchun "tayyorgarlik", "kasbiy tayyorgarlik", "kasbiy tayyorgarlik sifatleri", "kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirish" kabi tayanch tushunchalar asosida yoritiladigan holatlardan xabardor bo'lish talab etiladi.

O'tgan asrning 30-yillarida psixologiyaning asosiy predmeti sifatida ong va uning xususiyatlari o'rganila boshlandi. Xuddi shu vaqtdan boshlab, psixologik tadqiqotlarda faoliyat va unga tayyorgarlik (faoliyatni tashkil etishga tayyorlik) masalasi ilmiy izlanishlarning markazidan o'rin egalladi. Bu esa bugungi kunda ham ta'lim jarayonida ustuvorlik kasb etuvchi ong va faoliyat birligi, shuningdek, faoliyatli yondashuv tamoyilining asoslanishini ta'minladi [2].

Shaxsning muayyan faoliyatga tayyorligi masalasi XX asrning 70-yillaridan boshlab, psixologiya sohasida keng ko'lamda o'rganila boshlangan [2]. Mana shu davrda ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish sohaslarining rivoji bevosita mutaxassisning faoliyati hamda uning samaradorligiga bog'liq ekanligiga ishonch hosil qilingan. Shu sababli shaxsning mehnat faoliyatiga munosabati, uni tashkil etishga bo'lgan layoqati darajasini tashxislash, unda kasbiy sifatlarni samarali shakllantirish (rivojlantirish)ga imkon beruvchi omillarni aniqlash, faoliyatga tayyorlik darajasini xolis

baholash yo'llari o'rganilgan. Bugungi kunda til iste'molida qo'llanilayotgan "kompetentlik" tushunchasi ham ilk marta mana shu davrda qo'llanilgan.

Lug'aviy jihatdan "tayyorgarlik" tushunchasi "tayyor holga kelish yoki keltirish ishlari; tayyorlash, tayyorlanish harakati, hozirlik" nimanidir bajarishga rozilik; 2) barcha ishning bajarilganlik holati, nima uchundir barchasining tayyor bo'lishi" [2].

Yu.A.Grachevning fikriga ko'ra, "tayyorgarlik" tushunchasi turli holatlar, maqsadlarni, hatto shaxs qobiliyatini tavsiflash hamda o'rganishga nisbatan qo'llaniladi va aynan mana shu sababli u ko'p ma'noli, integrativ xarakter kasb etadi [2].

Tayyorgarlik muammosi psixologik nuqta nazarda XX asrning 70-yillarida tadqiqotchilar M.I.Dyachenko, L.A.Kando'bovichlar tomonidan majmuaviy tahlil asosida o'rganilgan. Tadqiqotchilar tayyorgarlikning umumiy holatidan kelib chiqib, uni uch turga: avvaldan qilingan tayyorgarlik (umumiy va davomiy xarakterga ega tayyorgarlik); vaqtinchalik tayyorgarlik (ayni hozirgi vaqtdagi); vaziyatli tayyorgarlik (o'zgaruvchan sharoitlarni hisobga olgan holda muayyan vaziyatda harakatlanishga tayyorlanish) kabilarga ajratadi [3].

O'z tadqiqotida O.I.Shishkina tayyorgarlikni ikki turga, ya'ni uzoq muddatli tayyorgarlik va vaziyatli tayyorgarlikka ajratadi. Uzoq muddatli tayyorgarlik shaxsning faoliyatini shartlantiruvchi (faoliyatni tashkil etish hamda uning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun zarur, muhim bo'lgan) nisbatan barqaror xususiyatlar, tavsiflar, shaxsiy sifatlar tarzida tushuniladi. Vaziyatli tayyorgarlik esa shaxsning avvalgi faoliyati hamda uning kechishi va muvaffaqiyatini belgilovchi mavjud holati sifatida namoyon bo'ladi [3].

Yu.A.Grachev esa ta'lim tizimining yaxlit holati, umumiy mohiyati uning o'zida M.I.Dyachenko, L.A.Kando'bovichlar tomonidan ko'rsatilgan barcha turdagi tayyorgarlik (avvaldan qilingan tayyorgarlik,

vaqtinchalik tayyorgarlik, vaziyatli tayyorgarlik) ni namoyon etgan holda motivatsiya, bilish layoqati, his-tuyg'ular, irodaviy sifatlar kabi tarkibiy qismlarga ega bo'ladi [4]

Demak, umumiy holda tayyorgarlik negizida quyidagi tarkibiy tuzilma ifodalanadi:

1) u yoki bu faoliyat, kasbga bo'lgan ijobiy munosabat;

2) xarakter xususiyatlari, qobiliyat, temperament, motivatsiya, faoliyat mohiyatiga to'g'ri keladigan talablar;

3) zarur bilim, ko'nikma va malakalar;

4) barqaror kasbiy muhim xususiyatlar: idrok, diqqat, tafakuur, hissiy-irodaviy kechinmalar [103].

Pedagogik va psixologik yo'nalishlar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda, shuningdek, kasbiy tayyorgarlik, unga xos bo'lgan xarakterli jihatlar ham o'rganilgan.

V.Chichikin tomonidan "kasbiy tayyorgarlik" tushunchasi mutaxassisga nisbatan berish asosida shunday ta'riflanadi: mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi – ijtimoiy munosabatlarning professional faoliyatdan ushbu faoliyat subyekti bo'lgan shaxs vazifalarining tizimiga me'yoriy darajada o'rgartirilishini tavsiflovchi ehtiyoj va qobiliyatlarga asoslanadigan integral ta'lim sifatida tushuniladi [4]. Darhaqiqat, kasbiy tayyorgarlik ijtimoiy subyektning mutaxassis sifatida u tomonidan tashkil etiladigan professional vazifalarni to'laqonli bajarishga ham psixologik, ham jismonan tayyor ekanligini anglatadi. (1.1-rasm)

Muallifning qayd etishicha, kasbiy tayyorgarlikning tarkibiy tuzilmasida uchta, ya'ni, motivatsiyali, axborotli va operatsion komponent mavjud. Ular tabiiy ravishda ehtiyoj, kasbiy bilim hamda faoliyat usullarini ifodalashga xizmat qiladi. Ko'rsatilgan komponentlarning har biri ularning o'zaro ta'sirida muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlaymizki, real laboratoriya ishlarini virtual ishlarga almashtirmasdan, balki ularni mustaqil

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARDA ALGORITMIK FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

AXMEDOVA U.Y.

Farg'ona Davlat Universiteti Boshlang'ich ta'lim uslubiyoti kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya: Algoritmik tafakkurning shakllanishi va rivojlanishi masalalar yechish jarayonida yuzaga keladi. Tafakkurning algoritmik uslubi nafaqat informatika darslarida, balki matematikani o'qitishda ham shakllanadi. Talabalar mantiqiy masalalarni muvofiq qilishda ular algoritmik fikrlash uslubini rivojlantiradilar. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilar o'rtasida algoritmik fikrlashni rivojlantirish haqida fikrlar keltirilgan. Boshlang'ich maktabda birinchi sinfdan boshlab o'quvchilar algoritmik fikrlashni shakllanish aniqlanadi.

Kalit so'zlar: algoritm, algoritmik fikrlash, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan ishlash algoritmi, tafakkur, o'quv jarayonida algoritmik fikrlashni shakllantirish.

Аннотация: Формирование и развитие алгоритмического мышления происходит в процессе решения задач. Алгоритмическое мышление формируется не только на занятиях по информатике, но и при обучении математике. Когда студенты обсуждают логические проблемы, у них развивается алгоритмический образ мышления. В статье представлены представления о развитии алгоритмического мышления у учащихся младшего школьного возраста. Сформированность алгоритмического мышления учащихся определяется с первого класса начальной школы.

Ключевые слова: алгоритм, алгоритмическое мышление, алгоритм работы с учащимися младшего школьного возраста, мышление, формирование алгоритмического мышления в учебном процессе.

Abstract: The formation and development of algorithmic thinking occurs in the process of solving problems. The algorithmic way of thinking is formed not only in computer science classes, but also in teaching mathematics. When students discuss logical problems, they develop an algorithmic way of thinking. The article presents ideas about the development of algorithmic thinking among students of primary school age. Algorithmic thinking formation of students is determined from the first grade in primary school.

Key words: algorithm, algorithmic thinking, algorithm for working with students of junior school age, thinking, formation of algorithmic thinking in the educational process.

O'quv jarayonida tafakkurning, xususan, algoritmiklikning shakllanishi va rivojlanishi masalalarni yechish jarayonida sodir bo'ladi. Odatiy muammolarni hal qilishda inson birinchi navbatda bilim, tajriba va sxemalarga – ma'lum bir vaqtda shakllangan harakatlar algoritmlariga - reproduktiv fikrlashga tayanadi. Vaqt, aqliy kuch, qo'shimcha bilim va ijodiy tasavvurni talab qiladigan nostandart muammolarni hal qilishda samarali fikrlash paydo bo'ladi. Fikrlash, shuningdek, bilimlarni o'zlashtirish, o'qish paytida matnni tushunish uchun va boshqa ko'p

hollarda muammolarni hal qilish bilan bir xil bo'lmagan hollarda ham zarur.[1]

Algoritmik fikrlash nima degan savolga javob beraylik. Algoritmik fikrlash muommoning yechish jarayonining ketma-ketligi. Ya'ni, biror matematik masalaning hisoblash tartibi. Faqatgina matematik masala emas balki, bshqa fanlardagi berilgan topshiriqlarning bajarilish ketma-ketligi.

Газейкина А.И.aytganidek, ilmiy va uslubiy adabiyotlarda "tafakkurning algoritmik uslubi" tushunchasi qo'llaniladi, bu algoritm yaratish qobiliyatini nazarda

tutuvchi fikrlashning o'ziga xos uslubi bo'lib, $\neg$ muammoni bir butun sifatida ko'rishga, uni hal qilishga yordam beradigan aqliy naqshlarning mavjudligini talab qiladi. katta bloklarda, $\neg$ so'ngra lingvistik shakllarda yakuniy natijani olish jarayonini tafsilotlash va ongli ravishda birlashtirish [2].

Algoritmik fikrlashni rivojlantirish haqida gapirishdan oldin, bu tushunchaga aniqlik kiritish va uning tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish kerak. Agar umumiy fikrlash haqida gapiradigan bo'lsak $\neg$, u turli xil ilmiy fanlarning o'rganish demakdir.

H.H. Еремеева “Формирование алгоритмического мышления у школьников в ходе групповой работы” nomli maqolasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining algoritmik fikrlashini rivojlantirish metodikasini tadbiq qilgan. Ushbu fikrlash turini kichik guruhda shakllantirish imkoniyatlari ko'rsatilgan. Muallif algoritmik fikrlashga quyidagicha ta'rif bergan: “Algoritmik fikrlash - bu nazariy va amaliy muammolarni hal qilishga qaratilgan aqliy harakatlar va texnikalar tizimi bo'lib, ularning natijasi algoritmlar inson faoliyatining o'ziga xos mahsulotidir”[3]

$\neg$ Yangi materialni o'rganayotganda, ish muammoni ovoz chiqarib, keyin boshlanadi $\neg$ Maqsadga erishish yo'llarini tahlil qilamiz va $\neg$ algoritm yaratish zarurligiga kelamiz. Masalan, “ $\neg$ O'nlidan o'tuvchi bir xonali sonlarni qo'shish” mavzusini o'rganishda algoritm: $\neg$

1. Men kattaroq sonni topaman.
2. Men ikkinchi sonni uning tarkibiy qismlariga ajrataman $\neg$.
3. Men barcha elementlarni birlashtiraman.
4. Men javobni yozaman.

Algoritmik tafakkurni aniqlashga turlicha yondashuvlarni tahlil qilindi.

O'quvchilarning o'quv jarayonidagi misollar va usullar mavjud. Algoritmik tafakkurning shakllanishi va rivojlanishi masalalar yechish jarayonida yuzaga keladi. Fikrlashning algoritmik usuli nafaqat tabiatshunoslik darslarida, balki matematikani o'qitishda ham shakllanadi.

Inson hayoti shunday tuzilganki, butun umr davomida ko'plab muammolar va vazifalarni - kundalik, ta'lim, ixtisoslashtirilgan, kasbiy muammolarni hal qilishimiz lozim. Muammoni (topshiriqni) $\neg$ tarkibiy qismlarga - harakatlarga ajratish, ularning tartibini aniqlash, ularni bajarish uchun ketma-ketlikka qo'yish. Ilm-fanda bajaruvchiga tushunarli bo'lgan amallar yoki ko'rsatmalarning chekli ketma-ketligi sifatida ta'riflangan algoritm tushunchasi bilan qandaydir bog'liqlik bor Tafakkurning, xususan, algoritmik fikrlash uslubi yoki $\neg$ algoritmik fikrlashning rivojlanishi shu davrda sodir bo'ladi.

T.N. Lebedeva algoritmik fikrlashni kognitiv $\neg$ jarayonsifatidatushunadi, bu aniq, maqsadga muvofiq (yoki oqilona) $\neg$ aqliy jarayonlarning o'ziga xos tafsilotlari va kengaytirilgan bloklarini optimallashtirish, rasmiylashtirilgan shaklda taqdim etilgan yakuniy natijaga erishish jarayonini ongli ravishda birlashtirish bilan amalga oshiriladigan aqliy jarayonlar ketma-ketligi mavjudligi bilan tavsiflanadi. qabul qilingan semantik va sintaktik qoidalar bilan ijrochi tilida shakl $\neg$ [4].

- Algoritmik fikrlash uslubining tarkibiy qismlari ro'yxatini keltirib o'tgan. Unga ko'ra algoritmik fikrlash uslubining tarkibi 10 ta qismdan iborat. Ular:
  - tasvirlar bilan ishlash qobiliyati;
  - tushunchalar va toifalar bilan ishlash qobiliyati:
    - mohiyatan xulosalar chiqarish qobiliyati;
    - induktiv xulosalar chiqarish

qobiliyati;

- deduktiv xulosalar chiqarish

qobiliyati;

- reproduktiv qobiliyatlarni

rivojlantirish qobiliyati;

- ishlab chiqarish qobiliyatlarini

rivojlantirish qobiliyati;

- muammoni tahlil qilish qobiliyati,

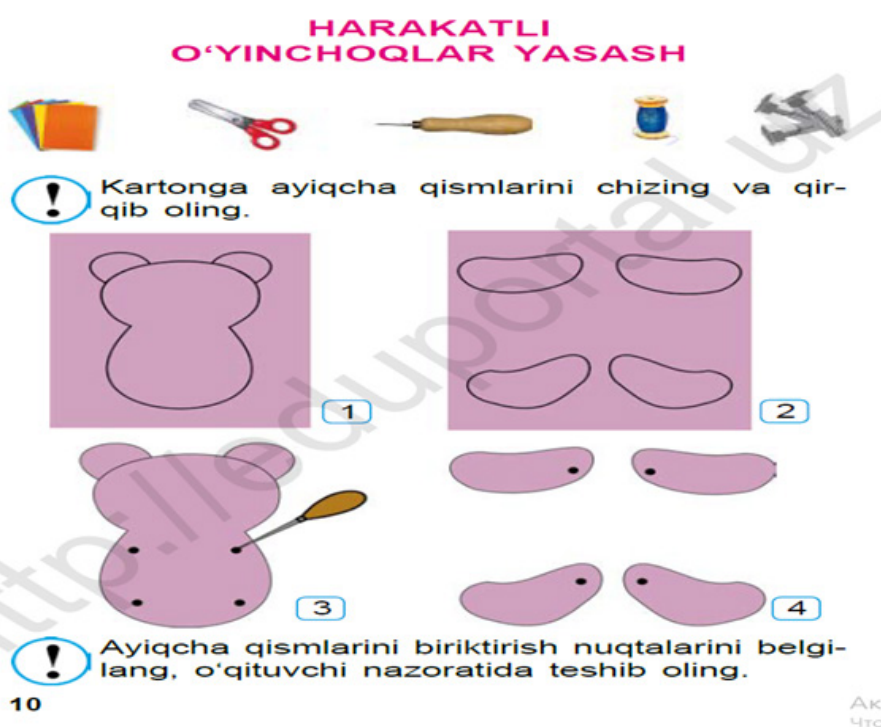
uning jarayonlardan tashqari darajalarga bo'linishi;

- vazifani rasmiylashtirish qobiliyati

(mavhum $\neg$);

- elementar algoritmik amallarni tushunish va amalga oshirish qobiliyati [5].

Biz tadqiqotlarimizda induktiv va diduktiv xulosa chiqarish qobiliyatiga oid topshiriqlarni yechish asosida algoritmik fikrlashni shakllantiramiz. Masalan: 3-sinf texnologiya darsligining 10-betida kartonga ayiqcha qismlarini chizing va qirqib oling degan topshiriq berilgan.

Algoritm tuzishni o'quvchilarga tushuntirgandan so'ng qanday bajaradi?

Dastlab o'quvchiga algoritm tushunchasi tushuntiriladi. Bu misolda chiziqli algoritm qo'llaniladi. Bu haqida to'liq ma'lumot beriladi. Shundan so'ng yasash tartibi o'quvchilardan so'raladi. O'quvchilarning fikrlari o'qituvchi tomonidan umumiy lashtiriladi, ya'ni quyidagi algoritm tuziladi:

1. Istalgan rangdagi karton qog'oz olish
2. Ayiqchani tanasini chizish.
3. Ayiqchani boshini chizish

4. Ayiqchani qo'llarini chizish.

5. Oyoqlarini chizish

6. Chizilgan qismlarni qirqib olish

7. Qismlarni taxminiy joylashuvini tekshirib olish

8. Ayiqchani tana a'zolarini birlashtirish kerak bo'lgan nuqtalarni belgilab olish

9. Belgilangan nuqtalarni igna bilan teshish

10. Teshilgan nuqtalarga barcha qismlarni ip bilan biriktirish.

Yakuniy natija oyoq-qo'llari

QISHLOQ XO'JALIGI XODIMLARIDA AXBOROT KOMPITENTLIGINI SHAKLLANTIRISH

KAYUMOVA NASIBA ASHUROVNA

Qarshi davlat universiteti “Algoritmlar va dasturlash texnologiyalari” kafedrası

mudiri p.f.d (DSc) professor

ISKANDAROV BOTIR QURBONOVICH

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti tayanch doktoranti.

Annotasiya. Maqolada O'zbekiston qishloq xo'jaligida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va rivojlantirish masalalari muhokama qilinadi. Qishloq xo'jaligi uzoq va murakkab biznes bo'lib, katta moliyaviy investitsiyalar talab qiladi. Yangi texnologiyalarni joriy etish butun jarayonni optimallashtirish, uni avtomatlashtirish, shuningdek, barcha bosqichlarda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Muammoni chuqur tahlil qilish qishloq xo'jaligiga ilg'or asboblarni joriy etish jarayonida yuzaga keladigan barcha asosiy muammolarni o'rganish imkonini berdi. O'zbekistonda agrobiznesni rivojlantirish uchun mo'ljallangan qishloq xo'jaligiga joriy etishning asosiy texnologiyalari tahlil qilinadi. O'zbekistonda agrobiznes samaradorligini oshirish uchun bir qator xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: **Axborot kommunikatsiya texnologiyalari, agrobiznes, texnologiya, fermerlar, mahsulotlar, sun'iy yo'ldoshlar, sensorlar.**

Аннотация. В статье обсуждаются вопросы использования и развития информационно-коммуникационных технологий в сельском хозяйстве Узбекистана. Сельское хозяйство-длительный и сложный бизнес, требующий значительных финансовых вложений. Внедрение новых технологий позволяет оптимизировать весь процесс, автоматизировать его, а также снизить издержки производства на всех этапах. Углубленный анализ проблемы позволил изучить все основные проблемы, возникающие в процессе внедрения передовых инструментов в сельское хозяйство. Будут проанализированы основные технологии внедрения в сельское хозяйство, предназначенные для развития агробизнеса в Узбекистане. Для повышения эффективности агробизнеса в Узбекистане разработан ряд выводов.

Ключевые слова: Информационно-коммуникационные технологии, агробизнес, технологии, фермеры, продукты, спутники, датчики.

Abstract. The article discusses the use and development of information communication technologies in the agriculture of Uzbekistan. Agriculture is a long and complex business that requires large financial investments. The introduction of new technologies allows to optimize the entire process, to automate it, as well as to reduce production costs at all stages. In-depth analysis of the problem made it possible to study all the main problems that arise in the process of introducing advanced tools to agriculture. The main technologies of introduction into agriculture intended for the development of agribusiness in Uzbekistan are analyzed. A number of conclusions have been developed to increase the efficiency of agribusiness in Uzbekistan.

Keywords: Information communication technologies, agribusiness, technology, farmers, products, satellites, sensors.

Kirish. Yangi texnologiyalarni sotishni rejalashtirish va tarqatish kanallariga joriy etish va fermer xo'jaliklarining ta'sir qildi va endi fermerlarga tanish bo'lgan raqamli transformatsiyasi butun dunyo jarayonlarni tubdan o'zgartirishi mumkin bo'ylab agrobiznesning samaradorligi va bo'lgan ko'proq aqli texnologiyalar paydo raqobatbardoshligini ko'p jihatdan belgilaydi. bo'lmoqda. O'zgarishlar allaqachon ishlab chiqarish, Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda

agrobiznes ma'lum bir etuklikka erishdi, bu qishloq xo'jaligiga investitsiyalar darajasining barqarorlashuvi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari o'rtasidagi raqobatning kuchayishidan dalolat beradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 5-apreldagi "2023-yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish, qayta ishlashni kengaytirish va qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-113-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, qishloq xo'jaligi sohasiga ilg'or raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish orqali yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, ekinlar holatini monitoring qilishning idoralararo axborot tizimlarini joriy etish maqsadida:

1) 2023-yil 1-sentabrdan boshlab Qishloq xo'jaligi vazirligining "Raqamli qishloq xo'jaligi" yagona integratsion platformasi;

2) Geoaxborot texnologiyalari va kosmik tasvirlarni tahlil qiladigan xizmatlarni ko'rsatish platformasi;

3) qishloq xo'jaligi ekinlarini elektron joylashtirish, kelishish, ma'lumot va hisobotlarni avtomatik shakllantirish uchun "CropAgro" axborot tizimi;

ishlab chiqilmoqda, bu esa qishloq xo'jaligida zamonaviy texnologiyalar, jumladan, ma'lumotlarni to'plash, saqlash va qayta ishlash tizimlaridan foydalanish hajmi va sifati oshmoqda. Sun'iy yo'ldoshlar, sensorlar, operatsion va tranzaksiya tizimlaridan olingan ma'lumotlardan foydalaniladi. Shu bilan birga, ma'lumotlar hajmi ham, qaror qabul qilishda ishonishingiz mumkin bo'lgan yuqori sifatli qayta ishlash va ishonchli xulosalarga bo'lgan ehtiyoj ham ortadi. Natijada, sanoat tahliliy tizimlariga va xususan, ilg'or tahlillarga talab paydo bo'ladi.

Biz uzoq yillik kuzatuvlardan aytishimiz mumkinki, qishloq xo'jaligi sohasi ko'plab tabiiy xavf-xatarlarga duchor bo'lganligi, etishtirishda bir turdagi mahsulotlarning

narxi keskin oshganligi yoki keskin arzonlashganini payqab qolamiz, yig'ish va saqlash paytida hosilning katta yo'qotilishi, biologik jarayonlarni avtomatlashtirishning imkoni yo'qligi va hosildorlikni oshirishda muvaffaqiyat qozonmaganligi sababli bu sohaga investorlarni jalb qilish bir muncha qiyinchilik tug'diradi (ayniqsa Qashqadaryo, Buxoro, Xorazm viloyatlarida). Shu vaqtga qadar qishloq xo'jaligi sohasi AKT dan foydalanish hisobotlar uchun kompyuterlardan foydalanish, asosan moliyani boshqarish va biznes operatsiyalarini kuzatish uchun foydalanish bilan cheklangan. Yaqindan boshlab yurtimizda ham zamonaviy klasterlar, fermerlar, dehqonlar, chorva mollari va dehqonchilik jarayonining turli elementlarini kuzatish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni boshladilar.

Qishloq xo'jaligi ob'ektlarni yagona tarmoqqa birlashtirib, ma'lumotlarni almashish va boshqarish tizimini, kompyuterlarning mahsuldorligini oshirish, rivojlanish davrini ta'minot ta'minlash va bulutli platformalar yordamida butun ishlab chiqarish tsiklining virtual (raqamli) modelini yaratish orqali qishloq xo'jaligi jarayonlarining maksimal sonini avtomatlashtirish mumkin bo'ldi.

qiymat zanjiridagi o'zaro bog'liq bo'g'inlar va ish jadvalini matematik aniqlik bilan rejalashtirish, xavf aniqlangan taqdirda yo'qotishlarning oldini olish uchun favqulodda choralar ko'rish, mumkin bo'lgan hosil, ishlab chiqarish xarajatlari va foydani hisoblash

21-asrning boshida dunyo bo'ylab qishloq xo'jaligi sohasida raqamli texnologiyasidan foydalanish ko'rsatkichi juda past bo'lgan bo'lsa, ammo bugungi kunga kelib ulardan foydalanish ulishi ancha o'sgan. Bu qishloq xo'jaligi xodimlarida axborot kompetentligini shakllantirish masalasi qanchalik dolzarb ekanini ko'rsatadi.

O'zbekistonda bunday axborot kommunikatsiya texnologiyalari hali keng

qo'llanilmayapti va qishloq xo'jaligi sohasini yaxshilash uchun bu albatta kerak bo'ladi.

Sayyoramizda aholining o'sishi qishloq xo'jaligi maydonlarining keskin qisqarishiga olib keladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) 2050-yilga borib dunyo aholisini oziq-ovqat bilan ta'minlash uchun fermerlar doimiy ravishda bir yarim barobar ko'p hosil yetishtirishi kerakligini ta'kidlaydi.

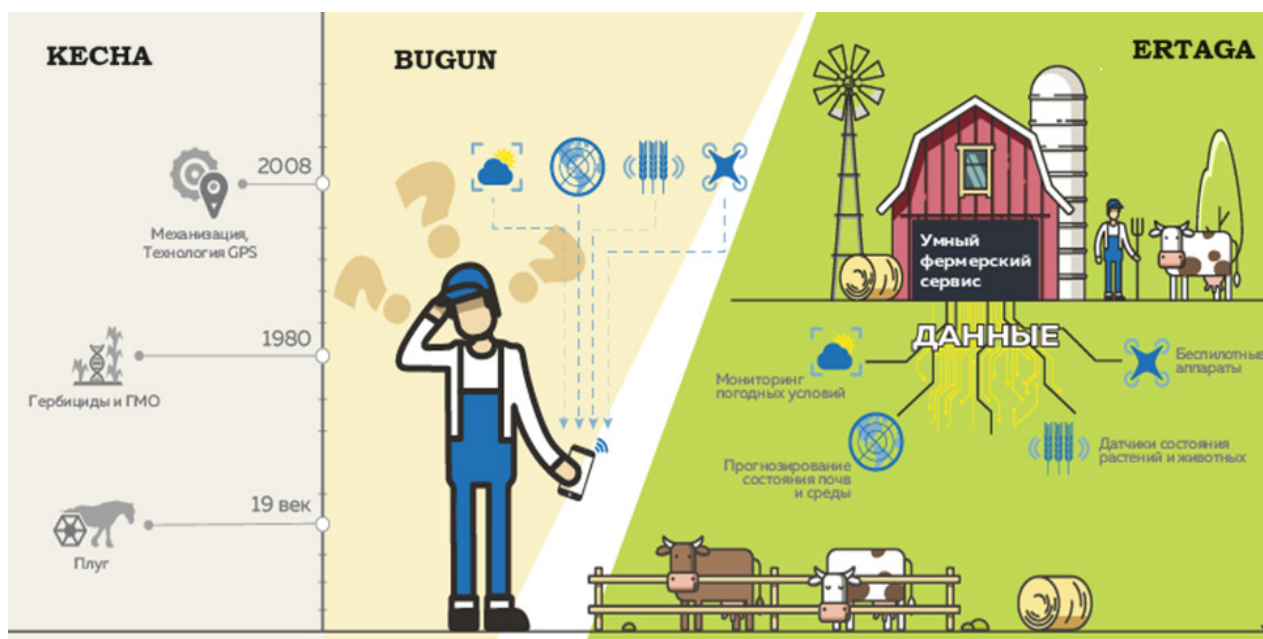
Natijalar. Qishloq xo'jaligini ko'p jihatdan o'zgartira oladigan va optimallashtiradigan IoT texnologiyalari bu muhim vazifani hal qilishda yordam berishi mumkin. Qishloq xo'jaligi bozori an'anaviy ravishda tashqi xavf-xatarlarga duchor bo'ladi, ularga ta'sir qilish juda qiyin va ularni oldindan aytish deyarli mumkin emas: yozda qurg'oqchilik bo'lishi mumkin yoki aksincha, ortiqcha namlik, sovuq hosilning ko'p qismini yo'q qilishi mumkin; agar qoramollar yetarlicha sifatli oziqlanishga ega bo'lmasa, salbiy ta'sir pishloq va sut segmentida sezilarli bo'ladi.

O'simlikchilikda birinchi navbatda

ekinlar holatini monitoring qilish tizimlari, jumladan, sun'iy yo'ldosh texnologiyalari va dronlarga asoslangan tizimlar joriy etilmoqda. O'zbekistonda bu sohada raqobatbardosh texnologiyalar mavjud, masalan, GLONASS. Bundan tashqari, "aqlli" texnologiya, jumladan, dalalarda uchuvchisiz yig'im-terim uskunalari bilan ko'plab tajribalar o'tkazilmoqda.

Xulosa. Shuningdek, "trend"da "Internet of Things" (IoT) tizimlari mavjud bo'lib, ular real vaqt rejimida datchiklardan olingan ma'lumotlar asosida xo'jalik holatini kuzatish va qishloq xo'jaligida ba'zi qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Davlat jamg'armalari va tuzilmalarining ba'zi rejalariga ko'ra, 2019 yilda O'zbekiston uy xo'jaliklarining uchdan bir qismi o'z ishlarida narsalar Interneti va katta ma'lumotlardan foydalanishi kerak edi. Bunday IoT tizimlari qishloq xo'jaligi texnikalarining holatini kuzatish, ekish va o'rim-yig'im kampaniyasini xavf ostiga qo'ymagan holda o'z vaqtida ta'mirlashni rejalashtirish va boshqalarga yordam beradi.

Korxonalar hosildorlik va sifatni

1-rasm. Qishloq xo'jaligining rivojlanish bosqichlari

XALQARO BAHOLASH TADQIQOTIDAGI SAVODXONLIK KOMPETENSIYALARINI UMUMIY O‘RTA TA‘LIM O‘QUVCHILARDA SHAKLLANTIRILISHI

SHERNAZAROV ISKANDAR ERGASHOVICH
Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti
dotsent, pedagogika fanlar doktori (DSc)

Annotatsiya. Xalqaro baholash tadqiqotlaridan PISA baholash ta‘limining amaliy ahamiyati, o‘quvchilarni umumiy o‘rta ta‘lim maktablaridagi fanlardan savodxonligini baholashga xizmat qiladigan xalqaro baholash dasturi bo‘lib, olingan bilim va ko‘nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, oqilona qaror chiqarish, mustaqil fikrlash, dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan. Maqolada o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy fanlardan savodxonligini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo‘lib, uning natijalari asosida dunyo mamlakatlari o‘quv dasturlarida mavjud talablar doirasida o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlarini va savodxonlikni shakllantirishga qaratilgan topshiriqlar tavsifi haqida qisqacha ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: PISA, xalqaro baholash, savodxonlik, o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik, tabiiy-ilmiy savodxonlik, kreativ fikrlash, inovatsiya, kompetensiya, loyihalash, ilmiy-tadqiqot.

Annotation. It follows from international assessment studies that PISA is an international assessment program that serves to assess the literacy of students in subjects in general education schools, aimed at applying the acquired knowledge and skills in life situations, making rational decisions, forming independent thinking, worldview. The article presents an international assessment program aimed at assessing students' literacy in reading, mathematics and natural sciences, according to the results of which, within the framework of the requirements for the curricula of the countries of the world, brief information is given on the characteristics of tasks aimed at applying students' knowledge and skills in life situations, the formation of thinking and communication skills, literacy.

Keywords: PISA, international assessment, literacy, reading literacy, mathematical literacy, science literacy, creative thinking, innovation, competence, design, research and development.

KIRISH.

O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini qo‘lga kiritgach, o‘rta ta‘lim muassasalarida ta‘lim tuzilmasi va mazmunini tubdan yaxshilash ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu maqsadda O‘zbekiston Respublikasining – Ta‘lim to‘g‘rsidagi qonunga muvofiq barcha ta‘lim tizimi milliy va umumbashariy ma‘naviy qadriyatlar, ma‘naviy axloqiy fazilatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan.

PISA ta‘lim turi bu o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy fanlardan savodxonligini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo‘lib, uning natijalari asosida dunyo mamlakatlari o‘quv dasturlarida mavjud talablar doirasida o‘quvchilarning bilim va

ko‘nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlarini aniqlashga qaratilgan. Shu bilan birga, bu hech qanday o‘quv dasturini belgilamaydi, targ‘ib qilmaydi va umumiy e‘tirof etishni taqozo etmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Mamlakatimizda xalqaro baholash tadqiqotlariga tayyorgarlik ko‘rish va seminar mashg‘ulotlarini tayyorlash, o‘tkazish va sifatini baholash bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta‘lim sifatini nazorat qilish Davlat inspeksiyasi qoshida Ta‘lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil qilindi va uning asosiy vazifalari,

faoliyati, yo'nalishlari belgilandi.

O'zbekiston Respublikasining Xalqaro baholash tadqiqotlaridagi ishtiroki, unga tayyorgarlik ko'rish va o'quvchilarning ilmiy savodxonligini rivojlantirish, savodxonlik darajasini aniqlashga oid topshiriqlar ishlab chiqish kabi masalalar A.Radjiyev, A.A.Ismailov, X.J.Daminov, Q.K.Karimberdiyev, G.O.Tog'ayeva, N.A.Karimov, Z.A.Kosimova, G.A.Pirimov, D.Asqarova, S.R.Akbarova, D.Norboyeva, D.Manapova, M.Uralova, B.Q.Haydarov, H.P.Ahmedov, M.Maxsudov, M.Boymuratova, E.Tursunov va boshqalar ishlarida o'z aksini topgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida olimlari G.S.Kovaleva, L.O.Roslova, G.A.Sidorova, A.Y.Pentin, PISA xalqaro tadqiqoti kontekstida kreativ fikrlashni baholash va rivojlantirish; B.Ye.Mixaylovich, Ye.M.Bugakova, L.S.Baytimerova, V.M.Grebennikova, K.B.Belikov "ta'lim oluvchilarning kreativ faoliyati tushunchasi", uni shakllantirish va rivojlantirish yo'llari, kreativ va ijodiy qobiliyatini shakllantirishning asosiy mazmuni; T.P.Payudis, E.V.Sivak, D.M.Mirzanurova, T.S.Skilevaya, A.Yu.Pentin, G.Yu.Semyonova, A.Yu.Pentin, Ye.A.Nikishova, K.P.Vergeles, N.A.Zagranichnaya, Ye.L.Rutkovskaya, G.G.Nikiforov; A.A.Kozlova, Ye.S.Korolkova, A.A.Bochixina, A.V.Polovnikova, N.V.Shtilman o'quvchi va bo'lajak kimyo o'qituvchilarning funksional tabiiy-ilmiy va moliyaviy savodxonligini shakllantirish; O.A.Rudze, Ye.S.Kvitko, K.A.Krasnyanskaya, L.O.Roslova, L.O.Denisheva, I.I.Karamova matematik savodxonlikni shakllantirish; S.Ye.Dyukova, T.V.Koval va bosh. global kompetensiyalarga oid ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY)

PISA xalqaro o'quvchilarni baholash xalqaro dasturining 2018-yilda o'tkazilgan baholash siklining asosiy bilim sohasi o'qish

savodxonligi hisoblanadi. PISA tadqiqotining 2022 yildagi tadqiqotida asosiy topshiriqlar tarkibi matematik savodxonlikka qaratilgan. Tadqiqotining o'qish, matematika, tabiiy-ilmiy savodxonlik va kreativ fikrlash yo'nalishi uchun mo'ljallangan ushbu qamrov doirasi – o'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro dasturning barcha savodxonligi yo'nalishida olib borilgan tadqiqotlar tahlili asosida ishlab chiqilgan. Qamrov doirasida PISA tadqiqotlari doirasida o'quvchilarning qay darajada oson va samarali o'qib-tushunish, ma'lumotlarni ilmiy talqin qila olish, ma'lumotlardan foydalangan holda matematik va statistik tahlil, ma'lumotlarni to'g'ri tushunish hamda tahlil qilish, kreativ yondashish kabi ko'nikmalari va bu ko'nikmalarning turli metakognitiv jihatlari qanday baholanishi tushuntirilgan bo'lib, unda o'quvchilarning o'qish, tushunish, tahlil qilish, qullash, sintez qilish va baholash qobiliyatlari qay darajada baholanishi va izohlanishi muhokama etilgan hamda savodxonligini baholash bo'yicha tuzilgan topshiriq namunalari keltirilgan. [7]

O'qish – axborot olish madaniyati bo'lib, badiiy adabiyotni to'g'ri tushunish, undan estetik zavq olish, shuningdek, ilmiy adabiyotlar, barcha turdagi resurslar bilan ishlash, ma'lumot-bibliografiya va barcha turdagi axborot materiallaridan o'zini qiziqtirgan ma'lumotlarni qidirib topish, cheksiz axborot oqimlari orasidan kerakli, muhim bo'lgan ma'lumotlarni ola bilish, o'z kasbiy malakalarini oshirishda foydalanish, axborot-kutubxona muassasasidan to'g'ri foydalanish yo'llarini o'rganish ham axborot olish madaniyati tushunchasi doirasiga kiradi.

Matematik savodxonlik tushunchasi turli yillardagi tadqiqotlarda turlicha talqin qilingan. Oxirgi tadqiqot natijalariga ko'ra unga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

1. Tanqidiy fikrlash;
2. Ijodkorlik, kreativlik;
3. Tadqiqot va tahlil qilish;
4. Mustaqillik, tashabbuskorlik va qat'iylik;

5. Ma'lumotlardan foydalanish;
6. Tizimli fikrlash;
7. Muloqot qilish;
8. Mulohaza yuritish.

Matematik savodxonlik – bu shaxsning turli hayotiy vaziyatlar (kontekstlar) va masalalar ustida matematik mulohaza yuritish, berilgan muammoni matematika yordamida ifodalay olish, muammoni yechishda matematikani qo'llay olish va olingan natijalardan muammoning yechimini talqin qilish va baholashda foydalana olish qobiliyatidir. U hodisalarni tavsiflash, tushuntirish va oldindan aytib berish uchun tushunchalar, algoritmlar, faktlar va vositalarni o'z ichiga oladi. U insonlarga matematikaning olamdagi o'rnini tushunishga hamda yaratuvchan, qiziquvchan va o'zini - o'zi tahlil qiladigan XXI asr fuqarolariga zarur bo'lgan asoslangan hukm va qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Tabiiy-ilmiy savodxonlik - bu shaxsning tabiiy fanlarga bog'liq masalalar bo'yicha faol fuqorolik pozitsiyasiga ega bo'lishi va tabiiy g'oyalarga qiziqishga tayyorgarlik qobiliyatidir. Tabiiy-ilmiy savodli inson tabiiy fanlar va texnologiyalarga oid muammolar muhokamasida ishtirok etishga intiladi va buning uchun quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi talab etiladi, hodisalarni ilmiy tushuntiradi, baholaydi va ilmiy tadqiqotlarni rejalashtiradi, ma'lumot va dalillarni ilmiy jihatdan sharhlaydi.

Kreativ fikrlash nima?

Kreativlik (lot., ing. "create" - yaratish, "creative"- yaratuvchi, ijodkor) - individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyat. Kreativ fikrlash, asosan, bu ikki narsaga bog'liq – tanqidiy fikrlash va ijodkorlik. Tanqidiy fikrlash aniq va oqilona fikrlashdir. Bu aniq va muntazam ravishda fikrlashni, boshqa narsalar qatorida mantiq va ilmiy fikrlash qoidalariga rioya qilishni o'z ichiga oladi. Ijodga kelsak, bu yangi va foydali g'oyalarni taklif qilish, muqobil imkoniyatlarni

yaratishdir.

"Yo'qotilgan ma'lumot" metodi.

Sinf o'quvchilari kichik guruhlariga bo'linadi. Har bir guruhga berilgan tarqatmada o'rganilayotgan biror bir badiiy asar: hikoya, masal yoki she'rning bir qismi olib tashlanadi, ya'ni ma'lumot yo'qoladi. O'qituvchi o'quvchilarga yo'qolgan ma'lumotni topishlari kerakligini aytadi. O'quvchilar kitobdagi ma'lumot bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotni izlashga kirishadi. Ular asarni o'qigandan so'ng "yo'qolgan" ma'lumotni topadilar va olgan bilimlari asosida guruh a'zolari bilan muhokama qilib ma'lumotlarni qog'ozga tushuradilar. Har bir guruh o'zida bo'lmagan ma'lumotni qayta tiklab so'zlab beradi. Bunda o'quvchilar tiklagan ma'lumot asarning mazmunini saqlab qolishi lozim.

Yuqorida berilgan topshiriq asosida o'quvchilarni o'qish savodxonligi, anglash va tahlil qilish qobiliyati, oldingi o'zlashtirgan bilimlar asosida kreativ fikrlash qobiliyatlari shakllantiriladi.

Matematik savodxonlik: Insonning matematikaning o'zi yashayotgan olamdagi o'rnini bilishi, matematik jarayonlarni to'g'ri va to'liq asoslay olishini tekshiradi. Shaxsning matematikadan yaratuvchan, qiziquvchan va fikrlovchi insonning hozirgi va kelajakdagi matematik bilimlarga bo'lgan ehtiyojini qondira oladigan darajada foydalana olishini ta'minlash bu bo'limning asosiy maqsadidir.

Bu bo'limdagi savodxonlik terminining maqsadi odatda maktab dasturida beriladigan bilimlarni qay darajada o'zlashtirganini aniqlash emasligini ko'rsatish uchun foydalanilgan.

Bu yo'nalish sinovlarida odatda hayotning turli sohalarida (tibbiyot, turar joy, sport va hk.) duch kelinishi mumkin bo'lgan matematikaga oid vaziyatlar taklif qilinadi.

O'quvchilarda matematik savodxonliklarini oshirish maqsadida quyidagicha savollarni ishlashni o'rganish va topshiriqlarni to'g'ri fikrlashni o'rgatish lozim.

Topshiriq: quyida berilgan savolni javobini aniqlash uchun sonlarni istalgan tarzda

yo'zishingiz mumkin. Shuni nazarda tutinki topshiriqni natijasi savolda berilgan tarzda ifodalanishi lozim.

Savolni ishlashda diqqat bilan o'ylang. O'n besh sonidan to'rt sonini ayirib 0 qiymat chiqarib bering ($15 - 4 = 0$).

Javobi: o'n besh sonidan to'rt sonini ayirish uchun sonlarni Rim raqamlari orqali ifodalasakina natija to'g'ri chiqadi. Masalan: $15 - IV = 0$

O'quvchilarning matematik savodxonligini mustahkamlash uchun shu kabi topshiriqlarni ishlash ko'nikmalarini shakllantirish va malakasini oshirish kerak.

O'quvchilarga tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish uchun qo'yidagicha topshiriqlarni ishlashi va topshiriqlarni to'g'ri talqin qila olish qobiliyatini shakllantirish lozim. Masalan. Bizni o'rab turgan butun moddiy dunyo, shuningdek, Yerdan tashqarida bo'lgan kosmik fazo, sayyoralar va yulduzlar Koinotni tashkil qiladi.

Koinot haqida ma'lumotlar berilayotgan vaqtda ma'ruzachi o'z ma'ruzasini bir necha bloklarga bo'ladi. Har blokni 15-20 minut davom ettiradi va har bir blokdan so'ng to'xtab, savol-javob o'tkaziladi.

Savol-javob o'tkazish uchun ma'ruzachi o'quvchilarga topshiriqlar beriladi. Ma'ruza davomida ayrim muammolarni o'rta tashlaydi. Shu vaqt oralig'ida bu muammoga o'quvchilarning munosabatini aniqlaydi, ularning fikrlarini tinglaydi. Har bir fikr bildiruvchiga imkoniyat yaratadi. Uning

fikri diqqat bilan tinglanadi. Masalan: o'quvchilardan raketa uchirilganda ozon ekranini teshilishi orqali havoning sovishi kuzatiladi. Sababi ekran teshilganda quyosh nurini tik tushishi kuzatiladi. Ertasiga esa ozon qavatini tiklanishi sababli bulutlar siljiydi, ayrim joylarda yomg'ir yog'adi shuning uchun kun soviydi. O'quvchilardan bu kabi hodisalarni ilmiy jihatdan talqin qila olish qobiliyatini shakllantirish uchun shunga o'xshash topshiriqlar beriladi.

Masalan: havoni o'zgarishiga havo tarkibida bosimni ortib ketishi qanday ta'sir ko'rsatadi?

Bosim past bo'lgan tomondan bosim yuqori tomonga siljishida temperaturani o'zgarishi kuzatiladimi?

Bunda o'quvchilar darsda qo'yilgan muammoni hal qilish yuzasidan analogiyaga asoslangan holda o'z fikrlarini, qarashlarini olg'a suradi.

Kreativ fikrlash - bu innovatsion va samarali yechimlarni topish, yangi bilimlarni egallash, tasavvurni ta'sirchan ifodalashga qaratilgan g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyatidir.

O'quvchilarning kreativ fikrlash savodxonligini qo'yida berilgan bir qancha topshiriqlarni bajarish orqali amalga oshirish mumkin.

Topshiriq: quyidagi berilgan doskadagi rasmda ifodalangan o'quvchilarni g'oyalari haqida o'ylab ko'ring va o'quvchilar rasm orqali qanday g'oyalarni ilgari so'rishganligini aniqlang.

1-rasm. STEM devor

O'quvchilar mazkur rasmda ifodalangan tasvirlar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida o'z fikrlarini yozma bayon qiladi. Masalan:

<i>Savol:</i> rasmda ifodalangan tasvirlar tahlili	<i>Javob:</i> sizningcha bu tasvirlar qanday ma'noni anglatadi?	Qo'shimcha ma'lumot
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

Yuqorida keltirilgan topshiriqlarni bajarilishi orqali o'quvchilarda bir qancha kompetensiyalarni shakllantirish mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR (DISCUSSION AND RESULTS)

Bugungi kunda o'quvchilar matnni faqat o'qib qolmasdan, uni tahlil qila olishi, unga munosabat bildirishi, baholay olishi, ilmiy jihatdan yondashishi, kreativ fikrlarni bildira olishi zarur. O'quvchilarga faqtgina badiiy asarlar, she'rlar emas, turli matnlar: bibliografiya, shaxsiy xatlar, gazeta va jurnallardagi e'lonlar, maqolalar, geografik xaritalar, rasmlarni, voqiyilikni ifodalovchi tasvirlarni talqin qilish uchun taqdim etiladi. Ulardagi ma'lumotlar turli ko'rinishda: rasmlar, jadval, chizma, diagramma va h.k. bo'ladi. Shunday ekan, o'qituvchi o'quvchilarning o'qish savodxonligini xalqaro talablar darajasiga yetkazish uchun faqatgina dars jarayoni bilan cheklanib qolmasdan, sinfdan tashqari ishlarni ham yuksak darajada tashkil etmogi lozim.

PISA xalqaro baholash tadqiqoti asoschisi Andreas Shleyxerning kreativ fikrlashni baholash va rivojlantirish, o'quvchilarni xalqaro baholash tadqiqotlari natijalarini tahlil qilish, o'qish, matematik, tabiiy-ilmiy savodxonliklarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarini keltirish mumkin (Buyuk Britaniya). Indoneziyada tabiiy fanlarni o'qitishda atrof-muhitda sodir bo'ladigan

hodisalar orqali tushuntirish hamda ma'lumotlar va dalillarni ilmiy talqin qilish; tadqiqotlarni baholash va rivojlantirish uchun amaliy kompetensiyalardan foydalanishadi. XXI asrga kelib ilmiy savodxonlikni rivojlantirish uchun fanlarni o'qitishda innovasion texnologiyalar, konseptual tushunchalar va ularning ahamiyatini oshirish usullariga ustuvorlik berilmoqda. Ta'lim oluvchilarga ilmiy savodxonlikni tabiiy fanlar haqidagi g'oyalar va tushunchalarni tarixiyligi, zamonaviyligi, qadriyatlariga mosligi hamda ularning ilmiy ta'limni isloh qilish bilan bog'liq ekanligini asoslovchi metodlar yordamida tushuntirilgan. Xitoyda boshlang'ich maktab o'qituvchilarining ilmiy savodxonligini rivojlantirish uchun o'n yil davomida o'quv dasturlari va kadrlar siyosati haqida mulohazalarni o'zgarib borishi, savodxonlikni rivojlantirishdagi o'zgarishlar, ilmiy savodxonlikni konseptual va empirik sharhlarini yillar davomida o'zgarishi, o'rta maktab fan o'qituvchilarining tabiiy fanlar haqidagi qarashlarini umumiy xulosalash kabi tushunchalarni rivojlanish orqali tushuntirilgan. Finlandiyada PISA tadqiqotidagi ilmiy savodxonlikning yuqori darajasi to'g'risida ekspert xulosalari, PISA ning siyosiy yo'nalishi bilan bog'liq bo'lmagan sabablarga ko'ra, ta'lim oluvchilarning muvaffaqiyati to'g'risidagi tushunchalar, ta'lim tizimini amalga oshirilishini to'liq tahlil qilish orqali

milliy samaradorlik aniqlangan. Kanada davlatidagi o'quvchilarni xalqaro baholash tadqiqotidagi natijalarni yuqoriligi va ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni tez rivojlanishi hamda pedagogik kadrlarni salohiyati yuqoriligidan dalolat beradi. Shuning uchun ham Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD)ning Kanadagi vakillariga talabalarning tabiiy fanlar haqidagi g'oyalarini ishonchli va mazmunli baholashga qaratilgan topshiriqlarni tuzish vazifasi yuklatilganligini ilmiy tadqiqot ishlaridan bilish mumkin.

XULOSA:

Xulosa qilib aytganda pedagoglarimiz uchun bugungi kunda juda ko'p vazifalar yuklatilgan shu jumladan pedagogik mahoratga ega bo'lishi, axborot texnologiyalaridan foydalana olishi va darsning samaradorligini oshirish uchun turli hil metodlardan foydalana

olishi kerak. Shulardan xulosa chiqargan holda o'quvchilarni o'qish, matematik, tabiiy-ilmiy savodxonligi va kreativ fikrlash qobiliyatini oshirish uchun ham dars davomida turli xil topshiriqlar va savollariga tayyorlab borishi kerak. Topshiriqlarni darslar davomida o'quvchilar o'qigandan so'ng mustaqil fikrlarini doimiy eshitib borish kerakligi va bu ham o'z navbatida o'quvchi agar noto'g'ri fikrlayotgan bo'lsa sinfdoshlarining to'g'ri fikrlarini eshitib o'zi uchun kerakli hulosalarni chiqaradi. Chunki har bir o'quvchuning fikrlash doirasi har hil bo'ladi. Shu jumladan o'quvchilarning fikrlash doiralari rivojlanishi ya'ni o'sishi uchun badiiy va ilmiy kitoblarni o'qish tafsiya qilish kerak. Kitob shunchaki o'qilibgina qolmay uning tahlili ham bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Ergashovich, S. I. (2023). ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS BASED ON THE COMPETENCE APPROACH. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 2(13), 24-29.
- Ergashovich, S. I. (2023). Development of Functional Literacy Through Creative Thinking Tasks. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 18, 20-25.
- Shernazarov, I., Sapayeva, G., & Smanova, Z. (2023). USING THE CONCEPTS OF ANALYTICAL CHEMISTRY BASED ON THE INTEGRATION OF INFORMATION COMMUNICATION AND PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN FORMATION OF NATURAL SCIENTIFIC LITERACY OF STUDENTS. Евразийский журнал академических исследований, 3(3), 50-64.
- Qizi, X. N. M., & Ergashovich, S. I. (2023). NATURAL-SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF PHENOMENA TO STUDENTS IN INTERNATIONAL ASSESSMENT. International Journal of Pedagogics, 3(02), 6-9.
- Ergashovich, S. I. (2023). IMPROVEMENT OF THE TASK AIMED AT THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL AND NATURAL SCIENCE LITERACY OF FUTURE CHEMISTRY TEACHERS ON THE BASIS OF IX ADAPTATION TO THE EDUCATIONAL PROCESS. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1(5), 31-39.
- Yuldashevich, I. A., Asamovich, K. M., & Ergashovich, S. I. (2023). EKSPERIMENTAL TAJRIBALAR YORDAMIDA O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK, AMALIY VA TABIIY-ILMIY SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISH. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1(5), 59-67.
- Ergashovich, S. I. (2022). Preparation Of Future Chemical Chemistry Teachers for Preparation for International Research. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 15, 71-76.
- Шерназаров, И. Э. (2022). БЎЛАЖАК КИМЁ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ТАДҚИҚОТЛАРИГА ТАЙЁРЛАШДА ФУНКЦИОНАЛ САВОДХОНЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ. Современное образование (Узбекистан), (10 (119)), 18-25.
- Bektosheva, S., & Shernazarov, I. (2022). O'QUVCHILARDA FUNKSIONAL SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH. Science and innovation, 1(B8), 1570-1577.
- Shernazarov, I., & Xodjabayeva, N. (2022). XALQARO BAHOLASH TADQIQOTLAR MATERIALLARIDAN FOYDALANISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI. Science and innovation, 1(B8), 1578-1582.
- Bektosheva, S., & Shernazarov, I. (2022). IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPING FUNCTIONAL LITERACY IN STUDENTS. Science and Innovation, 1(8), 1570-1577.
- Ergashovich, S. I. (2022, December). PREPARATION OF STUDENTS FOR INTERNATIONAL EXAMINATION STUDIES OF FUTURE CHEMISTRY TEACHERS FORMATION OF SKILLS. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 3, pp. 121-125).
- Ergashovich, S. I. (2022). THE USE OF INTERNATIONAL ASSESSMENT RESEARCH COMPETENCIES IN THE FORMATION OF THE LITERACY OF FUTURE CHEMISTRY TEACHERS. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(12), 471-477.
- Shernazarov, I., & Xodjabayeva, N. (2022). THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE USE OF MATERIALS FROM INTERNATIONAL EVALUATION STUDIES. Science and Innovation, 1(8), 1578-1582.
- Ergashovich, S. I. (2022). TASKS AND IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EVALUATION STUDIES IN UZBEKISTAN. PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS, 2(18), 85-90

XALQARO BAHOLASH PISA TADQIQOTIDA MATEMATIK SAVODXONLIK KOMPITENSIYALARI

MAXMUDOVA D.M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti p.d.f., professor

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarda matematik va moliyaviy savodxonlik kompetensiyalari shakllantirish va uni rivojlantirish, o'quvchilarning savodxonligi tekshirilibgina qolmasdan, yana qo'shimcha ravishda turli ijtimoiy so'rovnomalar orqali ularning o'qish shart- sharoitlari, muammo va yutuqlari ham o'rganiladi. Shuningdek, mazkur dasturda, "Moliyaviy savodxonlik", "Muammoni hamkorlikda yechish" kabi yo'nalishlar to'g'risida ma'lumotlar berilgan, o'quvchilarda matematik va moliyaviy savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha bir nechta tavsiyalar berib o'tilgan. Bundan tashqari innovasion yondashuv va zamonaviy ta'lim berish jarayonida o'quvchilarda matematik va moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish yuzasida turli topshiriqlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: PISA, matematik savodxonlik, bilim sifati, matematik va moliyaviy savodxonlikdan topshiriqlar, mazmun sohalari.

Аннотация. В статье формирование и развитие математической и финансовой грамотности учащихся проверяется не только грамотность учащихся, но и изучаются условия их учебы, проблемы и достижения посредством различных социальных опросников. Также в данной программе дана информация о таких направлениях, как «Финансовая грамотность», «Совместное решение задач», даны несколько рекомендаций по формированию навыков математической и финансовой грамотности учащихся. Кроме того, в процессе инновационного подхода и современного образования возникают различные задачи в области развития математической и финансовой грамотности учащихся.

Ключевые слова: PISA, математическая грамотность, качество знаний, задания по математической и финансовой грамотности, области содержания.

Abstract. In the article, the formation and development of students' mathematical and financial literacy competencies, not only the literacy of students is checked, but also their study conditions, problems and achievements are studied through various social questionnaires. Also, in this program, information is given about directions such as "Financial Literacy", "Collaborative Problem Solving", several recommendations are given for the formation of students' mathematical and financial literacy skills. In addition, in the process of innovative approach and modern education, various tasks are presented in the field of development of mathematical and financial literacy of students.

Key words: PISA, mathematical literacy, quality of knowledge, assignments from mathematical and financial literacy, content areas.

Kirish

Globalashuv sharoitida shiddat bilan rivojlanib borayotgan davr davlat va jamiyat oldiga dolzarbligi va qamrovi kun sayin ortib borayotgan zamonaviy talablarni qo'ymoqda. Olamshumul strategik maqsadlarga erishish, yangi marralarni zabt etish, rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olish uchun mamlakatda bilimli, tajribali va zamonaviy fikrlaydigan yuksak salohiyatli kadrlar,

mutaxassislarining o'rni beqiyos. Bunday raqobatbardosh kadrlarga bo'lgan ehtiyojni qondirish zamirida inson kapitali, sodda qilib aytganda, inson, uning salohiyatini kashf etish hamda uni buyuk maqsadlarga erishishga safarbar qilish kabi ulug'vor vazifalar turadi.

1961-yilda ish boshlagan Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD) o'tgan davr

mobaynida moliyaviy sohada yuzaga kelgan turli muammolarning yechimini topish ustida izlanishlar olib bormoqda. Ayniqsa, yangi asr ostonasida ushbu tashkilot negizida dunyo ta'limining asosiy bo'g'ini bo'lgan umumiy o'rta ta'limni rivojlantirish maqsadida PISA (The Programme for International Student Assessment) – O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro dastur ishlab chiqildi. Iqtisodiy tashkilotning ta'lim sohasiga murojaat etishining boisi, har qanday soha uchun kadrlar maktablarda, oddiy sinfxonalarda ulg'ayishidir. Shu ma'noda OECD dek ulkan tuzilma ham davlatlarning ta'lim tizimiga qancha mablag' sarflayotgani va ular nechog'li samara berayotgani reytingini tuzishga majbur bo'ldi. Keyinchalik bu tadqiqotga boshqa davlatlarning ham qiziqishi ortib, unda qatnasha boshladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga¹ muvofiq umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sibkelayotganyoshavlodnima'naviyaxloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasining 2030 - yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan.

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni;

Konsepsiya doirasida, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish malakalari va kompetensiyalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlarini joriy etish, o'quvchilarning bilim darajasini baholashda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS va boshqa dasturlarda doimiy ishtirok etish nazarda tutilgan.

Shuningdek, xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o'rnatish, o'quvchi-yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish maqsadida hukumat qaroriga muvofiq²:

O'quvchilarning savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro dastur (The Programme for International Student Assessment – PISA); Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholash xalqaro dasturi (Progress in International Reading and Literacy Study – PIRLS); O'quvchilarning matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash dasturi (Trends in International Mathematics and Science Study TIMSS); Rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish bo'yicha xalqaro baholash dasturlarini (The Teaching and Learning International Survey

2 O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida» 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori.

– TALIS) tashkil etishga kirishildi.

Adabiyotlar tahlili

Dunyo hamjamiyatidagi iqtisodiy oʻzgarishlar aholining matematik va moliyaviy savodxonligini oshirishga boʻlgan ehtiyoj ortib borayotganini belgilab bermoqda. Matematik va moliyaviy savodxonlikni oshirish rivojlangan davlatlarning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontseptsiyalarida asosiy yoʻnalishlardan biri sifatida belgilangan. Hozirgi kunda bir qancha davlatlarning rivojlanish dasturida “Moliyaviy savodxonlikni oshirish davlat dasturi”, “Fuqarolarning moliyaviy madaniyati va xavfsizligi”, “Kam daromadli aholining moliyaviy savodxonligini oshirish”, “Kelajagingizni rejalashtiring” va boshqalar kabi aholining moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan dasturlar amalga oshirib kelinmoqda. Pedagogik adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, moliyaviy savodxonlik koʻplab mualliflar tomonidan koʻrib chiqilgan: J. Keyns, M. Fridman, A. Lusardi, L. Mundell, D. Remund, A. Atkinson, F. Messe, E. Zemlyanskaya, I. Sasova, M. Firsova, N. Dumnaya, O. Karamova, E. Rutkovskaya va boshqalar. “Moliyaviy madaniyat” tushunchasi A. Maloletnev, Yu. Korlyugova, S.G. Yusupov asarlarida ochib berilgan [4; 14 – 30 bet]

Metodologiya

Har bir davlat matematik savodxonlik yoki kompetentlik tushunchasi boʻyicha oʻz qarashlariga ega va unga kutilgan natija sifatida erishish uchun oʻz taʼlim jarayonini tashkil qiladi. Tarixan matematik savodxonlik yoki kompetentlik asosiy arifmetik koʻnikmalarga ega boʻlish, xususan, butun sonlar, oddiy va oʻnli kasrlar ustida qoʻshish, ayirish, koʻpaytirish va boʻlish amallarini bajarish, foizlarni hisoblash, soddaga geometrik shakllarning yuzi va hajmlarini hisoblash kabi koʻnikmalarni oʻz ichiga olib kelgan. Oxirgi paytlarda esa

raqamli texnologiyalarning hayotimizga kirib kelishi odamlarda maʼlumotlar oqimidan shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun kerakli maʼlumotlarni olish imkoniyatlarining paydo boʻlishi, turmushning sogʻliq va sarmoyalar bilan bogʻliq sohalarida, ob-havo va iqlim oʻzgarishlari, soliqqa tortish, davlat qarzi, aholi sonining oʻsishi, yuqumli kasalliklar epidemiyasining tarqalishi, jahon iqtisodiyoti kabi ijtimoiy muammolarni hal qilish bilan bogʻliq koʻnikmalarga boʻlgan ehtiyojlarni ham keltirib chiqardi. XXI asr hayotiy ehtiyojlarining bunday kun sayin oʻzgarib borishi esa oʻz navbatida matematik savodxonlik tushunchasining kengayib, takomillashib borishini taqozo etmoqda.

Soʻnggi 15 yil davomida bu koʻnikmalar roʻyxati va uni takomillashtirish borasida koʻplab munozarali chiqishlar boʻlayotgan boʻlsa-da, qator davlatlar oʻz taʼlim tizimiga bu koʻnikmalarni singdirish boʻyicha tegishli oʻzgartirishlarni kiritmoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ham bu borada 25 ta mamlakat mutaxassislari ishtirokida “Kelajakda taʼlim va koʻnikmalar, OECD – 2030” deb nomlangan 2030-yilgacha moʻljallangan loyihani moliyalashtirgan.

PISA tadqiqotlarida oʻquvchilarning matematik tayyorgarligini baholashda quyidagi uch jihatga alohida eʼtibor qaratiladi: topshiriqlar oʻquvchilarning kundalik hayotdagi qiziqishlari va ehtiyojlariga mosligi;

muammo mazmuni (kontekst)ning hayotiyliigi;

matematikani qoʻllash bosqichlarining faqat ayrimlarini emas, balki barchasining toʻliq qamrab olinganligi, yaʼni bu jarayonning bir qisminigina bajarish (masalan, tenglamani yechish, algebraik ifodani soddalashtirish) emas, balki masalani tushunish bosqichidan boshlab, uni matematik tilda ifodalash, yechish va yechimni talqin qilishgacha boʻlgan barcha bosqichlarning hammasini

qamrab olinganligi.

Bu jihatlar o'quvchilarning matematik tayyorgarligini baholash mazmuni, ya'ni matematik savodxonlik tushunchasida o'z aksini topgan. Matematik savodxonlik tushunchasi turli yillardagi tadqiqotlarda turlicha talqin qilingan. Oxirgi tadqiqot natijalariga ko'ra unga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

Matematik savodxonlik – bu shaxsning turli hayotiy vaziyatlar (kontekstlar) va masalalar ustida matematik mulohaza yuritish, berilgan muammoni matematika yordamida ifodalay olish, muammoni yechishda matematikani qo'llay olish va olingan natijalardan muammoning yechimini talqin qilish va baholashda foydalana olish qobiliyatidir. U hodisalarni tavsiflash, tushuntirish va oldindan aytib berish uchun tushunchalar, algoritmlar, faktlar va vositalarni o'z ichiga oladi. U insonlarga matematikaning olamdagi o'rnini tushunishga hamda yaratuvchan, qiziquvchan va o'zini o'zi tahlil qiladigan XXI asr fuqarolariga zarur bo'lgan asoslangan hukm va qarorlar qabul qilishga yordam beradi [4; 14 – 30 bet]

Matematik savodxonlik ta'rifida asosiy urg'u turli sharoitlarda berilgan real muammolarni yechish uchun matematika bilan faol munosabatga berilib, matematik mulohazalar yuritishni, xoh u induktiv, xoh u deduktiv bo'lsin, hamda tabiat va jamiyatda duch kelinadigan hodisalarni matematik belgi va timsollar yordamida, ya'ni matematika tilida ifodalash, hodisalarni tushuntirish va oldindan aytib berishda matematik mulohaza yuritish, matematikaga oid bilim, tushuncha, algoritmlar, fakt va vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Matematik savodxonlik har bir kishiga matematika olamini tushunishga, uning inson hayotida tutgan o'rnini va ahamiyatini anglashga, faol, mulohazali va ishning ko'zini biladigan (konstruktiv) XXI asr fuqarosi

uchun zarur bo'lgan, asosli mulohazalar yuritish orqali maqbul qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini o'zida shakllantirishga yordam beradi. Matematik savodxonlik maxsus tuzilgan topshiriqlar yordamida baholanadi va tadqiq qilinadi. Bu topshiriqlarning mazmuni, tuzilishi va shakli tadqiqot mohiyatidan kelib chiqib qabul qilingan muayyan talablarga javob berishi lozim bo'ladi.

Matematik savodxonlikni baholashga qaratilgan maxsus PISA sinov topshirig'ining tuzilmasi (modeli) quyidagi 3 jihat asosida tuziladi: – topshiriq tegishli bo'lgan matematika fanining mazmun sohasi, ya'ni bo'limlari; – muammo mazmuni yoki konteksti; – topshiriqni bajarishda o'quvchilar namoyish qilishi lozim bo'lgan aqliy faoliyat turi [4; 14 – 30 bet]

Shu bilan birga, yosh avlodning moliyaviy savodxonligini shakllantirish maqsadida bolalar uchun qo'shimcha ta'lim muassasalari va umumta'lim muassasalari, davlat va jamoat tashkilotlari o'rtasida pedagogik hamkorlikning keng imkoniyatlari va ilmiy asoslangan kadrlar yetishmasligi o'rtasida kamchiliklar aniqlandi.

Xususan, kichik yoshdagi o'quvchilarning moliyaviy savodxonligini shakllantirish bo'yicha qisqa muddatli qo'shimcha ta'lim dasturining samaradorligini aniqlash lozim. Buni amalga oshirishda quyidagilar hisobga olinadi:

kichik maktab o'quvchilarining moliyaviy savodxonligini shakllantirishda qo'shimcha ta'limning afzalliklari va imkoniyatlari;

kichik yoshdagi o'quvchilarning moliyaviy savodxonligini shakllantirishga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillar; moliyaviy savodxonlikning asosiy tarkibiy qismlari;

kichik yoshdagi o'quvchilarning moliyaviy savodxonligini shakllantirishning dastlabki va joriy diagnostikasi natijalari;

mashg'ulotlarning interfaol shakllaridan foydalanishni o'z ichiga olgan bolalarning muammolari, talablari va ehtiyojlari, ularning yoshi va individual xususiyatlari, amaliyotga yo'naltirilgan muhitni yaratishni ta'minlash.

Britaniyalik iqtisodchilar A.A. Atkinson va F.A. Messe o'z ishlarida moliyaviy savodxonlikni "Oqilona moliyaviy qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan moliyaviy xabardorlik, bilim, ko'nikma, munosabat va xatti-harakatlar majmui va natijada shaxsiy moliyaviy farovonlikka erishish qobiliyati" sifatida belgilaydi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, moliyaviy savodxonlik shaxsning ijtimoiy xususiyati sifatida namoyon bo'ladi. "Moliyaviy bilimlar" atamasi ma'lum moliyaviy harakatlarni amalga oshirish, moliya, moliyaviy qonunlar sohasida harakat qilish imkonini beruvchi olingan bilimlar to'plami sifatida taqdim etiladi [4; 14 – 30 bet]

Hozirgi kun yoshlari o'rtasidagi muammolardan biri kelajak rejalari haqida o'ylab ko'rmasliklari, isrofgarchiliklarga yo'l qo'yishlarini misol qilish mumkin. Natijada ular mustaqil hayotga qadam qo'yganlarida moliyaviy bilimga ega emasliklari ularga qiyinchiliklar tug'diradi. Bu kabi muammolarni bartaraf etish uchun biz bolaga yoshligidanoq moliyaviy bilim berib borishimiz lozim. Ushbu asos uchta asosiy masala bo'yicha moliyaviy bilim, ko'nikma va munosabatlarning asosiy yo'nalishlarini belgilash orqali moliyaviy ta'limni rejalashtirish, o'qitish va rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan:

pulni qanday boshqarish kerak;
tanqidiy iste'molchiga aylanish;

pulning hayotimizdagi muhim rolini tushunish

Matematik savodxonlik o'quvchilarning matematik mulohaza yuritish asosida berilgan hayotiy vaziyatdagi muammoni "matematika

tilida ifodalash (matematik modellashtirish)", "matematikani qo'llash", "topilgan matematik yechimni berilgan muammoga nisbatan talqin qilish va baholash" kabi faoliyat turlarini o'z ichiga oladi. Qisqacha qilib, bu faoliyat turlarini "mulohaza yuritish", "ifodalash", "qo'llash" va "talqin qilish" va "baholash" deb yuritiladi.

Matematik mulohaza yuritish xoh u deduktiv, xoh u induktiv bo'lsin, maktabdagi matematika fanining asosini tashkil etadigan ayrim tayanch tushunchalar bilan bog'liq. Bunday tayanch tushunchalar tarkibiga quyidagilar kiradi:

miqdor, sanoq sistemalari va ularning algebraik xossalarini tushunish;

abstraksiya va timsollar yordamida ifodalashning muhimligini anglash;

matematik strukturalar va ulardagi qonuniyatlarni ko'rish;

miqdorlar orasidagi funksional bog'lanishlarni tanish;

matematik modellashtirishni real olamning turli (masalan, fizik, biologik, ijtimoiy, iqtisodiy va gumanitar fanlardagi) hodisalarni tadqiq qilish vositasi sifatida qo'llash;

statistika asosida o'zgaruvchanlik yotishini anglash.

Matematik savodxonlik: Matematik mulohaza yuritish, masalalar yechish (modellashtirish) sikli, matematik mazmun, kontekstlar hamda XXI asr ko'nikmalari

orasidagi bog'lanish.

Topshiriqlardan namunalari

Rasmda Jahongirning ota-onasi ko'chmas mulk agentligidan sotib olmoqchi bo'lgan uyning chizmasi berilgan.

1-savol. Uy polining umumiy yuzini (devorlar qalinligi va ayvon bilan birgalikda) hisoblash uchun uydagi har bir xonaning yuzi hisoblab chiqiladi. O'lchab chiqilgan barcha xonalar polining

UY-JOY XARIDI

yuzlari yig'indisi

uyning umumiy

maydoni

yuziga teng

bo'ladi. Biroq

buni hisoblab

chiqishning

ancha qulay va

samarali usuli

ham mavjud.

Mazkur usulda

faqat 4 ta kesma

uzunligini o'lchab, ular yordamida uyning

umumiy yuzini topish mumkin. Yuqoridagi

chizmada uyning umumiy maydonini

hisoblash uchun kerak bo'ladigan ayni shu

to'rtta kesmani belgilang va ular yordamida

uy polining umumiy yuzini hisoblang.

1-savol to'g'risida ma'lumot

Savol tavsifi: fazoviy tasavvurdan

foydalanib, uyning chizmasida umumiy

yuzini aniqlash uchun o'lchash kerak bo'lgan

minimal sondagi tomonlarni ko'rsatish.

Matematikaga oid mazmun sohasi: fazo va shakl.

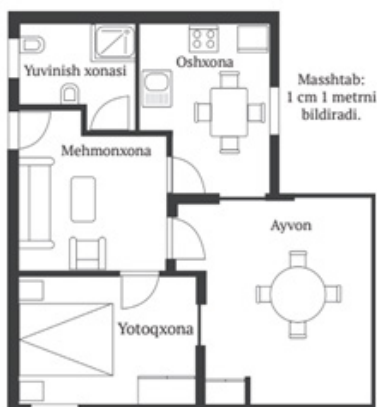
Kontekst: shaxsiy.

Aqliy faoliyat turi: ifodalash.

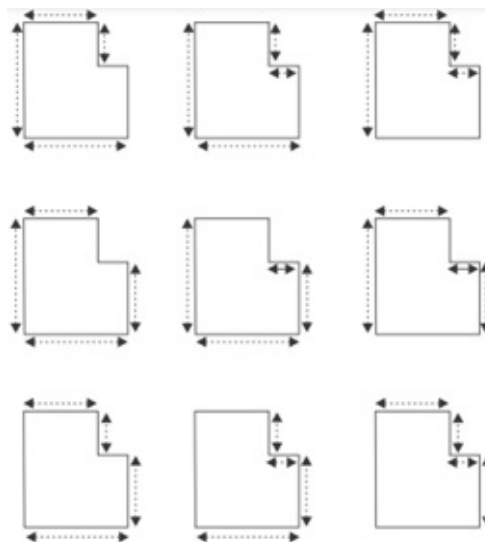
1-savolning baholash mezonlari

Quyidagi holda javob to'liq qabul qilinadi:

To'g'ri javob: Quyidagi chizmada uy polining umumiy yuzini hisoblash uchun kerak bo'ladigan to'rtta kesmalar 9 xil usulda keltirilgan. Javobda bu usullardan

birinchisi ko'rsatilgan va uyning umumiy yuzi hisoblangan. Bu holda 4 ta kesma: katta to'g'ri to'rtburchakning tomonlari (9,7 m va 8,8 m), hamda chizma yuqori qismining o'ng tomonida joylashgan kichik to'g'ri to'rtburchak tomonlari (4,4 m va 2

cm). Uyning umumiy polining yuzini topish uchun uy chizmasi yuqori qismi o'ng tomoni kichik to'g'ri to'rtburchak bilan to'ldiriladi va katta to'g'ri to'rtburchak hosil qilinadi. Bu holda uy yuzi berilgan katta to'g'ri to'rtburchak yuzidan to'ldirilgan kichik to'g'ri to'rtburchak yuzi ayirib topiladi.

Bunda berilgan masshtabga ko'ra kichik to'g'ri to'rtburchak tomonlari 2 m va $8,8 - 4,4 = 4,4$ m ga teng bo'ladi.

$S = 9,7 \cdot 8,8 - 2 \cdot 4,4 = 85,36 - 8,8 = 76,56$ (m²)

$S = 76,56$ m² [Talab etilgan yuzini o'lchab, hisoblab chiqish uchun faqatgina to'rtta kesmadan foydalanilgan.]

Quyidagi hollarda javob qabul qilinmaydi:

boshqa javoblar bo'lsa;

javob berilmagan bo'lsa [5;31 – 50 bet]

1-rasm. Fudziyama tog'i Yaponiyadagi mashhur ziyoratgoh hisoblanadi.

2-savol. Har yili faqatgina 1 iyuldan 27 avgustga qadar Fudziyama tog'iga chiqishga ruxsat beriladi. Ayni shu vaqt mobaynida taxminan 200 000 nafar odam Fudziyama tog'iga ko'tariladi. O'rtacha har kuni nechta odam Fudziyama tog'iga ko'tariladi?

- A) 340 nafar odam.
- B) 710 nafar odam.
- C) 3400 nafar odam.
- D) 7100 nafar odam.
- E) 7400 nafar odam.

2-savol to'g'risida ma'lumot

Savol tavsifi: muayyan vaqt oraliq'ida o'rtacha kunlik miqdorni aniqlash.

Matematikaga oid mazmun sohasi: miqdorlar.

Kontekst: ijtimoiy.

Aqliy faoliyat turi: ifodalash.

2-savolning baholash mezon

Quyidagi holda javob to'liq qabul qilinadi:

To'g'ri javob: C) 3400 nafar odam.

Quyidagi hollarda javob qabul qilinmaydi:

boshqa javoblar bo'lsa;

javob berilmagan bo'lsa [5;31 – 50 bet]

3-savol. Fudziyama tog'iga olib chiqadigan Gotemba so'qmog'ining umumiy uzunligi taxminan 9 kilometr ga teng. Sayohatchilar 18 kilometr yurganlaridan so'ng soat 20:00 da qaytib kelishlari kerak. Toshpo'lat o'rtacha bir soatda 1,5 kilometr yo'l bosib, tog'ga ko'tarilishini va tog'dan u bundan ikki marta katta tezlik bilan tushishini taxmin qildi. Shuningdek, ovqatlanish va

dam olish uchun vaqti qolishini mo'ljalladi. Toshpo'latning tog'ga chiqish va tushish tezliklaridan foydalanib, soat 20:00 da qaytishi uchun u sayohatini uzog'i bilan qachon boshlashi kerakligini aniqlang.

3-savol to'g'risida ma'lumot

Savol tavsifi: sayohat uchun agar ikkita turlicha tezlik berilgan bo'lsa, sayohatning masofasi va qaytish vaqtini topish.

Matematikaga oid mazmun sohasi: o'zgarish va munosabatlar.

Kontekst: ijtimoiy.

Aqliy faoliyat turi: ifodalash.

3-savolning baholash mezon

Quyidagi holda javob to'liq qabul qilinadi:

To'g'ri javob: ertalabki 11 da [11:00]

Quyidagi hollarda javob qabul qilinmaydi:

boshqa javoblar bo'lsa;

javob berilmagan bo'lsa [5;31 – 50 bet]

4-savol. Toshpo'lat Gotemba so'qmog'i boy'lab ko'tarilishidan oldin o'zi bilan qadam hisoblagich oldi. U yuqoriga chiqquncha qadam hisoblagich 22500 qadam bosganini ko'rsatdi. Toshpo'lat 9 kilometrlik Gotemba so'qmog'i boy'lab ko'tarilishida uning o'rtacha qadam uzunligini aniqlang. Javobingizni santimetrlarda ifodalang.

4-savol to'g'risida ma'lumot

Savol tavsifi: kilometrlarda berilgan masofani berilgan songa bo'lib, natijani santimetrlarda ifodalang.

Matematikaga oid mazmun sohasi: miqdorlar. Kontekst: ijtimoiy.

Aqliy faoliyat turi: qo'llash.

4-savolning baholash mezon

Quyidagi holda javob to'liq qabul qilinadi:

To'g'ri javob: 40

Quyidagi hollarda javob qisman qabul qilinadi: natijani santimetrlarda xato ifodalangan javoblarning biror xona birligida 4 raqami turgan bo'lsa, ya'ni ,

0,4 [javob metrlarda ifodalangan]
4000 [birliklar noto'g'ri o'tkazilgan]

Quyidagi hollarda javob qabul qilinmaydi:

boshqa javoblar bo'lsa;

javob berilmagan bo'lsa [5;31 – 50 bet]

Tahlil va natijalar

Matematik savodxonlik o'quvchilarning matematik mulohaza yuritish asosida berilgan hayotiy vaziyatdagi muammoni “matematika tilida ifodalash (matematik modellashtirish)”, “matematikani qo'llash”, “topilgan matematik yechimni berilgan muammoga nisbatan talqin qilish va baholash” kabi aqliy faoliyat turlarini o'z ichiga oladi. PISA-2021 tadqiqotlarida matematika fanining mazmun sohasining har biriga yangi mavzular kiritilgan bo'lib ularga alohida e'tibor qaratish lozim.

PISA topshiriqlarini yechish uchun matematikada chuqur bilim va ko'nikmalarni talab qilinmaydi. Lekin, o'zlashtirilgan muayyan bilim va ko'nikmalarni hayotiy vaziyatlarga qo'llashga juda katta e'tibor beriladi. Ularni fakultativ kurs (to'garak) mashg'ulotlarida ham muhokama qilish tavsiya etiladi. Shuningdek, matematika fanidan loyiha ishlariga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Bu loyiha ishlariga mavzu sifatida PISA topshiriqlari yoki ularga o'xshash kichik ilmiy ishlanishlarni talab qiladigan topshiriqlarni berish tavsiya etiladi.

Muhokama

Matematika PISA tadqiqotlarining ochiq topshiriqlarini atroflicha o'rganish, shu topshiriqlarga o'xshash yoki ularni yechishga yordam beradigan topshiriqlarni ishlab chiqishga qiziqqan mutaxassislar uchun mazkur qo'llanma munosib manba bo'lib xizmat qiladi. Lekin shuni ta'kidlash lozimki, PISA topshiriqlari yetuk tajribaga ega bo'lgan xalqaro ekspertlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bunga o'xshash topshiriqlarni ishlab chiqish uchun tizimli va maxsus bilim talab etiladi. PISA topshiriqlariga

qo'yiladigan talablarga riya qilmasdan tuzilgan topshiriqlar o'quvchilarga yordam berish o'rniga, ularni chalg'itib qo'yishi ham mumkin. Shuning uchun PISA sinovlariga o'quvchilarni tayyorlash jarayonida asosiy e'tiborni alohida olingan PISA topshiriqlarini yechishga emas, balki ularni va ularga o'xshagan topshiriqlarni yechish uchun kerak bo'ladigan o'quvchilarning umumiy matematik tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa

O'quvchilarning matematik savodxonligi, kreativ fikrlashi, o'qish savodxonligi, albatta, ta'lim tizimimizning rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. PISA muayyan maktab o'quv dasturlarining ustunligini emas, balki o'quvchilarning asosiy mavzularda bilim va ko'nikmalarini qo'llay olish qobiliyati, muammolarni tahlil qilish, sharhlash va samarali hal qilish, fikrlash va muloqot qilish imkoniyatlarini o'rganadi. O'quvchilar maktabda o'rganishi lozim bo'lgan hamma narsani to'liq o'zlashtira olmaydilar. Samarali o'rganuvchi bo'lish uchun nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ular qanday va nima uchun o'rganilishi haqida xabar dor bo'lishi lozim. O'quvchilarning matematik savodxonligini baholashda ularning taniqidiy fikrlashi, ijodkorligi, kreativligi, mulohaza yurita olishi kabi ko'nikmalari inobatga olinadi.

O'qituvchilar matematik va moliyaviy topshiriqlardan darsning mavzusini mustahkamlash, takrorlash yoki hayotiy vaziyatlarga tadbiq qilish bosqichlarida hamda darsdan tashqari to'garak va fakultativ mashg'ulotlarida foydalanishlari mumkin. Shuni ta'kidlash lozimki, har bir PISA topshirig'ini o'rganayotgan vaqtda oldin unga oid tayanch bilimlarni faollashtirish, o'quvchilarni bu topshiriqni yechishga tayyorlash lozim bo'ladi. Shuningdek, bitta topshiriqning bir savoli bir sinfning

OLIV O'QUV YURTLARIDA FIZIKA FANIDAN VIRTUAL LABORATORIYA ISHLARINI REAL LABORATORIYA ISHLARIDAN FARQI VA AFZALLIKLARI

YALGASHEV UMIDJON MELIBAY O'G'LI

Guliston davlat universiteti Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti Fizika kafedra erkin tadqiqotchisi

RAHMANOV VALIJON TURDALIYEVICH

Guliston davlat universiteti Axborot texnologiyalari fakulteti Fizika kafedra o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada mualliflar, Oliy o'quv yurtlarida fizika fanidan virtual laboratoriya ishlarini real laboratoriya ishlaridan farqi va afzalliklari mazmuni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: fizika, virtual laboratoriya, kasbiy kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, elektron darslik, qobiliyat, temperament, motivatsiya, faoliyat mohiyati, motivatsiyali, axborot, operatsion, komponent, eksperimental.

Аннотация. В данной статье авторы расскажут о содержании отличий и преимуществ виртуальной лабораторной работы по физике в высших учебных заведениях от реальной лабораторной работы.

Ключевые слова: физика, виртуальная лаборатория, профессиональная компетентность, профессиональная подготовка, электронный учебник, способности, темперамент, мотивация, характер деятельности, мотивационный, информационный, оперативный, компонентный, экспериментальный.

Annotation. In this article, the authors will talk about the content of the differences and advantages of virtual laboratory work in physics in higher education institutions from real laboratory work.

Key words: physics, virtual laboratory, professional competence, professional training, electronic textbook, abilities, temperament, motivation, nature of activity, motivational, informational, operational, component, experimental.

Kirish.

Oliy ta'lim muassasalarning o'quv jarayonida fizika ustuvor asosiy fanlardan

biridir. Fizik hodisalarni va bu hodisalarni tushuntiruvchi asosiy qonuniyatlarni bilish kelajakda amaliy xarakterdagi fanlarni o'zlashtirish uchun nafaqat fundamental asos yaratadi, balki bo'lajak muhandislarning fikrlash qobiliyatini ham shakllantiradi.

Keyingi yillarda axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan o'quv jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarurati paydo bo'ldi. Ko'pgina oliy ta'lim muassasalarda fizika fanining uzoq vaqtdan beri eskirgan laboratoriya jihozlari, o'quv jarayonini modernizatsiya qilishda

qiyinchiliklar tug'dirmoqda.

Ma'ruza eksperimentini namoyish qilishda, shuningdek, laboratoriya mashg'ulotlarida eski, ta'mirlangan qurilmalardan foydalaniladi. Ta'lim tizimida yangi texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, har tomonlama modernizatsiya qilishga alohida e'tibor qaratilayotgan asosiy masalalardir. Ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish mavjud o'qitish texnologiyalarini samarali ravishda to'ldirishi yoki an'anaviy ta'lim shakllariga nisbatan qo'shimcha afzalliklarga ega bo'lishi kerak. Masalan, fizika o'qitishda virtual laboratoriyalardan foydalanish laboratoriya mashg'ulotlarini yanada jonli va qiziqarli qiladi, shu bilan birga ta'lim sifatini

oshiradi. Virtual laboratoriya - bu haqiqiy laboratoriya bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa qilmasdan yoki ularning to'liq yo'qligida tajribalarni amalga oshirishga imkon beruvchi dasturiy taminot kompleksidir.

Yuqori innovatsion texnologiyalar va fan texnika rivojlangan davrda texnik ta'lim yo'nalishlaridagi universitetlar oldida muhandislik-texnik muammolarni hal qiladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash vazifa turibdi. Shuning uchun fizika fanini ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari shaklida o'qitishning an'anaviy usullaridan voz kechmasdan, yangi texnologiyalarni qo'llagan holda o'qitish uslublarini qayta ko'rib chiqish zaruriyati paydo bo'ldi. Zamonaviy talabada mustaqil o'z-o'zini o'qitish ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifadir. Zamonaviy oliy ta'lim o'quv jarayoniga AKT-axborot va kompyuter texnologiyaning turli shakllari va qurilmalarini faol joriy etish orqali, talabaning mustaqil auditoriyadan tashqari faoliyatini prinsiplial jihatdan ta'limning yangi shakli sifatida joriy qildi. Hozirgi vaqtda talabalar tomonidan uyda bajariladigan mustaqil ishlarning hajmi va ahamiyatini yo'qotmasdan ko'p sonli mavzularni o'zlashtirilishini rivojlantirishning yangi shakli AKT qurilmalarining o'rni va rolini oshirish orqali amalga oshirilmoqda. Mustaqil ta'lim - bu qoida tariqasida, o'qituvchi tomonidan auditoriyada batafsil bayon qilingan materiallar asosida va batafsil namoyish etilgan metodikadan foydalangan holda uy vazifasining yozma, o'g'zaki va tajriba shakldagi variantini tayyorlash jarayoni. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etish metodikasi ko'p jihatdan nazariy materiallarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga olib keladi. Universitet bitiruvchisi eksperimentlar o'rnatish, mustaqil tadqiqotlar o'tkazish, innovatsion texnologiyalarni yaratish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun talabalar real va virtual laboratoriya ishlarini tayyorlash va bajarishda mustaqil o'z-o'zini

o'qitishning roli muhimdir. Talabalarning ilmiy va kasbiy faolligi oliy o'quv yurtlari professor-o'qituvchilari tomonidan yangi innovatsion texnologiyalardan darslarda faol foydalanganligi bilan shakllanishi kerak. Mutaxassislar tayyorlashning zamonaviy qarashlarida asosiy nuqtalardan biri talabalarning mustaqil ishini to'g'ri tashkil etishdir. Uni fizika fanidan laboratoriya ishlarini bajarish misolida tahlil qilaylik. Masalan, fizika fanidan laboratoriya ishlarini bajarishda talabaning ikki xil mustaqil ishini ko'rib chiqaylik. Birinchisi: talaba mustaqil ravishda ta'lim muassasasidan tashqarida, masalan, uyda yoki kutubxonada ishlashga tayyorgarlik ko'radi (auditoriyadantashqari ish), ikkinchisi - auditoriya ishi, ya'ni talaba ishga tayyorlanib, universitet laboratoriyalarida ishini bajaradi. Shu bilan birga shuni ta'kidlash kerakki, darslarni optimallashtirish uchun an'anaviy o'qitish usullarini to'ldiradigan yangi o'qitish usullarini ishlab chiqish kerak. Ushbu ishda biz fizika fanidan real laboratoriya ishlarini bajarishga mustaqil tayyorlanishning tarkibiy elementi sifatida virtual laboratoriya ishlaridan foydalanishni tahlil qilib ko'ramiz. Bugungi kunda ko'pchilik o'qituvchilari real laboratoriya ishlarini virtual laboratoriya ishlariga almashtirishni taklif etadi. Lekin biz buni noto'g'ri deb hisoblaymiz. Chunki bo'lajak muhandis haqiqiy qurilmalar bilan ishlashi, tajriba o'tkazishi, o'lchash va matematik hisob kitob ishlarini amalga oshirishi kerak. Endi har bir ish turining afzalliklari va kamchiliklarini ko'rib chiqamiz. Kompyuter laboratoriyasi qurilmalaridagi virtual laboratoriya ishlari, qoida tariqasida real eksperimental qurilmaning kompyuter modelini ifodalaydi. Virtual laboratoriya ishlari (VLI) model bo'lgani uchun u har doim ham o'rganilayotgan hodisa yoki obyektning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettira olmaydi.

Bundan tashqari, virtual ishning kamchiligi ma'lum darajada u yoki bu ishini talaba uyda yoki maxsus kompyuter bilan jihozlangan laboratoriya xonasida individual

bajarishi kerak, lekin universitetni bitirgan mutaxassis jamiyatda yashashi va jamoa bo'lib mehnat qilishini hisobga olishimiz kerak. Real laboratoriya ishlari (RLI) talabalarni guruhda ishlashga, eksperimental topshiriqlarni qo'yish va loyihalashga, ularni real bajarishga o'rgatadi. Shunga qaramay, virtual laboratoriya ishlarining an'anaviy laboratoriya ishlaridan bir qator afzalliklarini ko'rib o'tamiz:

- Laboratoriya ishlarining soni va ularning hajmi ko'p jihatdan o'quv muassasasi laboratoriya jihozlarining mavjudlik imkoniyati bilan bog'liqligi;

- O'quv xonalaridagi laboratoriya jihozlari biz xohlaganicha yangilanmasligi;

- Ba'zi bo'limlar (elektromagnitizm, kvant, atom va yadro fizikasi)dan ko'pgina tajribalarni o'quv laboratoriyalarida amalga oshirib bo'lmazligi;

- Qimmat uskunalarni xarid qilmasdan kompyuter modellarini yaratish mumkinligi;

- Real vaqt rejimiga qaramasdan virtual ishlarni qayta-qayta amalga oshirish mumkinligi.

Agar universitetlarda real laboratoriya ishlari virtual laboratoriya ishlari bilan almashtirilsa, talabalarni real vaziyatlardan ajralishga olib keladi. Virtual laboratoriya ishlarini bajarishda asboblar va jihozlar yordamida fizik kattaliklarni o'lchash bo'yicha amaliy ko'nikmalar, tajriba o'tkazish, elektr zanjirlarini yig'ish va boshqa malakalari shakllanmaydi. Haqiqiy obyektlar bilan ishlay olmaydigan mutaxassisni tayyorlash oliy ta'limdagi bitiruvchi kadrlarning sifatsizligini belgilaydi. Ko'pincha virtual laboratoriya bilan yaxshi ishlay oladigan zamonaviy talaba haqiqiy modellar bilan ishlashda amaliy ko'nikmalarga ega bo'lmaydi, bu esa zamonaviy muhandisni tayyorlashdagi muhim kamchilik hisoblanadi.

Har qanday real yoki virtual laboratoriya ishining bajarilishi bir necha bosqichlardan iborat:

- 1) ishga tayyorgarlik - talaba ish daftariga ishning qisqacha tavsifini kiritadi. Ishning tavsifi ishning maqsadini, qisqacha nazariyani,

zarur jihozlarni, ishni bajarish tartibini, o'lchangan qiymatlarni qayd etish jadvallarini aks ettiradi;

- 2) ishga ruxsat berish – o'qituvchi ish bo'yicha so'rov o'tkazadi;

- 3) ishning eksperimental qismini bajarish;

- 4) o'lchov natijalarini hisoblash va qayta ishlash. Asbobdagi xatolarni aniqlash;

- 5) laboratoriya ishini himoya qilish.

Talabalar har bir ish oxirida berilgan nazorat savollariga javob beradilar va tadqiqot natijalari bo'yicha yozma hisobot taqdim etadilar. Ammo asosiy farq shundaki, VLI individual ravishda amalga oshiriladi, RLI esa 2-3 kishidan iborat kichik guruhlarda amalga oshiriladi. Guruhda ishlash talabalarda hamkorlikda ishlash qobiliyatini, jamoada ishlashdagi mas'uliyat hissini shakllantiradi, bu ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida zarur omil hisoblanadi. Ishning eksperimental qismidagi farqni ham qayd etamiz. Keling, ushbu farqni elektromagnitizm bo'limida VLI va RLIning bajarish misolida tahlil qilaylik.

Tadqiqot natijasi va muhokama

Elektr va magnetizm bo'limiga oid VLI va RLIning ko'rib chiqaylik, "Kondensator sig'imlarini o'rganish" ishida 1-rasmda keltirilganday jixozni yig'amiz va kerakli parametrlar tanlab olinadi va qurilma ishga tushiriladi. Eksperimentni ikkita sharoitda ham ko'rishimiz mumkun;

-birinchi sharoit VLI da;

-ikkinchi sharoit RLI da.

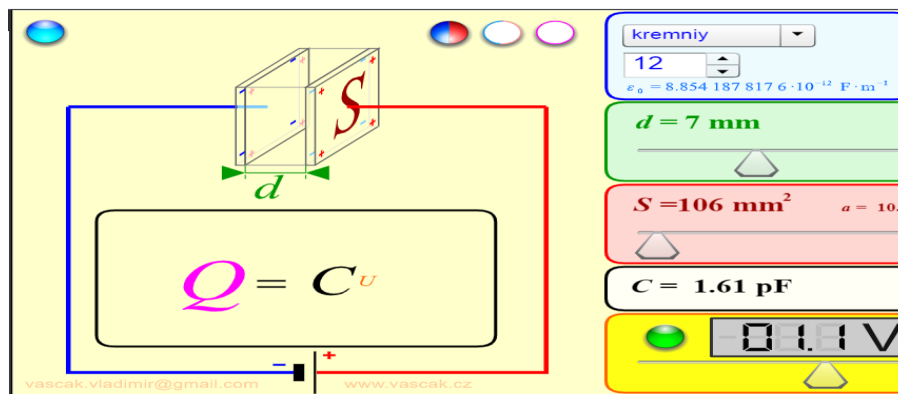
Biz faqat birinchi sharoit uchun qurilma rasmlarini tashladik ikkinchi sharoitda bevosita talabalarni o'zlari jixozlarni kerakli ko'rsatmalar asosida yig'ishadilar.

Talaba VLIning bajarishda kompyuter modeli bilan ishlayotganda, masalan, Sichqoncha bilan "Run" tugmasini bosib, tajribani boshlaydi. Kondensator parametrlarini kirgazish orqali ish boshlanadi. Birinchi galda kremniyni dielektr sifatida oldik, orasidagi masofani $d=7\text{mm}$ va ko'ndalang kesim yuzasini $S=106\text{mm}^2$ deb olindi va shu ko'rsatkich bo'yicha natijalarni olamiz. Ushbu holatni

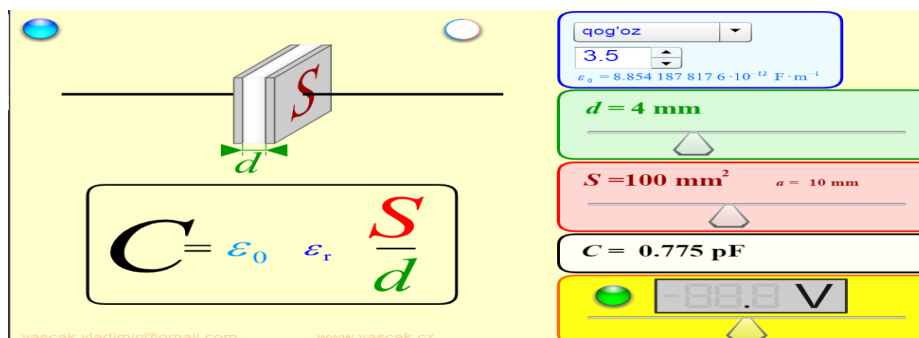
d ni va S ni qiymatini o'zgartirgan holatda natijalarni birnecha qiymatlarni olishimiz va real sharoitdagi bilan solishtirishimiz mumkin.

Agar kompyuter modeli bilan ishlashda xatolik yuzaga kelsa, siz shunchaki kondensator parametrlarni tozalashingiz va tajribani yana takrorlashingiz mumkin. Ammo RLIni bajarishda xatoni tuzatish unchalik oson emas, bu esa talabani ehtiyot bo'lishga va xavfsizlik qoidalariga qat'iy rioya qilishga majbur qiladi. Xulosa qilib shuni

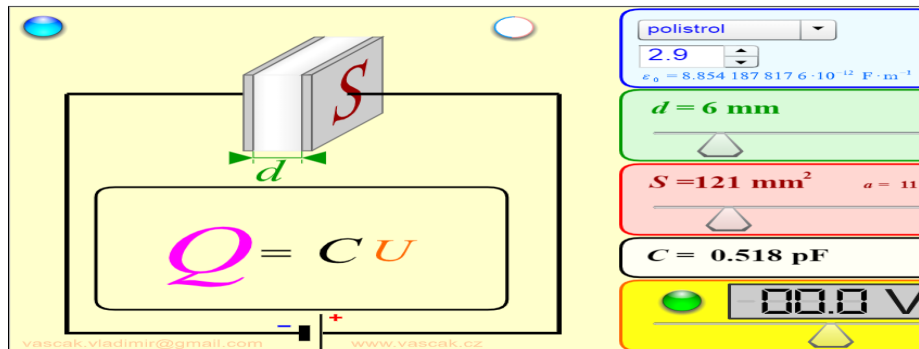
ta'kidlaymizki, real laboratoriya ishlarini virtual ishlarga almashtirmasdan, balki ularni mustaqil ish sifatida to'ldirish orqali amaliyotga joriy etish zarur. Ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish ta'limning an'anaviy shakllariga nisbatan qo'shimcha afzalliklar mavjud bo'lsagina o'zini oqlaydi. Biz talaba va o'qituvchi o'rtasidagi bevosita muloqotni yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashning ajralmas qismi deb bilamiz.

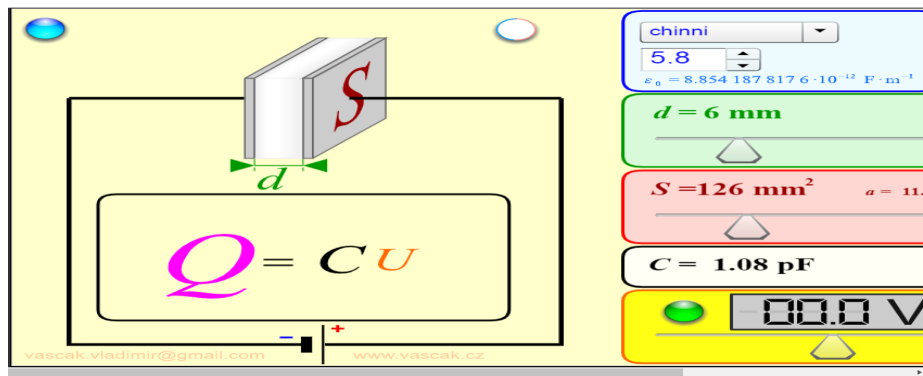
1-rasm. Kondensatorni sig'imini dielektrigi $\epsilon = 12$ (kremniy moddasi) holat uchun aniqlash.

2-rasm. Kondensatorni sig'imini dielektrigi $\epsilon = 3.5$ (qog'oz uchun) holat uchun aniqlash.

3-rasm. Kondensatorni sig'imini dielektrigi $\epsilon = 2.9$ (polistrol uchun) holat uchun aniqlash.

4-rasm. Kondensatorni sig'imini dielektrigi $\varepsilon = 5.8$ (chini uchun) holat uchun aniqlash.

“Kondensatorlarni sig'imini turli dielektik moddalarda o'rganish” ishda 1-rasm. VLI va 2-rasm, 3-rasm va 4-rasmlarda ko'rsatilgan. Talaba VLIni bajarishda kompyuter modeli bilan ishlayotganda, masalan, Sichqoncha bilan “Run” tugmasini bosib, tajribani boshlaydi. Talaba har-bir kondensator sig'imlar ko'rsatkich yozib oladi va uni real sharoitdagi ko'rsatkichlari bilan solishtiradi va tahlil qiladi.

Xulosa

Ta'lim tizimida yangi texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, har tomonlama modernizatsiya qilishga alohida e'tibor qaratilayotgan asosiy masalalardir. Ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish mavjud o'qitish texnologiyalarini samarali ravishda to'ldirishi yoki an'anaviy ta'lim shakllariga nisbatan qo'shimcha afzalliklarga ega bo'lishi kerak. Masalan, fizika o'qitishda virtual laboratoriyalardan foydalanish laboratoriya mashg'ulotlarini yanada jonli va qiziqarli qiladi, shu bilan birga ta'lim sifatini oshiradi. Virtual laboratoriya - bu haqiqiy laboratoriya bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa qilmasdan yoki ularning to'liq yo'qligida tajribalarni amalga oshirishga imkon beruvchi dasturiy taminot kompleksidir.

An'anaviy laboratoriyalar bilan taqqoslaganda, virtual laboratoriyalar bir qator afzalliklarga ega:

-virtual laboratoriyalar xavfsizroq, ya'ni yuqori kuchlanishli yoki xavfli kimyoviy moddalar bilan ishlashda virtual laboratoriya

ishlaridan foydalanish qulay;

-virtual ishlar ko'p qirrali, shuningdek, moslashuvchanlik va turli ob'ektlarga moslashish qulayligini ta'minlaydi;

-oddiy sharoitda imkonsiz bo'lgan yoki uni o'tkazish katta vaqt va moddiy xarajatlar bilan bog'liq bo'lgan tajribani o'tkazish mumkin bo'ladi;

-shaxsiy kompyuterdan foydalanish nafaqat bajarilishini nazorat qilishni, balki talabani aniq laboratoriya ishini bajarishga tayyorlashni ham soddalashtiradi;

-kompyuterdan foydalanish yaxshi o'qigan o'quvchilarga o'quv materialini tezroq o'zlashtirishga va ortda qolganlarni kutmaslikka imkon beradi;

- virtual laboratoriya ishining grafik imkoniyatlari real qurilmalar bilan yoki ikki o'lchovli shaklda tasvirlab bo'lmaydigan ko'p o'lchovli jarayonlarni ko'rish imkonini beradi;

-laboratoriya ishlarini yaratish xarajatlarini kamaytirish qisqa vaqt ichida ularning bazasini sezilarli darajada kengaytirishga imkon beradi va shu bilan o'qitishda ko'proq moslashuvchanlikni ta'minlaydi.

Fizika o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari bilan bir qatorda kamchiliklari ham borligini ta'kidlash lozim:

-haqiqiy tajribani kompyuter bilan to'liq almashtirib bo'lmaydi;

-muhandislik fakulteti talabalarini o'qitishda juda muhim bo'lgan asbobuskunalar

O'QITUVCHILARDA ZAMONAVIY DARSLARNI ONLINE TA'LIM PLATFORMALARIDA TASHKIL ETISH METODIKASINI RIVOJLANTIRISH

KARSHIYEVA DILNOZA UTKIRJONOVNA
Nukus innovatsion institute

Annotatsiya. Hozrgi kunda zamonaviy darslarni tashkil etish, o'qituvchilarning axborot bilan ishlash va kasbiy kompetentligini rivojlantirish muammolari zolzarb hisoblanmoqda. Ushbu maqolada aynan maktab o'qituvchilarini darslarda turli xil topshiriqlarni yaratishda online ta'lim platformalaridan smarali foydalanish metodikasi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Metod, kompetentlik, kvesy, platforma, online ta'lim, veb-kvest, intellektual o'yin, elektron adabiyot.

Аннотация. В настоящее время актуальны проблемы организации современных уроков, работы с информацией и развития профессиональной компетентности педагогов. В этой статье речь пойдет именно о методике smarali использования онлайн образовательных платформ учителями мактаб для создания разнообразных заданий на уроках.

Ключевые слова. Метод, компетентность, квест, платформа, онлайн-обучение, веб-квест, интеллектуальная игра, электронная литература.

Annotation. Currently, the problems of organizing modern lessons, working with information and developing the professional competence of teachers are relevant. In this article, we will focus specifically on the swarali methodology of using online educational platforms by maktab teachers to create a variety of tasks in the classroom.

Keywords. Method, competence, quest, platform, online learning, web quest, intellectual game, electronic literature.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizning pedagog kadrlarni qayta tayyorlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish uchun zarur metodik shart-sharoitlarni yaratish hamda ularni darslarini loyihalashga oid kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish zaruriyati tug'ilmoqda.

Uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimida maktab o'qituvchilarining darslarini online platformalarida tashkil etish rivojlantirishda interfaol ta'lim texnologiyalarini, xususan "Kvest" texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ushbu texnologiyadan foydalanish uchun dastlab unga oid tushuncha, imkoniyatlari, xususiyatlari, qo'llash bosqichlari, algoritmi bo'yicha tadqiqotchilarning fikrlarini hamda ularni tadqiqotlarini tahlil etish lozim.

Asosiy qism. Dastlab "Kvest" qadimgi tsivilizasiyalar davrida paydo bo'lgan va

insoniyatni butun tarixi davomida unga hamroh bo'lgan, deb taxmin qilishimiz mumkin. Chunki "Kvest" – bu jumboqli texnologiya hisoblanadi. Insoniyat esa har doim jumboqlarni echishlari uchun turli xil izlanishlarni olib borgan. Ular turli vaqtlarda yashiringan xazinalarni va tabiiy boyliklarni topishga oid izlanishlar olib borganlar.

Ma'lum vaqtgacha "Kvest" va pedagogika parallel ravishda mavjud bo'lib, ular bir-biri bilan bog'liq bo'lmagan. Bu boradagi inqilob kompyuter texnologiyalari tufayli sodir bo'ldi. "Kvest" texnologiyasi pedagogikaga 20-asrning oxirida, ya'ni kompyuter o'yinlari dunyosi rivojlangandan so'ng kirib keldi. O'tgan asrning 90-yillarida "Sierra" kompyuter kompaniyasi King's Quest, Space Quest, Police Quest kabi o'yinlarini yaratdi. Ushbu ishlab chiqilgan ba'zi kompyuter o'yinlari "Kvest" nomi bilan atala boshlandi. Bu borada E.A.Igumnovanning

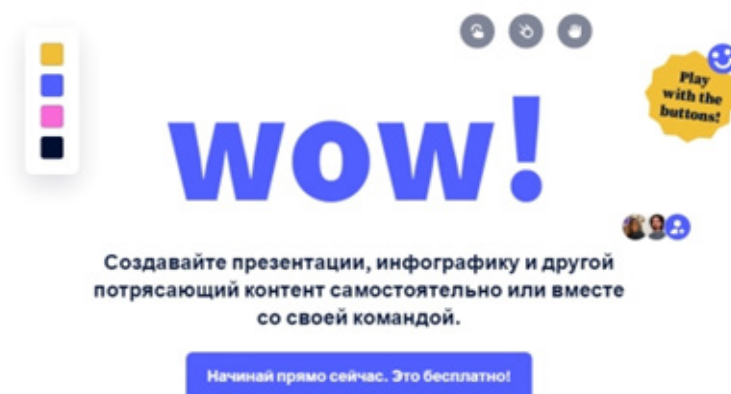
fikriga ko'ra, "Kvest" – ma'lum bir maqsad uchun kerakli ma'lumotlarni qidirishdir. Uning ta'kidlashicha "Kvest" tushnchasi kompyuter o'yinlari dunyosi rivojlanishidan paydo bo'lgan. [8]

Shu bilan birga bir qator tadbirlar "vob- kvest" texnologiyasiga oid voqealar o'rganilgan va unga oid ma'lumotlar keltirilgan. Ularning fikriga ko'ra, "vob-kvest " – bu vob-yo'riq hisoboti, Internetning axborot resursini talab qiladigan rolli o'yinlari elementlari bilan muammoli vazifadir saytda harakatlanish,

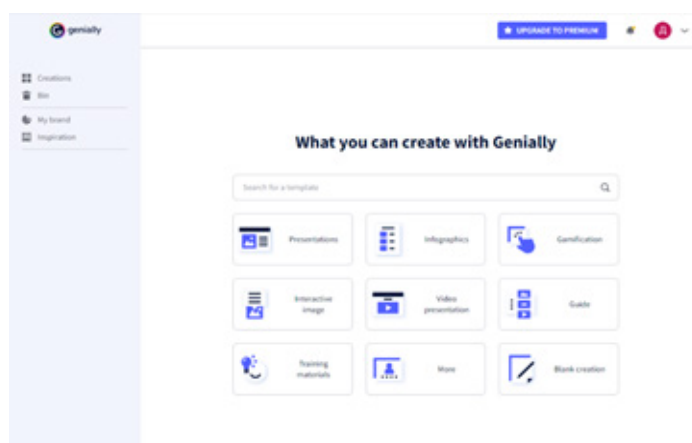
qidiruv Boshlang'ich tarqatuvchilar esa" vob-kvest" – bu Internet imkoniyatlaridan foydalanishgan foydalangan hozirda mustaqil ravishda faoliyat olib borishini hisobga olgan holda texnologiyadir, degan fikrni ilgari surgan.

Metod. "GENIALLY.COM" online platformatida topshiriqlar yaratish. Vob-kvestni Genially dasturida yaratish. Genially.com saytiga kiramiz va "Nachinay pryamo seychas. Eto besplatno!" tugmasi bosiladi. Agar sizni gmail.com elektron pochtagiz bo'lsa shu pochta bilan ro'yxatdan o'tasiz.

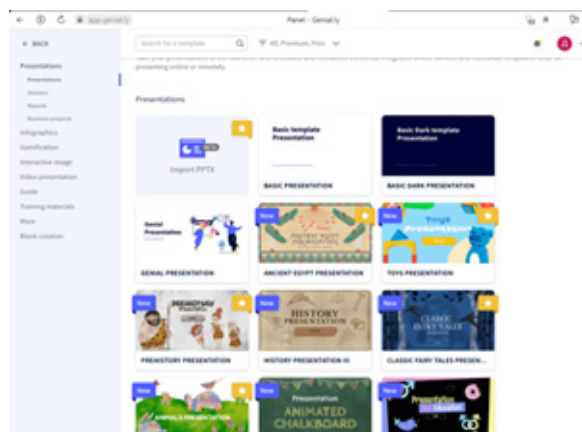
Создавать интерактивный контент очень

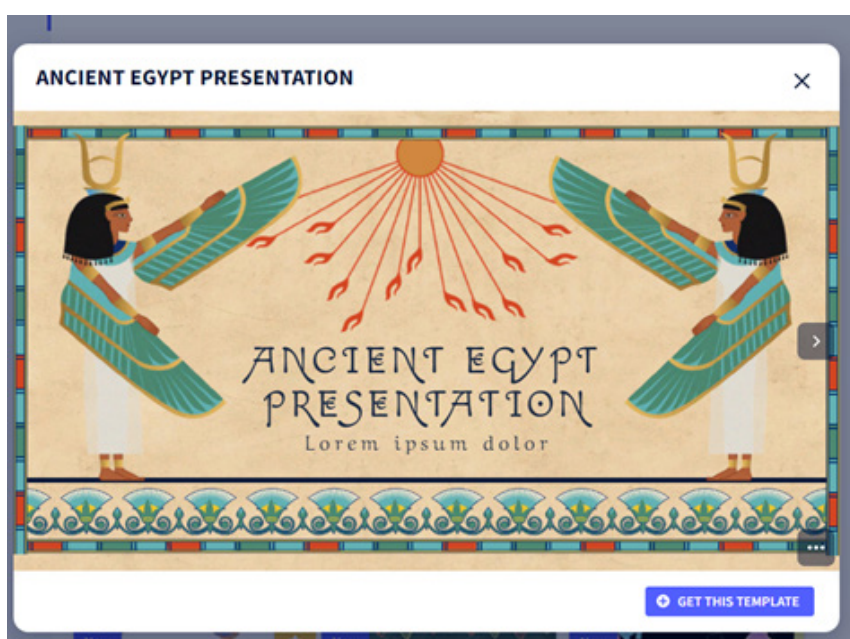
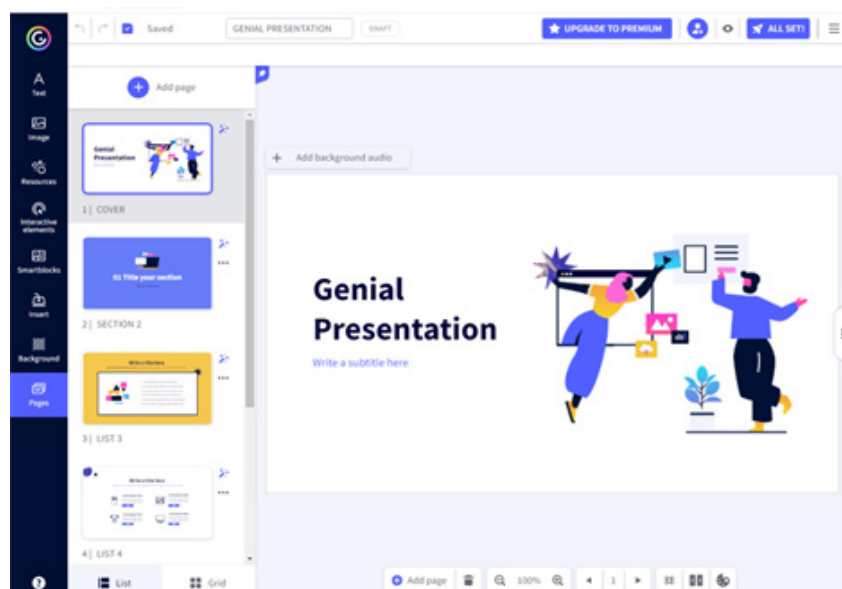
1.Genially. com platformasining bosh oynasi.2. Create genially tugmasi tanlanadi

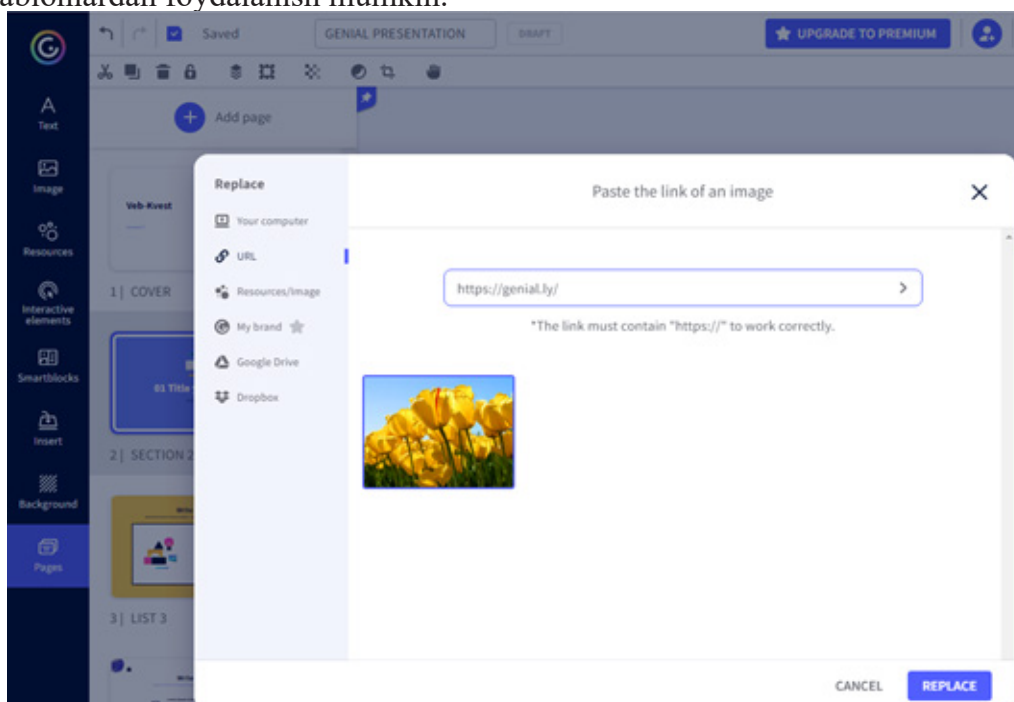
Keyingi oynada vob-kvest interaktiv ko'rinishdagi shablonlari keltirilgan biror birini tanlaymiz. (Taqdimotli, video, infografika, infografik-animasiyali rasmlar, trening materiallar, matnli)

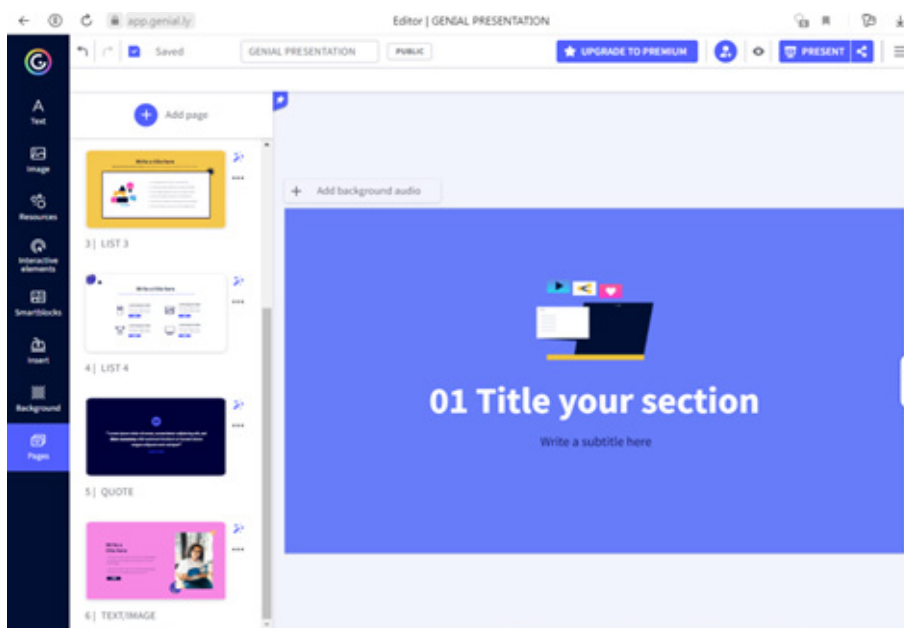
3. Interaktiv shablonlar berilgan oyna

Har bir interaktiv bo'limlarda tayyor shablonlar taqdim etiladi yoki ixtiyoriy tanlangan bir neyata shablonlardan foydalanish mumkin.

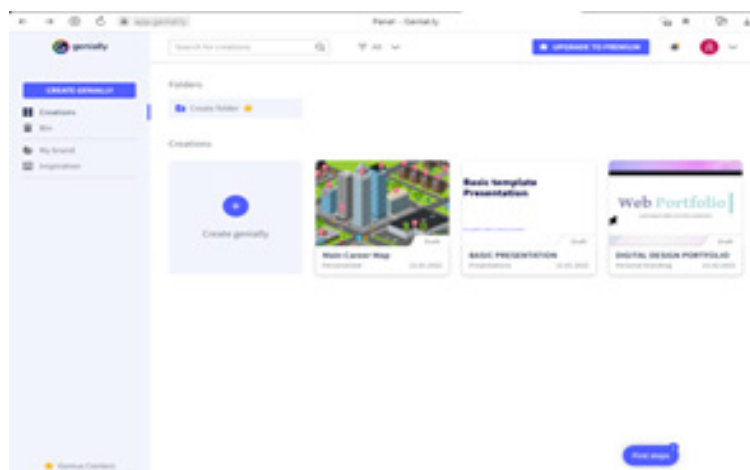

Shablon tanlangandan so'ng "Get this template" tugmasi bosiladi.

Tanlangan shablon slaydlar ketma-ketligi ko'rinishida taqdim etiladi. Tayyor rasmlar yoki matnli ma'lumotlarga o'zimiz ixtiyoriy rasm tanlashimiz yoki taqdimot rasmlaridan foydalanish mumkin. Biz giperhavolani oynaning chap tomonidagi "URL" tugmasidan foydalanamiz. Olinga giperhavolani kerakli maydonga qo'yib "Replace" tugmasi bosiladi.

Barcha slaydlar giperhavolalar va topshiriqlar biriktirilgandan so'ng o'ng tomon yuqorida "Present" tugmasi bosiladi onlayn shu platformada saqlangan shablon onlayn ko'rsatish orqali veb-kvestni tashkil etish mumkin. Yoki "Share" tugmasi orqali ijtimoiy tarmoqlar orqali URL-manzilini yuborishimiz mumkin bo'ladi.

Xulosa. Respublikada elektron o'quv adabiyotlaridan foydalanishga mo'ljallangan axborot texnologiyalari vositalarini rivojlantirish, shuningdek, masofadan turib o'qitishni tashkil etish bo'yicha salmoqli ishlar olib borilmoqda. Online ta'lim platformalarida dars topshiriqlarini yaratishning ilmiy-uslubiy tomonlari ko'pgina olimlar tomonidan tadqiq etilmoqda. Ta'lim muassasalari uchun online ta'lim platformalarida zamonaviy dars topshiriqlarini yaratish va ularni o'quv-tarbiya jarayonida qo'llash bo'yicha ishlar ancha sust ketmoqda. Bu esa, online platformalarda topshiriqlar yaratish uslubiyoti, uning tuzilishi, o'z ichiga oladigan komponentlarini aniq bir tizimga solinmaganligi bilan bog'liq.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish muammolari bo'yicha pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish asosida "Kvest" texnologiyasini o'quv jarayoniga qo'llash orqali quyidagi imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'kidlash mumkin:

- ta'lim oluvchining yuqori ta'lim natijalariga erishish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirish;

- reproduktiv yondashuv asosida mashg'ulotning muammoli xarakteriga o'tish va ularning shaxsiy tajribalari asosida ta'lim oluvchini faol bilim faoliyatini tashkil etish;

- interaktivlik va dialogiklik, hamkorlik motivasiyasini oshirishga yo'naltirilganligi;

- mazmuni o'rganilayotgan fan yoki ta'lim sohasiga mos keladigan ta'lim oluvchi faoliyati natijasi sifatida o'quv mahsulotlarini yaratish;

- elektron axborot-ta'lim resurslardan foydalanishga oid motivasiyasini oshirish;

- turli xil manbalardan olingan o'quv materiallarni taqdim etish asosida mavzuni tushunishini namoyish etish: (taqdimot, plakat, hikoya yaratish);

- belgilangan shartlar asosida reja yoki loyihani ishlab chiqish;

- ma'lum bir janrdagi ijodiy ish - spektakl, she'r, qo'shiq, videofilmlar yaratish;

- axborotni izlash va tizimlashtirish;

- detektiv hikoya, jumboq, sirlilik hikoya - qarama-qarshi faktlarga asoslangan xulosalar;

- dolzarb muammoning echimini ishlab chiqish;

- jurnalistik tekshiruv, ya'ni axborotni ob'ektiv taqdim etish (fikr va faktlarni ajratish);

- ilmiy tadqiqotlar. Noyob hodisa va kashfiyotlarni hamda onlayn manbalarga asoslangan faktlarni o'rganish;

- muammoni shakllantirishdan tortib uni hal qilish yo'llariga, natijani taqdim etish va hayotning faol sub'ekti sifatida ta'lim oluvchini rivojlanishiga qaratilganligi;

БОШЛАНҒИЧ СИНФ МАТЕМАТИКА ДАРСЛИГИНИНГ ХАЛҚАРО ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

МОҲИНУР САИДОВА

БухДУШИ Бошланғич кафедраси профессори

Аннотация. Мазкур мақолада бўлажак бошланғич синф математика ўқитувчисининг методик тайёргарлиги, мақсади, аҳамияти ва методик тайёргарликда дарсликларнинг ўрни ҳақида фикр юритилган. Янги дарсликларни яратишда хориж тажрибасига таяниш, миллий дастур, ҳамда дарсликлар уйғунлиги қиёсий таҳлил этилган. Мақолада Сингапур, Россия, АҚШ, Япония ва Ўзбекистон дарсликлари мазмуни ўзаро интегратив-когнитив муҳокама этилган. Қолаверса, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини такомиллаштириш тизимига доир модел берилган.

Калит сўзлар. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси, халқаро тажриба, дарслик, дастур, таълим сифати, математика ўқитиш методикаси, методик база, ўқитувчи учун қўлланма, таълим тизими, ижтимоий-шахсий, умумқасбий.

Кириш. Таълим тизимимизда баркамол авлодни шакллантириш масаласини ҳал қилиш давлат сиёсати даражасигача кўтарилди. Бу борада 2020-йил 27-сентябрда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни ва у асосида Ўзбекистон Республика Президентининг 2020-йил 6-ноябрдаги «Таълим-тарбия тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4884 сонли қарори, 2020-йил 6-ноябрдаги «Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6108 сонли қарори, қолаверса, кўплаб меъёрий ҳужжатлар бошланғич таълимни ташкил этиш ва унинг мазмунини замонавий тараққиёт талаблари асосида эканлиги таъкидланмоқда. Бунда, шубҳасиз, замонавий бошланғич таълим учун илмий-методологик жиҳатдан истиқболли йўналишни модернизация қилиш ва шу асосида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларни замонавий ва рақобатбардош қилиб қасбий фаолиятга тайёрлаш долзарбдир. Бунга сабаб бошланғич таълим узлуксиз таълимнинг пойдеворидир, қолаверса, бошланғич таълимнинг асосий мақ-

сади ўқувчилардаги саводхонлик асослари ва ҳисоблаш тафаккури ҳақидаги билим ва кўникмани шакллантириш, олган билимларни ҳаётда қўллай олиши ҳамда бу орқали қатор шахсий сифатларни оширишдан иборатдир.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили (Literature review)

Бугунги кун бошланғич синф ўқитувчиси кучли назарий билимга эга, янгиликка интилувчан, ўз ғояларини амалиётга тадбиқ эта оладиган, жахон тажрибасига қизиқадиган ва янги андозадаги ўқитиш тизимини таълимга олиб киришга қодир бўлиши лозим. Бу вазифаларни бажаришда бўлажак бошланғич синф ўқитувчининг оладиган билимларига, аудитория ва мустақил ўзлаштириш фаолиятига алоҳида эътибор бериш лозим.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг математик-методик тайёргарлигининг халқаро тажрибаларга мос, модификацион кўринишини ишлаб чиқиш учун амалиётда мавжуд тажрибаларни таҳлил этдик.

Бугунги кунда янгиланган ўқув режа ва дастурларни амалга оширишда ўқув-методик таъминотни бойитиш ҳамда

бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлаш учун инновацион ёндашувларни белгилаб олиш зарурияти юзага келди. XX асрнинг 70-йиллари бошида бошланғич таълим ўқитувчилари ва «Педагогика» факультетлари талабалари Н.Б. Истомина [15. 42-б], В.Кан-Калик [16. 144-б], Л.П. Стойлова [17. 336-б] ва бошқаларнинг ишларидан фойдалана бошлади.

Н.В. Аммосова фикрича, бугунги кун бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси замон билан ҳамнафас бўлиши лозим. Унинг фикрича, талабанинг маълум бир қолипда қотиб қолишига анъанавий таълим бевосита сабаб бўлади [4. 24-б].

Н.Г. Дендеберя, Р.И. Сунгатуллина, С.Г. Григорьеванинг илмий изланишларини таҳлил этиб, бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг математик-методик тайёргарлигини такомиллаштиришнинг бир томонлама йўналтирилган дидактик имкониятлари ва уларнинг назарий-методологик ҳолатлари мавжуд эканлигининг гувоҳи бўлдик.

Масалан, Н.У. Бикбаева – бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг билиш фаолиятини фаоллаштиришда ўрганилаётган материалга ирода кучи ва ҳиссий муносабатни талаб этувчи ўқув жараёнини алоҳида ташкил этиш сифатида таҳлил этган [10. 208-б].

М.Н. Скаткин, А.М. Умронхўжаев, Т.И. Шамова, Т.И. Шўқина ва бошқа қатор олимлар муаммоли таълим орқали бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг билиш фаолиятини такомиллаштиришда таълим жараёнини муаммоли ҳал қилиш ҳақидаги фикрларни илгари сурган. Уларнинг таҳлилга кўра, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси ўқувчида мустақиллик, ижодкорлик, фаолликни эмас, балки билиш жараёнини ташкил этишдан иборат [19. 24-б].

- Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Педагогик назарияда педагогнинг касбий тайёргарлигини ўзини-ўзи ривожлантириши ва бошланғич синф ўқитувчи-

ларини касбга тайёрлаш ҳамда методик-математик тайёргарлигини такомиллаштириш масалалари бўйича турли даврларда Б.С. Абдуллаева [5. 175-б], М. Ахмедов [6. 42-б], Н.У. Бикбаева [10. 208-б], З. Ибрагимов [11. 249-б], М.Э. Жумаев [12. 240-б], Ф.М. Касимов [13. 249-б], Ш.Р. Райханов [14. 35-б]лар томонидан тадқиқотлар олиб борилган.

Бўлажак ўқитувчиларнинг методик тайёргарлигини такомиллаштириш масалаларида ҳамдўстлик мамлакатларидан Н.В. Аммосова [4.24-б], З.И. Янсуфина [20. 28-б], А.В. Абрамов [7.245-б], Ф.С. Авдеев [8.34-б], В.В. Афанасьев [9. 62-б], С.М. Баташова [21.176-б]лар ҳамда Хорижий тадқиқотлар тажрибасида В. Коувенховен [23.135-б], S.Erduran, М.П. Жименез-Алеихандре [23. 27-б]лар илмий изланишлар олиб боришган.

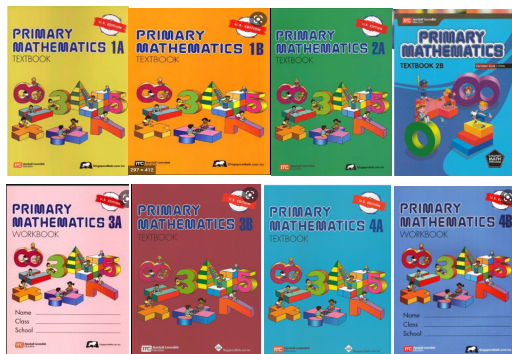
- Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг математика ўқитиш методикасига доир методик баъзасини такомиллаштириш учун методик баъзани бугунги кун янгиликлари, хорижий тажрибалар (ўқитувчи учун қўлланма ва дарсликларни) билан бойитиш лозим. Биз юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, МДХ ва Хориж дарсликлари, ўқитувчилари учун ёзилган методик қўлланмаларни таҳлил қилдик (3-расм).

Айниқса, дарсликлар орасида Сингапур давлатининг бошланғич синф математика дарсликлари эътиборимизни алоҳида тортди. Сингапурнинг бошланғич синфлар учун мўлжалланган математика дарсликлари ҳар бир синф учун 2 қисмдан иборат А ва В қисмлар. А қисмда мундарижаларда берилган мавзуларнинг назарий қисми берилган бўлиб, В қисмида ўқувчилар назарий билимларни турли топшириқларни ечиш орқали мустаҳкамлайдилар.

Мазкур дарсликлар мавҳум фикрлаш ва тасвирий воситалар орқали ўрганишга мўлжалланган бўлиб, бу дарслик ўқувчиларда фаол фикрлаш жараёнини, матема-

1-расм. Сингапурнинг 1-4 синфлар учун дарслик ва иш дафт арлари

тик ғояларни ва муаммоларни ҳал қилишни рағбатлантиради. Дарслар ўқитувчининг кўрсатмаси ва мустақил иши аралашмаси учун мўлжалланган бўлиб, ўқувчилар ғояларни муҳокама қилишга ва муаммони ҳал қилишнинг қўшимча усулларини ўрганишга таклиф этилади.

Дарсликларнинг хусусиятлари ва компонентлари куйидагилардан иборат:

Математик тушунчалар биринчи саҳифаларда киритилади ва дарҳол баҳолаш ва мустаҳкамлаш имконини берувчи махсус ўқув вазифалари орқали ўзлаштиришга ўргатилади.

Аниқ тасвирий абстракт ёндашуви ўқувчиларга математикани мазмунли тарзда таништириш имконини беради.

Дарсликнинг иш дафт арига тўғридан-тўғри боғлиқлиги диққат марказида кўриб чиқиш ва баҳолашни осонлаштиради.

Моделлаштириш усули ўқувчиларга

муаммоларни тез ва самарали равишда тасаввур қилиш ва ҳал қилиш имконини беради.

Рангли тасвирлар ўқувчиларнинг фаол иштирокини таклиф қилади ва тушунчалар ҳақида жонли муҳокамани осонлаштиради.

Навбатдаги дарсликлар «Рус мактаби» ўқув-услубий мажмуасини ўз ичига олади. Дарсликлар бошланғич умумий таълимнинг янги федерал давлат таълим стандартида ишлаб чиқилган ўқитиш тамойилларини амалга оширади.

Ўқув материални ўрганиш кетма-кетлиги ҳисоб-китобларнинг онгли натижаларини шакллантиришни, бошланғич синф ўқувчилари учун ҳисоблашнинг қулай усулини топишни, ўқув материални умумлаштиришни, ҳисоб-китобларнинг дастлабки тамойиллари ҳақидаги маълумотларни тушунишни таъминлайди.

2-расм. Россия таълим тизимида ўқитиладиган бошланғич синф математика дарсликлари.

Дарслик материали тизимли-фаол ёндашувни амалга ошириш, табақалаштирилган таълимни ташкил этиш ва бошланғич умумий таълимнинг асосий таълим дастурини ўзлаштиришнинг шахсий, предметли ва метапредметли натижаларига эришишни таъминлаш имконини беради.

Вазифалар тизими ўқувчиларда ўқув ва амалий муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини шакллантиришни ва функционал саводхонликни ривожлантиришни таъминлайди. Когнитив қизиқишни ривожлантириш, мантикий вазифалар, зукколик учун топшириқлар, шунингдек, реал ҳаётдан амалий характерга эга бўлган вазифалар билан таъминланади. Дарслик орқали ўқувчиларнинг фазовий тасаввурлари ва математик нутқи шакллантирилади. Дарсликдаги кўпгина вазифалар ўқувчиларга мустақил равишда таълим мақсадларини белгилаш, уларга эришиш учун зарур воситалар ва усулларни излаш ва улардан фойдаланиш, ўз фаолия-

тининг бориши ва натижаларини кузатиш ва баҳолаш имконини берадиган ҳаракатлар учун индикатив асосни ўз ичига олади.

Бизга ўқувчиларни креатив фикрлашга ундовчи АҚШда ишлаб чиқилган Mathematics 4 (Christian Light) дарслиги жуда манзур бўлди.

Мазкур китоб нафақат стандарт билан ишлайди қолаверса, ўқувчиларни ижодий изланишга ва интеграциялашгани билан алоҳида ажралиб туради. Ушбу дарслик синфда фойдаланиш учун мўлжалланган, аммо уйда ҳам мактабда ҳам бир хил ишланиши мумкин. Ўқувчилар ўз ишларини бошқа қоғозда бажаришлари керак. Дарслик рангли расмлар ва иллюстрациялар билан жозибали ва профессионал тарзда форматланган (3-расм).

Glasswing Butterflies

The tiny delicate glasswing butterfly, native to Bolivia, feeds on the nectar of a variety of rainforest flowers. They lay their eggs on a highly poisonous plant. The caterpillars are bright purple and red. Birds and animals do not enjoy this snack.

Complete the facts about the glasswing butterfly. To find the letter or number for each blank, find where the row for the symbol and the column for the number meet.

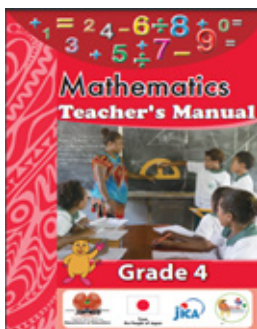
1	2	3	4	5	6	7	8	9
A	B	C	D	E	F	G	H	I
J	K	L	M	N	O	P	Q	R
S	T	U	V	W	X	Y	Z	0
1	2	3	4	5	6	7	8	9

For Fun

- The wings of the glasswing butterfly are 2 9 1 5 1 7 1 9 5 5 2
- The borders of their wings are dark 2 9 6 5 5 and sometimes tinted with 5 5 or 6 9 1 5 7 5
- The wingspan of the glasswing butterfly is approximately 5 centimeters.
- The glasswing butterfly is about 2 8 to 3 9 millimeters long.

3- расм. Интеграцион топшириқ.

Масалан, дарсликда капалак ҳақида топшириқ берилиши билан бир қаторда, топшириқ табиат билан боғланган. Бола бир вақтнинг ўзида топшириқ мазмунидан келиб чиққан ҳолда, ижодий ёндашиб, топшириқни бажаради, қолаверса, капалак ҳақида қизиқарли маълумотни билиб олади.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг методик захирасини оширишга хизмат қилувчи яна бир қўлланма (Uke

Kombra Mathematics Teacher's Manual Grade 4) Япония билан ҳамкорликда Исландияда ишлаб чиқарилган. Мазкур қўлланма бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси учун танқидий фикрлаш ва муаммоларни ҳал қилишда ёрдам беради. Қўлланма нимани ўргатиш, қандай ўргатиш ва нимани ўлчаш (баҳолаш) керак бўлган саволларга жавоб беради. Қўлланма бўлажак бошланғич синф ўқитувчисига қулай ва кундалик вазиятларда қўллашни, дарс мақсадлари орқали белгиланган билим, кўникма, муносабат ва қадриятларни эгаллашни тақозо этади. Ушбу

қўлланма кўпроқ математика дарслари учун кўплаб янги ёндашувларни тақдим этади. Қолаверса, дарсни ташкил этишни тўлиқ лойиҳалаштириб беради. Яъни ўқув қурол-

лари, ўқувчиларнинг ғоялари ва олдинги билимларидан фойдаланган ҳолда доскадан тўлиқ фойдаланиш каби изчиллик тизимини тўлиқ қамраб олади.

4-расм. Ўзбекистонда ишлаб чиқилган бошланғич синф математика дарсликлари.

Ўзбекистон бошланғич синфлари учун ишлаб чиқилган 1-4 синф математика дарсликларини тузишда ҳозирги кунда жаҳон дарсликларидан қолип олиш ва креатив фикрлашга эътибор қаратилган. Дарсликда берилган мантикий топшириқлар болаларда ижодий изланиш ва топқирликни оширишга хизмат қилади. Дарсликларда берилган топшириқларни қайта хотирлаш, қисман қайта хотирлаш ва ижодий топшириқларга ажратишимиз мумкин. Дарсликларда берилган топшириқ ва маълумотлар миллий дастурдан келиб чиқиб тузилган. Топшириқлар қуйидаги мазмунни қамраб олади;

- Мулоҳаза юритиш (M1),
  - Моделлаштириш (M2),
  - Муаммони ечиш (M3),
  - Мулоқот қилиш (M4),
  - Маълумотлар билан ишлаш (M5)
- бўйича амалий татбиқлар.

Биз МДҲ ва Хориж тажрибасини ўғаниб, ўзимизнинг таълим тизимимиз билан таққослар эканмиз, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг математика ўқитиш бўйича ҳозирги методик заҳираси ва эришимиз зарур бўлган тизим шарт-шароитлари ишлаб чиқдик (5-расм).

5-расм. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг методик тайёргарлигини такомиллаштириш тизими.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини такомиллаштириш ижтимоий-шахсий, умумқасбий, касбий фаолиятли таркибий қисмлардан иборат. Қолаверса, математика ўқитиш методикаси фанини ўқитиш жараёнининг интегратив фаолиятга ва компетенциявий ёндашув асосида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини такомиллаштириш бўйича рағбатлантирувчи, когнитив, жараёнли, интегратив мезон-

ларни қўллаш самарали ҳисобланади.

- Хулоса ва тақлифлар (Conclusion/Recommendations)

Бўлажак бошланғич синф математика ўқитиш жараёнида дарслик, қўлланма, ўқув материаллари жаҳон андозаларига мослаштириб танлаш, таълимда сифат ва самарадорликни оширишга хизмат қилади. Қолаверса, халқаро баҳолаш дастурларида Ўзбекистоннинг ўз ўрни бўлишини кафолатлайди.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020-йил 27-сентябрдаги «Таълим тўғрисида»ги қонуни.
2. Ўзбекистон Республика Президентининг 2020-йил 6-ноябрдаги «Таълим-тарбия тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4884 сонли қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 6-ноябрдаги «Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6108 сонли қарори.
4. Аммосова, Надежда Васильевна. Методико-математическая подготовка студентов педагогических факультетов к развитию творческой личности школьника при обучении математике. диссертации и автореферата по ВАК РФ 13.00.02, доктор педагогических наук. 1991. 24 с.
5. Абдуллаева Б., Тошпулатова М., Садикова А., Жабборова Ю., Мухитдинова Н. Математика: ўқитувчилар учун методик қўлланма. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» (3 синф). 2016. – 175 б.
6. Аҳмедов М., Мирзааҳмедов М. Мантиқий фикрлашга ўргатиш (4-синф «Математика» дарслиги асосида) // Ж. Бошланғич таълим, 2004, 2-сон, -Б. 42-45.
7. Абрамов А.В. Многоступенчатая подготовка учителей математики. Екатеринбург: Изд-во Урал, унта, 1999. - 245 с.
8. Авдеев Ф.С. Научно-методические основы профессиональной подготовки будущего учителя математики сельской малокомплектной школы. Авто-реф. дисс.д-ра пед. наук. М., 1994. — 34 с.
9. Афанасьев В.В. Методические основы формирования творческой активности студентов в процессе решения математических задач. Дисс. в виде науч. докл. на соиск.уч. ст. д-ра пед. наук. СПб., 1997. 62 с.
10. Бикбаева Н.У ва бошқалар «Бошланғич синфларда математика ўқитиш методикаси» – Тошкент: Ўқитувчи, 2007. – 208 бет.
11. Ибрагимов Р. Бошланғич синф ўқувчилари билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асослари. Пед. фанл. докт.дисс. –Т.: 2005. -249 б.
12. Жумаев М.Э. Ўқитувчининг ижодий шахс сифатида ривожланишида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг методик-математик тайёргарлиги. Монография. Т.:2009 й. «Фан» нашриёти. 240 бет.
13. Касимов Ф.М. Бошланғич синф математика таълимини ижодий ташкил этишнинг методик асослари. Монография. 2020 й. 249-б.
14. Райханов Ш.Р., Касимов Ф.М. Самостоятельная учебная работа творческого характера на уроках математики в начальных классах. –Бухара: 1991. -35 б.
15. Истомина Н.Б. Методическая система развивающего обучения математике в начальной школе. Автореф. дис. док. пед. наук. М., 1995. – 42 с.
16. Кан-Калик В.А. и др., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество.– М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
17. Стойлова Л.П. Бошланғич математика курси асослари: Педагогика билим юртлари ўқувчилари учун. – Т.: «Ўқитувчи», 1991. – 336 б.
18. Саидова М.Ж. Таълимда мультимедиа технологиялардан фойдаланиш. 2022. 295-б
19. Ташпулатова М.И. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини такомиллаштириш. Дисс.автор. 2017. 24.б
20. Янсуйфина З.И., Совершенствование методической подготовки будущего учителя математики в педвузе на основе инновационных подходов к обучению. Дисс. Автореферат. 2003. 28 р.
21. Баташова С.М. Подготовка студентов педагогического университета к профессиональной деятельности (при изучении педагогических дисциплин). Дисс. канд.пед.наук. Омск., 1998. — 176 с.
22. Kouwenhoven, W., Howie, S., & Plomp, T. 2003. 'The role of needs assessments in developing competence-based education in Mozambican higher education'. Perspectives in education, 21 (1): 135-152.
23. Jiménez-Aleixandre, M.P., & Erduran, S., Argumentation in Science Education: An Overview. In S. Erduran and M.P. Jiménez-Aleixandre (Eds.), Argumentation in Science Education. Perspectives from Classroom-Based Research (pp3-27).

“INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI” FANINI MOBIL TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISH JARAYONINI MODELLASHTIRISH

XANIMKULOV BAXROM ROXMONQULOVICH
Chirchiq davlat pedagogika universiteti v.b.dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarda “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini mobil texnologiyalar asosida o‘qitish jarayonini modellashtirish atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar. Kompyuterlar, modellashtirish, modem, chizish plansheti, loyihalash, bashorat qilish, rejalashtirish.

Аннотация. В данной статье подробно описано моделирование процесса обучения студентов «Информатике и информационным технологиям» на основе мобильных технологий.

Ключевые слова. Компьютеры, моделирование, модем, построение графиков, проектирование, прогнозирование, планирование.

Pedagogika fani va amaliyotida “modellashtirish”ning metodologik ahamiyati ta’limiy faoliyatning mazmunli tomonini tavsiflaydi va faoliyatning maqsad, vosita, metodlari va shakllarida paydo bo‘ladigan yangiliklarni aks ettiradi. Bu holatda modellashtirish pedagogik faoliyatning muhim va o‘ziga xos turi sifatida ishtirok etadi, tadqiqot, loyihalash, bashorat qilish va rejalashtirish bilan chambarchas bog‘liq.

Didaktik tizimlarni modellashtirish avvalida ilgari boruvchi taxminlar (model ko‘rinishida), so‘ngra uni amalga oshirish yo‘li bilan yangi pedagogik, didaktik, metodologik va texnologik ta’lim tizimlarini maqsadga muvofiq yaratishni nazarda tutadi. Pedagogik faoliyatning yangi modellarini qurish uchun bilish kerak: kerakli mahsulotning turi va xarakteri, dastlabki materialning turi va xarakteri, o‘zgartirish uchun kerakli qurollar va vositalar, alohida amalga oshirilishi kerak bo‘lgan harakatlar xarakteri, ularning tartibini takomillashtirish [1].

Model quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak: qo‘llashning soddaligi, oddiylik, bayonning aniqliligi, ifodaliligi bilan eng muhim xarakteristikalarini qamrab olish. Pedagogik modellar maksimal darajada

didaktik obyektlarni qamrab olishi va o‘qitishning sharoitlari, mazmuni, metodlari, shakllarini tasvirlash imkonini beradi [2].

Modellarni to‘liq tasniflab chiqish natijasida modellar o‘rtasida quyidagi farqli jihatlarni keltirish mumkin. Bular, birinchidan, yaxlit va xos (to‘liq va noto‘liq) modellar o‘rtasidagi farq, ikkinchidan, dinamik (vaqt mobaynida harakati bo‘yicha o‘zgarishga uchraydigan) va statik (o‘zgarmas makoniy strukturalar) modellar o‘rtasidagi farq, uchunchidan, uzluqli va uzluksiz va modellar o‘rtasidagi farq hamda to‘rtinchidan, determinatsiyalangan tizimlarni qayta tiklovchi modellar va ehtimolli (stoxastik jarayonlar) modellar o‘rtasidagi farq. Yuqorida keltirilgan farqlardan ko‘rinib turibdiki, ushbu taqqoslash farqlari, eng avvalo, texnikada modellardan foydalanishga va uning maqsadlariga tayanadi va texnikada mavjud bo‘lgan modellashtirish metodlarini yagona tizimga bog‘lashga xizmat qiladi. Bu yerda ko‘rib chiqilgan tasniflash to‘liq va noto‘liq (yaqin, taxminiy) modellashtirishni, determinatsiyalangan va stoxastik modellashtirishni, natural va o‘zgargan ko‘rinishdagi modellashtirish kabi qo‘shimcha bo‘linishlarni ham o‘z ichiga oladi. Shunday

qilib, umumta'lim maktablarida fanni mobil texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishning klasterli modelini yaratishda axborotli ta'lim muhitining texnologik jihatlari muhim hisoblanadi.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarga "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini mobil ta'lim texnologiyalari asosida o'qitish muammosi o'lchovlidir. Ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy o'zgarishlarni hisobga olgan holda, uni hal etishga yondashuvlarda yangilanishlar va yangi ilmiy qarashlarga doimiy ehtiyoj sezilayotganligi tadqiqotimizning asosiy g'oyasini tashkil qiladi. Umumta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini mobil texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishning klasterli modelini ishlab chiqishda ta'lim jarayonida foydalaniladigan topshiriqlarni bajarish algoritmi, yechish ketma-ketligi bo'yicha ko'rsatmalar asosida bajarish, ya'ni konstruktiv bosqichlariga (dars jarayonida topshiriqlarni ketma-ket ko'rsatmalar bo'yicha bajarish bosqichi) tatbiq etishga ham alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Yangi modelni qurish uchun biz talab qilingan mahsulotning ko'rinishi va xarakteri, dastlabki materialning ko'rinishi va xarakteri, o'zgartirish uchun zarur qurol va vositalar, amalga oshirish kerak bo'lgan alohida harakatlar xarakteri, ularning tartibini aniqladik. O'quvchilarda "Informatika va axborot texnologiyalari" faniga oid kompetensiyalarini mobil ta'lim metodlari asosida shakllantirishni modellashtirish konsertual qoidalar asosida amalga oshiriladi.

Metodik model tarkibidagi maqsadli, mazmunli, jarayoniy, baholash va natijaviy komponentlari o'zaro bog'liq hamda axborot-kommunikativ kompetentlikni ketma-ket rivojlantirishni va natijada bashorat qilinayotgan darajadagi axborot-kommunikativ kompetentli maktab

o'quvchisining kasbiy va shaxsiy sifatlarining rivojlanishini ta'minlaydi (1-rasmga qarang).

Mazkur didaktik model mazmuni quyidagicha tavsiflanadi. Maqsad komponentida umumta'lim maktablarida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini mobil texnologiyalar asosida o'qitishga bo'lgan ijtimoiy talab, talab asosida maqsad aniqlanadi. Mazmuniy komponentda maqsadga erishish uchun vazifalar ishlab shiqiladi. Informatika va axborot texnologiyalari o'quv kursida mobil texnologiyalardan foydalanish asosiy jihatlari hisobga olinadi. Mobil ta'limning didaktik imkoniyatlariga e'tibor qaratgan holda, yondashuvlar va tamoyillar orqali axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik-tashkiliy shart-sharoitlari aniqlanadi [3].

Jarayonli komponentda Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning texnologik asoslari, o'qitish usullari, shakllari, ta'lim metodlari va vositalari orqali jarayon amalga oshiriladi. Bunda biz tarqatma materiallarga ma'ruzadan savollar va ko'p funksiyali topshiriqlarni tanladik. Ko'p funksiyali topshiriqlar deganda masalani Exell dasturida yechish jarayonida bir nechta funksiyalarni (yig'indi, ildiz, o'rta qiymat va hokazo) ketma-ket bajarish natijasida muammoning yechimini topishga olib keladigan topshiriqlar nazarda tutilgan. Masalan, korxonadagi ishchilarning oylik maoshini hisoblash, sinf o'quvchilarining o'rtacha yoshini topish va hokazo.

Baholash komponentida olib borilgan pedagogik tajriba sinov bosqichlari, axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlanganlikni aniqlash mezonlari va darajalari ishlab chiqiladi. Natijada esa, mobil texnologiyalarga asoslangan "Informatika va axborot texnologiyalari" o'quv kursini yaratishga erishiladi.

Axborot-kommunikativ kompetentlikni

PEDAGOGIK - PSIXOLOGIK FANLAR VA ULARNING O'ZIGA XOSLIKLARI

MUKARRAMXON KARIMOVA

Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Pedagogika-psixologiya fanlari pedagogika va psixologiya tamoyillarini birlashtirgan dinamik fanlararo sohani ifodalaydi. Ushbu maqola pedagogika-psixologiya fanlarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning insonning o'rganishi, xulq-atvori va ta'limini tushunishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Asosiy tamoyillar, metodologiyalar va ilovalarni o'rganib, ushbu maqola pedagogika va psixologiya o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritib beradi, bu fanlararo yondashuv ta'lim nazariyasi va amaliyotiga qanday hissa qo'shishiga oydinlik kiritadi.

Kalit so'zlar: Pedagogika-psixologiya fanlari, fanlararo, ta'lim, o'quv, metodika, nazariya, amaliyot, talabalar muvaffaqiyati.

Abstract: Pedagogical-psychological sciences represent a dynamic interdisciplinary field that combines the principles of pedagogy and psychology. This article focuses on the study of the specifics of pedagogy-psychology and emphasizes their importance in understanding human learning, behavior and education. By exploring key principles, methodologies, and applications, this article illuminates the complex relationship between pedagogy and psychology, highlighting how this interdisciplinary approach can contribute to educational theory and practice.

Key words: Pedagogical-psychological sciences, interdisciplinary, education, training, methodology, theory, practice, student success.

Абстракт: Педагогико-психологические науки представляют собой динамичную междисциплинарную область, сочетающую в себе принципы педагогики и психологии. В данной статье основное внимание уделяется изучению специфики педагогики-психологии и подчеркивается их важность в понимании обучения, поведения и воспитания человека. Исследуя ключевые принципы, методологии и приложения, эта статья освещает сложные отношения между педагогикой и психологией, подчеркивая, как этот междисциплинарный подход может внести вклад в теорию и практику образования.

Ключевые слова: Педагогико-психологические науки, междисциплинарность, образование, обучение, методология, теория, практика, успехи студентов.

Kirish:

Pedagogika-psixologiya fanlari ikkita fundamental fan: pedagogika va psixologiya o'rtasidagi dinamik kesishuvni ifodalaydi. O'qituvchilar va tadqiqotchilar ta'lim natijalarini oshirish va talabalar rivojlanishini rag'batlantirishga intilayotgani sababli, pedagogik va psixologik tamoyillarning integratsiyasi tobora zarur bo'lib bormoqda. Ushbu muqaddima pedagogika-psixologik fanlarning xususiyatlarini o'rganish, ularning inson ta'limini, xulq-atvorini va ta'limini tushunishdagi ahamiyatini yoritib berish

uchun zamin yaratadi.

Pedagogika, o'qitish san'ati va fani, ta'lim strategiyalari, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va ta'limni baholashni o'rganadi. U ta'lim sharoitlarida odamlar qanday bilim olishlari, ko'nikmalarni rivojlantirishlari va ma'noni qurishlarini tushunishga intiladi. Psixologiya esa inson ongi va xulq-atvorining murakkab jarayonlarini o'rganadi, u bilish jarayonlari, motivatsiya va ijtimoiy-emotsional omillarni o'z ichiga oladi. Pedagogika-psixologiya fanlari ushbu fanlarni o'zaro bog'lash orqali ta'limning murakkabliklarini tushunish

uchun yaxlit asos yaratadi.

Pedagogika va psixologiyaning pedagogika-psixologiya fanlari doirasida sintezi shunchaki nazariyalarni yonma-yon joylashtirish emas; balki ta'lim hodisalari haqidagi tushunchamizni boyitadigan simbiotik munosabatni ifodalaydi. Ushbu fanlararo yondashuv ta'lim amaliyoti va psixologik tuzilmalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tan oladi, o'qitish va o'qitish jarayonining ikki tomonlama xususiyatini ta'kidlaydi.

Pedagogika-psixologik fanlarning zahirida ta'lim sharoitida insonning o'rganishi va rivojlanishini tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan asosiy tamoyillar yotadi. Bu tamoyillar pedagogika va psixologiyadan kelib chiqib, ta'lim amaliyotini ta'minlovchi turli xil tushuncha va nazariyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu asosiy tamoyillarni tushunish ta'lim samaradorligini oshirish va talabalar muvaffaqiyatini rag'batlantirishga intilayotgan o'qituvchilar, tadqiqotchilar uchun juda muhimdir.

Konstruktivizm: Pedagogika-psixologik fanlarda markaziy o'rinni konstruktivistik nuqtai nazar egallaydi, bunda o'quvchilar o'zlarining tajribalari va atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari orqali bilim va ma'noni faol ravishda qurishlarini ta'kidlaydi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi va Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi kabi kognitiv rivojlanishning psixologik nazariyasiga asoslangan konstruktivizm o'quvchilarni faol izlanish va kashfiyotlarga yordam beradigan mazmunli, amaliy tajribalarga jalb qilish muhimligini ta'kidlaydi.

Motivatsiyaning psixologik nazariyalari o'quvchilarning faolligi va ta'lim natijalarini tushunishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasidan tortib, o'z taqdirini o'zi belgilash va muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining zamonaviy nazariyalarigacha pedagogika-psixologik fanlar o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan

intilishiga, qiyinchiliklarga qarshi turishga va akademik muvaffaqiyatga erishishga ta'sir etuvchi omillarni o'rganadi. O'qituvchilar o'quvchilarning faolligini ta'minlaydigan ijobiy ta'lim muhitini yaratish uchun maqsadlarni belgilash, fikr-mulohazalar va ichki mustahkamlash kabi motivatsion strategiyalardan foydalanishlari mumkin.

Ta'limda ijtimoiy-emotsional omillarning ajralmas rolini e'tirof etgan holda, pedagogika-psixologiya fanlari o'quvchilarning ijtimoiy va hissiy ehtiyojlarini qondirish muhimligini ta'kidlaydi. Ijtimoiy-emotsional rivojlanish va hissiy intellekt nazariyalaridan kelib chiqqan holda, o'qituvchilar ijobiy munosabatlar, empatiya, o'z-o'zini tartibga solish va chidamlilikni rivojlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi sinf muhitini rivojlantirishlari mumkin. Talabalarning ijtimoiy va hissiy farovonligiga e'tibor qaratish orqali o'qituvchilar o'rganish va ilmiy yutuqlar uchun qulay muhit yaratishi mumkin.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilarning xilma-xilligini e'tirof etgan holda, pedagogika-psixologik fanlar individual ta'lim va tabaqalashtirilgan o'rganish tajribasi muhimligini ta'kidlaydi. Aql-idrok, o'rganish uslublari va madaniy xilma-xillik nazariyalaridan kelib chiqqan holda, o'qituvchilar o'zlarining ta'lim usullarini o'quvchilarning o'ziga xos kuchli tomonlari, imtiyozlari va kelib chiqishiga moslashtirishi mumkin. Individual farqlarni tan olish va qabul qilish orqali o'qituvchilar barcha o'quvchilarga muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini beradigan inklyuziv ta'lim muhitini yaratishi mumkin.

Metaognitsiya yoki o'z fikrlash jarayonlarini kuzatish va tartibga solish qobiliyati pedagogik-psixologik tadqiqotlarning markaziy yo'nalishi hisoblanadi. Metakognitiv ongini va o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'lim strategiyalarini rivojlantirish orqali o'qituvchilar

o'quvchilarga o'z ta'lim jarayoniga egalik qilish, maqsadlar qo'yish, ularning taraqqiyotini kuzatish va kerak bo'lganda o'z strategiyalarini moslashtirish imkoniyatini berishi mumkin. Metakognitiv yondashuvlar, masalan, aks ettirish jurnali, maqsad belgilash va kontseptsiya xaritasi, o'quvchilarning samarali o'rganish va bilimlarini yangi kontekstlarga o'tkazish qobiliyatini oshiradi.

Ushbu asosiy tamoyillarni o'zlashtirgan holda, o'qituvchilar talabalarning faolligini, motivatsiyasini va ilmiy yutuqlarini rag'batlantiradigan boyitilgan ta'lim tajribasini rivojlantirishlari mumkin. Pedagogika-psixologik fanlar o'qitish va o'qitishning nozik jihatlarini tushunish uchun nazariy asos yaratadi, o'qituvchilarga o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlovchi dalillarga asoslangan amaliyotlarni amalga oshirish imkoniyatlarini beradi. Pedagogika-psixologiya fanlarining fanlararo tabiatiga chuqurroq kirib borar ekanmiz, bu asosiy tamoyillar ta'lim nazariyasi va amaliyotini ma'lum qilish va shakllantirishda davom etadi.

Pedagogika-psixologiya fanlari doirasidagi tadqiqotlar insonning o'rganishi, xulq-atvori va ta'limining murakkabliklarini o'rganishga qaratilgan ko'plab metodologiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu metodologik xilma-xillik sohaning fanlararo xususiyatini aks ettiradi va tadqiqotchilarga ta'lim hodisalarining ko'p qirrali tomonlarini o'rganish imkonini beradi. Miqdoriy eksperimentlardan tortib sifatli amaliy tadqiqotlarga, har bir metodologiya pedagogika va psixologiya o'rtasidagi dinamik o'zaro bog'liqlik haqida noyob tushunchalarni taqdim etadi.

Pedagogik-psixologik tadqiqotlarda sabab-oqibat munosabatlarini tekshirish va qiziqish hodisalarini miqdoriy aniqlash uchun eksperimental dizayn, so'rov va korrelyatsion tadqiqotlar kabi miqdoriy metodologiyalar

keng qo'llaniladi. Eksperimental tadqiqotlar tadqiqotchilarga mustaqil o'zgaruvchilarni (masalan, ta'lim usullari, aralashuv dasturlari) manipulyatsiya qilish va ularning bog'liq o'zgaruvchilarga ta'sirini o'lchash imkonini beradi (masalan, ta'lim natijalari, akademik ko'rsatkichlar). So'rovlar va anketalar tadqiqotchilarga ta'lim va ta'lim bilan bog'liq munosabatlar, e'tiqodlar va xatti-harakatlar haqida keng ko'lamli ma'lumotlarni to'plash imkonini beradi. Korrelyatsion tadqiqotlar qiziqish o'zgaruvchilari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi, ta'lim kontekstidagi potentsial

Harakat tadqiqoti ta'lim muassasalaridagi muammolarni birgalikda aniqlash va hal qilishda o'qituvchilar va boshqa manfaatdor tomonlarni o'z ichiga olgan ishtirokchi yondashuvdir. Tizimli so'rov va mulohaza yuritish amaliyoti bilan shug'ullanib, o'qituvchilar takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashlari, tadbirlarni amalga oshirishlari va o'z harakatlarining ta'lim va ta'lim natijalariga ta'sirini baholashlari mumkin. Harakat tadqiqoti ta'limni takomillashtirish jarayonini boshqaradigan rejalashtirish, harakat, kuzatish va mulohazalarning takrorlanuvchi tsikllari bilan so'rovning tsiklik xususiyatiga urg'u beradi. Amaliyotchilarga yo'naltirilgan ushbu yondashuv doimiy takomillashtirish madaniyatini rivojlantiradi va o'qituvchilarga o'zlarining kasbiy amaliyotini shakllantirishda faol rol o'ynashga imkon beradi.

Pedagogika-psixologiya fanlari tadqiqotchilari uslubiy xilma-xillikni o'zlashtirib, ta'lim va inson rivojlanishining ko'p qirrali jihatlarini o'rganishlari mumkin. Har bir metodologiya o'ziga xos kuchli va cheklovlarni taklif qiladi va tadqiqotchilar topilmalarni uchburchakka aylantirish va ta'lim hodisalari haqidagi tushunchalarini boyitish uchun yondashuvlar kombinatsiyasidan foydalanishlari mumkin. Pedagogik-psixologik tadqiqotlar

rivojlanishda davom etar ekan, metodik innovatsiyalar va fanlararo hamkorlik o'qitish, o'rganish va talabalarning faolligi haqidagi tushunchamizni rivojlantirish uchun muhim bo'lib qoladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pedagogika-psixologik fanlarni o'rganish ta'lim, o'rganish va inson rivojlanishi haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirish uchun an'anaviy chegaralarni kesib o'tuvchi dinamik fanlararo sohani ochib beradi. Pedagogik va psixologik tamoyillarni sintez qilish orqali tadqiqotchilar va o'qituvchilar ta'lim tajribasini shakllantiruvchi murakkab dinamika haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'ladilar.

Konstruktivizm, motivatsiya, ijtimoiy va emotsional ta'lim, individual farqlar va metatanish kabi asosiy tamoyillar pedagogik-psixologik fanlarning nazariy asoslarini tashkil qiladi. Ushbu tamoyillar faol ishtirok etish, talabaga yo'naltirilgan yondashuvlar va akademik muvaffaqiyat va farovonlikka yordam beradigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish muhimligini ta'kidlaydi.

Uslubiy xilma-xillik pedagogik-psixologik tadqiqotlarning o'ziga xos belgisi bo'lib, ta'lim hodisalari bo'yicha bir-birini to'ldiruvchi istiqbollarni taklif qiluvchi miqdoriy, sifat, aralash usullar, harakat tadqiqoti va nevrologik yondashuvlar. Uslubiy plyuralizmni qo'llagan holda, tadqiqotchilar topilmalarni uchburchaklarga bo'lishlari, natijalarni tasdiqlashlari va pedagogika va psixologiya o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni yanada to'liqroq tushunishlari mumkin.

Pedagogik-psixologik tadqiqotlarning amaliy natijalari ta'lim nazariyasi va amaliyotiga taalluqli bo'lib, o'quvchilarning bilim olishi va yutuqlarini rag'batlantirishga qaratilgan dalillarga asoslangan tadbirlar, ta'lim strategiyalari ishlab chiqish haqida ma'lumot beradi. Pedagoglar pedagogika-psixologiya fanlari tushunchalaridan foydalanib, o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun o'z ta'lim amaliyotini moslashtirish, faollikni rivojlantirish va umrbod ta'lim madaniyatini tarbiyalash uchun foydalanishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
3. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.
4. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2017). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage Publications.
5. Schraw, G., Crippen, K. J., & Hartley, K. (2006). Promoting self-regulation in science education: Metacognition as part of a broader perspective on learning. *Research in Science Education*, 36(1-2), 111-139.
6. Darling-Hammond, L., & Bransford, J. (Eds.). (2005). *Preparing teachers for a changing world: What teachers should learn and be able to do*. John Wiley & Sons.
7. Poldrack, R. A. (2011). Inferring mental states from neuroimaging data: From reverse inference to large-scale decoding. *Neuron*, 72(5), 692-697.

XALQARO HAMKORLIK ASOSIDA PEDAGOG HODIMLLARNI MALAKASINI OSHIRISH

KOMILOVA FOTIMA MAXMUDOVNA
Andijon davlat universiteti dotsenti, p.f.b.f.d (PhD)

Annotatsiya: Butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimlari o'zgaruvchan muammolarga duch kelmoqda, bu esa pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini talab qiladi. Xalqaro hamkorlik ilg'or tajribalar, resurslar va tajriba almashishni rag'batlantirish orqali pedagogik malakani oshirishning istiqbolli yo'lini taklif etadi. Ushbu maqola pedagogik mahoratni oshirishda xalqaro hamkorlikning ahamiyatini o'rganadi, hamkorlikning turli usullarini muhokama qiladi va turli mintaqalardan muvaffaqiyatli misollar keltiradi. Shuningdek, u potentsial muammolarni o'rganadi va pedagogik malakani oshirishda xalqaro hamkorlikning afzalliklarini optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Xalqaro hamkorlik, Pedagoglar, Malakalar, Kasbiy rivojlanish, Ta'lim, Transchegaraviy hamkorlik, Eng yaxshi amaliyotlar, Madaniy almashinuv, Global fuqarolik, Muammolar

Abstract: Education systems around the world are facing changing challenges that require continuous professional development of educators. International cooperation offers a promising way to improve pedagogical competence by encouraging the exchange of best practices, resources and expertise. This article examines the importance of international cooperation in improving pedagogical skills, discusses different methods of cooperation and provides successful examples from different regions. It also explores potential challenges and makes recommendations for optimizing the benefits of international cooperation in improving pedagogical competence.

Keywords: International cooperation, Educators, Skills, Professional development, Education, Cross-border cooperation, Best practices, Cultural exchange, Global citizenship, Challenges

Абстракт: Системы образования во всем мире сталкиваются с меняющимися проблемами, которые требуют постоянного профессионального развития преподавателей. Международное сотрудничество предлагает многообещающий путь повышения педагогической компетентности путем поощрения обмена передовым опытом, ресурсами и опытом. В данной статье рассматривается значение международного сотрудничества в повышении педагогического мастерства, обсуждаются различные методы сотрудничества и приводятся успешные примеры из разных регионов. Он также исследует потенциальные проблемы и дает рекомендации по оптимизации преимуществ международного сотрудничества в повышении педагогической компетентности.

Ключевые слова: Международное сотрудничество, Педагоги, Навыки, Профессиональное развитие, Образование, Приграничное сотрудничество, Передовой опыт, Культурный обмен, Глобальное гражданство, Вызовы.

Kirish:

Ta'limning jadal rivojlanayotgan manzarasida o'quvchilar ongi va kelajagini shakllantirishda pedagoglarning o'rni katta. Yuqori sifatli ta'limga bo'lgan talab universal bo'lib, geografik chegaralar va madaniy farqlardan oshib ketadi. Jamiyatlar taraqqiyoti va xilma-xilligi bilan birga, pedagoglar

oldida turgan muammolar ham oshib boradi. Ushbu dinamik muhitga javoban, pedagogik malakani doimiy ravishda oshirish nafaqat orzu qilingan, balki majburiydir.

Har bir davlatning ta'lim tizimi o'ziga xos bo'lsa-da, innovatsiyalar, ilg'or tajribalar va muammolarning umumiy yo'nalishlari ularning barchasini qamrab oladi. Ushbu

o'zaro bog'liqlikni tan olgan o'qituvchilar pedagogik tajribani oshirish va global miqyosda ta'lim sifatini oshirish vositasi sifatida xalqaro hamkorlikka tobora ko'proq murojaat qilmoqdalar.

Ushbu maqolada biz pedagoglar malakasini oshirishda xalqaro hamkorlikning ahamiyatini ko'rib chiqamiz. Biz hamkorlikning ko'p qirrali xususiyatini o'rganamiz, turli xil jalb qilish usullarini ko'rib chiqamiz va turli mintaqalardagi muvaffaqiyatli misollarni ta'kidlaymiz. Bundan tashqari, biz xalqaro hamkorlikka xos bo'lgan potentsial muammolarni hal qilamiz va uning afzalliklarini maksimal darajada oshirish uchun tavsiyalar beramiz.

Xalqaro hamkorlikning ahamiyati:

Ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlik, ayniqsa, pedagoglar malakasini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu ahamiyat bir nechta asosiy omillardan kelib chiqadi:

Turli istiqbollar va eng yaxshi amaliyotlar: ta'lim tizimlari madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy kontekstlardan ta'sirlangan holda dunyo bo'ylab keng farqlanadi. Xalqaro hamkorlik pedagoglarga turli mamlakatlar va mintaqalarning turli istiqbollari va innovatsion amaliyotlari haqida tushunchaga ega bo'lish imkoniyatini beradi. Bir-biridan o'rganish orqali o'qituvchilar samarali strategiyalarni o'zlarining o'qitish metodologiyalariga moslashtirishlari va integratsiyalashlari, o'quvchilari uchun ta'lim tajribasini boyitishlari mumkin.

Resurslar va ekspertizadan foydalanish: Xalqaro miqyosda hamkorlik qilish bitta mamlakatda mavjud bo'lmasligi mumkin bo'lgan boy resurslar va tajribalarga eshiklarni ochadi. Butun dunyodagi muassasalar, tashkilotlar va ekspertlar bilan hamkorlik qilish orqali pedagoglar ilg'or tadqiqotlar, o'quv dasturlari materiallari va malaka oshirish imkoniyatlaridan foydalanishlari

mumkin. Bu kirish ularga o'z sohalaridagi eng so'nggi ishlanmalardan xabardor bo'lish hamda o'z malaka va bilimlarini doimiy ravishda oshirish imkonini beradi.

Madaniy almashinuv va global fuqarolik: ta'lim faqat bilimlarni uzatish bilan chegaralanmaydi; shuningdek, madaniy tushunishni rivojlantirish va global fuqarolikni targ'ib qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Xalqaro hamkorlik o'qituvchilar va talabalarga mazmunli madaniy almashinuvda ishtirok etish, turli millat vakillari o'rtasida to'siqlarni yo'q qilish va ko'priklarni o'rnatish imkonini beradi. Turli madaniyatlarni bevosita boshdan kechirish orqali pedagoglar madaniy xilmaxillikni chuqurroq tushunishadi va o'zaro bog'langan dunyoda rivojlanish uchun zarur bo'lgan madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantiradilar.

Umumiy muammolarni hal qilish: Bugungi kunda o'qituvchilar duch keladigan ko'plab muammolar - inklyuziv ta'lim, raqamli savodxonlik va ekologik barqarorlik - global xarakterga ega. Xalqaro hamkorlik muammolarni birgalikda hal qilish uchun platforma yaratadi, bu esa pedagoglarga tushunchalar almashish, strategiyalarni almashish va ushbu muammolarni birgalikda hal qilish imkonini beradi. O'qituvchilar o'zlarining umumiy tajribalari va resurslarini birlashtirib, butun dunyo bo'ylab ta'lim natijalariga keng qamrovli ta'sir ko'rsatadigan innovatsion echimlarni ishlab chiqishlari mumkin.

Tinchlik va barqarorlikni targ'ib qilish: Ta'lim uzoq vaqtdan beri tinchlik, bag'rikenglik va ijtimoiy hamjihatlikni rag'batlantirishning kuchli vositasi sifatida tan olingan. Pedagoglar ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlik orqali madaniyatlararo muloqot, nizolarni hal qilish va o'zaro tushunishni rivojlantirishda muhim rol

o'ynashi mumkin. Turli kelib chiqishiga mansub shaxslar va jamoalar o'rtasidagi ijobiy munosabatlarni rivojlantirish orqali o'qituvchilar kelajak avlodlar uchun yanada tinch va barqaror dunyoni barpo etishga hissa qo'shadilar.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro hamkorlik turli nuqtai nazarlar, resurslar va tajribalardan foydalanish imkoniyatini ta'minlash orqali pedagoglarning malakasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Madaniy almashinuvni rag'batlantirish, umumiy muammolarni hal qilish va global fuqarolikni rag'batlantirish orqali xalqaro hamkorlik o'qituvchilar va talabalar uchun ta'lim tajribasini boyitadi va natijada adolatli, inklyuziv va tinch dunyoga hissa qo'shadi.

Adabiyot sharhi:

Pedagoglar malakasini oshirish bo'yicha xalqaro hamkorlikka oid adabiyotlar uning jahon miqyosida ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati tobora ortib borayotgan e'tirofini aks ettiradi. Olimlar va amaliyotchilar ta'lim sohasida transchegaraviy hamkorlik bilan bog'liq imtiyozlar, muammolar va ilg'or tajribalarga oydinlik kiritib, ushbu mavzuning turli jihatlarini o'rganib chiqdilar.

Ko'pgina tadqiqotlar pedagogik rivojlanish uchun xalqaro hamkorlikning ko'p qirrali afzalliklarini ta'kidlaydi. Misol uchun, Smit va Robinson (2019) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda o'qituvchilar o'rtasida professional o'sishni va madaniyatlararo tushunishni rag'batlantirishda xalqaro hamkorlikning roli ta'kidlangan. Qo'shma tadqiqot loyihalari va almashinuv dasturlari kabi hamkorlikdagi faoliyatda ishtirok etish orqali o'qituvchilar turli xil o'qitish amaliyotlari va ta'lim tizimlari haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lib, pirovardida ularning pedagogik malakasini oshiradilar.

Xuddi shunday, Garsiya va Ramires

(2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar duch keladigan umumiy muammolarni hal qilishda xalqaro hamkorlikning ahamiyatini ta'kidlaydi. Inklyuziv ta'lim va texnologiya integratsiyasi kabi mavzularga yo'naltirilgan hamkorlik tashabbuslari orqali o'qituvchilar o'zaro fikr almashishlari, resurslarni almashishlari va chegaralar bo'ylab o'qituvchilarga foyda keltiradigan innovatsion echimlarni ishlab chiqishlari mumkin.

Olimlar pedagogik rivojlanishda xalqaro hamkorlikni osonlashtiradigan turli xil hamkorlik usullarini aniqladilar. Jons va Li (2018) o'z tadqiqotida o'qituvchilar o'rtasida madaniyatlararo ta'lim va kasbiy rivojlanishni rag'batlantirish vositasi sifatida almashinuv dasturlarining muhimligini ta'kidlaydilar. Xalqaro almashinuvlarda ishtirok etish orqali o'qituvchilar turli xil o'qitish metodologiyalarini kuzatish, yangi istiqbollarga ega bo'lish va butun dunyo bo'ylab hamkasblari bilan aloqa o'rnatish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bundan tashqari, Vang va Chjan (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar pedagogik bilim va amaliyotni rivojlantirishda qo'shma tadqiqot loyihalarining rolini o'rganadi. Hamkorlikdagi tadqiqot tashabbuslari o'qituvchilarga rivojlanayotgan tendentsiyalarni o'rganish, qiyosiy tahlillar o'tkazish va global miqyosda ta'lim siyosati va amaliyotini xabardor qiluvchi dalillarga asoslangan tushunchalarni yaratish imkonini beradi.

Xalqaro hamkorlikning ko'plab afzalliklariga qaramay, olimlar samarali hamkorlikka to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan bir qator muammolarni ham aniqladilar. Misol uchun, til to'siqlari va aloqa muammolari turli tillardagi o'qituvchilar o'rtasida g'oyalar va resurslar almashinuviga to'sqinlik qilishi mumkin (Gupta & Sharma,

2017). Xuddi shunday, moliyaviy cheklovlar va viza cheklovlari kabi logistik cheklovlar o'qituvchilarning xalqaro hamkorlik tashabbuslarida ishtirokini cheklashi mumkin (Jonson va Nguyen, 2019).

Ushbu muammolarni hal qilish uchun tadqiqotchilar turli echimlar va strategiyalarni taklif qilishdi. Gupta va Sharma (2017) virtual hamkorlikni osonlashtirish va geografik to'siqlarni yengib o'tish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish tarafdori. Muloqot, resurslar almashish va kasbiy rivojlanish uchun onlayn platformalardan foydalangan holda, o'qituvchilar joylashuvidan qat'i nazar, mazmunli hamkorlik qilishlari mumkin.

Bundan tashqari, Jonson va Nguyen (2019) ta'lim sohasida xalqaro hamkorlikka yordam beruvchi institutsional qo'llab-quvvatlash va siyosat asoslarining muhimligini ta'kidlaydilar. Hamkorlik madaniyatini rivojlantirish va salohiyatni oshirish tashabbuslari uchun resurslarni taqdim etish orqali institutlar o'qituvchilarga xalqaro hamkorlik tadbirlarida to'liqroq ishtirok etish imkoniyatini berishi mumkin.

Pedagoglar malakasini oshirishda xalqaro hamkorlikka oid adabiyotlarda uning ta'lim sifatini oshirish va pedagoglar o'rtasida malaka oshirishga ko'maklashishdagi ahamiyati ta'kidlangan. Madaniyatlararo ta'limni rivojlantirish, ilg'or tajribalarni almashish va umumiy muammolarni hal qilish orqali xalqaro hamkorlik global miqyosda pedagogik amaliyotni doimiy ravishda takomillashtirishga yordam beradi. Biroq, xalqaro hamkorlikning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun til to'siqlari, logistika cheklovlari va institutsional qo'llab-quvvatlash kabi muammolarni hal qilish juda muhimdir. Innovatsion strategiyalarni qabul qilish va hamkorlik madaniyatini rivojlantirish orqali manfaatdor tomonlar

barcha uchun yanada adolatli, inklyuziv va samarali ta'lim tizimini yaratish uchun xalqaro hamkorlikning o'zgartiruvchi kuchidan foydalanishlari mumkin.

Xulosa:

Pedagoglar malakasini oshirish bo'yicha xalqaro hamkorlik ta'limda yuksaklikka erishish va global taraqqiyot yo'lida asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu sharh davomida biz ko'plab afzalliklarni, hamkorlikning turli usullarini va pedagogik rivojlanishda transchegaraviy hamkorlik bilan bog'liq asosiy muammolarni o'rganib chiqdik.

Turli istiqbollari va ilg'or tajribalarga ega bo'lishdan tortib, madaniy almashinuvni rag'batlantirish va umumiy muammolarni hal qilishgacha bo'lgan xalqaro hamkorlik o'qituvchilarga o'z malakalarini oshirish, amaliyotlarini boyitish va ufqlarini kengaytirish uchun ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. O'qituvchilar almashinuv dasturlari, qo'shma tadqiqot loyihalari va malaka oshirish seminarlari kabi hamkorlikdagi faoliyatda qatnashish orqali geografik chegaralarni kesib o'tishlari, tarmoqlarni qurishlari va yanada inklyuziv va adolatli global ta'lim hamjamiyatiga hissa qo'shishlari mumkin.

Biroq, xalqaro hamkorlikka xos bo'lgan muammolarni, jumladan, til to'siqlari, logistika cheklovlari va institutsional qo'llab-quvvatlashni tan olish va hal qilish juda muhimdir. Raqamli texnologiyalardan foydalanish asoslarini qo'llab-quvvatlash kabi innovatsion yechimlarni qabul qilish orqali manfaatdor tomonlar ushbu qiyinchiliklarni yengib o'tishlari va transchegaraviy hamkorlikning afzalliklarini maksimal darajada oshirishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro hamkorlik pedagoglar malakasini oshirish va butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimini doimiy takomillashtirishga ko'maklashishda ulkan

salohiyatga ega. Hamkorlik, o'zaro ta'lim va madaniy tushunish tamoyillarini o'zlashtirgan holda, o'qituvchilar kelajak avlodlar uchun porloq kelajakni shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Smith, A., & Robinson, B. (2019). International Partnerships and the Professional Development of Teachers: An Exploratory Study. *Teaching and Teacher Education*, 84, 114-123.
2. Garcia, M., & Ramirez, L. (2020). Enhancing Education Through International Cooperation: Challenges and Opportunities. *International Journal of Educational Development*, 78, 102280.
3. Jones, C., & Lee, J. (2018). Promoting Cross-Cultural Learning Through International Teacher Exchange Programs. *Comparative Education Review*, 62(3), 424-446.
4. Wang, Y., & Zhang, Q. (2021). Collaborative Research in Education: A Review of Current Trends and Future Directions. *Educational Research Review*, 33, 100402.
5. Gupta, S., & Sharma, R. (2017). Overcoming Language Barriers in International Collaboration: The Role of Digital Technologies. *Journal of International Education Research*, 13(1), 1-14.

MILLIY-MANAVIY QADRIYATLAR ASOSIDA O'QUVCHILARDA EKOLOGIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH

TURAKULOVA VISOLA
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Global ekologik inqiroz kelajak avlodlarda ekologik kompetentsiyani rivojlantirish bo'yicha kompleks strategiyalarning zudlik bilan zarurligini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, milliy-ma'naviy qadriyatlarining ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi o'quvchilarda atrof-muhitni muhofaza qilishni chuqurroq anglash va qadrlashni rivojlantirishning istiqbolli yo'lini taqdim etadi. Ushbu maqolada milliy va ma'naviy qadriyatlarni ekologik ta'limga singdirishning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati o'rganilib, uning o'quvchilarga barqaror harakat qilish uchun zarur bo'lgan bilim, munosabat va ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik kompetentsiya, ta'lim, milliy qadriyatlar, ma'naviy qadriyatlar, barqarorlik.

Абстракт: Глобальный экологический кризис подчеркивает острую необходимость разработки комплексных стратегий по развитию экологической компетентности среди будущих поколений. В этом контексте интеграция национальных и духовных ценностей в образовательные системы представляет собой многообещающий путь для содействия более глубокому пониманию и оценке принципов рационального использования окружающей среды среди студентов. В этой статье исследуются теоретические основы и практические последствия включения национальных и духовных ценностей в экологическое образование, подчеркивая его потенциал для расширения возможностей учащихся знаниями, взглядами и навыками, необходимыми для устойчивых действий.

Ключевые слова: Экологическая компетентность, образование, национальные ценности, духовные ценности, устойчивость.

Abstract: The global environmental crisis underscores the urgent need for comprehensive strategies to cultivate environmental competence among future generations. In this context, the integration of national and spiritual values into educational frameworks presents a promising avenue for fostering a deeper understanding and appreciation of environmental stewardship among students. This article explores the theoretical foundations and practical implications of incorporating national and spiritual values into environmental education, highlighting its potential to empower students with the knowledge, attitudes, and skills necessary for sustainable action.

Keywords: Environmental competence, education, national values, spiritual values, sustainability.

Kirish:

Iqlim o'zgarishidan tortib biologik xilma-xillikning yo'qolishigacha bo'lgan bugungi kunda sayyoramiz oldida turgan dolzarb ekologik muammolar kelajak avlodlarda ekologik kompetentsiyani rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalar zarurligini ta'kidlaydi. Atrof-muhit muammolarini tushunish, baholash va hal qilish qobiliyati sifatida tavsiflangan ekologik kompetentsiya nafaqat ilmiy bilimlarni, balki barqaror

hayotga yordam beradigan munosabat, qadriyatlar va xatti-harakatlarni ham qamrab oladi. Ekologik ta'limning an'anaviy yondashuvlari ilmiy-texnikaviy jihatlarga urg'u bergan bo'lsa-da, madaniy, axloqiy va ma'naviy o'lchovlarni ta'lim tizimiga integratsiyalash muhimligi e'tirof etilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, milliy-ma'naviy qadriyatlarining ekologik ta'limga integratsiyalashuvi o'quvchilarda atrof-muhitni muhofaza qilishni chuqurroq anglash

va qadrlashni rivojlantirishning istiqbolli yo'li sifatida namoyon bo'ladi. Jamiyatning madaniy merosi va o'ziga xosligidan kelib chiqqan milliy qadriyatlar insoniyatning tabiat bilan munosabatlarini va barqaror rivojlanishning axloqiy imperativlarini tushunish uchun asos yaratadi. Turli diniy va falsafiy an'analardan kelib chiqqan ma'naviy qadriyatlar barcha hayot shakllarining o'zaro bog'liqligi va atrof-muhitni muhofaza qilishning axloqiy mas'uliyati haqida tushuncha beradi.

O'qituvchilar fanlararo yondashuvlar, innovatsion pedagogik usullar va jamoatchilik ishtiroki orqali o'quvchilarni barqaror harakat qilish uchun zarur bo'lgan bilim, munosabat va ko'nikmalar bilan ta'minlangan, atrof-muhitning vijdonli boshqaruvchisi bo'lishlari mumkin. Milliy-ma'naviy qadriyatlarning o'zgartiruvchi salohiyatidan foydalanish orqali biz nafaqat bugungi kun muammolarini hal etishga qodir, balki kelajak avlodlar uchun sayyoramizni asrashga ham fidoyi bo'lgan ekologik savodxon avlodni tarbiyalashimiz mumkin.

O'quvchilarda ekologik kompetensiyani shakllantirishda milliy va ma'naviy qadriyatlarning integratsiyalashuvi madaniyatshunoslik, ekologik psixologiya va falsafani o'z ichiga olgan turli nazariy asoslarga tayanadi. Ekologik ta'limni milliy va ma'naviy qadriyatlarga asoslash orqali o'qituvchilar o'quvchilarga ularning tabiat olam bilan munosabati haqida ko'p qirrali tushuncha berishlari va atrof-muhitni muhofaza qilish uchun axloqiy mas'uliyat hissini tarbiyalashlari mumkin.

Madaniyatshunoslik milliy rivoyatlar, timsollar va urf-odatlar odamlarning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini shakllantirish, ularning tabiatga munosabati va xatti-harakatlariga ta'sir qilish usullari haqida tushuncha beradi. Jamiyatning madaniy merosi va o'ziga xosligi bilan bog'liq bo'lgan

milliy qadriyatlar o'quvchilarning tabiiy dunyo bilan aloqalarini o'rganishlari mumkin bo'lgan ob'ektivni taqdim etadi. Insoniyatning atrof-muhit bilan tarixiy munosabatini aks ettiruvchi madaniy yodgorliklar, adabiyotlar va og'zaki ijod namunalarini o'rganish orqali o'quvchilar tabiatning o'ziga xos qadriyati va uni kelajak avlodlar uchun asrab-avaylash muhimligini chuqurroq anglaydilar.

Bundan tashqari, madaniy tadqiqotlar barqaror hayotni targ'ib qilishda mahalliy bilim tizimlari va an'anaviy ekologik amaliyotlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ekologik ta'lim o'quv dasturlariga mahalliy aholinuqtainazarinikiritishorqali o'qituvchilar hukmron rivoyatlarga qarshi chiqishlari va atrof-muhit muammolarini yanada inklyuziv tushunishni rivojlantirishlari mumkin. Bunday yondashuv nafaqat talabalarning turli madaniy an'analar haqidagi bilimlarini boyitibgina qolmay, balki ularga murakkab ekologik muammolarni hal qilishda turli nuqtai nazarlarning ahamiyatini anglash imkonini beradi.

Atrof-muhit psixologiyasi odamlarning atrof-muhitga munosabati va xatti-harakatlari asosidagi psixologik jarayonlar haqida tushuncha beradi. Kognitiv, affektiv va xulq-atvor omillari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganib, o'qituvchilar o'quvchilar o'rtasida atrof-muhitga moyillik va harakatlarni rag'batlantiradigan tadbirlarni ishlab chiqishlari mumkin. Emotsional va ramziy ahamiyatga ega bo'lgan milliy qadriyatlar atrof-muhitni muhofaza qilish uchun kuchli turtki bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Misol uchun, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ma'lum bir tabiiy muhitga bo'lgan hissiy bog'liqlik tuyg'usini rivojlantirish odamlarning ushbu muhitni himoya qilish va saqlashga tayyorligini oshirishi mumkin. O'quvchilarni o'zlarining mahalliy landshaftlari va madaniy merosi bilan bog'lash orqali o'qituvchilar o'quvchilarda

o'zlarining tabiiy muhitiga nisbatan g'urur va egalik tuyg'usini rivojlantirishlari mumkin. Xuddi shunday, hayotga ehtirom va o'zaro bog'liqlik kabi ma'naviy qadriyatlar ham tabiat olamiga nisbatan qo'rquv va hayrat tuyg'ularini uyg'otib, o'quvchilarni atrof-muhitning mas'uliyatli boshqaruvchisi sifatida harakat qilishga undashi mumkin.

Falsafiy nuqtai nazardan ma'naviy qadriyatlarning ekologik ta'limga integratsiyalashuvi tabiatning ichki qadriyatini va barcha hayot shakllarining o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydigan an'analar bilan rezonanslashadi. Etika, ontologiya va metafizikaga oid falsafiy izlanishlar insoniyatning atrof-muhitga nisbatan axloqiy mas'uliyatini va barqaror hayotning axloqiy imperativlarini o'rganish uchun asos yaratadi.

Masalan, chuqur ekologiya va ekofeminizm kabi ekologik axloqiy me'yorlar tabiatning antropotsentrik qarashlariga qarshi chiqadi va inson va tabiat munosabatlarini yanada yaxlitroq tushunishni himoya qiladi. Talabalarni atrof-muhit odob-axloqiga oid falsafiy munozaralar bilan tanishtirish orqali o'qituvchilar atrof-muhit muammolarining axloqiy jihatlarini haqida tanqidiy fikr yuritishni rag'batlantirishlari va o'quvchilarni o'z harakatlarining axloqiy oqibatlarini ko'rib chiqishga ilhomlantirishlari mumkin.

Madaniyatshunoslik, ekologik psixologiya va falsafaning nazariy istiqbollari milliy va ma'naviy qadriyatlarning ekologik ta'limga integratsiyalashuvi haqida qimmatli fikrlarni beradi. Ta'lim amaliyotini ushbu nazariy asoslarga asoslash orqali o'qituvchilar o'quvchilarga atrof-muhit muammolari haqida yaxlit tushuncha berishlari va ularni atrof-muhitning vijdonli boshqaruvchisi bo'lishlari mumkin. Nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etuvchi fanlararo yondashuvlar orqali biz barqaror harakatlar uchun zarur bo'lgan bilim, munosabat va ko'nikmalarga ega ekologik jihatdan savodli

shaxslar avlodini tarbiyalashimiz mumkin.

Milliy va ma'naviy qadriyatlarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda ekologik kompetensiyani shakllantirishga oid adabiyotlar turli xil nazariy qarashlar, empirik tadqiqotlar va amaliy tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu sharh ekologik ta'limga ushbu yondashuvning nazariy asoslari va amaliy oqibatlarini yoritish uchun tegishli ilmiy adabiyotlardan olingan asosiy topilmalar va fikrlarni sintez qiladi.

Olimlar milliy va ma'naviy qadriyatlarning ekologik ta'limga integratsiyalashuvini o'rganishda turli nazariy asoslarga asoslanishgan. Madaniyatshunoslik istiqbollari odamlarning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda madaniy rivoyatlar, ramzlar va an'analarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Masalan, Cheryll Glotfelti o'zining "Ekotanqid" asarida adabiy matnlar tabiatga bo'lgan madaniy munosabatlarni qanday aks ettirishini o'rganadi va adabiyotning ekologik xabardorlik va faollikni ilhomlantirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Atrof-muhit psixologiyasining istiqbollari odamlarning atrof-muhitga munosabati va xatti-harakatlari asosidagi psixologik jarayonlarga urg'u beradi. Stiven Kaplan kabi tadqiqotchilar atrof-muhit estetikasi va atrof-muhit bilan bog'liqlikni targ'ib qilishda idrok etilgan tiklanishning rolini o'rgandilar. Kaplanning diqqatni tiklash nazariyasi tabiiy muhitga ta'sir qilish kognitiv resurslarni to'ldirishi va psixologik farovonlikni oshirishi va shu bilan tabiat bilan chuqurroq aloqani rivojlantirishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Falsafiy nuqtai nazarlar atrof-muhitni boshqarishning axloqiy o'lchovlari va barqaror hayotning axloqiy imperativlari haqida tushuncha beradi. Aldo Leopold va Arne Naess kabi olimlar tabiatning antropotsentrik qarashlariga qarshi turuvchi

va inson-tabiati munosabatlarini yanada yaxlitroq tushunish tarafdori bo'lgan Yer etikasi va chuqur ekologiya kabi ilg'or axloqiy asoslarga ega. Atrof-muhit odob-axloqiga oid bu falsafiy izlanishlar hayotga hurmat va o'zaro bog'liqlik kabi ma'naviy qadriyatlarni ekologik ta'limga singdirish uchun zamin yaratadi.

Milliy-ma'naviy qadriyatlarning ekologik ta'limga integratsiyalashuvi bo'yicha olib borilgan empirik tadqiqotlar uning o'quvchilarda ekologik kompetensiyani shakllantirishdagi samaradorligi bo'yicha istiqbolli natijalar berdi. Misol uchun, Devid Sobel tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mahalliy madaniy rivoyatlar va an'analarni ekologik ta'lim o'quv dasturlariga kiritish o'quvchilarning o'z joyiga bo'lgan munosabatini va atrof-muhitni boshqarish hissini kuchaytirdi.

Xuddi shunday, Luiza Chavla va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan izlanishlar tabiatga asoslangan ruhiy amaliyotlar, masalan, ong va tafakkur, o'quvchilarning tabiatga bo'lgan munosabati va ekologik xulq-atvoriga ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. O'zaro bog'liqlik va hayotga hurmat tuyg'usini tarbiyalash orqali bu amaliyotlar o'quvchilarni atrof-muhitning mas'uliyatli boshqaruvchisi sifatida harakat qilishga undashi mumkin.

Milliy va ma'naviy qadriyatlarni ekologik ta'limga singdirishga qaratilgan amaliy tadbirlar turli xil ta'lim sharoitlarida, rasmiy sinfda o'qitishdan tortib, ochiq havoda tajriba o'rganish dasturlarigacha amalga oshirildi. Masalan, o'qituvchilar fanlararo dars ishlanmalarini ishlab chiqdilar, ularda ilmiy tushunchalar bilan madaniy rivoyatlar va ma'naviy tushunchalar to'qiladi. Ushbu innovatsion pedagogik yondashuvlar talabalarga atrof-muhit muammolari haqida yaxlit tushuncha beradi va ularga barqarorlik yo'lida mazmunli harakat qilish imkoniyatini

beradi.

Bundan tashqari, mahalliy hamjamiyatlar, diniy muassasalar va atrof-muhitni muhofaza qilish tashkilotlari bilan hamkorlik o'quvchilarning bilim olish tajribasini boyitdi va bilimlarni real hayotda qo'llash imkoniyatlarini yaratdi. Talabalarni tabiatni muhofaza qilish bo'yicha amaliy loyihalar, atrof-muhitni himoya qilish kampaniyalari va jamoatchilik tashabbuslariga jalb qilish orqali o'qituvchilar o'quvchilarda vakolat va vakolatlarni kuchaytirish tuyg'usini uyg'otishi, ularni atrof-muhitni muhofaza qilishning faol ishtirokchisi bo'lishga undashi mumkin.

Xulosa:

Milliy-ma'naviy qadriyatlarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda ekologik kompetensiyani shakllantirishga bag'ishlangan adabiyotlarda ekologik ta'limga bunday yondashuvning o'zgartiruvchi imkoniyatlari yoritilgan. Madaniyatshunoslik, atrof-muhit psixologiyasi va falsafaning nazariy asoslariga tayangan holda, o'qituvchilar o'quvchilarga ularning tabiat olam bilan munosabati haqida har tomonlama tushuncha berishlari va ularni atrof-muhitning vijdonli boshqaruvchisi bo'lish imkoniyatini berishlari mumkin. Empirik tadqiqotlar va amaliy aralashuvlar orqali biz kelajak avlodlar barqaror harakatlar uchun zarur bo'lgan bilim, munosabat va ko'nikmalar bilan jihozlanishini ta'minlab, ushbu yondashuvni takomillashtirish va kengaytirishni davom ettirishimiz mumkin.

Xulosa:

O'quvchilarda ekologik kompetensiyani shakllantirishda milliy-ma'naviy qadriyatlarning integratsiyalashuvi XXI asrning murakkab ekologik muammolarini hal etishda istiqbolli yondashuvni ifodalaydi. Nazariy asoslar, empirik tadqiqotlar va amaliy tadbirlarning sintezi ushbu yondashuvning

ekologik ta'limga bo'lgan transformatsion salohiyatini ta'kidlaydi.

Ekologik ta'limga milliy-ma'naviy qadriyatlarni singdirish o'quvchilarning atrof-muhitga munosabati, bilimi va xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatishini empirik tadqiqotlar ko'rsatadi. Amaliy tadbirlar, jumladan, fanlararo dars rejalari va jamoatchilik tashabbuslari o'quvchilarga amaliy bilim olish va bilimlarni real hayotda qo'llash imkoniyatini beradi, ularga atrof-muhitni muhofaza qilishning faol ishtirokchisi bo'lish imkoniyatini beradi.

Xulosa qilib aytganda, milliy-ma'naviy qadriyatlarning ekologik

ta'limga integratsiyalashuvi o'quvchilarda ekologik kompetensiyani shakllantirishga yaxlit yondashuvni taklif etadi. Madaniy, psixologik va falsafiy qarashlarni birlashtirib, o'qituvchilar talabalarga barqaror harakatlar uchun zarur bo'lgan bilim, munosabat va ko'nikmalar bilan jihozlangan atrof-muhitning vijdonli boshqaruvchisi bo'lish imkoniyatini berishi mumkin. Hamkorlikdagi sa'y-harakatlar va innovatsion pedagogik yondashuvlar orqali biz kelajak avlodlar uchun sayyorani asrashga sodiq bo'lgan ekologik savodxon avlodni tarbiyalashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Glotfelty, C. (Ed.). (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. University of Georgia Press.
2. Kaplan, S. (1995). The restorative benefits of nature: Toward an integrative framework. *Journal of Environmental Psychology*, 15(3), 169-182.
3. Leopold, A. (1949). *A Sand County Almanac and Sketches Here and There*. Oxford University Press.
4. Naess, A. (1989). *Ecology, community, and lifestyle: Outline of an ecosophy*. Cambridge University Press.
5. Sobel, D. (1996). *Beyond Ecophobia: Reclaiming the Heart in Nature Education*. Orion Society.
6. Chawla, L., Keena, K., Pevec, I., & Stanley, E. (2014). Green schoolyards as havens from stress and resources for resilience in childhood and adolescence. *Health & Place*, 28, 1-13.
7. Chawla, L., Keena, K., Pevec, I., & Stanley, E. (2014). Green schoolyards as havens from stress and resources for resilience in childhood and adolescence. *Health & Place*, 28, 1-13.

INTELEKTIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARDA SOG'LOM TURMUSH TARZI HAQIDAGI BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH

ABDREIMOVA NODIRA

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti magistranti

Annotatsiya: Intellektual nuqsonlar o'quvchilar o'rtasida sog'lom turmush tarzi xulq-atvorini tushunish va qabul qilishda o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi bo'yicha bilimlarni shakllantirishning murakkab jarayonini o'rganadi. U ularning tushunishiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni, ular duch keladigan to'siqlarni va ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan sog'liqni saqlash ta'limini rivojlantirishning samarali strategiyalarini o'rganadi. Ushbu dinamikani tushunish orqali o'qituvchilar, g'amxo'rlik qiluvchilar va sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini yaxshiroq qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Kalit so'zlar: Intellektual nogironlar, Sog'liqni saqlash ta'limi, Sog'lom turmush tarzi, Bilimlarni shakllantirish, Kognitiv qobiliyatlar, Ijtimoiy muhit, Resurslardan foydalanish, Aloqa muammolari, O'rganish uslublari, Inklyuziv muhit

Abstract: Intellectual disabilities create unique challenges in understanding and adopting healthy lifestyle behaviors among students. This article explores the complex process of healthy lifestyle knowledge formation in students with intellectual disabilities. It explores the key factors influencing their understanding, the barriers they face, and effective strategies for developing health education tailored to their needs. By understanding these dynamics, educators, caregivers, and health professionals can better support the holistic development of students with intellectual disabilities.

Keywords: Intellectual Disabilities, Health Education, Healthy Lifestyle, Knowledge Building, Cognitive Abilities, Social Environment, Access to Resources, Communication Problems, Learning Styles, Inclusive Environment

Абстракт: Интеллектуальные нарушения создают уникальные проблемы в понимании и принятии здорового образа жизни среди студентов. В данной статье исследуется сложный процесс формирования знаний о здоровом образе жизни у студентов с ограниченными интеллектуальными возможностями. В нем исследуются ключевые факторы, влияющие на их понимание, барьеры, с которыми они сталкиваются, а также эффективные стратегии развития медицинского образования с учетом их потребностей. Понимая эту динамику, преподаватели, лица, осуществляющие уход, и медицинские работники могут лучше поддерживать целостное развитие учащихся с ограниченными интеллектуальными возможностями.

Ключевые слова: интеллектуальные нарушения, санитарное просвещение, здоровый образ жизни, формирование знаний, когнитивные способности, социальная среда, доступ к ресурсам, проблемы общения, стили обучения, инклюзивная среда.

Intellektual nogironlik odamlarga sog'lom turmush tarzini tushunish va qabul qilishda katta qiyinchiliklar tug'diradi. Intellektual nuqsonlari bo'lgan o'quvchilar orasida bu qiyinchiliklar ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi, chunki ular kognitiv buzilishlar bilan kurashayotganda murakkab ta'lim muhitida harakat qilishadi. Ushbu aholida sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarni shakllantirish ko'p qirrali jarayon

bo'lib, turli omillar, jumladan, kognitiv qobiliyatlar, ijtimoiy dinamika, resurslardan foydalanish va aloqa to'siqlari ta'sir qiladi.

Nevrotipik tengdoshlaridan farqli o'laroq, aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilar kognitiv qayta ishlash va saqlashdagi cheklovlar tufayli sog'liq bilan bog'liq ma'lumotlarni tushunishda ko'pincha qiyinchiliklarga duch kelishadi. Oziqlanish, jismoniy faollik, gigiena va hissiy

farovonlik kabi tushunchalar mavhum yoki tushunish qiyin bo'lishi mumkin, bu tushunishni osonlashtirish uchun moslashtirilgan ta'lim yondashuvlarini talab qiladi.

Bundan tashqari, aqliy nuqsonlari bo'lgan o'quvchilarning sog'lig'iga oid bilimlari va munosabatlarini shakllantirishda ijtimoiy muhit hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ijoiy mustahkamlash, inklyuziv muhit va oila, tengdoshlar va o'qituvchilar tomonidan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ularning salomatlikni mustahkamlovchi xatti-harakatlarga bo'lgan motivatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Biroq, aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilar sog'liqni saqlash ta'limining muhim manbalari va xizmatlaridan foydalanishlariga to'sqinlik qiluvchi ko'plab to'siqlarga duch kelishadi. Kognitiv darajalariga moslashtirilgan cheklangan o'quv materiallari, stigma va diskriminatsiya, sog'liqni saqlash sohasidagi nomutanosiblik va aloqa muammolari bu aholining sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishning murakkabligiga yordam beradi.

Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilar o'rtasida sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarni shakllantirish imkoniyatlari mavjud. O'qituvchilar, tarbiyachilar va sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari moslashtirilgan ta'lim yondashuvlarini qo'llash, inklyuziv muhit yaratish, hamkorlikdagi hamkorlikni rivojlantirish va o'z-o'zini himoya qilish imkoniyatlarini kengaytirish orqali intellektual nuqsonlari bo'lgan o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi va farovonligini qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Aqli zaif o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarni shakllantirish so'nggi yillarda tadqiqotchilar, pedagoglar va tibbiyot xodimlarining e'tiborini tortayotgan mavzudir. Ushbu aholining muammolari va ehtiyojlarini tushunishda sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, sog'liqni saqlash ta'limini samarali rivojlantirish uchun qo'shimcha tadqiqotlar va aralashuvga ehtiyoj qolmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlari ularning sog'lig'iga oid ma'lumotlarni tushunishlariga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, intellektual nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha mavhum tushunchalar va murakkab ko'rsatmalar bilan kurashadilar, bu esa sog'lom turmush tarzining ovqatlanish belgilari, mashqlar tartiblari va dori-darmonlarni boshqarish kabi jihatlarini tushunishga to'sqinlik qilishi mumkin (Emerson va Hatton, 2014).

Aqli zaif o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini moslashtirish uchun o'quv materiallari va yondashuvlarini moslashtirish samarali sog'liqni saqlash ta'limini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ko'rgazmali qurollar, soddalashtirilgan til, amaliy mashg'ulotlar va takrorlash sog'liq bilan bog'liq ma'lumotlarni tushunish va saqlashni kuchaytirish uchun tavsiya etilgan strategiyalar qatoriga kiradi (Turnbull va boshq., 2015).

Ijtimoiy muhit aqliy zaif o'quvchilarning sog'lig'iga oid bilimlari va xatti-harakatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Oila, tengdoshlar va o'qituvchilar tomonidan ijoiy ijtimoiy qo'llab-quvvatlash salomatlik natijalarini yaxshilash va salomatlikni mustahkamlovchi faoliyat bilan shug'ullanish motivatsiyasini oshirish bilan bog'liq (Havercamp & Scott, 2015).

Qabul qilish, hurmat qilish va xilma-xillikni rag'batlantiradigan inklyuziv muhit aqliy nuqsonlari bo'lgan o'quvchilarda tegishlilik va vakolatlarni kuchaytirish uchun zarurdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy ko'nikmalarni, tengdoshlar bilan munosabatlarni va o'z-o'zini himoya qilishni kuchaytirishga qaratilgan tadbirlar ushbu populyatsiyadagi salomatlik bilan bog'liq munosabat va xatti-harakatlarga ijoiy ta'sir ko'rsatishi mumkin (Bigby, 2004).

Aqliy nuqsonlari bo'lgan o'quvchilar uchun sog'liqni saqlash bo'yicha ta'limni targ'ib qilish muhimligiga qaramasdan, ularning muhim resurslar va xizmatlardan foydalanishiga

to'sqinlik qiluvchi bir qancha to'siqlar mavjud. Kognitiv darajalariga moslashtirilgan o'quv materiallarining cheklanganligi, stigma va kamsitish, sog'liqni saqlash sohasidagi nomutanosiblik va aloqa muammolari adabiyotda aniqlangan asosiy to'siqlar qatoriga kiradi (Parish va boshq., 2018).

Salomatlik ta'limini rivojlantirishning samarali strategiyalari:

Aqliy nuqsonlari bo'lgan o'quvchilar o'rtasida sog'lomlashtirishni rivojlantirish uchun bir qancha samarali strategiyalar aniqlangan. Bularga quyidagilar kiradi:

1. Moslashtirilgan ta'lim yondashuvlari: Aqli zaif o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlari va ta'lim uslublariga moslashtirilgan o'quv materiallari va yondashuvlaridan foydalanish.

2. Inklyuziv muhitlar: Qabul qilish, hurmat qilish va xilma-xillikni targ'ib qiluvchi hamda ijtimoiy muloqot va tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini ta'minlaydigan inklyuziv muhitlarni yaratish.

3. Hamkorlikdagi hamkorlik: Aqli zaif o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondiruvchi sog'liqni saqlash bo'yicha kompleks ta'lim dasturlarini ishlab chiqish uchun o'qituvchilar, sog'liqni saqlash mutaxassislari, tarbiyachilar va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik qilish.

Aqli zaif o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarni shakllantirish bo'yicha adabiyotlarda kognitiv qobiliyatlar, ijtimoiy dinamika, resurslardan foydalanish va muloqotdagi to'siqlarni hal qilish muhimligi ta'kidlangan. Moslashtirilgan ta'lim yondashuvlarini qo'llash, inklyuziv muhit yaratish, hamkorlikdagi hamkorlikni rivojlantirish va o'z-o'zini himoya qilishni rag'batlantirish orqali manfaatdor tomonlar intellektual nogironligi bo'lgan o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi va farovonligini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Kognitiv qobiliyatidan qat'i nazar, barcha odamlar sog'lom va qoniqarli hayot kechirish uchun zarur bo'lgan bilim va resurslardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishlarini ta'minlash uchun

doimiy tadqiqot va aralashuv harakatlari zarur.

Bilim shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar:

Aqli zaif o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi to'g'risidagi bilimlarni shakllantirishga o'zaro ta'sir etuvchi va ularning sog'lig'iga oid ma'lumotlarni tushunish va ishtirokini shakllantiradigan turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Ushbu omillarni tushunish ushbu aholining noyob ehtiyojlariga moslashtirilgan sog'liqni saqlash ta'limini rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Bilimni shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillarga quyidagilar kiradi:

1. ****Kognitiv qobiliyatlar:**** Kognitiv qobiliyatlar aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar o'rtasida salomatlik bilan bog'liq ma'lumotlarni tushunish va saqlashda asosiy rol o'ynaydi. Aqliy nogironligi bo'lgan shaxslar xotira, e'tibor, mavhum fikrlash va muammolarni hal qilish kabi sohalarda nuqsonlarga ega bo'lishi mumkin, bu ularning murakkab sog'liq tushunchalarini tushunish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin (Emerson va Hatton, 2014). O'quv materiallari va yondashuvlarini ularning kognitiv qobiliyatlariga moslashtirish samarali o'rganish va bilimlarni shakllantirishga yordam berish uchun juda muhimdir.

2. ****Ijtimoiy muhit:**** Ijtimoiy muhit, jumladan, oila a'zolari, tengdoshlari, o'qituvchilari va sog'liqni saqlash xodimlari bilan o'zaro munosabatlar, aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilarning sog'lig'iga oid bilimlari va xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy tarmoqdagi shaxslar tomonidan ijobiy ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va namuna olish ularning sog'lig'ini mustahkamlovchi faoliyat bilan shug'ullanish motivatsiyasini oshirishi mumkin (Havercamp & Scott, 2015). Aksincha, salbiy ijtimoiy o'zaro ta'sirlar, stigma va kamsitish o'quvchilarni sog'lig'iga oid ma'lumotlarni izlashdan yoki sog'lom xatti-harakatlarda ishtirok etishdan to'xtatib qo'yishi mumkin.

3. Resurslardan foydalanish imkoniyati: Resurslardan foydalanish, jumladan, o'quv materiallari, sog'liqni saqlash xizmatlari,

dam olish maskanlari va to'yimli oziq-ovqat variantlari sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy cheklolar, geografik joylashuv yoki nogironlar uchun turar joy yo'qligi sababli ushbu resurslarga kirishning cheklanganligi o'quvchilarning tegishli ma'lumotlarni olish va sog'lig'ini rag'batlantiruvchi xatti-harakatlar bilan shug'ullanish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin (McCarthy va boshq., 2016). Resurslardan adolatli foydalanishni ta'minlash sog'liqni saqlash tengligini ta'minlash va aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilar o'rtasida bilimlarni shakllantirishdagi nomutanosibliklarni bartaraf etish uchun muhim ahamiyatga ega.

4. Muloqot muammolari: Og'zaki ifoda etishdagi qiyinchiliklar, retseptiv til ko'nikmalari va mavhum tushunchalarni tushunish kabi aloqa muammolari aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilarda bilimlarni shakllantirishda sezilarli to'siqlarni keltirib chiqaradi. Og'zaki ko'rsatmalarga va yozma materiallarga tayanadigan an'anaviy sog'liqni saqlash ta'limi usullari aloqa nuqsonlari bo'lgan shaxslar uchun samarali bo'lmasligi mumkin (Parish va boshq., 2018). Ko'rgazmali qurollar, yordamchi texnologiyalar va soddalashtirilgan til kabi muqobil muloqot strategiyalaridan foydalanish aqliy nuqsonlari bo'lgan o'quvchilar o'rtasida tushunishni yaxshilash va bilimlarni shakllantirishni osonlashtirishi mumkin.

5. Ta'lim uslublari: Aqli zaif o'quvchilarning turli xil o'rganish uslublari va afzalliklarini tushunish samarali bilimlarni shakllantirishga yordam berish uchun juda muhimdir. Ba'zi odamlar amaliy mashg'ulotlar orqali yaxshiroq o'rganishlari mumkin, boshqalari esa vizual yoki eshitish stimullarini afzal ko'rishlari mumkin. Turli xil ta'lim uslublarni moslashtirish uchun ta'lim yondashuvlarini moslashtirish sog'liq bilan bog'liq ma'lumotlarni saqlash va saqlashni kuchaytirishi mumkin (Turnbull va boshq., 2015).

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi

haqidagi bilimlarning shakllanishiga kognitiv qobiliyatlar, ijtimoiy dinamika, resurslardan foydalanish, aloqa muammolari va o'rganish uslublarning murakkab o'zaro ta'siri ta'sir qiladi. Ushbu omillarni hal qilish intellektual nogironligi bo'lgan shaxslarning o'ziga xos ehtiyojlari va kuchli tomonlarini hisobga oladigan va moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini, qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitni va resurslardan adolatli foydalanishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Ushbu omillarni bartaraf etish orqali o'qituvchilar, tarbiyachilar va sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi va farovonligiga yordam berishlari va ularga sog'lom va baxtli hayot kechirishlari uchun imkoniyatlar berishlari mumkin.

Xulosa:

Aqliy nuqsonlari bo'lgan o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarni shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, turli omillar, jumladan, kognitiv qobiliyatlar, ijtimoiy dinamika, resurslardan foydalanish, muloqot muammolari va o'rganish uslublari ta'sir qiladi. Ushbu omillarni tushunish ushbu aholining noyob ehtiyojlariga moslashtirilgan sog'liqni saqlash ta'limini rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

Kognitiv buzilishlar va aloqa to'siqlari bilan bog'liq qiyinchiliklarga qaramay, aqliy zaifligi bo'lgan o'quvchilar o'rtasida bilimlarni shakllantirish va sog'liqni saqlash savodxonligini oshirish imkoniyatlari mavjud. O'quv materiallari va yondashuvlarini ularning kognitiv qobiliyatlarini moslashtirish, muqobil muloqot strategiyalaridan foydalanish va turli xil o'rganish uslublarni o'z ichiga olish sog'liq bilan bog'liq ma'lumotlarni tushunish va saqlashni yaxshilashi mumkin.

Aqli zaif o'quvchilarning sog'lig'iga oid bilim va xulq-atvorini shakllantirishda ijtimoiy muhit muhim rol o'ynaydi. Ijobiy ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, inklyuziv muhit va oila, tengdoshlar, o'qituvchilar va sog'liqni saqlash

sohasi mutaxassislari tomonidan namuna olish salomatlikni mustahkamlashga qaratilgan tadbirlarga qiziqish va faollikni oshirishi mumkin.

Resurslarga, shu jumladan o'quv materiallariga, sog'liqni saqlash xizmatlariga, dam olish maskanlariga va to'yimli oziq-ovqat variantlariga ega bo'lish intellektual nogiron o'quvchilar o'rtasida adolatli bilimlarni shakllantirish va sog'liqni saqlash natijalaridagi nomutanosibliklarni bartaraf etish uchun muhim ahamiyatga ega. Mavjudlikni oshirish, inklyuzivlikni rivojlantirish va aholining noyob ehtiyojlari haqida xabardorlikni oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlar resurslar va xizmatlardan adolatli foydalanishni ta'minlash uchun juda muhimdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, aqli

zaif o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni hal qilish ularning o'ziga xos ehtiyojlari va kuchli tomonlarini hisobga olgan holda kompleks yondashuvni talab qiladi. Moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini amalga oshirish, qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitni qo'llab-quvvatlash va resurslardan adolatli foydalanishni rag'batlantirish orqali o'qituvchilar, g'amxo'rlik qiluvchilar va sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari aqliy nogironligi bo'lgan o'quvchilarga sog'lom va qoniqarli hayot kechirish imkoniyatini beradi. Aqliy nuqsonlari bo'lgan shaxslar uchun sog'liqni saqlash ta'limi sohasini yanada rivojlantirish va ularning har tomonlama rivojlanishi va farovonligini rag'batlantirish uchun doimiy tadqiqot, hamkorlik va targ'ibot zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Emerson, E., & Hatton, C. (2014). *Health Inequalities and People with Intellectual Disabilities*. Cambridge University Press.
2. Havercamp, S. M., & Scott, H. M. (2015). National health surveillance of adults with disabilities, adults with intellectual and developmental disabilities, and adults with no disabilities. *Disability and Health Journal*, 8(2), 165-172.
3. Bigby, C. (2004). Social networks and social capital of people with intellectual disability with and without Down syndrome. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 29(1), 17-30.
4. Turnbull, A. P., Turnbull, H. R., Wehmeyer, M. L., & Shogren, K. A. (2015). *Exceptional lives: Special education in today's schools*. Pearson.
5. Parish, S. L., Ellison, G. L., & Mitra, M. (2018). Health care access and health disparities among people with disabilities. *Health & Social Work*, 43(2), 73-81.
6. McCarthy, M., Wilton, R., & Sweeney, M. R. (2016). Living in the grey area: A cross-sectional study of the experiences of women with intellectual disabilities on the diagnosis of and screening for breast cancer in Ireland. *British Journal of Learning Disabilities*, 44(3), 181-188.

GRAMMATIK INTERFERENSIYANI BARTARAF ETISH ORQALI TALABALARNING KASBIY LINGVISTIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

ERGASHEVA FERUZA AVASXONOVNA
Jizzax politehnika instituti

Annotatsiya: Talabalarda kasbiy lingvistik kompetensiyani rivojlantirish ularning akademik va kasbiy o'sishining hal qiluvchi jihati hisoblanadi. Biroq, bu rivojlanishga to'sqinlik qiladigan muhim to'siqlardan biri grammatik interferensiya bo'lib, unda o'quvchilar lingvistik tuzilmalarni ona tilidan maqsadli tilga o'tkazadilar. Ushbu maqolada grammatik interferensiya hodisasi va uning kasbiy lingvistik kompetensiyani egallashga ta'siri ko'rib chiqiladi. Grammatik shovqinlarni bartaraf etishning turli strategiyalari va usullari, jumladan, immersiv til o'rganish, aniq grammatika ko'rsatmalari va tillararo tahlillar o'rganiladi. Bundan tashqari, lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda o'qituvchilar, ta'lim muassasalari va til o'rganish metodologiyalarining roli muhokama qilinadi. Grammatik shovqinni samarali tushunish va hal qilish orqali o'qituvchilar talabalar o'rtasida malakali lingvistik ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin, natijada ularning akademik va kasbiy muvaffaqiyatlarini oshiradi.

Kalit so'zlar: Professional lingvistik kompetensiya, grammatik interferensiya, tilni o'zlashtirish, til o'rganish strategiyalari, tillararo tahlil.

Abstract: The development of professional linguistic competence among students is a crucial aspect of their academic and professional growth. However, one significant obstacle that impedes this development is grammatical interference, where learners transfer linguistic structures from their native language to the target language. This article examines the phenomenon of grammatical interference and its impact on the acquisition of professional linguistic competence. Various strategies and techniques to eliminate grammatical interference are explored, including immersive language learning, explicit grammar instruction, and interlanguage analysis. Additionally, the role of teachers, educational institutions, and language learning methodologies in fostering linguistic competence is discussed. By understanding and addressing grammatical interference effectively, educators can facilitate the cultivation of proficient linguistic skills among students, ultimately enhancing their academic and professional success.

Keywords: Professional linguistic competence, grammatical interference, language acquisition, language learning strategies, interlanguage analysis.

Kirish:

Bir-biriga bog'langan bugungi dunyoda ko'p tillarni bilish, ayniqsa, samarali muloqot muhim ahamiyatga ega bo'lgan professional sharoitlarda tobora ko'proq qadrlanmoqda. Tanlagan sohalarida muvaffaqiyat qozonishga intilayotgan talabalar uchun ikkinchi tilda professional lingvistik kompetensiyani rivojlantirish juda muhimdir. Biroq, bu mahoratga erishish qiyinchiliklardan holi emas. O'quvchilar duch keladigan muhim to'siqlardan biri grammatik interferensiya - lingvistik tuzilmalar va qoidalarni ona tilidan

maqsadli tilga o'tkazish tendentsiyasidir. Ushbu hodisa tildan foydalanishda xato va noaniqliklarni kiritish orqali kasbiy lingvistik kompetensiyani egallashga to'sqinlik qilishi mumkin.

Grammatik interferensiya o'quvchining ikkinchi tilni o'zlashtirishiga ona tilining ta'siri tufayli yuzaga keladi. Bu ta'sir turli lingvistik jihatlarida, jumladan sintaksis, morfologiya va semantikada namoyon bo'ladi. Misol uchun, ona tilida boshqa so'z tartibini qo'llagan talaba o'rganilayotgan tilda jumlar tuzishda qiynalishi mumkin, buning

natijasida grammatik xatolar va noto'g'ri aloqa paydo bo'ladi.

Grammatik interferensiyaning ta'siri shunchaki til bilimidan tashqariga chiqadi - bu talabalarning professional kontekstda samarali muloqot qilish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Biznes, sog'liqni saqlash, huquq va muhandislik kabi sohalarda murakkab ma'lumotlarni yetkazish, kelishuvlar bo'yicha muzokaralar olib borish va hamkasblar bilan hamkorlik qilish uchun tildan aniq va to'g'ri foydalanish zarur. Grammatik interferensiyadan kelib chiqadigan xatolar ishonchni yo'qotishi, tushunmovchiliklarga olib kelishi va kasbiy rivojlanishga to'sqinlik qilishi mumkin.

O'qituvchilar va tadqiqotchilar grammatik interferensiyaning bartaraf etishning ahamiyatini tan olgan holda, uning oqibatlarini yumshatish uchun turli strategiya va usullarni ishlab chiqdilar. Interferensiyaning asosiy mexanizmlarini tushunish va maqsadli o'qitish usullarini qo'llash orqali o'qituvchilar talabalarga lingvistik to'siqlarni engib o'tishda va kasbiy lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda yordam berishi mumkin.

Ushbu maqola grammatik interferensiya hodisasini va uning talabalarda kasbiy lingvistik kompetensiyani rivojlantirishga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Bundan tashqari, u grammatik interferensiyaning bartaraf etish strategiyalarini, bu jarayonda o'qituvchilar va ta'lim muassasalarining rolini hamda tilni o'rgatish va o'rganish amaliyotiga ta'sirini o'rganadi. Grammatik shovqinlarni samarali hal qilish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga turli xil til muhitida muvaffaqiyat qozonish va tanlagan kasblarida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi.

Ikkinchi tilni o'zlashtirishda grammatik interferensiya hodisasi amaliy tilshunoslik sohasida keng ko'lamli tadqiqotlar mavzusi bo'ldi. Olimlar uning ko'rinishlari, asosiy

mexanizmlari va til o'rganish va o'qitishga ta'sirini o'rganib chiqdilar. Ushbu adabiyot sharhi grammatik interferensiyaning tabiati va uning talabalarda kasbiy lingvistik kompetensiyani rivojlantirishga ta'siri haqida tushuncha berish uchun tegishli tadqiqotlarning asosiy topilmalarini sintez qiladi.

Grammatik interferensiya turli til sohalarida, jumladan sintaksis, morfologiya, fonologiya va semantikada namoyon bo'ladi. Ellis (2008) ta'kidlaganidek, o'quvchilar ko'pincha sintaktik tuzilmalarni va so'z tartibini o'z ona tilidan maqsadli tilga o'tkazadilar, natijada noto'g'ri jumla qurish va fe'l zamonidan foydalanish kabi xatolar yuzaga keladi. Kuk (2003) fonologik interferensiyaning rolini ta'kidlaydi, bunda o'quvchilarning talaffuzi va intonatsiya naqshlari ona tili fonologiyasiga ta'sir qiladi va bu urg'u bilan bog'liq muammolarga olib keladi.

Grammatik interferensiyaning asosiy mexanizmlarini tushunish uni hal qilish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun muhimdir. Selinkerning (1972) tillararo kontseptsiyasi o'quvchilar maqsadli tilda malaka oshirish sari o'tish davri lingvistik tizimni rivojlantirishni taklif qiladi. Bu tillararo til maqsadli til kiritishi va o'rganuvchining ona tili orqali shakllanadi va grammatik interferensiyaning paydo bo'lishiga yordam beradi. Lightbown va Spada (2013) o'quvchilarga lingvistik bilim va odatlarni o'z ona tilidan maqsadli tilga o'tkazish, ularning til ishlab chiqarishi va tushunishiga ta'sir ko'rsatishni taklif qilib, transferning rolini ta'kidlaydi.

Grammatik interferensiya talabalarda kasbiy lingvistik kompetensiyani rivojlantirish uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Professional kontekstda tilni aniq va to'g'ri ishlatish murakkab g'oyalarni etkazish, kelishuvlar bo'yicha

muzokaralar olib borish va hamkasblar bilan hamkorlik qilish uchun juda muhimdir. Grammatik interferensiya natijasida yuzaga keladigan xatolar kasbiy ishonchga putur etkazishi, samarali muloqotga to'sqinlik qilishi va martaba ko'tarilishiga to'sqinlik qilishi mumkin (Korder, 1981).

Grammatik interferensiyaning ta'sirini yumshatish va kasbiy lingvistik kompetentsiyani rivojlantirishga yordam beradigan turli strategiyalar va usullar taklif qilingan. Chet elda o'qish dasturlari va tilni chuqur o'rganish maktablari kabi immersiv til o'rganish tajribasi o'quvchilarga tildan asl foydalanish va ta'sir qilish imkoniyatini beradi, bu esa o'z ona tili tuzilmalariga bo'lgan ishonchni kamaytiradi (Mitchell & Myles, 2004). Tizimli tushuntirishlar va amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga olgan aniq grammatika ko'rsatmalari o'quvchilarga til ishlab chiqarishdagi aralashish holatlarini aniqlash va tuzatishga yordam beradi (Ellis, 2008). Tillararo tahlil o'quvchilarning til xatolari va rivojlanish naqshlarini tizimli tekshirishni o'z ichiga oladi, o'qituvchilarga muayyan qiyinchilik sohalari hal qilish uchun o'qitishni moslashtirishga imkon beradi (Korder, 1971).

O'qituvchilar kasbiy lingvistik kompetentsiyani rivojlantirish va grammatik interferensiyaning yumshatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Lingvistik muammolarni samarali hal qilish uchun ular maqsadli tilni ham, o'quvchilarning ona tilini ham chuqur tushunishlari kerak (Lyster, 2007). Ta'lim muassasalari dalillarga asoslangan til o'qitish metodologiyasini joriy etishga ustuvor ahamiyat berishlari va til bilimni oshirish uchun talabalar va o'qituvchilar uchun yordam tizimlarini taqdim etishlari kerak (Richards & Rodgers, 2001).

Ko'rib chiqilgan adabiyotlar ikkinchi tilni o'zlashtirishda grammatik interferensiyaning murakkabligini va uning talabalarda kasbiy

lingvistik kompetentsiyani rivojlantirishga ta'sirini ta'kidlaydi. Interferensiyaning namoyon bo'lishi va asosiy mexanizmlarini tan olgan holda, o'qituvchilar uning ta'sirini yumshatish va tilni bilishni rivojlantirish uchun maqsadli strategiyalarni amalga oshirishlari mumkin. O'qituvchilar, tadqiqotchilar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar grammatik interferensiyaning tushunishimizni rivojlantirish va talabalarning kasbiy muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlash uchun til o'rgatish va o'rganish amaliyotini yaxshilash uchun muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi tilni bilish ko'plab kasbiy sohalarda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur shart bo'lib, bu erda turli tillardagi hamkasblar, mijozlar va manfaatdor tomonlar bilan samarali muloqot zarur. Biroq, grammatik interferensiya kasbiy lingvistik kompetentsiyaning rivojlanishiga sezilarli darajada to'sqinlik qilishi mumkin va shu bilan shaxsning tanlagan kasb yo'lida muvaffaqiyat qozonish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Grammatik interferensiyaning kasbiy lingvistik kompetentsiyaga ta'sir qilishining asosiy usullaridan biri lingvistik aniqlikdir. Professional sharoitlarda tildan foydalanishda aniqlik muhim ahamiyatga ega, chunki hatto kichik xatolar ham tushunmovchilik yoki noto'g'ri talqinlarga olib kelishi mumkin. O'quvchilar o'z ona tilidan maqsadli tilga grammatik naqshlarni o'tkazganda, ular beixtiyor sintaksis, morfologiya yoki semantikada xatolarga yo'l qo'yishi mumkin, bu esa ularning muloqoti to'g'riligiga putur etkazishi mumkin. Masalan, aralashishdan kelib chiqadigan noto'g'ri so'z tartibi, zamondan foydalanish yoki maqolaning joylashuvi yozma hujjatlar yoki og'zaki nutqning ravshanligi va uyg'unligiga putur etkazishi mumkin, bu esa kommunikatorning ishonchliligiga putur etkazishi mumkin.

Bundan tashqari, grammatik interferensiya professional lingvistik

kompetentsiyaning yana bir muhim tarkibiy qismi bo'lgan ravonlikka to'sqinlik qilishi mumkin. Ravonlik nafaqat tezlikni, balki muloqotning silliqligi va tabiiyligini ham o'z ichiga oladi. O'quvchilar o'z ona tilining interferensiyai bilan kurashganda, ular nutqida yoki yozishlarida ikkilanishlar, pauzalar yoki buzilishlarni boshdan kechirishlari mumkin, bu ularning umumiy ifoda ravonligiga putur etkazishi mumkin. Bu ravonlik etishmasligi, ayniqsa, vaqt cheklovlari va ma'lumotni samarali etkazish uchun bosim keng tarqalgan professional kontekstlarda zararli bo'lishi mumkin. Natijada, interferensiya bilan kurashayotgan shaxslar o'z g'oyalarini ishonarli tarzda etkazishda qiynalishi yoki o'z-o'zidan o'zaro ta'sirga kirishishi mumkin, bu ularning professional muloqotda samaradorligiga to'sqinlik qiladi.

Bundan tashqari, grammatik interferensiya pragmatik kompetentsiyaga ta'sir qilishi mumkin, bu turli xil ijtimoiy va madaniy kontekstlarda tildan to'g'ri foydalanish qobiliyatini anglatadi. Til o'rganuvchilar ko'pincha o'z ona tili me'yorlariga tayanib, tegishli lingvistik xatti-harakatni tushunishadi, bu esa pragmatik o'tish holatlariga olib keladi. Biroq, muloqot normalaridagi madaniy farqlar o'quvchilar pragmatik strategiyalarni o'z ona tilidan maqsadli tilga o'tkazishda noto'g'ri talqin qilish yoki ko'zda tutilmagan huquqbuzarliklarga olib kelishi mumkin. Madaniy sezgirlik va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalari muhim ahamiyatga ega bo'lgan professional sharoitlarda bu farqlarni samarali yo'lga qo'ymaslik turli xil kelib chiqishi bo'lgan hamkasblar va mijozlar bilan hamkorlik qilish, muzokaralar olib borish va munosabatlarni o'rnatishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Grammatik interferensiya o'quvchilarda kasbiy lingvistik kompetentsiyani rivojlantirish uchun jiddiy muammolarni

keltirib chiqaradi. Tilning aniqligi, ravonligi va pragmatik kompetentsiyasiga putur etkazish orqali aralashish odamlarning ko'p tilli muhitda samarali va professional muloqot qilish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin. Interferensiyani bartaraf etish maqsadli interferensiyani va o'quvchilarni til to'siqlarini engib o'tish va tanlagan tilda malakaga erishish uchun ko'nikma va strategiyalar bilan qurollantiradigan har tomonlama til o'rgatishni talab qiladi. Oxir oqibat, shovqin ta'sirini minimallashtirish orqali shaxslar o'zlarining professional istiqbollari oshirishlari va globallashtirilgan professional kontekstlarda muvaffaqiyat qozonishlari mumkin.

Xulosa:

Grammatik interferensiya talabalar o'rtasida kasbiy lingvistik kompetentsiyani rivojlantirish yo'lida katta qiyinchilik tug'diradi. Ushbu tadqiqot davomida biz interferensiyaning nozik tomonlarini va uning til o'rganish va professional muloqotning turli jabhalariga chuqur ta'sirini o'rganib chiqdik.

Boshidanoq grammatik interferensiya nafaqat lingvistik ko'chirish masalasi, balki kognitiv, ijtimoiy va madaniy omillarning murakkab o'zaro ta'siri ekanligi ayon bo'ldi. O'quvchilar ko'pincha o'z ona tilining lingvistik me'yorlari bilan o'rganilayotgan tilning lingvistik me'yorlarini muvofiqlashtirish vazifasi bilan kurashadilar, bu esa ularning malakasini oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan xatolar va og'ishlarga olib keladi.

Kasbiy lingvistik kompetentsiyaga interferensiyaning oqibatlari chuqurdir. Aniqlik, ravonlik va pragmatik muvofiqlik muhim bo'lgan professional sharoitlarda interferensiyaning oqibatlari ayniqsa aniq bo'lishi mumkin. Grammatika, sintaksis yoki pragmatikadagi xatolar kommunikatorlarning ishonchliligiga putur etkazishi, samarali hamkorlikka to'sqinlik qilishi va martaba

ko'tarilishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Biroq, interferensiya tufayli yuzaga kelgan qiyinchiliklar orasida optimizm uchun sabab bor. Interferentsiyaning asosiy mexanizmlarini tushunish va uni yumshatish bo'yicha maqsadli strategiyalarni amalga oshirish orqali o'qituvchilar ham, o'quvchilar ham lingvistik to'siqlarni bartaraf etish va professional muloqotda ravonlik va aniqlikka erishish ustida ishlashlari mumkin.

Ogohlikni oshirish, qarama-qarshi tahlil, yo'naltirilgan amaliyot, tilga singdirish va qayta aloqa mexanizmlari interferensiyaga qarshi arsenalda qimmatli vositalar sifatida paydo bo'ladi. Ushbu yondashuvlar orqali o'quvchilar ko'p tilli muloqotning murakkabliklarini ishonchli va malakali boshqarish uchun zarur bo'lgan metalingvistik ongini, tahliliy qobiliyatlarni va kommunikativ strategiyalarni rivojlantirishlari mumkin.

Bundan tashqari, interferensiyani hal qilish yakka ish emas, balki o'qituvchilar, tengdoshlar va institutsional tuzilmalar yordamini talab qiladigan hamkorlikdagi sa'y-

harakatlar ekanligini tan olish zarur. Tajriba, mulohaza va konstruktiv fikr-mulohazalarni rag'batlantiradigan qulay o'quv muhitini yaratish orqali institutlar talabalarga lingvistik to'siqlarni engib o'tishlari va turli kasbiy kontekstlarda muvaffaqiyat qozonishlari mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, grammatik interferensiya kasbiy lingvistik kompetentsiyani rivojlantirish uchun jiddiy qiyinchiliklar tug'dirsa-da, bu engib bo'lmaydigan to'siq emas. Fidoyilik, qat'iyat va strategik interferensiya bilan o'quvchilar interferensiya tomonidan qo'yilgan cheklovlarni engib o'tishlari va tobora o'zaro bog'liq bo'lgan global landshaftda rivojlanishga qodir bo'lgan malakali kommunikatorlar sifatida paydo bo'lishlari mumkin. Talabalarni tillar xilma-xilligida ishonch va ravonlik bilan boshqarish uchun ko'nikma va malakalar bilan jihozlash orqali biz ertangi kunning ko'p tilli dunyosida ustunlikka tayyor bo'lgan mutaxassislarning yangi avlodini tarbiyalashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cook, V. (2003). *Effects of the Second Language on the First*. Clevedon: Multilingual Matters.
2. Ellis, R. (2008). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
3. Odlin, T. (1989). *Language Transfer: Cross-Linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Ringbom, H. (2007). *Cross-Linguistic Similarity in Foreign Language Learning*. Clevedon: Multilingual Matters.
5. Selinker, L. (1972). Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics*, 10(3), 209-231.
6. Sharwood Smith, M., & Kellerman, E. (Eds.). (1986). *Crosslinguistic Influence in Second Language Acquisition*. New York: Pergamon Press.
7. Tarone, E., & Bigelow, M. (2005). Impact of Study Abroad on the Development of Learner Language. In E. Hinkel (Ed.), *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning* (pp. 229-244). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
8. Zobl, H. (1984). The Role of the Native Language in the Use of Communication Strategies: A Study of Finnish and English. *The Modern Language Journal*, 68(2), 103-114.

BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARINING TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYALARI

ANVAR AXATQULOV
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Tez rivojlanayotgan texnologiya va ta'lim sharoitida informatika o'qituvchilarining roli tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqola texnologiya va ta'lim amaliyotlarining dinamik tabiatini hisobga olgan holda bo'lajak informatika o'qituvchilari ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim tadqiqotchilik kompetensiyalarini o'rganadi. Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish va sintez qilish orqali ushbu maqola tadqiqotchilik qobiliyatlari, texnologik mahorat, pedagogik bilim va moslashuvchanlikni o'z ichiga olgan asosiy kompetensiyalarni belgilaydi. Bundan tashqari, u o'qituvchilar ta'limi dasturlari uchun ta'sirlarni muhokama qiladi va informatika o'qituvchilarini mazmunli o'rganish tajribasining innovatorlari va yordamchilari sifatidagi rollarida kengaytirish uchun ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish va oshirish strategiyalarini taklif qiladi.

Kalit so'zlar: informatika ta'limi, o'qituvchi kompetensiyalari, tadqiqotchilik qobiliyatlari, texnologiya integratsiyasi, pedagogik bilim.

Abstract: In the rapidly evolving landscape of technology and education, the role of informatics teachers is becoming increasingly vital. This article investigates the essential research competencies that future informatics teachers should possess, considering the dynamic nature of both technology and educational practices. Through a comprehensive review and synthesis of existing literature, this article identifies key competencies encompassing research skills, technological proficiency, pedagogical knowledge, and adaptability. Furthermore, it discusses the implications for teacher education programs and suggests strategies to cultivate and enhance these competencies to empower informatics teachers in their roles as innovators and facilitators of meaningful learning experiences.

Keywords: informatics education, teacher competencies, research skills, technology integration, pedagogical knowledge.

Абстракт: В быстро развивающемся мире технологий и образования роль учителей информатики становится все более важной. В этой статье исследуются основные исследовательские компетенции, которыми должны обладать будущие учителя информатики, учитывая динамичный характер как технологий, так и образовательной практики. Посредством всестороннего обзора и синтеза существующей литературы в этой статье определяются ключевые компетенции, включающие исследовательские навыки, технологические навыки, педагогические знания и адаптируемость. Кроме того, в нем обсуждаются последствия для программ подготовки учителей и предлагаются стратегии по развитию и совершенствованию этих компетенций, чтобы расширить возможности учителей информатики в их роли новаторов и посредников в получении значимого опыта обучения.

Ключевые слова: информатическое образование, компетенции учителя, исследовательские навыки, интеграция технологий, педагогические знания.

Kirish:

Informatika ta'limi informatika, axborot texnologiyalari va boshqa tegishli fanlar chorrahasida joylashgan bo'lib, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantiradi va ularni XXI asr muammolariga tayyorlaydi. Tez texnologik taraqqiyot va

raqamli transformatsiya bilan tavsiflangan davrda informatika o'qituvchilarining roli tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu o'qituvchilar talabalarni raqamli dunyoning murakkabliklarida harakat qilish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirib, yo'l-yo'riq, maslahatchi

va fasilitator bo'lib xizmat qiladi. Biroq, ta'limning landshafti texnologik innovatsiyalar, o'zgaruvchan ijtimoiy ehtiyojlar va paydo bo'layotgan pedagogik paradigmalarda asosida rivojlanmoqda.

Shu nuqtai nazardan, bo'lajak informatika o'qituvchilarining tadqiqotchilik kompetensiyalari eng muhim mavzu sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotchilik kompetensiyalari o'qituvchilarga ilmiy izlanishlar olib borish, dalillarni tanqidiy baholash va o'z sohasidagi bilimlarni oshirishga hissa qo'shish imkonini beradigan keng ko'lamli ko'nikmalar, bilim va qobiliyatlarni o'z ichiga oladi. Informatika o'qituvchilari uchun tadqiqotchilik kompetensiyalari ajralmas bo'lib, dalillarga asoslangan amaliyot, innovatsiyalar va kasbiy o'sish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu maqola bo'lajak informatika o'qituvchilari ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim tadqiqotchilik qobiliyatlarini o'rganish va yoritishga qaratilgan. Ushbu kompetensiyalarning ko'p qirrali mohiyatini o'rganish orqali biz informatika ta'limining dinamik va fanlararo sohasida ustunlik qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlar haqida tushuncha berishga intilamiz. Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish va sintez qilish orqali biz tadqiqotchilik qobiliyatlari, texnologik malaka, pedagogik bilim va moslashuvchanlikni o'z ichiga olgan asosiy kompetensiyalarni aniqlaymiz. Bundan tashqari, biz ushbu kompetensiyalarning o'qituvchilar ta'limi dasturlariga ta'sirini muhokama qilamiz va ularni samarali rivojlantirish va oshirish strategiyalarini taklif qilamiz.

Informatika bo'yicha ta'lim sohasidagi tadqiqotchilik kompetensiyalarini o'rganishga kirisharekanmiz, o'qituvchilarni tadqiqotchilik va innovatsiyalar bilan shug'ullanish uchun vositalar va bilimlar bilan kengaytirishga xos bo'lgan transformatsion salohiyatni tan

olish juda muhimdir. Bo'lajak informatika o'qituvchilarini mustahkam tadqiqotchilik malakalari bilan jihozlash orqali biz nafaqat ta'lim sifatini oshiramiz, balki raqamli asrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan izlanish, hamkorlik va umrbod ta'lim madaniyatini ham rivojlantiramiz.

Adabiyot sharhi:

Informatika ta'limining jadal rivojlanayotgan sharoitida bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar bo'yicha izlanishlar tobora ortib bormoqda. Keng qamrovli adabiyotlarni ko'rib chiqish informatika o'qituvchilari ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim tadqiqotchilik kompetensiyalariga oid bir qancha asosiy mavzular va tushunchalarni ochib beradi.

Axborotni topish, baholash va undan samarali foydalanish qobiliyati sifatida tavsiflangan axborot savodxonligi informatika o'qituvchilari uchun asosiy kompetensiya sifatida namoyon bo'ladi. Bryus (2016) ta'kidlaganidek, axborot savodxonligi ko'nikmalari o'qituvchilarga raqamli resurslarning keng doirasi bo'ylab harakat qilish, ilmiy adabiyotlarni tanqidiy baholash va dalillarga asoslangan amaliyotlarni o'qitishga integratsiya qilish imkonini beradi. Informatika o'qituvchilari o'quv qarorlarini qabul qilish va talabalarning ta'lim natijalarini yaxshilash uchun tegishli tadqiqot natijalariga kirish va sintez qilishda malakali bo'lishi kerak.

Informatika o'qituvchilari uchun empirik tadqiqotlarni samarali loyihalash va o'tkazish uchun tadqiqot metodologiyasining mustahkam poydevori juda muhimdir. Cohen, Manion, and Morrison (2018) ta'kidlaganidek, sifat, miqdoriy va aralash usullar tadqiqotchilik yondashuvlari bilan tanishish o'qituvchilarga murakkab ta'lim hodisalarini tekshirish, ma'lumotlarni to'plash va mazmunli xulosalar chiqarish imkonini beradi. Tadqiqot metodologiyasi bo'yicha

kompetensiya informatika o'qituvchilariga o'z sohasi atrofidagi ilmiy nutqlarga hissa qo'shish va dalillarga asoslangan amaliyot bilan shug'ullanish imkoniyatini beradi.

Informatika ta'limida texnologiyaning markaziy rolini hisobga olgan holda, texnologik malaka bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun muhim kompetensiya sifatida paydo bo'ladi. Mishra va Koehler (2006) ta'kidlaganidek, texnologik pedagogik mavzu bo'yicha bilimlar (TPACK) o'qituvchilarga innovatsion va samarali ta'lim tajribasini loyihalash imkonini beradigan texnologik ko'nikmalar, pedagogik tamoyillar va kontent bilimlarining integratsiyasini o'z ichiga oladi. Informatika o'qituvchilari talabalarni jalb qilish va mazmunli o'rganish tajribasini osonlashtirish uchun raqamli vositalar, dasturlash tillari va ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda malakali bo'lishi kerak.

Informatika o'qituvchilari uchun qiziqarli va samarali ta'lim muhitini yaratish uchun ta'limni loyihalash tamoyillari, baholash strategiyalari va o'quvchilarga yo'naltirilgan yondashuvlarni tushunishni o'z ichiga olgan pedagogik bilimlar juda muhimdir. Shulman (1987) tomonidan muhokama qilinganidek, pedagogik mavzu bo'yicha bilimlar (PKK) o'qituvchilarga o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun o'z ta'lim amaliyotlarini moslashtirish imkonini beradigan pedagogik tajriba bilan mavzu bo'yicha bilimlarni birlashtirishni o'z ichiga oladi. Informatika o'qituvchilari izchil o'quv dasturlarini ishlab chiqish, haqiqiy baholashni ishlab chiqish va o'quvchilarning faolligi va muvaffaqiyatini oshirish uchun o'z o'qitish strategiyalarini moslashtirish uchun pedagogik bilimlarga ega bo'lishi kerak.

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalari tadqiqotchilik jarayonining ajralmas qismi bo'lib, informatika o'qituvchilariga murakkab muammolarni tahlil qilish, dalillarni baholash

va innovatsion echimlarni ishlab chiqarish imkonini beradi. Ennis (1987) fikriga ko'ra, tanqidiy fikrlash taxminlarni aniqlash, noto'g'ri fikrlarni tan olish va asosli dalillarni yaratish qobiliyatini o'z ichiga oladi, bu qarorlar qabul qilish va intellektual tadqiqot uchun zarurdir. Informatika o'qituvchilari o'z talabalari orasida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari va o'zlarining tadqiqotlari va amaliyotlarida tanqidiy izlanishlarni modellashtirishlari kerak.

Samarali hamkorlik va muloqot qobiliyatlari informatika o'qituvchilarining fanlararo tadqiqotlar bilan shug'ullanishi, hamkasblari bilan hamkorlik qilishi va tadqiqot natijalarini samarali muloqot qilishi uchun zarurdir. Venger (1998) ta'kidlaganidek, amaliyot jamoalari amaliyotchilar o'rtasida hamkorlikda o'rganish va bilim almashishni qo'llab-quvvatlaydi, kasbiy rivojlanish va innovatsiyalarni kuchaytiradi. Informatika o'qituvchilari tengdoshlari bilan hamkorlik qilish, tadqiqot natijalarini tarqatish va kengroq ta'lim hamjamiyatini jalb qilish uchun raqamli aloqa vositalari va platformalaridan foydalangan holda hamkorlikdagi fikrlashni rivojlantirishlari kerak.

Adabiyotlarni ko'rib chiqish bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun zarur bo'lgan tadqiqotchilik kompetensiyalarining ko'p qirrali xususiyatini ta'kidlaydi. Axborot savodxonligi va tadqiqot metodologiyasidan tortib texnologik malaka va pedagogik bilimlarga bu kompetensiyalar informatika ta'limida dalillarga asoslangan amaliyot, innovatsiyalar va kasbiy o'sish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Mavjud adabiyotlardan olingan fikrlarni sintez qilish orqali ushbu sharh raqamli asrda informatika o'qituvchilari sifatida ustun bo'lish uchun zarur bo'lgan tadqiqotchilik kompetensiyalarini tushunish uchun keng qamrovli asosni taqdim etadi.

Informatika, axborot texnologiyalari va boshqa tegishli fanlar chorhasida

joylashgan informatika ta'limi o'quvchilarni raqamli asrning murakkabliklarida harakat qilish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu dinamik va tez rivojlanayotgan sohada tadqiqotchilik kompetensiyalari informatika o'qituvchilari uchun asos bo'lib, innovatsiyalar, dalillarga asoslangan amaliyot va kasbiy o'sish uchun katalizator bo'lib xizmat qiladi. Informatika ta'limida tadqiqotchilik kompetensiyalarining ahamiyati ko'p qirrali bo'lib, bir nechta asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Informatika ta'limi yangi vositalar, platformalar va metodologiyalarning tez paydo bo'lishi bilan ajralib turadigan doimiy rivojlanayotgan texnologik landshaft doirasida ishlaydi. Tadqiqotchilik kompetensiyalari informatika o'qituvchilariga texnologiyadagi so'nggi ishlanmalardan xabardor bo'lish, paydo bo'layotgan tendentsiyalarni tanqidiy baholash va ularning ta'lim sharoitlarida potentsial qo'llanilishini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotlardan ma'lum bo'lgan dalillarga asoslangan amaliyot informatika ta'limida samarali o'qitish va o'qitishning asosini tashkil qiladi. Tadqiqotchilik kompetensiyalari informatika o'qituvchilariga ilmiy adabiyotlar bilan shug'ullanish, tadqiqotchilik natijalarini tanqidiy baholash va dalillarga asoslangan amaliyotlarni o'quv metodologiyasiga integratsiya qilish imkonini beradi. Pedagogik yondashuvlarini empirik dalillarga asoslash orqali o'qituvchilar o'quvchilarning ta'lim natijalarini oshirishlari, turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondirishlari va ta'lim muassasalarida doimiy takomillashtirish madaniyatini rivojlantirishlari mumkin.

Tadqiqotchilik kompetensiyalari informatika ta'limida o'qitish va o'qitishning innovatsion yondashuvlarini o'rganishga yordam beradi. Tadqiqotchilik ko'nikmalariga ega bo'lgan o'qituvchilar yangi o'quv

strategiyalari bilan tajriba o'tkazishlari, rivojlanayotgan texnologiyalardan foydalanishlari va o'quvchilarni jalb qiladigan va ilhomlantiradigan haqiqiy ta'lim tajribalarini ishlab chiqishlari mumkin. Tadqiqotchilik, tajriba va ijodkorlik ruhini tarbiyalash orqali, tadqiqotchilik malakalari informatika o'qituvchilariga an'anaviy ta'lim paradigmalarning chegaralarini oshirish va sohada innovatsiyalarni rivojlantirishga imkon beradi.

Tadqiqotchilik kompetensiyalari informatika o'qituvchilariga ilmiy izlanishlar va tarqatish orqali o'z sohalaridagi bilimlarni oshirishga hissa qo'shish imkonini beradi. Empirik tadqiqotlar o'tkazish, ta'lim tadbirlarini ishlab chiqish va ilg'or tajribalarni tarqatish orqali o'qituvchilar informatika ta'limi atrofidagi ilmiy nutqni boyitishi va ta'lim siyosati va amaliyotiga ta'sir qilishi mumkin. Informatika o'qituvchilari o'zlarining ilmiy hissalarini orqali ushbu sohaning kelajakdagi yo'nalishini shakllantirishda va texnologiya takomillashtirilgan ta'limdagi dolzarb muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi.

Ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanish informatika o'qituvchilarining kasbiy o'sishi va rivojlanishini rag'batlantiradi, ularga o'z tajribalarini kengaytirish, malakalarini oshirish va sohadagi rivojlanayotgan tendentsiyalardan xabardor bo'lish imkonini beradi. Tadqiqotchilik kompetensiyalari o'qituvchilarga intellektual rag'batlantirish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va akademik hamjamiyat ichida tan olinishi uchun imkoniyatlar beradi. Informatika o'qituvchilari tadqiqot imkoniyatlariga sarmoya kiritib, o'zlarining martaba istiqbollari oshirishlari, kasbiy mavqeini oshirishlari va ta'lim sohasiga muhim hissa qo'shishlari mumkin.

Tadqiqotchilik kompetensiyalari informatika ta'limi amaliyotining

ajralmas qismi bo'lib, o'qituvchilarga texnologiya takomillashtirilgan ta'limning murakkabliklarida harakat qilish, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va sohadagi bilimlarni oshirishga hissa qo'shish imkoniyatini beradi. Informatika o'qituvchilari o'rtasida tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish va oshirish orqali manfaatdor tomonlar raqamli asrda informatika ta'limining davomiy evolyutsiyasi va mukammalligini qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Xulosa:

Bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun tadqiqotchilik kompetensiyalarini o'rganish bu kompetensiyalarning informatika ta'limi landshaftini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Adabiyotlarni ko'rib chiqish va tadqiqotchilik kompetensiyalarining ahamiyati bilan bog'liq munozaralardan kelib chiqqan holda, bir nechta asosiy xulosalar paydo bo'ladi:

Tadqiqotchilik kompetensiyalari bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun ajralmas bo'lib, samarali o'qitish, innovatsiyalar va kasbiy o'sish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Axborot savodxonligi va tadqiqot metodologiyasidan tortib, texnologik malaka va pedagogik bilimlarga, bu kompetensiyalar informatika ta'limida asoslangan qarorlar qabul qilish, dalillarga asoslangan amaliyot va ilmiy izlanishlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchilar ta'limi dasturlari bo'lajak informatika o'qituvchilarida tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirish va oshirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotchilikga yo'naltirilgan kurs ishlari, amaliy tajribalar va murabbiylik imkoniyatlarini o'z o'quv dasturlariga integratsiyalashgan holda, o'qituvchilar ta'limi dasturlari intiluvchan o'qituvchilarga informatika ta'limining dinamik va fanlararo sohasida ustunlik qilish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va

qobiliyatlarni taqdim etishi mumkin.

Tadqiqotchilik kompetensiyalarini tekshirishdan olingan tushunchalar informatika bo'yicha ta'lim amaliyotiga bir qancha ta'sir ko'rsatadi. Pedagoglar o'zlarining ilmiy malakalarini oshirish va texnologiya takomillashtirilgan ta'limning yangi tendentsiyalaridan xabardor bo'lish uchun doimiy kasbiy rivojlanish, tengdoshlar bilan hamkorlik va ilmiy izlanishlarda faol ishtirok etishlari kerak. Bundan tashqari, siyosatchilar va manfaatdor tomonlar informatika ta'limi hamjamiyatida tadqiqot va innovatsiyalar madaniyatini rivojlantirish uchun o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari, tadqiqot infratuzilmasi va qo'llab-quvvatlash mexanizmlariga sarmoya kiritishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak.

Informatika o'qituvchilari o'rtasida ilmiy-tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirish umrbod ta'lim va kasbiy rivojlanishga sodiqlikni talab qiladi. O'qituvchilar doimiy o'sish, tajriba o'tkazish va mulohaza yuritish imkoniyatlarini o'zlashtirib olishlari, o'qitish amaliyotlarini yaxshilash, paydo bo'layotgan muammolarni hal qilish va raqamli asrda talabalar muvaffaqiyatini rag'batlantirish uchun tadqiqot kompetensiyalaridan foydalanishlari kerak.

Kelajakda informatika ta'limining kelajagi kuchli tadqiqot malakalariga ega bo'lgan malakali informatika o'qituvchilari kadrlarini yetishtirishga bog'liq. O'qituvchilarga ilmiy izlanishlar olib borish, texnologiyadan samarali foydalanish va o'qitish amaliyotida innovatsiyalar kiritish imkoniyatini berish orqali manfaatdor tomonlar informatika ta'limi sohasini ilgari surishlari va o'qituvchilarni tobora raqamli va o'zaro bog'langan dunyoda rivojlanishga tayyorlashlari mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tadqiqotchilik kompetensiyalari informatika ta'limi amaliyoti uchun

BOSHLANG'ICH SINFDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPOTENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

TURDIYEVA SHOHSANAM
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Nutq kompetentsiyasi, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida akademik muvaffaqiyat va ijtimoiy o'zaro ta'sir uchun muhim mahoratdir. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq kompetensiyasining ko'p qirrali rivojlanishini o'rganadi, erta aralashuvning ahamiyati va til bilimini rivojlantirishning samarali strategiyalarini ko'rib chiqadi. Tilshunoslik, psixologiya va ta'lim sohasidagi tadqiqot natijalarini birlashtirgan holda, ushbu maqola nutq kompetensiyasini rivojlantirishning muhim tarkibiy qismlari haqida tushuncha beradi va o'qituvchilar va ota-onalar uchun bolalarning til o'sishini qo'llab-quvvatlash uchun amaliy tavsiyalar beradi. Tilni o'zlashtirish, muloqot qobiliyatlari va og'zaki ifodaga ishonchni rivojlantirishga yordam beradigan rag'batlantiruvchi va inklyuziv o'quv muhitini yaratish muhimligiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Nutq kompetensiyasi, Boshlang'ich maktab o'quvchilari, Til rivojlanishi, Muloqot qobiliyatlari, Ta'lim tadbirlari, Sinf muhiti, Til o'sishi, Atrof-muhit ta'siri, Kognitiv jarayonlar

Абстракт: Разговорная компетентность является важным навыком для достижения академических успехов и социального взаимодействия, особенно у учащихся начальной школы. В данной статье рассматривается многогранное развитие речевой компетентности у учащихся начальной школы, рассматривается важность раннего вмешательства и эффективные стратегии развития речи. Объединив результаты исследований в области лингвистики, психологии и образования, эта статья дает представление о важнейших компонентах развития речевой компетентности и дает практические рекомендации для учителей и родителей по поддержке языкового развития детей. Особое внимание уделяется важности создания стимулирующей и инклюзивной среды обучения, которая способствует развитию овладения языком, коммуникативных навыков и уверенности в устном выражении.

Ключевые слова: разговорная компетентность, учащиеся начальной школы, развитие речи, коммуникативные навыки, образовательная деятельность, классная среда, развитие речи, влияние окружающей среды, когнитивные процессы.

Kirish:

Nutq kompetentsiyasi, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quv yutuqlari, ijtimoiy o'zaro ta'sir va kognitiv rivojlanishni ta'minlovchi asosiy mahoratdir. Fikrlar, g'oyalar va his-tuyg'ularni til orqali samarali etkazish qobiliyati hayotning turli jabhalarida, sinf ichida va undan tashqarida harakat qilish uchun juda muhimdir. Yosh o'quvchilar o'zlarining ta'lim yo'llarini boshlaganlarida, nutq kompetensiyasini rivojlantirish o'qituvchilar, ota-onalar uchun asosiy nuqtaga aylanadi.

Boshlang'ich maktab yillarida bolalar sezilarli lisoniy o'sishni boshdan kechiradilar,

so'z boyligini egallaydilar, grammatika tuzilmalarini o'zlashtiradilar va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Bu davr kelajakdagi til bilimi va savodxonligi uchun zamin yaratish uchun muhim imkoniyatlar oynasidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta aralashuvlar va maqsadli o'qitish yondashuvlari nutq kompetensiyasining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa akademik natijalarni yaxshilashga va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni kuchaytirishga olib keladi.

Nutq kompetensiyasining ko'p qirrali xususiyatini tushunish boshlang'ich sinf o'quvchilarida tilni o'zlashtirish va muloqot

qobiliyatlarini shakllantiruvchi atrof-muhit, kognitiv va lingvistik omillarning o'zaro ta'sirini o'rganishni o'z ichiga oladi. Oilaviy muhit, ijtimoiy-iqtisodiy maqom, kognitiv qobiliyat va tilga boy tajribalar bilan tanishish kabi omillar bolalarning til rivojlanishini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bundan tashqari, o'qituvchilar barcha o'quvchilarning til o'sishini qo'llab-quvvatlaydigan inklyuziv ta'lim muhitini yaratish uchun talabalarning turli ehtiyojlari va kelib chiqishini hisobga olishlari kerak.

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq kompetensiyasini rivojlantirishni har tomonlama o'rganishga qaratilgan. Tilshunoslik, psixologiya va ta'limdan olingan ma'lumotlarga tayanib, biz nutq kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlarini ko'rib chiqamiz, uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni muhokama qilamiz va yosh o'quvchilarda til bilimni rivojlantirish bo'yicha dalillarga asoslangan strategiyalarni taklif qilamiz. Mavjud tadqiqot natijalari va amaliy tavsiyalarni umumlashtirish orqali ushbu maqola o'qituvchilar va ota-onalarga boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq kompetensiyasini samarali qo'llab-quvvatlash bo'yicha qimmatli fikrlarni berishga intiladi.

Nutq kompetensiyasi rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq kompetensiyasining rivojlanishiga atrof-muhit, kognitiv va lingvistik o'lchovlarni o'z ichiga olgan o'zaro bog'liq bo'lgan ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi. Ushbu omillarni tushunish yosh o'quvchilarda lingvistik o'sishni va muloqot ko'nikmalarini rag'batlantirish uchun samarali choralar va qo'llab-quvvatlash tizimlarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

Oilaviy muhit: uydagi muhit bolalarning til rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalarning tilga boy faoliyatga jalb

etilishi, og'zaki muloqotning chastotasi va turli xil lug'atlarga ta'sir qilish kabi omillar bolalarning til ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy holat: Ijtimoiy-iqtisodiy holat til rivojlanishidagi nomutanosiblik bilan bog'liq. Yuqori SES darajasiga ega bo'lgan bolalar ko'pincha ta'lim resurslariga, boyitish tajribalariga va tilni rag'batlantirishga ko'proq ega bo'lib, yanada mustahkamroq nutq kompetensiyasiga hissa qo'shadilar.

Tengdoshlarning o'zaro ta'siri: Tengdoshlarning o'zaro ta'siri tilni o'zlashtirish va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Hamkorlikdagi faoliyat, guruh muhokamalari va tengdoshlarning fikr-mulohazalari og'zaki ifodani mashq qilish va takomillashtirish imkoniyatini beradi.

Kognitiv omillar:

Tilni qayta ishlash qobiliyatlari: Tilni qayta ishlash qobiliyatlaridagi individual farqlar o'quvchilar nutqni tushunish va ishlab chiqarishga ta'sir qiladi. Qayta ishlash tezligi, eshitish diskriminatsiyasi va ishchi xotira hajmi kabi omillar til bilimiga ta'sir qiladi.

Ishchi xotira va diqqatni nazorat qilish: Samarali og'zaki muloqot bir nechta kognitiv jarayonlarni muvofiqlashtirishni talab qiladi, shu jumladan ishchi xotira va e'tibor. Kuchli ish xotirasi va diqqatni nazorat qilish qobiliyatiga ega bo'lgan talabalar nutqning ravonligi va tushunishni yaxshi ko'rsatishi mumkin.

Ijroiya funktsiyalari: Rejalashtirish, taqiqlash va kognitiv moslashuvchanlik kabi ijro etuvchi funktsiyalar tilni ishlab chiqarish va tushunishda rol o'ynaydi. Ushbu kognitiv qobiliyatlar fikrlarni tartibga solish, izchil jummalarni shakllantirish va turli kommunikativ kontekstlarga moslashishni qo'llab-quvvatlaydi.

Lingvistik omillar:

Fonologik xabardorlik va fonemik bilim: Fonologik ong, jumladan, fonematik ong,

fonologik segmentatsiya va aralashish kabi ko'nikmalar savodxonlik va nutq tovushini yaratish uchun asos yaratadi.

Lug'at hajmi va leksik xilma-xilligi: So'z boyligi bilimlarining kengligi va chuqurligi o'quvchilarning o'z fikrlarini to'g'ri va har tomonlama ifodalash qobiliyatiga ta'sir qiladi. Boy va xilma-xil lug'atga ega bo'lish nutq malakasini oshiradi.

Morfosintaktik ko'nikmalar: Grammatik tuzilmalar, sintaksis va morfologik qoidalarni o'zlashtirish og'zaki muloqotda grammatik mahorat va ravshanlikka yordam beradi.

Ushbu ekologik, kognitiv va lingvistik omillarning o'zaro ta'sirini tushunish boshlang'ich maktab o'quvchilarida nutq kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradigan keng qamrovli tadbirlarni ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Ushbu omillarni yaxlit ko'rib chiqish orqali o'qituvchilar va ota-onalar lingvistik o'sishni rag'batlantiradigan va o'quvchilarni samarali kommunikator bo'lishga imkon beruvchi tarbiyalovchi o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Adabiyot sharhi:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar turli fanlarni, jumladan, tilshunoslik, psixologiya, ta'lim va aloqa fanlarini qamrab oladi. Ushbu adabiyot sharhi nutq kompetensiyasini rivojlantirishga oid asosiy topilmalar va nazariy istiqbollarni ko'rib chiqadi, nufuzli tadqiqotlar va sohadagi rivojlanayotgan tendentsiyalarni ta'kidlaydi.

Tilni erta o'zlashtirish bo'yicha tadqiqotlar nutq kompetensiyasi uchun poydevor qo'yishda dastlabki yillarning muhim rolini ta'kidlaydi. Xart va Risli (1995) va Xoff (2006) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bolalarning lug'at boyligi va til natijalariga erta ta'sir qilish va ota-onalarning hissasi ta'sirini ta'kidlaydi.

Vygotskiy (1978) tomonidan taklif qilingan ijtimoiy-madaniy nuqtai nazar

tilni o'zlashtirishni shakllantirishda ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va madaniy kontekstlarning rolini ta'kidlaydi. Ushbu fikrga ko'ra, bolalar tarbiyachilar, tengdoshlar va o'qituvchilar bilan mazmunli muloqotda ishtirok etish orqali o'rganadilar.

Til rivojlanishidagi ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosibliklar ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Fernald va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar. (2013) va Noble va boshqalar. (2015) ta'lim tadbirlarida ijtimoiy-iqtisodiy tengsizliklarni bartaraf etish muhimligini ta'kidlab, ijtimoiy-iqtisodiy holat va til ko'nikmalari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatdi.

Uyda savodxonlik muhiti, jumladan, kitoblardan foydalanish, ota-onalarning o'qish odatlari va savodxonlik faoliyati bilan shug'ullanish bolalarning tili va savodxonligini rivojlantirish bilan bog'liq. Sénéchal va LeFevre (2002) va Payne va boshqalar tadqiqoti. (1994) uyda va ta'lim muhitida tilga boy muhit yaratish muhimligini ta'kidlaydi.

Axborotni qayta ishlash nazariyasi (Miller va Gildea, 1987) va Connectionist model (Elman va boshqalar, 1996) kabi til rivojlanishining kognitiv nazariyalari tilni qayta ishlash va ishlab chiqarishda kognitiv jarayonlarning rolini ta'kidlaydi. Ushbu nazariyalar nutq kompetensiyasini rivojlantirishda ishchi xotira, diqqatni nazorat qilish va ijro etuvchi funktsiyalarning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Fonologik ishlov berish qobiliyatlari, jumladan, fonologik ong, fonematik bilim va tezkor avtomatlashtirilgan nomlash bo'yicha tadqiqotlar ularning savodxonlik natijalari va nutqning ravonligi uchun bashoratli ahamiyatini ko'rsatdi (masalan, Vagner va Torgesen, 1987; Wolf & Bowers, 1999).

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq kompetensiyasini rivojlantirishning samarali o'quv strategiyalari orasida aniq fonikani

o'rgatish, so'z boyligini boyitish va og'zaki til ko'nikmalarini mustahkamlash kiradi. Milliy o'qish paneli (2000) va Xetti (2009) tomonidan o'tkazilgan meta-tahlillar o'qish va nutq ko'nikmalarini yaxshilashda fonetik o'qitish samaradorligini ta'kidladi.

Dialogik o'qish, tengdoshlar yordamida o'rganish va tilga yo'naltirilgan faoliyat kabi sinfga asoslangan tadbirlar nutq kompetensiyasi va til natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatdi (masalan, Lonigan va boshqalar, 1998; Justice & Ezell, 2000).

Rivojlanayotgan tadqiqotlar nutq kompetensiyasi va ishtirokini rag'batlantirishda multimodal ta'lim tajribalari, jumladan, texnologiya asosida takomillashtirilgan ta'lim, multimedia resurslari va interaktiv hikoyalar muhimligini ta'kidlaydi (masalan, Neuman va boshqalar, 2014; Guo va boshq., 2018).

Tilni o'qitishda vizual, eshitish va kinestetik usullarni birlashtirish lingvistik bilimlarni tushunish, saqlash va uzatishni kuchaytirishi mumkin (Mayer, 2001; Moreno va Mayer, 2007).

Umuman olganda, nutq kompetensiyasini rivojlantirishga oid adabiyotlar bolalarning lingvistik ko'nikmalarini shakllantirishda atrof-muhit, kognitiv va ta'lim omillarining murakkab o'zaro ta'sirini ta'kidlaydi. Samarali tadbirlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining turli ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlash uchun ijtimoiy-madaniy kontekstlarni, individual farqlarni va multimodal ta'lim tajribasini ko'rib chiqadigan yaxlit yondashuvni qabul qilishi kerak. Kelgusi tadqiqot yo'nalishlari erta aralashuvlarning uzunlamasına ta'sirini o'rganishga, til o'rganishdagi raqamli texnologiyalarning rolini o'rganishga va nutq kompetensiyasini rivojlantirishga sotsiolingvistik omillarning ta'sirini o'rganishga qaratilgan bo'lishi mumkin.

Xulosa:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq

kompetensiyasini rivojlantirish turli xil atrof-muhit, kognitiv va ta'lim omillari ta'sirida ko'p qirrali jarayondir. Ushbu maqolada biz nutq kompetensiyasini rivojlantirishning muhim tarkibiy qismlarini ko'rib chiqdik va yosh o'quvchilarda til o'sishini rag'batlantirish strategiyalarini muhokama qildik.

Adabiyotlarni o'rganish davomida biz bolalarning til ko'nikmalarini shakllantirishda tilni erta o'zlashtirish, atrof-muhit ta'siri, kognitiv jarayonlar va ta'lim tadbirlarining ahamiyatini ta'kidladik. Tadqiqotlar uyda va ta'lim muassasalarida tilga boy muhit yaratish, mazmunli ijtimoiy aloqalar uchun imkoniyatlar yaratish va maqsadli ta'lim yondashuvlari orqali o'quvchilarning tilini rivojlantirish muhimligini ta'kidladi.

Sinf muhitini muhokama qilishda biz nutq kompetensiyasini rivojlantirishda bosma nashrlarga boy muhitlar, tilga yo'naltirilgan displeylar, og'zaki taqdimotlar va muhokamalar uchun imkoniyatlar, tilga boy o'quv materiallari va madaniyatga javob beradigan amaliyotlarning rolini ta'kidladik. Bu elementlar o'quvchilarning til o'sishini ta'minlovchi, muloqot ko'nikmalarini rivojlantiruvchi hamda til va madaniy xilmaxillikni nishonlaydigan qulay ta'lim muhitini yaratishga hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq kompetensiyasini samarali rivojlantirish atrof-muhit, kognitiv va ta'lim omillarining o'zaro ta'sirini ko'rib chiqadigan yaxlit yondashuvni talab qiladi. Dalillarga asoslangan strategiyalarni amalga oshirish va uyda ham, sinfdan ham tilga boy muhit yaratish orqali o'qituvchilar va otalar yosh o'quvchilarning til o'sishi va muloqot qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Bundan tashqari, tadqiqotchilar, o'qituvchilar o'rtasidagi doimiy hamkorlik boshlang'ich maktab o'quvchilarida nutq kompetensiyasini oshirishga qaratilgan tadbirlar va qo'llab-quvvatlash tizimlarini

doimiy ravishda takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Oxir oqibat, nutq kompetensiyasini rivojlantirishga sarmoya kiritish nafaqat o'quv yutuqlarini rag'batlantiradi, balki talabalarni maktabda, martaba va hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun muhim ko'nikmalar bilan

jihozlaydi. Talabalarga ishonchli va samarali muloqot qilish imkoniyatini berish orqali biz tobora o'zaro bog'langan va rang-barang dunyoning murakkabliklarida harakat qilish uchun jihozlangan shaxslar avlodini tarbiyalashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bear, D. R., & Templeton, S. (1998). *Explorations in developmental spelling: Foundations for learning and teaching phonics, spelling, and vocabulary*. Guilford Press.
2. Cummins, J. (2001). *Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society*. Ontario: California Association for Bilingual Education.
3. Elman, J. L., Bates, E. A., Johnson, M. H., Karmiloff-Smith, A., Parisi, D., & Plunkett, K. (1996). *Rethinking innateness: A connectionist perspective on development*. MIT Press.
4. Fernald, A., Marchman, V. A., & Weisleder, A. (2013). SES differences in language processing skill and vocabulary are evident at 18 months. *Developmental Science*, 16(2), 234-248.
5. Gay, G. (2002). Preparing for culturally responsive teaching. *Journal of Teacher Education*, 53(2), 106-116.
6. Gee, J. P. (1996). *Social linguistics and literacies: Ideology in discourses*. Routledge.
7. Guo, Y., Suarez, G. B., & Bakia, M. (2018). Digital literacy interventions in early elementary grades: A systematic review. *Computers & Education*, 122, 104-119.
8. Hart, B., & Risley, T. R. (1995). *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Paul H Brookes Publishing.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ПРИЁМЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ИНОСТРАННЫХ ГРУППАХ

ШОДИЕВА М. С.
УзФинПи

Абстракт: В современном взаимосвязанном мире изучение русского языка как иностранного открывает путь к богатому культурному опыту и профессиональным возможностям. Однако преподавание русского языка для неносителей языка требует инновационных подходов для эффективного вовлечения учащихся. В данной статье исследуется значение инновационных методов и приемов на уроках русского языка в иностранных группах. В нем обсуждаются различные стратегии, такие как интеграция технологий, обучение на основе задач, культурное погружение и геймификация, подчеркивая их преимущества в улучшении усвоения языка и понимания культуры. Кроме того, в нем рассматриваются проблемы и соображения, связанные с внедрением этих методов, с целью предоставить информацию преподавателям, стремящимся оптимизировать преподавание русского языка для иностранных учащихся.

Ключевые слова: русский язык, обучение иностранному языку, инновационные методы, приемы, интеграция технологий, проблемное обучение, культурное погружение, геймификация.

Annotatsiya: Bir-biriga bog'langan bugungi dunyoda rus tilini chet tili sifatida o'rganish boy madaniy tajriba va kasbiy imkoniyatlarga kirish eshigini ochadi. Biroq, ona tili bo'lmaganlarga rus tilini o'rgatish o'quvchilarni samarali jalb qilish uchun innovatsion yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu maqolada xorijiy guruhlar uchun rus tili darslarida innovatsion uslub va uslublarning ahamiyati o'rganiladi. U texnologiya integratsiyasi, vazifaga asoslangan o'rganish, madaniy immersion va o'yinlashtirish kabi turli strategiyalarni muhokama qilib, ularning tilni o'zlashtirish va madaniy tushunishni kuchaytirishdagi afzalliklarini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, u chet ellik o'quvchilar uchun rus tilini o'qitishni optimallashtirishga intilayotgan o'qituvchilarga tushuncha berishga qaratilgan ushbu usullarni qo'llash bilan bog'liq muammolar va mulohazalarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: rus tili, chet tillarini o'rgatish, innovatsion usullar, texnikalar, texnologiya integratsiyasi, vazifaga asoslangan ta'lim, madaniy immersion, o'yinlashtirish.

Введение:

Глобальный ландшафт языкового образования постоянно развивается под воздействием достижений технологий, изменений в педагогических подходах и растущей взаимосвязи культур. В этом динамичном контексте изучение русского языка иностранцами стало одновременно практической необходимостью и культурным стремлением. Русский язык с его богатыми литературными традициями, геополитическим значением и ярким культурным наследием привлекает учащихся из разных слоев общества, стремящихся изучить его лингвистические тонкости и

углубить свое понимание русскоязычных обществ.

Преподавание русского языка неносителю языка ставит перед педагогами уникальный набор задач и возможностей. Хотя традиционные методы долгое время служили основой обучения языку, растущий спрос на знание русского языка требует инновационных подходов, отвечающих меняющимся потребностям и стилям обучения иностранных учащихся. Это требует отхода от традиционного обучения, ориентированного на грамматику, в сторону более динамичного и захватывающего обучения.

Целью данной статьи является исследование значения инновационных методов и приемов на уроках русского языка в иностранных группах. Углубляясь в различные стратегии, такие как интеграция технологий, обучение на основе задач, культурное погружение и геймификация, эта статья пытается выяснить их преимущества в улучшении усвоения языка и понимания культуры. Кроме того, в нем будут рассмотрены проблемы и соображения, связанные с внедрением этих методов, и предоставлена информация для преподавателей, стремящихся оптимизировать преподавание русского языка для иностранных учащихся.

В быстро меняющемся мире, где все больше ценится владение несколькими языками, эффективное преподавание русского языка иностранцам приобретает огромное значение. Применяя инновации и креативность в преподавании языка, преподаватели могут вдохновить новое поколение учащихся, обладающих языковыми и культурными знаниями, чтобы ориентироваться в сложностях нашего глобализированного общества. Посредством исследования инновационных методов и техник эта статья призвана внести свой вклад в постоянный диалог об эффективных методах преподавания языка и содействии межкультурному взаимопониманию.

В сфере языкового образования значение инновационных методов преподавания русского языка иностранцам невозможно переоценить. Традиционные подходы к обучению языку, хотя и эффективны в определенной степени, часто не могут полностью вовлечь учащихся или адекватно подготовить их к сценариям реального общения. Напротив, инновационные методы предлагают динамичные, интерактивные и ориентированные на учащихся подходы, которые удовлетво-

ряют разнообразные потребности и стили обучения иностранных учащихся. Несколько ключевых причин подчеркивают важность внедрения инноваций в преподавании русского языка:

Инновационным методам присуща способность улавливать интерес и мотивацию учащихся, тем самым создавая более благоприятную среду обучения. Интегрируя мультимедийные ресурсы, интерактивные занятия и элементы геймификации в уроки русского языка, преподаватели могут создавать динамичные и увлекательные занятия, которые находят отклик у учащихся на личном уровне. Такое повышенное участие не только увеличивает энтузиазм учащихся в отношении языка, но также способствует активному участию и сохранению языковых навыков.

Одна из основных целей языкового образования — дать учащимся возможность эффективно общаться в реальных условиях. Инновационные методы, такие как обучение на основе задач и опыт культурного погружения, предоставляют учащимся возможность участвовать в аутентичном использовании языка и осмысленном общении. Будь то ролевые игры, моделирование или совместные проекты, эти экспериментальные учебные мероприятия имитируют реальные языковые встречи, тем самым устраняя разрыв между обучением в классе и практическим применением.

Язык и культура неразрывно связаны между собой, и комплексное языковое образование должно включать не только лингвистическое знание, но и культурную компетентность. Инновационные методы, такие как опыт культурного погружения и интеграция аутентичных культурных материалов, играют решающую роль в развитии межкультурного понимания и сочувствия среди иностранных учащихся.

Знакомя учащихся с богатым разнообразием русской культуры, литературы и традиций, преподаватели могут привить им более глубокое понимание нюансов языка и его культурного контекста.

Каждый учащийся обладает уникальными предпочтениями в обучении, способностями и сильными сторонами. Традиционные методы обучения не всегда могут соответствовать разнообразным потребностям иностранных учащихся, что приводит к отчуждению или разочарованию. Однако инновационные подходы обеспечивают гибкость и адаптируемость, позволяя преподавателям адаптировать обучение с учетом различных стилей обучения и предпочтений. Будь то технологическая деятельность, возможности экспериментального обучения или дифференцированное обучение, инновационные методы гарантируют, что все учащиеся имеют возможность преуспеть и добиться успеха в своем путешествии по изучению языка.

В сегодняшнем взаимосвязанном мире владение несколькими языками все больше ценится как жизненно важный навык для глобальной гражданственности и профессионального успеха. Предоставляя учащимся лингвистическую и культурную компетентность для навигации в разнообразных культурных ландшафтах, инновационное языковое обучение дает им возможность активно участвовать в жизни глобализированного общества. Независимо от того, занимаетесь ли вы академической, профессиональной или личной деятельностью, знание русского языка открывает двери множеству возможностей и обогащает опыт.

Инновационные технологии преподавания русского языка:

Эффективное обучение языку требует набора инновационных методов, кото-

рые привлекают учащихся, способствуют овладению языком и способствуют взаимопониманию культур. В контексте преподавания русского языка иностранным учащимся инновационные методы играют ключевую роль в создании динамичного и захватывающего опыта обучения. Здесь мы рассмотрим несколько инновационных методов, которые доказали свою эффективность в преподавании русского языка:

Технологии предлагают множество ресурсов и инструментов, которые могут улучшить обучение русскому языку иностранных учащихся. Интеграция технологий в уроки языка позволяет преподавателям использовать мультимедийные ресурсы, интерактивные платформы и инструменты коммуникации для создания увлекательного и захватывающего процесса обучения. Моделирование виртуальной реальности (VR), приложения для изучения языка, онлайн-платформы языкового обмена и цифровые учебники открывают возможности для аутентичной языковой практики, изучения культуры и сотрудничества с носителями языка. Внедряя технологии в обучение русскому языку, преподаватели могут удовлетворить потребности поколения носителей цифровых технологий и инновационными способами способствовать овладению языком.

Обучение, основанное на задачах (TBL), подчеркивает, что выполнение значимых задач является основным фактором овладения языком. При обучении русскому языку TBL включает в себя разработку задач, требующих от учащихся использования русского языка в реальных жизненных ситуациях, таких как ролевые игры, действия по решению проблем и задания на основе проектов. Выполняя аутентичные коммуникативные задачи, учащиеся развивают свои языковые навыки, а также получают представление о российской

культуре и обществе. TBL способствует активному обучению, сотрудничеству и автономии, давая учащимся возможность взять на себя ответственность за свое путешествие по изучению языка.

Опыт культурного погружения дает учащимся возможность глубоко погрузиться в русский язык и культуру в аутентичных контекстах. Иммерсивные мероприятия, такие как культурные экскурсии, экскурсии, гостевые лекции и программы культурного обмена, знакомят учащихся с лингвистическими, социальными и культурными нюансами русскоязычных обществ. Общаясь с носителями языка, посещая культурные объекты и участвуя в культурных мероприятиях, учащиеся развивают более глубокое понимание и понимание русского языка и культуры. Опыт культурного погружения развивает навыки межкультурного общения, межкультурную компетентность и эмпатию, готовя учащихся уверенно ориентироваться в разнообразных культурных ландшафтах.

Геймификация включает принципы и механику игрового дизайна в занятия по изучению языка для повышения вовлеченности, мотивации и результатов обучения. При обучении русскому языку игровые занятия, такие как языковые игры, викторины, поиск предметов и моделирование, делают обучение увлекательным и интерактивным. Вводя элементы вызова, соревнования и вознаграждения, геймификация стимулирует внутреннюю мотивацию учащихся и побуждает их активно участвовать в задачах по изучению языка. Геймифицированные мероприятия также предоставляют возможности для формативной оценки, обратной связи и отслеживания прогресса, позволяя преподавателям отслеживать уровень владения языком учащихся и соответствующим образом корректировать обучение.

Включение аутентичных материалов и культурных артефактов в обучение русскому языку знакомит учащихся с реальным использованием языка и культурным контекстом. Аутентичные материалы, такие как газеты, журналы, фильмы, музыка, литература и реклама, дают богатый языковой вклад и культурную информацию. Анализируя аутентичные тексты, интерпретируя культурные артефакты и участвуя в дискуссиях, учащиеся развивают свои языковые навыки, а также получают более глубокое понимание российской культуры и общества. Аутентичные материалы способствуют самостоятельности учащихся, критическому мышлению и культурной чувствительности, способствуя целостному подходу к изучению языка.

В заключение отметим, что инновационные методы преподавания русского языка открывают разнообразные возможности для вовлечения учащихся, облегчения овладения языком и содействия культурному взаимопониманию. Используя интеграцию технологий, обучение на основе задач, опыт культурного погружения, геймификацию и аутентичные материалы, преподаватели могут создавать динамичную и захватывающую среду обучения, которая дает учащимся возможность стать опытными и культурно компетентными носителями русского языка. Эти инновационные методы не только улучшают результаты изучения языка, но и способствуют более глубокому пониманию богатства и разнообразия русского языка и культуры.

Заключение:

Инновационные методы и приемы играют ключевую роль в формировании ландшафта преподавания русского языка для иностранных учащихся, предлагая динамичные, увлекательные и эффективные подходы к изучению языка и изучению

культуры. Благодаря интеграции технологий, обучения на основе задач, опыта культурного погружения, геймификации и аутентичных материалов преподаватели имеют возможность создавать захватывающую и преобразующую среду обучения, которая дает учащимся возможность стать опытными и культурно компетентными носителями русского языка.

Однако внедрение инновационных методов в преподавание русского языка не лишено проблем и проблем. Преподаватели должны преодолевать технологические барьеры, решать проблемы ограниченности ресурсов, повышать культурную чувствительность, адаптировать педагогическую практику, учитывать разнообразие учащихся и разрабатывать эффективные

стратегии оценки, чтобы обеспечить успех инновационных подходов.

Поскольку сфера языкового образования продолжает развиваться, крайне важно, чтобы преподаватели оставались открытыми для новых идей, подходов и технологий, постоянно совершенствуя и адаптируя свою учебную практику для удовлетворения растущих потребностей учащихся. Применяя инновации в преподавании русского языка, преподаватели могут пробудить любовь к учебе на всю жизнь, способствовать межкультурному взаимопониманию и дать учащимся возможность отправиться в значимое путешествие по языковым и культурным исследованиям.

Литературы:

1. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2013). *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
3. Nunan, D. (2015). *Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers*. Cambridge University Press.
4. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
5. Willis, J. (1996). *A Framework for Task-Based Learning*. Longman.
6. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and Language Learning: An Overview. *Language Teaching*, 31(2), 57-71.
7. Levy, M., & Stockwell, G. (2006). *CALL Dimensions: Options and Issues in Computer-Assisted Language Learning*. Lawrence Erlbaum Associates.
8. Cook, V. (2008). *Second Language Learning and Language Teaching*. Hodder Education.
9. Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford University Press.

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ КРЕАТИВНОСТИ У БУДУЩИХ МЕНЕДЖЕРОВ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ПЕРСПЕКТИВНАЯ ПАРАДИГМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЛИДЕРСТВА

ДИЛБАР БОЙМИРЗАЕВА

Докторант Наманганского государственного университета

Абстракт: В этой статье рассматривается ключевая роль социальной креативности в формировании будущего управления образованием. С быстрым развитием образовательной среды усилился спрос на инновационных и адаптируемых лидеров. Социальная креативность, характеризующаяся совместным решением проблем, сопереживанием и способностью ориентироваться в различных точках зрения, становится важнейшей компетенцией для менеджеров в сфере образования. Опираясь на междисциплинарные точки зрения, включая психологию, образование и исследования лидерства, в этой статье исследуются концептуальные рамки социальной креативности и его значение в образовательном лидерстве. Кроме того, в нем рассматриваются стратегии развития социальной креативности среди будущих менеджеров в сфере образования, подчеркивая последствия для образовательных учреждений и более широкого социального контекста.

Ключевые слова: Социальная креативность, Управление образованием, Лидерство, Сотрудничество, Инновации.

Abstract: This article delves into the pivotal role of social creativity in shaping the future of educational management. With the rapid evolution of educational landscapes, the demand for innovative and adaptable leaders has intensified. Social creativity, characterized by collaborative problem-solving, empathy, and the ability to navigate diverse perspectives, emerges as a critical competency for educational managers. Drawing from interdisciplinary perspectives including psychology, education, and leadership studies, this paper explores the conceptual framework of social creativity and its significance in educational leadership. Furthermore, it examines strategies for fostering social creativity among future educational managers, highlighting the implications for educational institutions and the broader societal context.

Keywords: Social creativity, Educational management, Leadership, Collaboration, Innovation

Введение:

В эпоху быстрого технического прогресса, глобализации и социальных преобразований сфера образования претерпевает глубокую эволюцию. В этом динамичном контексте эффективное лидерство в образовательных учреждениях имеет первостепенное значение для преодоления сложностей, содействия инновациям и обеспечения справедливого доступа к качественному образованию. Однако традиционные модели управления образованием часто не справляются с разнообразными и сложными проблемами, с которыми сталкиваются лидеры образова-

ния. В ответ на это растет признание необходимости новой парадигмы лидерства, характеризующейся социальной креативностью – способностью генерировать новые идеи, эффективно сотрудничать и ориентироваться в различных точках зрения, одновременно способствуя социальной сплоченности и инклюзивности.

Социальная креативность, основанная на принципах сотрудничества, сопереживания и коллективного решения проблем, предлагает многообещающую основу для переосмысления лидерства в сфере образования в 21 веке. В отличие от традиционных представлений о творчестве, которые

фокусируются исключительно на индивидуальных достижениях, социальная креативность подчеркивает взаимосвязь людей в социальном контексте. Он признает преобразующую силу сотрудничества и богатство разнообразных точек зрения в продвижении инноваций и содействии позитивным изменениям.

В данной статье исследуется формирование социальной креативности у будущих менеджеров в сфере образования, рассматриваются его концептуальные основы, значение в образовательном лидерстве и стратегии его развития. Основываясь на междисциплинарных перспективах, включая психологию, образование и исследования лидерства, он стремится выяснить роль социальной креативности в решении многогранных проблем, с которыми сталкиваются образовательные учреждения во все более взаимосвязанном мире. Понимая и используя силу социальной креативности, лидеры образования могут не только адаптироваться к меняющимся требованиям образования, но и внести свой вклад в создание инклюзивной, справедливой и инновационной среды обучения, которая дает возможность отдельным людям и сообществам процветать.

Социальная креативность представляет собой сплав индивидуального творчества и коллективных процессов в социальном контексте, подчеркивая сотрудничество, сочувствие и интеграцию различных точек зрения. Социальная креативность, основанная на принципах социальной психологии и групповой динамики, выходит за рамки традиционных представлений о креативности как индивидуальной черте или навыке. Вместо этого он признает динамическое взаимодействие между людьми, группами и их социокультурной средой в генерации новых идей и решений.

По своей сути социальная креативность предполагает способность генерировать инновационные идеи посредством взаимодействия и сотрудничества с другими. В отличие от одиночного творчества, которое часто разворачивается в изоляции, социальное творчество процветает в среде, характеризующейся открытым общением, взаимным уважением и готовностью исследовать различные точки зрения. Он подпитывается коллективным чувством цели и общей приверженностью решению сложных задач посредством творческого решения проблем.

Центральное место в социальной креативности занимает концепция эмпатии – способности понимать мысли, чувства и переживания других людей и резонировать с ними. Эмпатия способствует чувству связи и взаимопонимания, закладывая основу для значимого сотрудничества и совместного творчества. Сопереживая различным точкам зрения, люди могут преодолеть свои собственные предубеждения и ограничения, открывая себя новым возможностям и пониманию.

Более того, социальная креативность по своей сути является инклюзивным, приветствуя вклад людей разного происхождения, дисциплин и опыта. Он процветает благодаря синергетическому обмену идеями и точками зрения, признавая уникальные сильные стороны и вклад каждого участника. Инклюзивная среда, в которой ценится разнообразие и способствует психологической безопасности, способствует раскрытию всего потенциала социальной креативности, позволяя появляться инновационным решениям, направленным на решение сложных социальных проблем.

Процесс социальной креативности характеризуется повторяющимися циклами формирования идей, сотрудничества и совершенствования. Идеи генерируются по-

средством мозговых штурмов, совместных семинаров или неформальных обменов, часто основанных на вкладе нескольких людей. Обратная связь и конструктивная критика играют решающую роль в совершенствовании идей и преобразовании их в действенные решения. Посредством этого итеративного процесса люди совместно создают знания, оспаривают предположения и расширяют границы традиционного мышления.

Важно отметить, что социальная креативность не ограничивается конкретными областями или дисциплинами, а пронизывает различные сферы человеческой деятельности, включая образование, бизнес, науку и искусство. В образовательном контексте социальная креативность особенно заметно, учитывая присущую ему социальную природу обучения и сложные проблемы, стоящие перед преподавателями и учащимися. Руководители образовательных учреждений, которые поддерживают социальную креативность, могут создать среду, которая развивает любознательность, критическое мышление и сотрудничество, давая учащимся возможность учиться на протяжении всей жизни и творчески решать проблемы.

Таким образом, социальная креативность представляет собой динамичный и инклюзивный подход к решению проблем и инновациям, подчеркивающий сотрудничество, сочувствие и интеграцию различных точек зрения. Понимая принципы и процессы социальной креативности, отдельные лица и организации могут использовать его преобразующий потенциал для решения сложных проблем, стимулирования позитивных изменений и создания более инклюзивного и справедливого общества.

Роль социальной креативности в образовательном лидерстве:

Лидерство в сфере образования играет ключевую роль в формировании направления и культуры образовательных учреждений, влияя на опыт и результаты обучения учащихся, учителей и общества в целом. В современном быстро меняющемся и все более взаимосвязанном мире традиционные модели лидерства в сфере образования подвергаются сомнению, что требует перехода к более динамичным и инклюзивным подходам. Социальная креативность становится важнейшей компетенцией для лидеров образования, позволяющей им преодолевать сложности, способствовать инновациям и продвигать инклюзивные практики в своих организациях. Следующие разделы освещают многогранную роль социального творчества в образовательном лидерстве:

Лидеры образования, наделенные социальным творчеством, умеют стимулировать инновации в своих учреждениях. Создавая среду, которая поощряет сотрудничество, экспериментирование и принятие риска, они дают учителям и учащимся возможность исследовать новые идеи, методы и технологии. Социально креативные лидеры признают ценность разнообразных точек зрения и междисциплинарных подходов в продвижении инноваций, используя коллективный разум своих команд для решения сложных образовательных задач. Благодаря своему дальновидному лидерству и готовности принять изменения, они вдохновляют культуру постоянного совершенствования и инноваций, которая продвигает их организации вперед.

Сотрудничество лежит в основе социальной креативности, позволяя людям объединять свои уникальные сильные стороны и взгляды для достижения общих целей. Лидеры образования, которые отдают приоритет социальной креативности, активно способствуют сотрудничеству меж-

ду учителями, учащимися, родителями и заинтересованными сторонами сообщества. Они способствуют инклюзивному и совместному процессу принятия решений, в котором все голоса услышаны и оценены. Разрушая разрозненность и способствуя междисциплинарному сотрудничеству, они создают возможности для синергетического взаимодействия и совместного создания знаний. Посредством совместных инициатив, таких как профессиональные обучающиеся сообщества, обучение на основе проектов и партнерство с сообществами, социально творческие лидеры укрепляют чувство принадлежности и коллективной собственности в своих организациях.

Руководителям сферы образования поручено преодолевать трудности перемен и направлять свои организации в переходные периоды. Социально-креативные лидеры рассматривают перемены как возможность для роста и инноваций, а не как источник сопротивления или неопределенности. Они вовлекают заинтересованные стороны в совместный процесс видения, планирования и реализации, гарантируя, что голоса всех членов школьного сообщества будут услышаны и оценены. Опираясь на свое сочувствие и коммуникативные навыки, они внушают доверие и уверенность в процессе изменений, способствуя общему ощущению цели и приверженности коллективному видению. Благодаря своему адаптивному лидерству и устойчивости они с достоинством преодолевают трудности и неудачи, направляя свои организации к более светлому и многообещающему будущему.

В заключение отметим, что социальная креативность незаменима для лидеров образования, стремящихся разобраться в сложностях образовательного ландшафта XXI века. Содействуя инновациям, содей-

ствуя сотрудничеству, поощряя инклюзивность и способствуя переменам, социально креативные лидеры дают своим организациям возможность процветать в эпоху быстрых перемен и неопределенности. Будучи хранителями образовательного совершенства и равенства, они воплощают преобразующую силу социального творчества в формировании будущего образования.

Выводы:

Формирование социальной креативности у будущих менеджеров в сфере образования представляет собой преобразующую парадигму образовательного лидерства в XXI веке. Поскольку образовательные учреждения сталкиваются со сложностями быстро меняющегося мира, развитие социального творчества становится важнейшим императивом для содействия инновациям, сотрудничеству и инклюзивности в образовательных учреждениях. Понимая принципы и процессы социальной креативности, лидеры образования могут использовать его преобразующий потенциал для решения многогранных проблем, стоящих перед образованием и обществом.

Социальная креативность, характеризующееся сотрудничеством, сопереживанием и интеграцией различных точек зрения, предлагает целостный подход к лидерству в образовании, выходящий за рамки традиционных моделей иерархической власти и принятия решений сверху вниз. Создавая среду, способствующую социальной креативности, лидеры образования могут дать возможность отдельным людям и сообществам совместно создавать знания, оспаривать предположения и разрабатывать инновационные решения сложных проблем. Более того, принимая инклюзивность и ценя разнообразие, руководители образования могут создавать

среду обучения, которая учитывает уникальные сильные стороны и вклад всех членов школьного сообщества.

Последствия продвижения социальной креативности в образовательных учреждениях выходят за рамки классной комнаты, влияя на политику, практику и отношение общества к образованию и лидерству. Признавая важность социальной креативности в руководстве образованием, политики могут выступать за политику, которая поддерживает развитие навыков социального творчества среди преподавателей и студентов. Более того, способствуя сотрудничеству и инклюзивности в образовательных учреждениях, общество может подготовить будущие поколения к тому, чтобы они стали активными и заинтересованными гражданами, способными

решать насущные проблемы, стоящие перед нашим миром.

В заключение отметим, что формирование социальной креативности у будущих менеджеров в сфере образования обещает преобразовать образование и общество. Принимая принципы сотрудничества, сопереживания и инноваций, лидеры образования могут создать инклюзивную и расширяющую возможности учебную среду, которая готовит учащихся к процветанию во взаимосвязанном и быстро меняющемся мире. Поскольку мы продолжаем преодолевать сложности образования и общества, развитие социальной креативности предлагает путеводный свет на пути к более справедливому, инклюзивному и устойчивому будущему.

Литературы:

1. Amabile, T. M., & Pratt, M. G. (2016). The dynamic componential model of creativity and innovation in organizations: Making progress, making meaning. *Research in Organizational Behavior*, 36, 157-183.
2. Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. Free Press.
3. Beghetto, R. A., & Kaufman, J. C. (Eds.). (2014). *Nurturing creativity in the classroom*. Cambridge University Press.
4. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). *Professional capital: Transforming teaching in every school*. Teachers College Press.
5. Robinson, K. (2009). *The element: How finding your passion changes everything*. Penguin.
6. Sawyer, R. K. (2007). *Group creativity: Music, theater, collaboration*. Psychology Press.
7. Sternberg, R. J., & Lubart, T. I. (1999). The concept of creativity: Prospects and paradigms. *Handbook of creativity*, 1, 3-15.
8. West, M. A., & Farr, J. L. (1990). Innovation at work: Psychological perspectives. *Social Behavior in Context*, 243-276.

ТЕОРИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ЭСАНБОЕВА МУШТАРИЙ АЛИЖОН КЫЗЫ
Преподаватель Ташкентской Медицинской Академии

Аннотация: В данной статье обсуждается ценность и необходимость использования передовых методов обучения иностранному языку. В этой статье рассматривается использование передовых технологий в проектном изучении языка. В этой статье приводятся примеры уроков и занятий с использованием интерактивных методов и занятий по обучению языку, а также различные рекомендации, относящиеся к различным этапам обучения, включая поэтапное объяснение интерактивного обучения.

Ключевые слова: инновация, инновационные методы обучения, grammar-translation method, audio-lingual method, direct method, silent way, suggestopedia, total physical response, CLT, TBL, метод проектов, интерактивное обучение.

Annotation: This paper discusses the value and necessity of using cutting-edge methods into foreign language instruction. The use of cutting-edge technologies in project-based language learning is covered in this article. This article covers examples of lessons and activities using interactive methods and activities for language instruction, as well as a variety of guidelines that correlate to different training phases including stage by stage explanation of interactive learning.

Key words: innovation, innovative teaching methods, grammar-translation method, audio-lingual method, direct method, silent way, suggestopedia, total physical response, CLT, TBL, project method, interactive learning.

Инновация – это процесс освоения и внедрения нового. Инновация – явление, несущее в себе сущность, методы, приемы, технологии и содержание нового. Инновационный процесс – это комплексная деятельность по формированию и развитию содержания образования и организации нового. Инновация как инновация, а как процесс внедрения инноваций в практику, процесс целенаправленной, организованной деятельности людей, которых называют новаторами. Инновационные методы обучения – это методы обучения, несущие в себе новые способы взаимодействия учителя и ученика, определенное новаторство в практической деятельности в процессе усвоения учебного материала. Методы обучения – это механизм реализации идей, позволяющий практически реализовать цели, задачи, содержание и принци-

пы обучения. При этом методы обучения также определяются как движущая сила всего процесса обучения и должны отвечать современным требованиям общества, тенденциям развития образования. Благодаря внедрению происходит реальная реформа учебного процесса и образования в целом, которую может реализовать каждый учитель на каждом конкретном уроке. «Методы обучения задают темп развития дидактической системы – обучение продвигается настолько быстро, насколько позволяют ему двигаться вперед применяемые методы».

Сущность инновационного обучения в преподавании английского языка заключается в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все учащиеся участвуют в процессе познания, имеют возможность понимать и размыш-

лять над тем, что они знают и думают. Давайте рассмотрим основные и наиболее известные методы обучения английскому языку.

Grammar-translation method Это древнейший способ обучения языку, который уже считается классическим. Как следует из названия, в основе этого метода лежит изучение грамматики и интенсивная работа с переводом. Хотя в настоящее время многие образовательные учреждения отказались от нее в пользу коммуникативной методики, она все еще используется, хотя бы частично.

Audiolingual method (Аудиолингвальный метод) Иногда аудиолингвальный метод еще называют армейским методом. В его основе лежит постулат бихевиоризма о том, что изучать и запоминать различные вещи можно и нужно с помощью постоянного повторения. Метод предполагает устное изложение материала и многократное повторение различных лексических и грамматических конструкций под руководством преподавателя.

Direct method (Прямой метод) Этот метод зародился в 1900-х годах во Франции и Германии с целью быстрого обучения военным общению на иностранном языке. Его еще называют **Natural Method (Естественный метод)**. Он чем-то похож на аудиолингвальный подход, так как предполагает многократное повторение и отработку различных структур. Однако главное отличие состоит в том, что язык подается индуктивно, то есть преподаватель не объясняет учащимся правило, а, наоборот, помогает им понять и вывести его самостоятельно на основе языкового материала. Также стоит отметить, что как при аудиолингвальном, так и при прямом методе преподаватель использует исключительно изучаемый язык; родной язык не допускается.

Suggestopedia (Суггестопедия) Метод под названием «Суггестопедия».

Хотя этот метод часто считают псевдонаучным, какое-то время он был довольно популярен. Он основан на уверенности студента в том, что данный подход работает; Используются техники легкого гипноза. Большое внимание уделяется тому, чтобы ученик не испытывал ни малейшего дискомфорта во время занятия. Также в методе широко используется использование музыки.

Total Physical response Метод основан на принципе «делай, изучая». Хорошо работает с младшими школьниками – дошкольниками и младшими школьниками. На уроках отрабатывается выполнение команд и указаний, например: «Встать!» — «Встань!», «Закрой дверь!» - "Закрывать дверь!". Таким образом ученик запоминает самые простые фразы, которые со временем становятся все более сложными.

Siелence method (Тихий метод) В этом методе большое внимание уделяется самостоятельности учащихся: преподаватель, как следует из названия, практически не разговаривает (например, не дает подробных и пространственных объяснений грамматики). Вместо этого он действует как помощник, который направляет студентов. Произношение имеет большое значение – на каждом уроке ему уделяется много времени. Пройденная лексика и грамматика также регулярно повторяются. Часто студенты даже не пишут формальные тесты по изученному материалу; вместо этого учитель оценивает их прогресс от урока к уроку. Лексический подход Здесь на первый план выходит изучение лексики. Первоначально определяется список наиболее часто употребляемых слов и лексических конструкций, и исследование движется постепенно, от простого к сложному. Грамматике уделяется гораздо меньше внимания, чем в других методах.

Task Based Learning (Обучение, ориентированное на задачи) В этом методе

изучение языка основано на выполнении коммуникативной задачи. Например, преподаватель дает ученикам задание разыграть диалог на тему «В ресторане». Учащиеся в парах или группах выполняют его, используя только те лексические и грамматические средства, которые находятся в их распоряжении. Затем проводится анализ того, какой язык необходим для успешного выполнения задания, преподаватель дает учащимся необходимую лексику и грамматику, после чего аналогичное задание выполняется с использованием новых языковых средств.

Использование интерактивного метода обучения на уроках английского языка
Интерактивное обучение – это специфическая форма организации познавательной деятельности, целью которой является создание комфортных условий обучения, в которых каждый обучающийся чувствует себя комфортно, уверенно, считает себя успешным, умным и верит в себя. Сущность интерактивного обучения состоит в том, что процесс обучения происходит при условии постоянного, активного позитивного взаимодействия всех обучающихся. Когда учитель и ученик равны. В результате организации учебной деятельности в таких условиях в классе создается атмосфера взаимодействия и сотрудничества, что дает учителю возможность стать настоящим лидером.

Интерактивные технологии обучения – это такая организация процесса обучения, при которой обучающийся не может не участвовать в коллективном процессе познания. У каждого студента есть конкретная задача, по которой он должен публично отчитаться, либо от его активности зависит качество задания, поставленного перед группой. Интерактивные технологии обучения предусматривают запланированный результат, индивиду-

альные интерактивные приемы, которые стимулируют процесс, вызывают интерес, активизируют умственные способности. В зависимости от цели урока и формы организации учебной деятельности учащихся О.И. Пометун делит интерактивные технологии на следующие виды: 1. интерактивные технологии совместного обучения («Карусель», «Совместный проект», «Аквариум» и др.); 2. интерактивные технологии группового обучения («Микрофон», «Мозговой штурм» и др.); 3. интерактивные технологии ситуационного моделирования («Имитационные игры», «Ролевые игры» и др.); 4. Интерактивные дискуссионные технологии («Ток-шоу» и др.) [Пометун О.И. Современный урок. Технологии интерактивных исследований: Научный справочник: ОИ. Пометун, Л.В. Пироженко. Киев, А.С.К., 2005; 192.] Как известно, учащиеся начинают использовать разговорные навыки тогда, когда их внимание сосредоточено на передаче и восприятии аутентичных сообщений, представляющих собой информацию, интересную как говорящему, так и слушающему; эта информация важна для обоих участников. Это интерактивность.

Лингвистическая интерактивность – это совместная деятельность, предполагающая установление треугольника отношений между отправителем, получателем и ситуативным контекстом, где общение может быть устным или письменным. Интерактивность предполагает не только выражение собственного мнения, но и восприятие и понимание мыслей других. Особенности интерактивного обучения: - двусторонний характер; - совместная деятельность преподавателей и студентов; - руководство процессом со стороны преподавателя; - особая организация и разнообразие форм; - информационный пробел; - мотивация и связь с реальной

жизнью; - обучение и личностное развитие студентов одновременно с процессом усвоения новых знаний. Организация интерактивного обучения предполагает использование дидактических и ролевых игр, моделирование жизненных ситуаций, создание проблемных ситуаций. Интерактивная технология предусматривает организацию совместных занятий, когда индивидуальные задания перерастают в групповые. В заключение отметим, что в настоящее время приоритет отдается общению, интерактивности, аутентичности общения, изучению языка в культурном контексте, автономности и гуманизации обучения. Эти принципы позволяют развивать межкультурную компетентность

как компонент коммуникативных способностей. Конечная цель обучения иностранным языкам – научить свободной ориентации в иноязычной среде и умению адекватно реагировать в различных ситуациях, т.е. общению. Сегодня новые методы с использованием интернет-ресурсов противостоят традиционному обучению иностранным языкам. Для обучения общению на иностранном языке необходимо создавать реальные, реальные жизненные ситуации (т. е. то, что называется принципом достоверности общения), которые будут стимулировать изучение материала и развивать адекватное поведение. Новые технологии, в частности Интернет, пытаются исправить эту ошибку.

Литературы:

1. A. K. Mynbayeva, Z. M. Sadvakasova Innovative teaching methods, Or how INTERESTING IT IS TO TEACH (Seventh edition), Almaty, 2012
2. Dzhahalov J. Methodology of teaching a foreign language. Vol. 2012
3. Gez N. I. va boshkalar. Methods of teaching a foreign language in secondary school. M. www. Examenglish
4. Gornakova N. V. Game technologies as a method of competence
5. Ilnitskaya, I. A. Problematic situations and ways of their creation in the lesson /
6. I. A. Ilnitskaya. — M. : Znanie, 1985. Kudryavtsev, T. V. Problem-based learning Innovative approaches to teaching foreign languages as the basis for the implementation of the second-generation FGOS <http://www.surwiki.ru/wiki/index.php/>
7. Khan S., Juraev L., Kamalova L. Teens` English 6. 2018. Methodical manual for teachers.
8. Lyaudis V. Ya. Innovative education and science. — M., 1992.
9. Normuratova V.I. Teaching English Practicum. Tashkent. 2011. P. 37
10. Nikishina, I. V. Innovative pedagogical technologies and the organization of educational and methodical processes in school: the use of interactive forms and methods in the process of teaching students and teachers.- Volgograd: Teacher, 2007.
11. Passov E. I. Foreign language lesson in secondary school. Moscow, 1989.
12. Romanovskaya M. B. Project method in the context of specialized training in high school: modern approaches: Scientific-methodical grant for professional development of educators. – M.: Apkippro, 2002.
11. Slastenin V. A., Podymova L. S. Pedagogy: innovative activity. — M., 1997.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК КУЛЬТУРНАЯ ЕДИНИЦА

БОБОМУРОДОВА ГУЛХАЁ ИСМОИЛ КИЗИ

Преподаватель кафедры педагогики, психологии и иностранных языков
Ташкентской медицинской академии

Аннотация: В статье анализируется исследование стилистических и когнитивных функций категорий выделения в художественных текстах, исследуется, как эти приемы работают и влияют на восприятие и интерпретацию текста читателем. Понимание того, как эти приемы формируют стилистические и когнитивные элементы текста, имеет решающее значение для понимания глубины и сложности литературных произведений. Эта область исследований вносит значительный вклад в теорию литературы и ее анализ. Если у вас есть конкретные вопросы или другие точки зрения для обсуждения по этой теме, не стесняйтесь поделиться, и я смогу предоставить более подробную информацию.

Ключевые слова: интертекстуальность, эмоциональность, взаимосвязи, взаимозависимость, имплицитность, литературная аллюзия, стилистика.

Природа художественного текста всегда вызывала много дискуссий. Известными филологами (Б. А. Лариным, Р. Якобсоном, И. Р. Гальпериным, В. В. Виноградовым) были проведены многочисленные исследования, в которых обсуждались основные понятия художественной литературы, такие как образность, эмоциональность, имплицитность, неоднозначность, ассоциативный потенциал, креативность, семантическая сложность. С их точки зрения, художественный текст - это особый вид коммуникации, основанный на коммуникативной активности как автора, так и читателя. И.Р. Гальперин выделяет следующие особенности этого типа текстов:

1. подлинная, не банальная образность, достигаемая с помощью стилистических приемов;
2. использование слов в контекстуальном, а очень часто и в более чем одном словарном значении;
3. лексика, которая в большей или меньшей степени отражает личную оценку автором вещей и явлений;
4. своеобразный индивидуальный подбор лексики и синтаксиса, своего рода лек-

сическая и синтаксическая идиосинкразия (Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. –М.: Наука, 1981).

Одной из важнейших особенностей художественного текста является его структура. Существуют различные подходы к проблеме структуры текста. Согласно точке зрения Тураевой, существуют поверхностный и глубинный слои (Тураева, 1986). Считается, что поверхностный слой формирует структуру и содержание, в то время как глубинный слой текста включает мировоззрение автора, его индивидуальную картину мира, моральные ценности, убеждения и эстетические взгляды. Именно поэтому глубинный слой воздействует на читателя.

М. П. Брандес выделяет такие уровни художественного текста, как композиционный, эмоциональный, психологический (М. П. Брандес, 1971). З. Л. Хованская говорит о трехуровневой структуре, включающей эстетический, композиционный и лингвистический (З. Л. Хованская, 1975).

С позиции культурологии некоторые авторы говорят о культурном уровне художественного текста. Этот взгляд очень важен в отношении художественного текста. По

мнению Масловой, художественный текст рассматривается как основное средство изучения культуры, как источник культурологических знаний и информации (Маслова, 2007). Любой художественный текст может отражать индивидуальный и национальный опыт, знания об этнографии, истории, национальном менталитете и т.д. Кроме того, художественный текст выражает интеллектуальную, духовную сферы человеческой жизни. Лингвокультурологические исследования имеют дело со следующими типами культурных ценностей (N. Ph. Алиференко):

- жизненно важные: жизнь, здоровье, проживание, окружающая среда;
- социальные: социальный статус, профессия, богатство, сексуальное равенство, терпимость;
- политические: свобода, демократия, законность, мир;
- религиозные: Бог, вера, священные законы, спасение, благословение;
- нравственные: благость, милосердие, дружба, честь, любовь, порядочность;
- эстетические: красота, идеал, гармония, стиль жизни.

Художественный текст включает в себя культурно значимые языковые единицы - лингвокультуремы. Лингвокультуремы передают культурную информацию. Они представлены реалиями, мифами, образами, верованиями, обычаями и традициями (Ашурова Д. У. Стилистика текста, 2012) Лингвокультуры могут быть выражены номинациями блюд, одежды, праздников, традиций, обычаев, спорта и т.д.

Очень важные наблюдения показывают, что одной из важнейших особенностей художественного текста является его эстетическая функция. Это означает, что он тесно связан с человеком, его менталитетом, моральными ценностями, деятельностью и культурой. Любой художественный текст является продуктом социального, культурного и интеллектуального контекста. Таким образом, художественный текст может отра-

жать культурный аспект.

Мы полностью поддерживаем мнение о том, что тексты напрямую связаны с культурой и пронизаны множеством культурных кодов. Они накапливают и хранят информацию об истории, этнографии, национальной психологии и т.д. и передают ее из поколения в поколение (Маслова, 2007). С этой точки зрения, анализ текста направлен на раскрытие культурной информации, изучение особенностей национального менталитета, определение соответствующих культуре языковых средств, используемых в тексте. Взаимосвязи между языком и культурой наиболее ярко проявляются в художественных текстах. Это объясняется тем, что художественный текст по своей природе является одной из форм культуры. Это художественный текст, который в первую очередь передает социокультурную, эстетическую, эмоциональную и оценочную информацию. Следует отметить, что культурная информация, закодированная в тексте, носит постепенный характер, поскольку разные тексты характеризуются разной степенью культурной значимости информации. Наибольший интерес представляют тексты, отражающие интеллектуальную, духовную сферы жизни человека. В этом отношении особого внимания заслуживают национально-специфические тексты, где объективные характеристики действительности переплетаются с национальными взглядами и личными оценками. Интерпретация таких текстов требует лингвокультурной компетенции, то есть знания национально-культурных ценностей и приоритетов (Ашурова Д.У., Лингвистика текста, 2011:85). В этом отношении показателен следующий отрывок из книги Гэри Штейнгарта "Руководство для русской дебютантки": В подвале, в окружении пыли от штукатурки и оборванных электрических проводов, в доктор попытался воссоздать для себя ветхую деревянную избушку, в которой прошло его детство: грубые серовато-белые панели на

стенах должны были напоминать о русской березе; набор незаконченных деревянных стульев, расставленных вокруг кухонного стола на трех ножках, свидетельствовал о поразительной бедности.

В тексте представлено описание национального видения русского дома в XIX-XX веках. Автор подчеркивает национальные символы, такие как русская береза, русский дом – изба, и описывает обычную атмосферу, которая была присуща тому сельскому периоду. Но, как и любое жилище, каким бы простым оно ни было, оно обеспечивало гораздо больше, чем убежище. Ритуалы, обычаи и верования, а также порой замысловатое убранство избы отражали множество значений и функций, которые придавали ей ее обитатели. Он ассоциируется с традиционной сельской жизнью и остается частью культурного ландшафта.

Другой пример - тоже от того же автора Г. Штейнгарт "Абсурдистан":

...кукла Чебурашка моего детства. Чебурашка, звезда советского детского телевидения, милое бесполое коричневое существо, мечтавшее вступить в ряды юных пионеров и построить Дом дружбы для всех одиноких животных в городе, изучал меня своим огромным влажным глазом.

Чебурашка - культовый персонаж русского классического мультфильма, который позже стал популярным персонажем русских анекдотов. Этот персонаж существует в России и отражает культурную ценность (как матрешка).

Те же культурные особенности прослеживаются в романах Дженни Колган. Один из них -

"Рождество в кафе "Кекс"" .:

В декабре этого года Исси придется использовать все свои запасы смелости, добродушия и корицы, чтобы так или иначе поздравить всех с Рождеством. . . . с рецептами рождественских кексов и сезонным вельселем с добавлением сахара.

В тексте представлена ситуация, опи-

сывающая национальное видение типичного английского рождественского стола. Это видно из описания обеда с подробным перечислением блюд (корица, рождественский кекс). Еще одним примером, доказывающим, что Рождество занимает особое место в английских традициях, является "Рождественская песнь" Ч. Диккенса:

Наконец с ужином было покончено, скатерть убрана, в камине подметено и разведен огонь. Когда смесь из кувшина была распробована и признана превосходной, на стол подали яблоки и апельсины, а на огонь - полную лопатку каштанов.

Затем все семейство Крэтчитов уселось вокруг очага, образовав то, что Боб Крэтчит называл кругом, а у локтя Боба Крэтчита стояла фамильная стеклянная посуда: два стакана и чашка для заварного крема без ручки. Однако в них, как и в золотых кубках, было горячее из кувшина, и Боб с сияющим видом разносил его, в то время как каштаны на огне шумно шипели и потрескивали. Затем Боб предложил: "Счастливого Рождества всем нам, мои дорогие. Да благословит нас Бог!" На что вся семья откликнулась. "Да благословит нас Бог всех до единого!" - сказал Крошка Тим, последний из всех. Он сидел очень близко к отцу, на его маленьком табурете. Боб держал его маленькую сухую ручку в своей, как будто любил ребенка, хотел удержать его рядом с собой и боялся, что его могут у него отнять. - Дорогие мои, - сказал Боб, - дети! Рождество.

Еще одним примером художественного текста, обладающего культурными чертами, является роман М. Джалиля "Другой день", где упоминается узбекский стиль одежды:

Мохира стянула с плеч узбекское платье и, отвернувшись от матери и тети, потянулась за белым свадебным платьем, разложенным перед ней на кровати.

Эти два платья были такими разными: на первом был розовый узор с изящно вышитыми белыми ромбами, а на втором - все, о чем мечтала Мохира. Это было свадебное

платье, которое она видела в кино на классических звездах, таких как Одри Хепберн. Мохире понравился традиционный фасон платья с пышными рукавами, консервативным воротником и красивым атласным поясом, который завязывался сзади бантом. Отсутствие открытой спины и оголенных плеч, возможно, и не соответствовало вкусам современных американцев, но это платье идеально подходило для свадьбы в западном стиле в мусульманской культуре Узбекистана. Ее народ, узбеки, был особенно консервативен по натуре, и ее мать не допустила бы ничего менее изысканного, чем это. Гладкая шелковая ткань на атласной подкладке придавала ей ощущение завершенности, когда она надевала это платье, как будто весь мир вращался вокруг нее в этот день. Ей казалось, что она уже ощущает сладкий аромат свадебного торта и тепло дыхания Брэндона на своей шее.

Данный фрагмент описывает традиционное воспитание и вкус узбекской девушки. Это хорошо видно при выборе “правильного платья” для свадьбы (отсутствие открытой спины и оголенных плеч, возможно, не соответствовало вкусам современных американцев, но платье идеально подходило для свадьбы в западном стиле в мусульманской культуре Узбекистана). В тексте также представлены национальные особенности узбекского народа (ее народ, узбеки, был особенно консервативен по своей природе, и ее мать не допустила бы ничего менее утонченного, чем это).

Другим примером художественного текста, отражающего английские традиции, является роман Джона Голсуорси “Сага о форсайтах”. Он описал похороны королевы Виктории: королева была мертва, и воздух величайшего города на земле был серым от непролитых слез. И чтобы засвидетельствовать уход этого Века, Лондон - его любимец и фантазия - выплескивал своих граждан через все ворота в Гайд-парк, средоточие викторианства, счастливое охотничье уголье

форсайтов. Под серыми небесами, с которых только что прекратился мелкий дождь, собралась темная толпа, чтобы посмотреть на представление. “Старая добрая” королева, полная лет и добродетели, в последний раз вышла из своего уединения, чтобы провести отпуск в Лондоне. Из Хаундсдича, Эктона, Илинга, Хэмпстеда, Ислингтона и Бетнал-Грина; из Хакни, Хорнси, Лейтонстоуна, Баттерси и Фулхэма; и с тех зеленых пастбищ, где процветают форсайты, - Мейфэра и Кенсингтона, Сент-Джеймса и Белгравии, Бэйсуотера, Челси и Риджентс-парка - люди стекались на улицы. к дорогам, по которым вскоре с мрачной помпой и зрелищем пройдет смерть. Никогда больше королева не будет править так долго, а у людей не будет шанса увидеть, как за их деньги хоронят столько исторических фактов. Жаль, что война затянулась и на ее гроб нельзя было возложить Венок Победы! Все остальные были бы там, чтобы последовать за ними и почтить их память - солдаты, моряки, иностранные принцы, флаги с приспущенными мачтами, звонящие колокола, и, прежде всего, огромная толпа в темных одеждах, в сердцах которой, возможно, то тут, то там под черной одеждой, надетой по уставу, таилась простая печаль. В конце концов, это была не просто королева, это была женщина, которая мужественно переносила горе, жила хорошо и мудро, в соответствии со своими представлениями.

В “Доме мечты Анны” Л. М. Монтгомери описывается типичная английская невеста во время свадьбы:

В тот сентябрьский полдень по старой, застланной домотканым ковром лестнице спускалась счастливая и прекрасная невеста - первая невеста Грин Гейблз, стройная, с сияющими глазами, в дымке девичьей вуали, с охажкой роз в руках. Гилберт, ожидавший ее в холле внизу, смотрел на нее с обожанием. Наконец-то она принадлежала ему, эта уклончивая, долгожданная Энн, завоеванная после долгих лет терпеливого

ожидания. Именно к нему она шла в сладкой покорности невесты. Достоин ли он ее? Сможет ли он сделать ее такой счастливой, как надеялся? Если он подвел ее, если он не соответствовал ее стандартам мужественности, то, когда она протянула ему руку, их взгляды встретились, и все сомнения сменились радостной уверенностью. Они принадлежали друг другу, и, что бы ни уготовила им жизнь, ничто не могло этого изменить. Их счастье зависело друг от друга, и оба ничего не боялись.

Мы знаем, что традиция носить белое свадебное платье имеет давнюю историю. Она связана с королевой Викторией. Итак, белое платье пришло из Англии вместе с другими типичными для сегодняшнего дня свадебными традициями (девичья фата, руки, полные роз). Ключевым словом здесь является “вуаль” которое в данном контексте приобретает множество концептуальных значений, вытекающих из текста на основе следующих утверждений:

невинность
изящество
консерватизм
тайна вуали
роскошь
традиция

Таким образом, вуаль становится символом девичьего очарования и невинности.

В следующем тексте мы можем увидеть концепцию “американского образа жизни”:

Она имеет в виду меня. Я делаю, что хочу. Я живу не на каком-то первобытном острове. Неужели они ожидают, что я буду носить черную мантилью на голове и каждый день ходить к мессе? Только не я. Я американка и буду поступать, как мне заблагорассудится. Я печатаю быстрее, чем кто-либо в моем выпускном классе средней школы Сентрал, и собираюсь стать секретарем юриста, когда закончу учебу. Я могу сойти за американку где угодно - я пробовала, - по крайней мере, за итальянку. Я никогда не говорю по-испански на публи-

ке. Я ненавижу эти вечеринки, но я хотела это платье. Я выгляжу лучше, чем все эти проповеди. Моя жизнь изменится. У меня есть парень-американец. Он старше, и у него есть машина. Мои родители не знают об этом, но я иногда убегаю из дома поздно вечером, чтобы побыть с ним. Если я выйду за него замуж, даже мое имя будет американским. Я ненавижу рис и бобы. Это то, что делает этих женщин толстыми (Дж. О. Кауфер “Безмолвный танец”).

Приведенный выше фрагмент описывает типичную американскую жизнь, более того, типичную американскую женщину, ее независимость (которая является наиболее важным аспектом американской жизни) - я американская женщина и буду поступать, как мне заблагорассудится; образ жизни - я ненавижу эти вечеринки, но я хотела это платье. Я выгляжу лучше, чем все эти проповеди. Моя жизнь изменится, и даже ее предпочтения изменятся - у меня есть парень-американец. Он старше и у него есть машина.

Интересно, что различные виды спорта также используются в литературе для демонстрации культурных особенностей. Одним из таких примеров является роман А. Г. Макдонелла “Англия, их Англия”, в котором он описывает национальный вид спорта - крикет.

По всему крикетному полю небольшие группы деревенских жителей терпеливо ожидали начала грандиозного матча — матч против джентльменов из Лондона — это событие в деревне, - и некоторые из них выглядели так, словно ждали уже очень долго. Но они не были нетерпеливы. Деревенские жители очень редко бывают нетерпеливы. Те, чья жизнь посвящена борьбе с чудачествами Бога, относятся к чудачествам человеческим как к пустякам.

Крикет долгое время занимал особое место в англоязычной культуре и особую нишу в английской литературе. Крикет является официальным летним видом спорта

в Англии, и он широко известен как "игра для джентльменов", благодаря уникальной культуре этого вида спорта и его акценту на таких идеалах, как грация, спортивное мастерство, характер и сложность.

Проанализировав приведенные выше художественные тексты, мы можем сделать вывод, что художественный текст мо-

жет представлять ситуацию, происходящую в определенное время и в определенном месте. Подробное описание события раскрывает жизнь людей разного социального статуса и их приверженность традициям. Некоторые слова в тексте могут иметь символическое значение и относиться к конкретным культурным единицам.

Литературы:

1. Арнольд И.В. Стилистика Современный английский язык Учебник для вузов – Москва: Наука, 2002. С .384.
2. Арнольд И. В. Стилистика декодирования.– Ленинград: Флинта, 1974. С. 53.
3. Арнольд И.В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблема экспрессивности // Экспрессивные средства английского языка: Сб. науч. работ. Ленинград: Прогресс, 1975. №9. – С. 11-20.
4. Ашурова Д.У. Прагматика художественного дискурса // Лингвистика ва ахборот технологиялари. Materials of Ministry conference.– Тошкент:New time group,2011.№3. – С. 7–9.
5. Ашурова Д.У. Стилистика текста в парадигме когнитивной лингвистики // Филология масалалари .– Тошкент:Bayoz,2003.№5. –С.41-45.
6. Ашурова Д. У. Новые тенденции в развитии стилистики // Тил ва нутқ систем-сатҳ талқинида. ф.ф.д. проф. Х.А. Арзикулов хотирасига бағишланган илмий-назарий конференция материаллари. – Самарқанд:NewGeo Poligraf,2005. №4. – С. 8-12.
7. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – Москва: Наука, 1981.С.89.
8. Гальперин А.И.Очерки по стилистике английского языка. – Москва: Наука, 1981.С.43.
9. Гальперин И.Р. Проблемы лингвостилистики // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. IX. Лингвостилистика. – Москва: Прогресс, 1980. №29. – С. 5-34.
10. Culpeper J. A .Cognitive Stylistic Approach to Characterisation // Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis. Semino E. and Culpeper J. (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 2002. P. 251 — 278.
11. David S. Miall, Literary Reading: Empirical & Theoretical Studies. Peter Lang, 2007
12. James E. Porter.Intertextuality and the Discourse Community.- Rhetoric Review, Fall 1986.P.40.
13. Jeanine Parisier Plottel and Hanna Kurz Charney.Introduction to Intertextuality: New Perspectives in Criticism.- New York: Literary Forum, 1978.

ПРЕПОДАВАНИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИМСЯ ESL С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДА TOTAL PHYSICAL RESPONSE

УМИРКУЛОВА МАДИНА БАХТИЯРОВНА

Преподаватель Ташкентской медицинской академии

Аннотация. В развитии детей важную роль играют ранние годы. Физическое, эмоциональное, когнитивное и языковое развитие прогрессирует очень быстро. Сейчас самое время начать преподавать словарный запас для языков L1 или L2. Для этого существует множество методов и приемов, но наиболее подходящим является метод Total Physical Response (TPR). По мнению Ричардса и Роджерса (2001), TPR — это метод, в котором обучение будет опираться на действия, деятельность и координацию речи. Поскольку текстовые сообщения отсутствуют, словарный запас можно учить с помощью песен, изображений и игр, включающих действия. В этом обзоре литературы будет обсуждаться и анализироваться сравнение взглядов ученых на то, как преподавать словарный запас с использованием метода TPR.

Ключевые слова: обучение, словарный запас, общая физическая реакция, метод, теория, принципы, интерактивные игры.

Annotation. In children`s development early years play an important role. Physical, emotional, cognitive and language development progress very fast. It is very period to start teaching vocabulary either for L1 or L2 languages. For this there are a lot of methods and techniques but the most appropriate one is Total Physical Response (TPR) method. According to Richards and Rodgers (2001), TPR is the method in which teaching will rely on actions, activities and coordination of speech. Because there is no texting, vocabulary can be taught through using songs, images and games which include actions. In this literature review comparison of scholars view about how to teach vocabulary using TPR method will be discussed and analyzed.

Keywords: teaching, vocabulary, total physical response, method, theory, principles, interactive game

Дети с раннего возраста запрограммированы на способность к изучению языков. Хомский (1959, стр. 15) утверждает, что изучение языка развивается так же, как и наше биологическое функционирование. Дети осваивают не только язык, но и другие навыки посредством игр, языка тела и общения со сверстниками. Им нравятся движения и фантазии, и они любят воображать вещи в уме (Пинтер, 2006:2). Таким образом, учитель должен уметь найти метод, который подойдет учащимся и будет способствовать их дальнейшему прогрессу. Существует множество методов, которые можно применять, но для упомянутых выше действий метод TPR можно считать наиболее подходящим, поскольку перед тем, как начать вербальную

коммуникацию, учащиеся реагируют физически. Более того, по мнению Хэтча и Брауна (1995:1), этот метод может объединить физические действия, игры и взаимодействие в классе, что может побудить учащихся не только активно участвовать во время урока, но и развивать свои лингвистические аспекты. В данной литературе рассмотрены идеи ученых об использовании метода TPR, проанализированы их предложения. Хотя существуют различные эффективные и интерактивные методы, тема обзора литературы была выбрана потому, что, как заявили Ричардс и Роджерс (1986:87), такие действия, как движение и игра, направленные на овладение языком, кажутся более успешными в изучении ребенком первого

языка. Как отметила Ева Сусанти (2016), исследования по изучению эффективности метода TPR показали, что учащиеся школ даже старших классов значительно лучше осваивают язык благодаря экспериментальному и исследовательскому методу, который она использовала между двумя группами. Однако в то же время результаты исследований Дж. Вивиан (2020) пришли к выводу, что виды деятельности, используемые в методе TPR для юных учащихся, подходят для детей или новичков. Преподавание английского языка учащимся начальной школы вдвойне сложно, учитывая тот факт, что учащимся преподают в основном словарный запас. Словарный запас — самый мощный инструмент в изучении языка, и его следует учить тщательно, начиная с первого класса. Как отмечает Торнбери (2002:13), «без грамматики можно передать очень мало, без словарного запаса невозможно передать ничего». Можно сделать вывод, что в изучении языка лексика занимает первостепенное положение. В этом обзоре литературы мы обсудим и сравним точки зрения ученых на использование метода TPR в обучении лексике юных учащихся. Аналогично найдете ответы на следующие вопросы: 1. Как учить юных школьников лексике методом TPR. 2. Будет ли этот метод эффективным или нет. 3. Как следует правильно осуществлять обучение лексике младших школьников.

Определение словарного запаса. Определяя значение слова «лексический запас», в первую очередь мы должны знать, что словарный запас — это начальный и самый важный этап изучения языков. Неважно, L1 или L2, нам необходимо иметь хороший словарный запас, чтобы иметь возможность общаться без каких-либо затруднений. Как отмечает Джон (2000:16), изучение словарного запаса позволяет учащимся получать знания и уметь распознавать значение слова в контексте. При этом Ур (1198) утверждает, что словарный запас можно определить как слово и предмет. Потому что в английском

языке есть слова, состоящие из нескольких слов, но смысл один. Поэтому, говоря о словарном запасе, полезной условностью может быть определение словарного запаса как «предметов» и «слов». Очень важно знать значение слов, поскольку словарный запас помогает развивать не только коммуникативные навыки, но и навыки изучения языка. По мнению Евы Сусанти (2017), одним из элементов макронавыков является словарный запас. Если человек хорошо овладеет словарным запасом, то можно добиться более высоких результатов в изучении языков.

Принципы преподавания лексики младшим школьникам. В раннем возрасте детский мозг функционирует как губка. Все, что вы поместите в свой разум, будет проанализировано и сохранено. Поэтому очень важно найти подходящий метод среди других способов введения словарного запаса. Здесь учитель играет важную роль, поскольку для выбора правильного метода первое действие, которое необходимо сделать, — это определить цели и потребности учащихся. Реновати (2006) утверждает, что учитель должен иметь четкое понимание целей учащихся, должен знать, чего от них ожидать и какие слова учить, сколько слов учить в день. Более того, Уолланс (1982) утверждает, что создание необходимой атмосферы является еще одним фактором обучения словарному запасу. По мнению Вивиан (2020), словарный запас следует учить путем повторения слов более одного раза или на регулярной основе, пока учащиеся не усвоят их значение. По своему опыту могу сказать, что по стандартам преподавания в первых классах будут только слова, которые необходимо выучить в течение всего года. На каждом уроке новые слова следует повторять до тех пор, пока они не закрепятся в их сознании. Действительно сложно передать понятие слова учащимся, которые только начали изучать свой родной язык и плюс второй язык.

Определение метода TPR «TPR» — это

аббревиатура от The Total Physical Response, и это метод обучения языку. По словам Тингтинг Ши (2018), TPR — это метод, при котором учащиеся получают удовольствие от обучения без каких-либо проблем. Метод, с помощью которого учащиеся преодолевают коммуникативный стресс при изучении языков. Этот метод предложил Дж. Ашер. Он отметил, что преподавание языка должно осуществляться посредством активных действий, позволяющих учащимся улучшить свои способности к изучению языка. Более того, Ашер (1997) отметил, что метод TPR — это теория, которая зависит от естественной программы мозга, которая производит изучение языков при взаимодействии. Это правда, что взаимодействие является ключевым фактором в обучении, и как учитель я могу отметить, что во время урока учащиеся быстро усваивают новые слова, когда я практикуюсь в интерактивных играх, таких как «Найди, кто я?» или «Найди ответ», где им следует перемещаться по классу и подбадривать своих сверстников.

Эксперименты исследователей по расширению словарного запаса юных учащихся с использованием метода TPRS Начав с Cicih Nuraeni (2019), она провела исследование среди учащихся 5–11 лет, используя метод TPR и наблюдая за стратегиями преподавания учителей. В качестве инструмента она использовала словарный запас и понимание и оценивала по критериям: слово, словоформы и выбор слова. Результаты показали, что в ходе эксперимента дети получали удовольствие и активно участвовали в уроке. Кроме того, были правильно даны указания учителя, что помогло улучшить понимание учащихся. Второе исследование Евы Сусанти (2016) показывает, что метод TPR также эффективен при обучении словарному запасу, однако ее тест, с моей точки зрения, был трудным, поскольку с вопросами с несколькими вариантами ответов у юных учащихся могут возникнуть трудности. Это потому, что они плохо умеют читать и писать. Было

лучше упростить тесты и превратить их в карточки с изображениями, чтобы показать их учащимся. Кроме того, метод TPR не был успешно использован из-за минимального действия. По словам Дж. Вивиан (2020), на занятиях, где она наблюдала за процессом обучения, учителя уделяли больше внимания вербальному общению, например изучению частей тела, указывая на них. Учащиеся смогли запомнить слова, потому что в конце они попрактиковались в этом со своими сверстниками. Хотя четыре учителя преуспели в обучении словарному запасу, двое из них потерпели неудачу: первый из-за размера класса, а второй не знал, с чего начать преподавание словарного запаса. Очевидно, что обучение в переполненном классе сложное и на каждого ученика не хватает времени. С точки зрения квалификации учителя, если учитель не знает, как правильно давать инструкции и направлять учащихся, ему следует наблюдать за процессом преподавания других коллажей, чтобы совершенствоваться. В заключение следует сделать вывод, что, исходя из всей проанализированной литературы, для обучения лексике учитель в первую очередь должен уметь давать правильные инструкции и рекомендации. Потому что руководство — это первый шаг к дальнейшему совершенствованию ученика. Если учащиеся, особенно молодые учащиеся, не будут следовать соответствующим инструкциям, их восприятие будет нарушено. Более того, для обучения словарному запасу необходимо больше раздаточных материалов с изображениями слов и их значениями. Учащиеся сначала изучают концепцию, а затем ее значение. Их интересуют не скучные слова, наклеенные на доску, а красочные картинки с ними. Из исследований мы видим, что не все учителя использовали метод TPR эффективно и в соответствующем контексте. Это может быть из-за не полного понимания теории. На вопросы, изложенные во вводной части, мы выяснили, что метод TPR является наиболее

подходящим методом обучения молодых учащихся и доказал свою эффективность и успешность. Кроме того, словарный запас лучше всего усваивается, когда учащиеся участвуют в совместной работе и упраж-

нениях, требующих действий и движений. Учителя должны уделять больше внимания потребностям учащихся и поддерживать их идеи. Кроме того, исходя из своего интереса, они включаются в учебный процесс.

Литературы:

1. Arlette J. Viviane Hounhanou. (2020). Promoting TPR (Total Physical Response) Method in Teaching Vocabulary for EFL Beginners in Benin Secondary Schools. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*. E-ISSN: 2200-3592 & P-ISSN: 2200-3452. www.ijalel.aiac.org.au
2. Asher, J. (1998). James Asher's Total Physical Response. A short Introduction. Retrieved December 19th, 2019, from <http://www.c-english.com/files/tpr.pdf>.
3. Cicih Nuraeni (2019). Using Total Physical Response (TPR) Method on Young Learners English Language Teaching Universitas Bina Sarana. *METATHESIS: JOURNAL OF ENGLISH LANGUAGE LITERATURE AND TEACHING* .Vol. 3, No. 1, April 2019 PP 26- 34.
4. Eva Susanti (2016). *TEACHING ENGLISH VOCABULARY USING TOTAL PHYSICAL RESPONSE (TPR) METHOD AT ELEMENTARY SCHOOL*. Reg. No.: 12220076.
5. Hatch, E. and Brown, C. (1995). *Vocabulary, semantics, and language education*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. John, R. (2000). *Assessing vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Pinter, A. (2006). *Teaching young language learners*. New York: Oxford University Press.
8. Ratnawati, D. (2006). The correlation between vocabulary mastery and reading comprehension. Retrieved August, 20th, 2009, from http://digilib.unnes.ac.id/gsd/collect/skripsi/index/assoc_HASH017c/b898674f.dir/doc.pdf
9. Richard, J.C.& Rogers, T.S. (1999). *Approaches and Methods in Language Teaching* : Cambridge University
10. Thornburry, S. (2002). *How to teach vocabulary*. England: Pearson
11. Tingting Shi was born in Linfen, China in 1993. She is studying for her master's degree in linguistics in Shanxi Normal University in 2017. She is currently a student in the school of Shanxi Normal university. Her research interests include pragmatics and social linguistics.
12. Ur, P.5(1997), *A course in Language teaching : practice and theory*. Cambridge : CUP.
13. Wallace, J. Michael, Guilford, and K. Lynn. 1982. *Teaching Vocabulary*. London : London : Briddles Ltd.

INTEGRATSION YONDASHUVDA KASBIY-GRAFIK KOMPETENTLIKNING MOHIYATI VA NAZARIY JIHATDAN TAHLILI

MUSLIMOV SHERZOD NARZULLA O'G'LI

T.N. Qori niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot
instituti doktoranti PhD dotsent

Annotatsiya. Maqolada ta'limga integratsion yondashuvda kasbiy-kompetentlikning mazmuni, oliy ta'limning fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasi va nazariy va amaliy kasb-hunar ta'limini uyg'unlashtirish, ta'lim mazmunining uzluksizligi va uzluksizligini ta'minlash, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: talaba, ta'lim, jarayon, tarkib, uzluksizlik, majburiyat, integratsiya, yondashuv, kasbiy-grafik kompetentlik, natija.

Аннотация. В статье рассматривается содержание профессиональной компетентности в интеграционном подходе к образованию, интеграция высшего образования с наукой и производством и гармонизация теоретического и практического профессионального образования, обеспечение преемственности и преемственности содержания образования, формирование профессиональной компетентности будущих педагогов.

Ключевые слова: студент, образование, процесс, содержание, преемственность, приверженность, интеграция, подход, профессионально-графическая компетентность, результат.

Annotation. The article examines the content of professional competence in the integration approach to education, the integration of higher education with science and industry and the harmonization of theoretical and practical vocational education, ensuring continuity and continuity of educational content, the formation of professional competence of future teachers.

Keywords: student, education, process, content, continuity, commitment, integration, approach, professional and graphic competence, result.

Ўзбекистонда юз бераётган инновацион жараёнлар шароитида тобора юқори талаблар қўйиладиган та'лим бугунги кунда инсониятнинг ривожланишини асосий талабига айланиб бормоқда. Радикал ислохотларни талаб қиладиган педагогик та'лим тизими замонавий та'лим объектининг марказий бо'ғини бо'либ, та'лим ва тарбия муаммоларининг муваффақиятли ҳал этилишини та'минлайди. Бу, асосан, о'қитиш методлари билан бир қаторда та'лим жараёнида самарали педагогик технологияларни қўллаш асосида педагог кадрларнинг тегишли касбий тайёргарлиги билан белгиланади. Касбий-педагогик тайёргарлик сифатининг мезони - бу о'қитувчининг касбий компетентсияси бо'либ, у жамият ва давлат томонидан ХХИ-аср

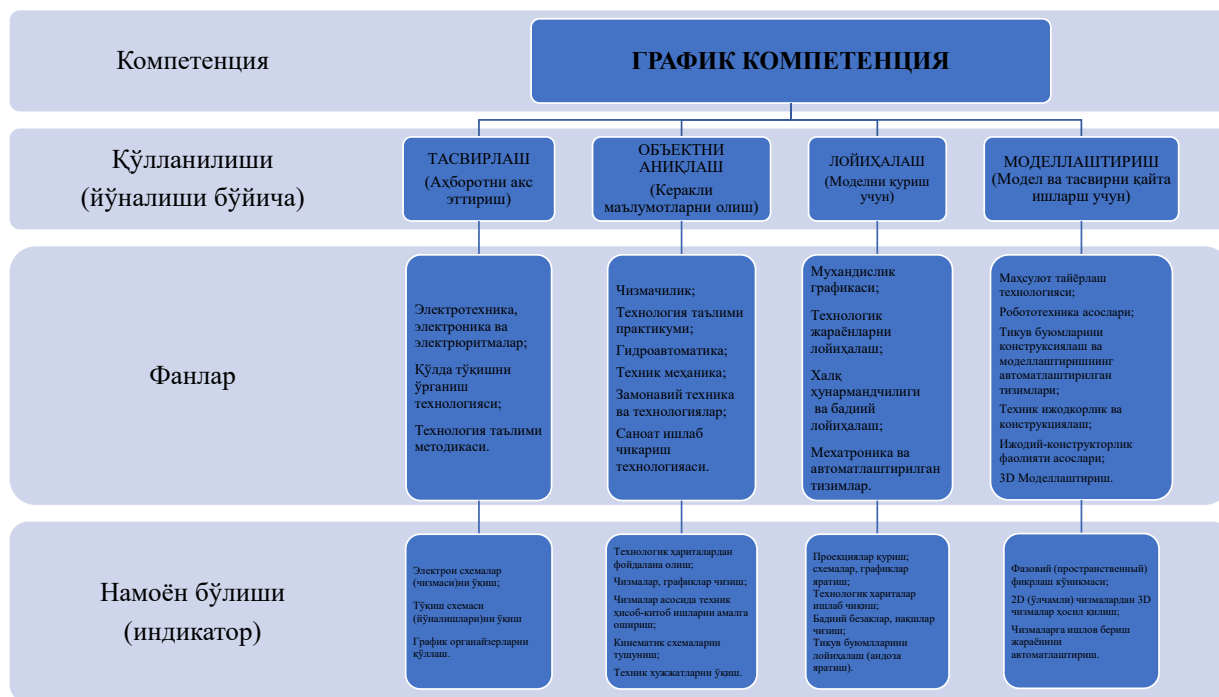
мутахассисига қўйиладиган барча талабларни то'лиқ ақс эттиради. Шу муносабат билан лаёқатли о'қитувчиларни тайёрлаш замонавий касбий педагогик та'лимнинг устувор вазифаларидан биридир. Мамлакатимизда "о'қитувчининг касбий компетентсияси" атамасини о'рганиш ва ундан фойдаланиш ХХ асрнинг 80-90 йилларига то'ғри келади. Ушбу даврда маҳаллий олимларимиз ушбу та'лим ҳодисаси ва турли хил компетентсия таркибий қисмларини чуқур контсептсиялашга қаратилган истиқболли уринишларни амалга оширдилар. Ҳозирги кунда "о'қитувчининг касбий компетентсияси" тоифаси ХХИ аср о'қитувчисига замонавий талаблар шароитида этакчи о'ринлардан бирини эгаллайди. Ушбу ўқув-қўлланмада о'қитилаётган ҳо-

дисага нисбатан турли хил қарашларни таҳлил қилишни ҳисобга олган ҳолда о'қитувчининг касбий малакасининг муҳим ва мазмунли асослари келтирилган; о'қув жараёнида о'қитувчининг касбий малакасини шакллантиришнинг педагогик шартлари ко'риб чиқилади ҳамда, ижодий муҳитни яратиш; акс эттириш фаолияти учун мотиватсия; о'қув жараёнини диалоглаштириш; о'қитувчининг касбий малакасини муваффақиятли шакллантиришга ёрдам берадиган та'лим технологиялари ва фаол о'қитиш усуллари таҳлил қилинди.

Таълим тизимида талабаларга таълим ва тарбия беришнинг мураккаб вазифаларини ҳал этиш ўқитувчиларнинг билими, малакаси, касбий маҳорати, иқтидори, истеъдоди ва маданиятига ҳамда дарс жараёнида янги педагогик ва ахборот технологияларидан фойдалана олиш фаоллигига боғлиқдир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда замонавий таълим технологиялари тизими яратилиб, унинг асосий вазифаси таълим тизимидаги таълим мазмуни узлуксизлиги ва узвийлигини таъминлаш, фанларни ўқитиш услубиятини такомиллаштириш, ўқув жараёнига педагогик ва ахборот технологияларини жорий этишдан иборат бўлади. Бугунги кунда ҳар бир мутахассис ўз соҳасини мукамал билиш билан бир қаторда компьютер ва ахборот технологияларини етарлича ўзлаштирган бўлиши керак. Чунки ҳозирги кунда таълим тизимини ахборот технологияларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бугунги кунда барча таълим муассасаларида таълим олаётган барча ўқувчилар компьютер ва ахборот технологияларини мукамал ўрганган, ўзлаштирган ва амалиётга татбиқ эта оладиган бўлиши долзарб масалалардан бирига айланмоқда. Айниқса, дарс жараёнида фанларни бир-бири билан боғлаб ўтиш, ўтилган мавзунини осонроқ тушунишга ва уларни ўзлаштиришга олиб келади.

Халқаро тажрибаларга кўра, олий таълимни фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциялаш ҳамда назарий ва амалий касбий таълимни уйғунлаштириш, бўлажак мутахассисларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришни тақозо этади. Талабаларда касбий билим ва кўникмаларни ривожлантиришга оид кўплаб илмий-тадқиқот ишлари олиб борилишига қарамасдан, бозор муносабатлари қарор топаётган бир шароитда меҳнат бозорида юзага келувчи ҳаётий рақобатга бардош бера оладиган ихтисослик фанларини пухта ўзлаштирган, муайян вазиятларни тўғри баҳолай олувчи иқтисодиётнинг турли тармоқларида меҳнат фаолиятини амалга ошира оладиган шахс сифатида тарбиялаш учун уларда зарур ва етарли даражадаги касбий тайёргарликни фанлар интеграциясини таъминлаш воситасида шакллантириш зарурлигини тақозо этмоқда. Қайд этилган муаммолар ва вазифалар танланган мавзунинг долзарблигини белгилайди.

График компетенция: - ҳозирги замонда замонавий техника ва технологиялар билан мулоқатда бўлиш кўникмалари ижтимоий соҳанинг барча касб вакиллари учун муҳим ҳисобланади. Бунда, бозор иқтисодиёти мутахассислардан мазкур техника-технологиялардан содда фойдаланувчи сифатида эмас, балки юқори самараларга эришиш билан бир қаторда керак бўлса мазкур техника-технологияларни соҳанинг турли йўналишларидаги вазифалари учун мослай (созлай) оладиган даражада ишлай оладиган (взаимодействовать) даражада кўникма ва малакага эга кадрлар бўлишни талаб этмоқда. Соҳаларда кадрлар ва иш жараёни самарадорлигини ошириш учун яратилган замонавий ҳисоблаш техникалари ва САПР воситалари графика методлари асосида ишлаб чиқилганини инобатга олиб ҳулоса чиқилишимиз мумкинки, мазкур инсон-техника муносабат-

60112300-Технологик таълим йўналиши талабаларида график компетенциянинг намоён бўлиши

лари биринчи навбатда график интерактив интерфейсга таянган ҳолда қурилган. Бу ўз навбатида мутахассислардан касбий компетенциялари мазмунида “график компетенция”нинг ҳам мавжудлигини талаб этади.

Қўлланилиши (йўналиш бўйича): - мутахассис (айниқса, муҳандислик ва технология соҳаларида фаолият юритувчи) ларнинг энг муҳим касбий компетенцияларидан бири бўлган график компетентлик асосан “Чизмачилик”, “Мухандислик графикаси”, “Компютер графикаси” шунингдек қатор мутахассислик фанлари ва курслари доирасида шаклландиган компетенциядир. Тадқиқот ишимиз доирасида мазкур компетентлик мазмунини таҳлил қилиш жараёнида, уни шартли равишда қўлланилиш йўналиши бўйича тўрт гуруҳга бўлдик. Булар: тасвирлаш – ахборотни график акс эттириш, визуаллигини ошириш мақсадида қўлланилиши; объектни аниқлаш – графикани ўқиш натижасида, соҳа учун керакли маълумот-

ларни олиш мақсадида қўлланилиши; лойиҳалаш – техник ва дизайн йўналиш вакиллари график компетенцияларидан фойдаланган ҳолда режалаштирилаётган объект моделини куриш мақсадида қўлланилиши; моделлаштириш – янги яратилган модел ва тасвири такомиллаштириш, графикасини қайта ишларш мақсадида қўлланилиши.

Фанлар кесимида индикаторларнинг намоён бўлиши: - хусусан, диссертация ишимиз доирасида объект сифатида танлаб олинган 5112100-Технологик таълим ва 60112300-Технологик таълим йўналиши талабаларининг юқорида келтирилган график компетенциялари барча тўрт йўналишлар бўйича қўлланилиши ўқув режаларида келтирилган турли мажбурий ва танлов (мутахассислик ва умумкасбий) фанлар кесимида ўрганиб чиқилди. Уларда талабанинг график компетенциясини намоён бўлиши алоҳида индикаторлар сифатида ажратиб олинди. Жумладан: талабалар “Электротехника, электрони-

ка ва электрюритмалар” фанида электрон схемалар чизмасини ўқий олиш орқали, “Қўлда тўқишни ўрганиш технологияси” фанида тўқиш схемаси (спица ёки крүчок ва тўқиш ипининг ҳаракат йўналишлари траекторияси)ни тушуниш орқали, “Технология таълими методикаси” фанларида график органайзерлар мазмунини англаш ва юқоридаги барча кўникмалардан амалиётда моҳирона фойдалана олиш орқали уларнинг тасвирлаш йўналиши бўйича график компетенциялари индикаторлари намоён бўлади.

Объектни аниқлаш йўналиши бўйича график компетенциялар индикаторларининг намоён бўлиши “Чизмачилик”, “Технология таълими практикуми”, “Гидроавтоматика”, “Техник механика”, “Замонавий техника ва технологиялар”, “Саноат ишлаб чиқариш технологияси” фанлари доирасида талабаларнинг технологик хариталардан фойдалана олиш; чизмалар, графиклар чизиш; чизмалар асосида техник ҳисоб-китоб ишларни амалга ошириш; кинематик схемаларни тушуниш; Техник ҳужжатларни ўқиш кўникмаларининг мавжудлиги сифатида аниқланади.

Лойиҳалаш йўналиши бўйича талабалар график компетенциялари индикаторлари “Мухандислик графикаси” фанида проекциялар қура олиш; “Технологик жараёнларни лойиҳалаш” фани дарсларида, технологик хариталар ишлаб чиқиш; “Халқ хунармандчилиги ва бадий лойиҳалаш” фани машғулотларида бадий безаклар, нақшлар чизиш, тикиш кўникмаларига эга бўлиш; “Мехатроника ва автоматлаштирилган тизимлар” фанида схемалар, графиклар ярата олиш орқали намоён бўлади.

Моделлаштириш йўналиши бўйича график компетенциялар индикаторларининг намоён бўлиши “Маҳсулот тайёрлаш

технологияси”, “Робототехника асослари”, “Тикув буюмларини конструкциялаш ва моделлаштиришнинг автоматлаштирилган тизимлари”, “Техник ижодкорлик ва конструкциялаш”, “Ижодий-конструкторлик фаолияти асослари, “3D Моделлаштириш” каби қатор фанларда фазовий фикрлаш кўникмаси, тикув буюмларини лойиҳалаш жараёнида андозалар қуриш ва яратиш, 2D (ўлчамли) чизмалардан 3D чизмалар ҳосил қилиш, чизмаларга ишлов бериш жараёнини автоматлаштириш сингари кўплаб кўникмаларининг мавжудлиги ва уларнинг ривожланганлиги орқали аниқланади.

Ҳозирги вақтда интегратсия – рақобатбардош кадрлар ички ва ташқи бозорида ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги рақобат қурашининг муҳим воситаларидан ҳисобланади ва бундай кадрларни тайёрлаш махсус илмий тадқиқотлар ўтказишни, уларни таълим жараёнида амалда қўллашни талаб этади. Ҳар қандай мамлакатнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлиги нафақат табиий ресурсларнинг мавжудлиги, балки биринчи навбатда, замонавий мунтазам янгиланиб турган технологияларни ўзлаштиришга қодир, юксак билим ва интизомли мутахассисни тайёрлаши билан ҳам белгиланади.

Хорижий олимларнинг тадқиқотларида интегратсияга асосланган таълим турлича ташкил этилган, бошқариладиган жараёнларнинг ҳаракатланиш қонуни сифатида кўриб чиқилган ёхуд интегратсиясиз илгариланма жадал ривожланишнинг имкони йўқдир, – деган фикр илгари сурилган. Интегратсия ўтмиш, ҳозирги замон ва келажакнинг зарурий алоқа элементларини назарда тутиб, эскини янги билан диалектик бирлаштириш, бир шаклни бошқа такомиллашган шаклга алмаштиришни амалга ошириш, янги шакллар топиш ва уларнинг муваффақиятли ривожланиш

эҳтимолини яратиш имконини беради.

Бизнинг назаримизда, интеграция тушунчасининг моҳиятини янада аниқроқ ва тўлиқ тавсифини бериш мумкин. Биринчидан, ривожланиш, яъни объектда янги жиҳатлар, хосса ва сифатлар пайдо бўлиши билан, иккинчидан, янгида эскининг ривожланган элементлари, томонлари ва анъаналарининг сақланиши билан тавсифланади. Интеграция фалсафий тои-

фа бўлиб, ўзгаришлар ривожланишининг исталган жараёнида, олдинги босқичнинг алоҳида белгилари ва томонларини ривожланаётган объектнинг янги босқичидаги янги шартлари билан мос равишда кўчириш ва унинг янги муҳитга мос келмайдиган, эскирган белгилари ва томонларини ташлаб юбориш ва мавжудларини яхлитлаштириш заруриятини белгилаш учун хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Беликов В. А. Личностная ориентация учебно-познавательной деятельности (дидактическая концепция): Монография. - Челябинск: ЧГПУ "Факел", 1995.-141 б.
2. Зеер, Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход/Е.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Е. Симанюк. – М.: МПСИ, 2005. – 216 с.
3. Набатова, Л.В. Творческо-конструкторская деятельность студентов как средство формирования критического мышления / Л.В. Набатова, Э.Р. Гайнеев // Среднее профессиональное образование. – 2009. – № 8. – С. 22–24.
4. Абдуқодиров А. А. ва бошқалар. Ахборот технологиялари. – Т., 2002.
5. Абдуқодиров А. А., Пардаев А. Х. Масофали ўқитиш назарияси ва амалиёти. — Т.: Фан, 2009.
6. Н.Муслимов, Д.Сайфулов, М.Усмонбоева ва А.Тўраевлар. Web-технология асосида электрон ахборот таълим ресурсларини яратиш ва уларни амалиётга жорий этиш. – Т., 2015
7. Муслимов Н.А, Урабова М.Б. Бўлажак ўқитувчиларнинг профессионал малакасини шакллантиришнинг техник воситаси сифатида веб-сайт вазифаси // Ҳаёт давомида таълим: Барқарор ривожланиш учун узлуксиз таълим: Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. Санкт-Петербург: Санкт-Петербург давлат университети, 2014. П 127-129.
8. Муслимов Ш.Н. “Бўлажак технологик таълим ўқитувчиларининг касбий график компетентлигини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш” Т-2020., педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси.
9. Ш.Муслимов., М.Халимов., Ш.Дилшодбеков., Х.Тўраев. “Чизма геометрия ва Муҳандислик графикаси” ўқув қўлланма Адабиёт учқунлари нашриёти, 2020. -168 б.
10. Муслимов Ш.Н. “Чизма геометрия ва Муҳандислик графикаси” электрон ўқув қўлланма 2020. Республика интеллектуал мулк агентлиги гувоҳномаси. №DGU 07744
11. Муслимов Ш.Н., Холмурзаев А.А., Мадаминов Ж.З., Хомидов А.Қ. “Чизма геометрия ва Муҳандислик графикаси” фанидан талабалар билимини баҳолаш учун ЭҲМ дастури 2020. Республика интеллектуал мулк агентлиги гувоҳномаси. №DGU 08206
12. Муслимов Ш.Н. Тураханов Ш.У. Матлаб И.А. “Чизмачилик” электрон қўлланма (мобил илова) 2020. Республика интеллектуал мулк агентлиги гувоҳномаси. №DGU 08816

ПЕДАГОГИКА КОЛЛЕЖЛАРИДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТ МОНИТОРИНГИ МАЗМУНИ

М.ЖЎРАБОЕВ

МТТДМҚТМОИ мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада педагогика коллежларида инновацион фаолият мониторинги мазмуни ҳақида сўз боради. Мақола мазмунини очиб бериш мақсадида хорижлик ва маҳаллий олимларнинг илмий тадқиқот ишларидан фойдаланилди.

Калит сўзлар; инновация, педагогика, коллежлар, мустақиллик, танқидийлик.

Абстракт. В статье говорится о содержании мониторинга инновационной деятельности в педагогических колледжах. Для раскрытия содержания статьи использованы научные исследования зарубежных и отечественных ученых.

Ключевые слова; инновации, педагогика, вузы, самостоятельность, критика.

Abstract. The article talks about the content of innovative activity monitoring in pedagogical colleges. In order to reveal the content of the article, scientific research works of foreign and local scientists were used.

Keywords; innovation, pedagogy, colleges, independence, criticism.

Инновацион фаолият мониторингининг мазмуни инновацияларнинг ўзига хос хусусиятлари, таълим муассасасининг тури, ўқитувчининг ўзи педагогик ишининг ўзига хос хусусиятлари, талабалар контингентининг ўзига хос хусусиятлари ва бошқалар билан белгиланади.

Педагогика коллежларида инновацион фаолиятни мониторинг қилиш мазмуни одатда инновацион мониторинг босқичларининг кетма-кетлиги ва мазмунини ўз ичига олади: тайёргарлик, стратегик-лойиха, тактик-лойиха, бошланғич-ахборот, тизимли-ахборот, якуний - ахборот.

Стандарт усулларнинг кўпроқ диагностикаси (маълумотлари), инновацион фаолиятнинг мақсадлари, ўзига хос хусусиятлари ва шартларига мувофиқлиги учун улар уларни мослаштириш, ўзгартириш ва ҳатто янгиларини яратишга мурожаат қилинади. Қуйида иқтидорли ўқувчилар билан ишлашда қўлланиладиган ақлий фазилатларини баҳолаш мезонларини кўриб чиқамиз. (1-жадвалга қаранг).

Ақлий фазилатларнинг ривожланиш даражасини аниқлаш эксперт баҳолаш ёрдамида ёки педагогик маслаҳатда мустақил хусусиятларни умумлаштириш усули билан амалга оширилади. 3 ёки 5 ўлчовли ўлчов ишлатилади. Ҳар бир сифатнинг ривожланиш даражаси бир хил бўлган ўқувчилар сонига кўра, улар бутун синфда унинг шаклланиш даражасини баҳолайдилар ва керакли қарорларни қабул қиладилар.

Йўналтирилганлигини аниқлашга мослаштирилган Б.Блумнинг аффектив соҳасидаги педагогик мақсадлар таксономияси ўқитувчилар ва синф раҳбарлари учун фойдалидир. Одатда, бунинг учун М. Рокеачнинг классик усули қўлланилади, субъектларнинг ўзлари томонидан тўғридан-тўғри қийматларни икки синфга ажратишга асосланган: терминал (қадриятлар-мақсадлар) ва инструментал (қадриятлар-воситалар). Шунинг учун унинг натижалари нафақат жавобларнинг самимийлигига, балки индивидуал қадриятлар

Талабаларнинг ақлий фазилатларини баҳолаш учун матрица

Ақлий фазилатлар	Ақлий фазилатларнинг энг муҳим хусусиятлари
Мустақиллик	Ечимга муҳтож бўлган саволни кўриш ва унга жавоб топиш қобилияти. Билимга ижодий ёндашиш, ҳақиқатни кашф қилишнинг янги усуллари ва воситаларини, янги фактлар ва нақшларни топиш, янги тушунтиришларни илгари суриш истаги.
Танқидийлик	Бошқа одамларнинг фикрларининг илҳомлантирувчи таъсирига берилмаслик, уларни қатъий ва тўғри баҳолаш, кучли ва заиф томонларини кўриш, ўзларининг қимматли томонларини ва йўл қўйилган хатоларни очиб бериш қобилияти. Муқобил қарорларни танлаш ва қабул қилиш шароитида ҳаракат қилиш қобилияти, шубҳа қилиш қобилияти
Кейинги кетма-кетлик	Муаммони кўриб чиқишда мантиқий тартибни кузатиш қобилияти, фикрлашнинг мантиқий асослилиги; мулоҳаза мавзусига қатъий риоя қилиш, четга чиқмаслик, бир фикрдан иккинчисига "сакраб ўтмаслик" қобилияти.
Мослашувчанлик	Белгиланган қарорни ёки қарор қабул қилиш усулини, агар улар нотўғри бўлиб чиқса, ўзгартириш, ҳал қилишнинг янги усуллари топиш, мулоҳаза мавзусига "бошқа томондан" ёндашиш қобилияти; олдиндан ўйланган тахминлардан, муаммони ҳал қилишнинг шаблонли усулларида озодлик; муайян вазиятни ва ундаги масалани шакллантиришни ўзгартиришни, олдинги қарорни рад этишни, янгисини қабул қилишни талаб қиладиган ўзгаришларни ҳисобга олиш қобилияти; умидсиз вазиятдан чиқиш йўлини топиш қобилияти
Кузатувчанлик	Масаланинг моҳиятига, масаланинг моҳиятига чуқур кириб бориш, ҳодисаларнинг сабабларини очиб бериш, фактлар асосини кўриш, содир бўлаётган нарсанинг маъносини тушуниш, узокни кўра оладиган оқибатларни олдиндан кўра билиш. Муаммони кўп жиҳатдан кўриб чиқиш, ҳодисани унинг турли хил алоқалари ва муносабатларида тушуниш қобилияти
Оригиналлик	Ностандарт қарорлар, мулоҳазалар, тахминлар, хулосалар ва хулосаларнинг қўтилмаганлиги; ёндашувлар ва баҳолашларнинг ўзига хослиги

тизимининг шаклланиш даражасига ва талабанинг уни оддийгина тушуниш қобилиятига ҳам боғлиқ.

Бундай инновацияларни ташхислаш усуллари танлаш масаласи ҳам қийин. Усулларни танлаш билан бир қаторда, инновациялар муваффақиятининг аниқланган белгилари қандай ва қандай усуллар билан ўлчанишини кўриб чиқиш керак.

Якуний хулосаларни шакллантириш учун нафақат таҳлил қилиш ва тушунтириш, балки олинган мониторинг маълумотларини анъанавий ўқитувчиларнинг натижалари билан боғлаш ва саволларга жавоб бериш фойдалидир: инновациялар талабаларнинг таълими, тарбияси ва ривожланишига қандай таъсир қилди? Инновациялар, қаерда ва қандай қилиш кераклиги ва бошқалар.

Мониторинг мазмуни аниқ мезон кўрсаткичлари асосида тадқиқот усуллари асосланади: мониторингнинг асосий йўналишларидан бири мактаб инновациялари натижаларини кузатишнинг янги объектив усуллари ишлаб чиқиш ва мавжуд объектив усулларни ўзгартиришдир. Бунинг учун биз фойдаландик:

- педагогик тажрибани тарқатиш бўйича мактаб ишининг самарадорлигини ўрганиш;

- маълум бир ўқув йили учун шахсийлаштирилган картанинг қисман баҳолашлари бўйича мактаб ўқитувчиларининг малакасини оширишни ўрганиш;

- талаблар, фикрлар, таклифларни аниқлаш, мактабни ривожлантириш дастурини амалга ошириш доирасида амалга оширилаётган янгиликларни баҳолаш

ва таълим жараёнининг барча иштирокчиларининг қониқиш даражасини аниқлаш учун ўқувчилар ва уларнинг ота-оналарини сўроқ қилиш;

- ўз-ўзини ривожлантириш ва ўз-ўзини тарбиялаш қобилиятини баҳолашда коллеж ходимларининг касбий малакаси-

ни синовдан ўтказиш.

Мезон кўрсаткичларини аниқлашда педагогика коллежларида инновацион таълим сифатини баҳолаш тизими мезонларига таяндик

(2-жадвалга қаранг) [1].

2-жадвал.

Педагогика коллежларида инновацион таълим сифатини баҳолаш тизими мезонлари

Мезонлар	Талабалар учун кўрсаткичлар.
Қадриятни англаш қобилияти	Ижобий мотивацияни шакллантириш. Уларнинг роли ва мақсадини билиш. Ҳаракатлар ва ҳаракатлар учун мақсадли ва семантик соғламаларни танлаш, қарор қабул қилиш қобилияти
Умумий маданий компетенция	Талабанинг билим масалаларида хабардорлиги. Бўш вақтни ташкил этишнинг самарали усулларига эга бўлиш. Талабаларнинг таълим даражаси. Фаолиятнинг билим ва тажрибасини ўзлаштириш
Ахборот компетенцияси	Ахборотни мустақил равишда ажратиб олиш, таҳлил қилиш ва танлаш, сақлаш ва узатиш қобилияти. Мультимедиа маҳсулотларини яратиш қобилияти

Ушбу усул ва мезонлардан тажриба-синовда фойдаланиш натижасида биз мониторинг фаолиятининг таълим инновациясининг назарий асосларига бевосита боғлиқлигини аниқладик: мониторинг таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатади, агар мониторинг фаолиятининг асосий тамойиллари изчил бўлса; умумтаълим ва педагогика коллежларида инновацион фаолиятнинг ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олган ҳолда изчиллик, мақсадлилиқ, таълимнинг ҳудудий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда очиқлик, шаффофлик, ахборотнинг тўлиқлиги ва ишончлилиги.

Педагогика коллежларида таълим сифати ва инновациялар мониторинги муаммоси мактабдагига қараганда бошқача характерга эга. Мутахассисларни тайёрлаш сифатидан манфаатдор давлат буюртмачиси, иш берувчи биринчи ўринга чиқади.

Г.И. Иброҳимовнинг таъкидлашича, ўрта касб-ҳунар таълими тизими бир қатор сабабларга кўра мутахассислар тайёрлаш сифати муаммосига дуч келмоқда[3].

Педагогика коллежларида инновацион фаолиятни мониторинг қилиш мазмуни ҳам босқичларни ўз ичига олади. Бироқ, педагогика педагогика коллежларидаги

бу босқичлар умумий таълимга қараганда кўпроқ сифатли таъминот билан тавсифланади.

Илмий адабиётларда умумий квалиметрия тушунчалари тизимига: хусусият, сифат, самарадорлик, мақсад, натижа, ўлчов баҳолаш, кўрсаткич ва бошқалар киритилади.

Ушбу тушунчаларни таълим квалиметриясига ҳам тўлиқ тадбиқ қилса бўлади. Бироқ уларни қўллашда таълимнинг аниқ турдаги таълим муассасасидаги ўқитиш жараёни ва унинг иштирокчиларига хос бўлган хусусиятлар назарда тутилади. Бу ерда, юқоридагилардан ташқари, педагогик усул ва метод, ўзини-ўзи аттестациялаш, аттестация, педагогик назорат ва бошқа тушунчалар ҳам қўлланилади.

Квалиметрик қўллаб-қувватлаш қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: инновацияларни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичларини аниқлаш; танланган квалиметрия объектларини баҳолашнинг адекват усулларини танлаш ёки ишлаб чиқиш; танланган усулларни амалга ошириш; баҳолаш натижаларини қайта ишлаш ва уларни белгиланган мезонлар асосида шарҳлаш; таълим сифатини оширишга қаратилган назорат ҳаракатларини ишлаб чиқиш.

Квалиметрик таъминот — бу танланган квалиметрия объектларининг ишлаши ва ривожланишини оптимал назорат қилиш учун уларнинг ҳолатини диагностика қилиш учун ишлатиладиган усуллар, процедуралар ва баҳолаш материаллари тўплами[5].

Квалиметрик таъминот таълим тизимининг ҳолатига таъсир қилиши мумкин, агар у ривожланиш жараёнининг табиий қисмига айланса. Бу шуни англатадики, у профессионал таълимнинг қиймат-мақсадли параметрларини, моддий, техник ва инсоний салоҳиятни, қабул қилинган таъ-

лим концепциясини ва бошқаларни ҳисобга олган ҳолда қурилиши керак.

Бундан ташқари, педагогика коллежларидаги инновацион фаолият битирувчиларни тайёрлаш сифатини назорат қилиш тизимларига асосланиши керак, улар қуйидагилардан иборат:

- таълимнинг сифат таъминоти ва мазмунини, таълим технологияларини бирга-ликда лойиҳалаш;

- ўқитувчиларни назорат ва баҳолаш материаллари билан ишлашга ўргатиш;

- квалиметрик таъминотни ишлаб чиқиш бўйича тавсиялар билан услубий қўлланмалар яратиш ;

- таълим сифатини доимий мониторинг қилиш, катта ҳажмдаги ахборотни қайта ишлаш ва сақлаш учун янги ахборот технологияларидан фойдаланиш; компьютер ускуналари ва тегишли дастурий таъминотнинг етарли миқдори;

- педагогика коллежларида таълим сифатини таъминлаш тизимининг (ёки ўқув жараёни сифатини бошқариш тизими) мавжудлиги, унинг доирасида барча фанлар ва фанлар блоклари бўйича таълим тизимини сифатли таъминлашни лойиҳалаш ва амалга ошириш мумкин;

- педагогика коллежларда меҳнат бозорини, таълим хизматларини ўрганиш ва давлат таълим стандартлари бажарилишини назорат қилиш вазифаси бўлган махсус маркетинг хизматини ташкил этиш.

Коллежларнинг таълим тизими инновацияларни жорий этиш ва оммалаштириш жараёнида шаклланади ва ривожлантирилади.

Инновацион жараёнда қуйидаги таркибий қисмлар ажралиб туради: инновациялар, инновацион маҳсулот ёки хизматларни жорий этиш ва қўллаш. Инновациялар (янги ғоялар, билимлар) тугалланган илмий фундаментал ва амалий тадқиқотлар ёки ишланмалар натижасидир.

Педагогика коллежи таълимидаги инновацион тадқиқотлар асосан қуйидаги йўналишларда амалга оширилади:

- таълимнинг янги мазмунини шакллантириш;
- талабаларни ривожлантиришнинг янги педагогик технологиялари, усуллари, тизимларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;
- янги турдаги таълим муассасаларини яратиш.

Ҳар қандай таълим муассасасининг инновацион фаолияти самарадорлигининг энг муҳим шартлари раҳбар ва педагог кадрлар сифати ҳисобланади. Ҳатто катталар таълими бўйича III Халқаро конференция (Токио, 1972) материалларида ҳам, биринчи навбатда, ушбу тоифадаги ишчилар ишининг табиати ва мазмуни билан белгиладиган касб-ҳунар таълими ўқитувчисининг алоҳида мақоми тўғрисида фикрлар шакллантирилган.

Ўқитувчи фаолиятининг хусусиятлари қуйидагилардан иборат.

Биринчидан, коллеж ўқитувчисининг иши ўсмирларга таълим ва тарбия бериш билан боғлиқ, шунинг учун ўқитувчи биринчи навбатда ўсмир физиологияси ва психологияси асосларини, умумий ва касбий педагогика асосларини билиши, диагностика усуллари яхши билиш ва таълим масалаларини тушуниши керак бўлган ўқитувчидир.

Иккинчидан, профессионал таълим ўқитувчисининг иши бевосита ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлиб, тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш билан, баъзан жуда мураккаб, шунинг учун касб-ҳунар таълими ўқитувчиси муҳандис, технолог ҳисобланади.

Учинчидан, профессионал таълим ўқитувчиси — бу режалаштириш, тартибга солиш, тузатиш, ташкил этиш, назорат қилиш, қарорлар қабул қилиш эҳтиёжи

пайдо бўлган ўқув гуруҳини бошқарадиган менежер.

Тўртинчидан, профессионал таълими ўқитувчиси фуқароларнинг турли тоифалари: ўсмирлар, ҳамкасблар, ота-оналар, саноат корхоналари ходимлари, ўз муассасидан ташқаридаги ижтимоий ходимлар ва бошқалар билан мулоқот қилиш имкониятига эга бўлиши керак.

Шундай қилиб, профессионал таълим ўқитувчиси фаолиятининг ўзига хослиги юқоридаги фаолият турларининг уйғунлиги билан боғлиқ.

Шундай қилиб, педагогика коллежларида мониторинг мақсадни белгилаш ва таълим жараёни натижалари ўртасидаги мувофиқликни аниқлашга қаратилган назорат ва баҳолаш компоненти билан боғлиқ бўлиши керак.

Коллежлардаги мониторинг инновацион фаолиятни учта даражада: лойиҳа даражаси, амалга ошириш даражаси ва ҳар бир коллеж битирувчисининг эришилган таълим даражаси бўйича миқдорий баҳолаш имконини берувчи кўп даражали педагогик воситаларни ўз ичига олиши керак.

Коллежларда касбий таълимни илмий бошқариш тизими ўқувчиларнинг касбий тайёргарлигини илмий бошқаришнинг комплекс мақсадли дастурида амалга ошириладиган психологик-педагогик ва ахборот блоклари мажмуи сифатида қуйидагиларни ўз ичига олади:

- босқичма-босқич психологик бошқарув технологияси (касбий ўзини ўзи белгилаш, касбга йўналтириш, касбий танлаш ва коллежларда касбий тайёргарлик босқичлари);

- тингловчиларнинг касбий муҳим шахсий фазилатларини автоматлаштирилган мониторинг қилиш технологияси, унинг илмий-услубий ва дастурий таъминоти;

- махсус фанлар циклида муаммоли ва автоматлаштирилган таълим технология-
си;

- услубий материаллар тўплами: ўқув
жараёнини илмий бошқариш учун қўллан-

малар, тавсиялар ва дастурий маҳсулотлар.

Инновацион фаолиятни мониторинг
қилишнинг ягона тизимини яратиш кол-
лежнинг ўқув фаолияти сифатини ҳар то-
монлама таҳлил қилиш имконини беради .

Адабиётлар рўйҳати:

1. Комкова О. Г. Мониторинг формирования структуры знаний обучаемых в системе «школа - факультет довузовского образования - вуз»: Автореферат канд. пед. наук: 13.00.01. - Ижевск, 2007. - 21 с.
2. Цыденова Д. Ц. Управление развитием муниципальной образовательной системы: региональный аспект // Специальность 13.00.01 - общая педагогика, история педагогики и образования. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук, Улан-Удэ. 2006. - 19 с.
3. Ибрагимов Г.И. Качество образования в профессиональной школе (вопросы теории и технологии) / Г.И.Ибрагимов. - Казань: Школа, 2007. - 248 с.
4. Чернова Ю.К., Палферова С.Ш. Квалиметрические методы выделения базовых компетенций при подготовке специалистов инженерного профиля. /Одиннадцатый симпозиум «Квалиметрия в образовании: методология, методика, практика» (г. Москва, 16-17 марта 2006г.). Под ред. Н.А.Селезневой, А.И.Субетто. - М.: Исследоват. центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. - 27 с.
5. Полонский В.М. Критерии теоретической и практической значимости исследований // Советская педагогика. - М.: Педагогика - 1998. - № 11 - С.48-54.
6. Поляков С.Д. В поисках педагогической инноватики, - М.: Новая школа, 1993. - 64с,
7. Слостенин В.А., Подымова П.С. Педагогика: инновационная деятельность. - М.: Магистр, 1997. - 224с.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси // Давлат илмий нашриёти/ - Тошкент 2015

BO‘LAJAK MUHANDISLARDA TADQIQOTCHILIK KO‘NIKMALARINI BOSQICHMA-BOSQICH RIVOJLANTIRISH DASTURINI ISHLAB CHIQISH

XURAMOVA FARANGIZ UCHQUN QIZI

Jizzax politexnika instituti “Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va boshqarish” kafedrası assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak muhandislarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan didaktik talablar, uning uchun zarur bo‘lgan o‘quv fanlarining ma‘ruzalarida, laboratoriya va amaliyot mashg‘ulotlarida, texnologik amaliyotda, bitiruv malakaviy ishlarida va mustaqil ish mashg‘ulotlarida olib borilgan ishlar haqida so‘z boradi. Ilmiy tadqiqotlarni o‘quv jarayoniga kiritish o‘qituvchilarning kasbiy saviyasini saqlash va oliy ta‘im muassasalari bitiruvchilarining tadqiqotchilik ko‘nikmalariga ega bo‘lishning zarur shartidir.

Kalit so‘zlar: dastur, metod, faoliyat, didaktik talab, ko‘nikma, tadqiqotchilik ko‘nikmalari, tadqiqot, individuallik, o‘rnatish qobiliyati, pedagogik qobiliyat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются дидактические требования, необходимые для постепенного развития исследовательских навыков у будущих инженеров, необходимые на лекциях, лабораторных и практических занятиях, технологической практике, дипломной квалификационной работе и подготовке самостоятельной работы. Включение научных исследований в учебный процесс является необходимым условием поддержания профессионального уровня преподавателей и приобретения исследовательских навыков выпускников высших учебных заведений.

Ключевые слова: программа, метод, деятельность, дидактическая потребность, умения, исследовательские навыки, исследовательская деятельность, индивидуальность, установочные способности, педагогические способности.

Annotation. This article discusses the didactic requirements necessary for the gradual development of research skills in future engineers, required in lectures, laboratory and practical classes, technological practice, diploma qualification work and preparation of independent work. The inclusion of scientific research in the educational process is a necessary condition for maintaining the professional level of teachers and acquiring research skills for graduates of higher educational institutions.

Key words: program, method, activity, didactic need, skills, research skills, research activity, individuality, attitudinal abilities, pedagogical abilities.

Bo‘lajak muhandislarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishiga bo‘lgan didaktik talablardan asosiyaridan biri bu o‘qitishga kompleks yondashish hisoblanadi, chunki ta‘lim ular soni barcha jabhalarni va ularning har birida nazariy, amaliy, laboratoriya va auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarni qamrab olganda samarali bo‘ladi.

Dastlab muhandislik yo‘nalishi talabalarining tadqiqotchilik ko‘nikmalarini

shakllantirish va rivojlantirish dasturi ishlab chiqilishi hamda shu dastur asosida metodika yaratilishi lozim.

Dastur tarkibini tanlash – muhim masala bo‘lib, uni bajarishda fanning barcha materiallaridan keraklisi tanlab olinadi va didaktik tamoyillar asosida ma‘lum tartibda tizimlashtiriladi. Tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha ishlar shartli ravishda yettiga bo‘linib:

- o‘quv fanlarining ma‘ruzalarida;

- laboratoriya va amaliyot mashg'ulotlarida;

- texnologik amaliyotda;
- bitiruv malakaviy ishlarida;
- mustaqil ish mashg'ulotlarida;
- auditoriyadan tashqari

mashg'ulotlarida (referatlar va kurs ishlarini bajarishda, to'garaklarda, loyihalarda) tadqiqot elementlarini o'z ichiga oladi.

Talabalarda tadqiqotchilik qobiliyati va ko'nikmalari haqida tushunchalarni aniqlashtirish uchun muhandislik yo'nalishi talabalari bilan so'rovnomalar o'tkazildi va so'rovnomalarda "tadqiqot" tushunchasi haqida qo'yida keltirilgan savollarga javob berilish so'raldi:

1. "Tadqiqot" tushunchasi qanday tushunasiz?

2. Qanday qobiliyatni siz tadqiqotchilikka kiritasiz?

3. Ilgari ham tadqiqotchilik qobiliyatlarini boshqa sohalarda yoki muammo va topshiriqlar yechishda ishlatganmisiz va qaysi fanlarda?

4. Kunlik hayotingizda tadqiqotchilik qobiliyatlarini ishlatganmisiz? Misol keltiring.

5. Texnika, texnologiya, pedagogika bo'yicha tadqiqotchilik topshiriqlarini o'ylab toping va taklif eting.

Anketalashtirish natijalari shuni ko'rsatdiki, barcha talabalar "tadqiqot" tushunchasiga o'z ta'rifini berishga urinishadi, biroq ularning hammasi ham tadqiqotchilik qobiliyatlariga qaysilarni kiritishni bilishmaydi.

Ko'pchilik talabalar kundalik hayotda tadqiqotchilik qobiliyatlarini ishlatishiga ishonishadi, ammomisollarkeltiraolishmaydi. Talabalar tadqiqotchilik vazifalarini qo'yishda ham katta qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shuningdek, o'tkazilgan suhbatlar ko'rsatdiki, talabalar tadqiqotchilik jarayoni, tadqiqotlarni o'tkazish texnologiyalari

haqida bilimlarni va ko'nikmalarni egallashni istashadi, chunki ular kundalik hayotda ham, kasbiy faoliyatda ham foydali bo'lishiga ishonishadi.

Muhandislarda boshlang'ich tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllanganlik darajasini aniqlash uchun bizlar asosiy pedagogik eksperiment tasdiq qismi hisoblangan tadqiqot topshiriqlarini yechishni taklif etdik. Olingan natijalar ma'lumotlar tahlili ko'rsatdiki, barcha talabalarda birinchi darajali tadqiqot topshiriqlarini yechish qobiliyati shakllangan, va ularning yarmi ikkinchi darajali masalalarini yecha oladi.

Dastlabki eksperimental natijalari tahlili talabalarda tadqiqotchilik qobiliyati va ko'nikmalari boshlang'ich darajasi borligini ko'rsatdi va uning asosida bo'lajak muhandislarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish tarkibiga qo'yiladigan talablarni aniqladik.

Tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish mazmuniga qo'yiladigan zaruriy talab bo'lib taklif etiladigan dasturning talabalar boshlang'ich bilim va ko'nikmalari inobatga olinib ishlab chiqilishi hisoblanadi.

Tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishning boshlang'ich bosqichidagi nazariy ishga talabalarni tadqiqotchilik ishi asosini tashkil etuvchi o'quv materialini bilan tanishtirish, tadqiqot vazifasi, tadqiqot faoliyati tuzilmasi va uning faoliyatini kuchaytirish usullari haqida ma'lumotlarni berish kiradi.

Hozirgi kunda ixtisoslik fanlarini o'qitish sohasida tadqiqotchilik masalalarini yechishni o'rgatish bo'yicha aniq metodika mavjud emas, biroq so'nggi vaqtlarda tadqiqotchilik faoliyatini faollashtiruvchi metodikalar va kuchaytiruvchi hamda ijodiy qobiliyatlarni shakllantiruvchi metodikalar ko'proq qo'llanilmoqda. Ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan ko'pincha tadqiqotchilik

ishi bilan birga olib borilishi tufayli bu tadqiqotchilik faoliyatida ham qo'llanilishi mumkin. Olimlar tadqiqotchilik o'rganish ijodiy mehnatga tayyorgarlikning muhim vositasi deb hisoblashadi. Aynan shuning uchun mazkur ishda bizlar talabalar ijodiy jarayonini kuchaytirish metodikalari bilan tanishtirishni afzal deb bilamiz.

Talabalarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun bizning sharoitimizga eng qulay bo'lgan qo'yidagi mezonlar tanlandi:

- bayon etish soddaligi;
- tushunish osonligi;
- qisqa muddat ichida tushuna olinishi;
- talabalar tadqiqotchilik faoliyatini faollashtirish va kuchaytirishning yuqori samarasi. Bu mezonlarga o'xshashlarini topish morfologik analiz kabilar to'g'ri keladi.

Tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish samaradorligi, albatta, olingan bilimlarni amaliy qo'llashdan iborat, shuning uchun kompleks dasturni bizlar o'quv ustaxonalar laboratoriyalar misolida ishlab chiqdik.

Shuningdek, bizning fikrimizcha, muhandislik yo'nalishlari talabalarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun xarakterli ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'liq tadqiqot muammolarini o'quv jarayonida qo'llashda samaraliroq bo'ladi. O'qitishni hayotiy muammolar bilan bunday bog'liqligi, ishlab chiqarishda natijalarni qo'llay olinishi talabada bajariladigan ishga ma'suliyatni va jiddiy munosabatni shakllantiradi.

O'tkazilgan nazariy va eksperimental izlanishlar shuni ko'rsatdiki, bo'lajak muhandislarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish tarkibi qo'yidagi talablarga javob berishi kerak:

1. Muhandislarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish dasturi kompleks xarakterga ega bo'lishi,

ya'ni o'qitishning barcha sohalarni va ularning har birida nazariy, amaliy, laboratoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarni qamrab olishi kerak.

2. Dastur tarkibi:

- muhandislik yo'nalishlari talabalarining mavjud tadqiqotchilik qobiliyatlarining boshlang'ich darajasiga muvofiq kelishi kerak;

- talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlanishiga yordam berishi kerak, buning uchun dastur mazmunini kursdan kursga murakkablashtirib borish lozim;

- real material-texnik sharoitlarga javob berishi kerak;

- talabalar tadqiqotchilik faoliyati bilan faol shug'ullanishi uchun jarayon qiziqarli bo'lishi kerak;

- hududiy ishlab chiqarish jarayonlariga muvofiq kelishi kerak.

Shart – bu biron narsaga bog'liq bo'lgan vaziyat bo'lib, pedagogik jihatdan shartlar qo'yilgan maqsadga erishishga ko'maklashuvchi asos yoki sharoitlar majmui sifatida qaralishi lozim.

Bo'lajak muhandislarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish shartlariga talabalarni tadqiqotchilik ishiga o'rgatuvchi pedagogga bir qator talablar qo'yiladi (1-jadval).

Pedagogik faolyatning muvaffaqiyati ko'p holda pedagogik qobiliyatga bog'liq bo'ladi [1, 60 str.].

Pedagogik qobiliyat – bu shaxsning individual psixologik xususiyati bo'lib, bir yoki bir nechta ko'rinishda pedagogik faoliyatlarning samarali bajarishning shartidir [2].

Umumiy va maxsus qobiliyatlar mavjud bo'lib, ular pedagogik faoliyat jarayonida shakllanadi, rivojlanadi hamda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarga bog'liq bo'ladi. Bu ikki qobiliyat bir-

1-jadval

Muhandislarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish kompleks dasturi

Kurs	Semestr	O'quv fanlari nomi	Tadqiqot ishi tarkibi		
			Nazariy mashg'ulotlarda tadqiqot qobiliyati va ko'nikmalarini olish	Amaliy mashg'ulotlarda tadqiqot qobiliyati va ko'nikmalarini olish	Auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda tadqiqot qobiliyati va ko'nikmalarini oshirish
1	1	1.Kompyuter grafikasi 2.Muhandislik dasturlari	Tadqiqot ishini o'tkazish elementlari bilan tanishish	Grafik masalalarni tadqiqot elementlari bilan bajarish	Muammoli vaziyatlarni yaratish
	2	1. Muhandislik dasturlari	Nazariy tadqiqot masalalarni yechish.	Tadqiqot masalalarni yechish.	Tadqiqot vazifalarni bajarish
2	3	1. Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari 3. Avtomatik boshqarish nazariyasi	"Morfologik analiz", "miya shturmi" metodikalari bilan ishlash.	Tadqiqot masalalarni yechish. Tadqiqot laboratoriya ishlarini bajarish.	Tadqiqot vazifalarni bajarish
	4	1. Texnologik jarayonlarni modellashtirish va avtomatlashtirish 2. Raqamli boshqarish tizimlari 3. O'quv ustaxonalarida praktikum	FQA metodikasi bilan tanishish. Nazariy tadqiqot masalalarni yechish.	Tadqiqot masalalarni yechish. Tadqiqot laboratoriya ishlarini bajarish. Tadqiqot laboratoriya qurilmalarini ishlab chiqish.	Tadqiqot laboratoriya qurilmalarini ko'nikmalarni mustahkamlash vositasi sifatida ishlab chiqish va qurish.
3	5	1. Boshqarish sistemalarining strukturaviy tahlili 2. Mobil ilovalar	Nazariy tadqiqot masalalarni yechish	Tadqiqot muammolarini va ularni yechish yo'llarini topish	Tadqiqot laboratoriya qurilmalarini qurish. Kurs loyihalari ustida ish.
	6	1. Sohaning texnologik o'lchashlari va asboblari 2. Avtomatik boshqarish nazariyasi 3. Obyektga yo'naltirilgan dasturlash	Ijodiy vazifalar yechimini topishni faollashtiruvchi metodikalarni o'rganish. Nazariy tadqiqot masalalarni yechish	Tadqiqot masalalarni turli metodikalar yordamida yechish	Tadqiqot qobiliyati va ko'nikmalarini texnologik operatsiyalarni bajarishda qo'llash.
4	7	1. Ishlab chiqarish jarayonlarini loyixalash, o'rnatish va sozlash 2. Texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish	Ijodiy vazifalar yechimini topishni faollashtiruvchi metodikalarni o'rganish.	Texnologiya bo'yicha mashg'ulotlarni tadqiqot elementlari bilan o'tkazish. Amaliyot davomida texnologiya bo'yicha mashg'ulotlarni tadqiqot elementlari bilan o'tkazish.	Kurs loyihalari ustida ish.
	8	1. Avtomatlashtirilgan sistemalarni ishonchliligi va diagnostikasi 2. Ishlab chiqarish jarayonlarini loyixalash, o'rnatish va sozlash	Tadqiqot masalalarini topish va yechish	Amaliyot davrida tadqiqot masalalarni turli metodikalar yordamida yechish	Diplom loyihalari ustida ish

biriga bog'liq bo'lmagan holda yuzaga kelishi mumkin [3].

Pedagogik qobiliyat asosini aqliy mehnat, ilmiy va metodik faoliyat tashkil qiladi. Bularga g'oyalarni tushunish, o'zining mustaqil fikrini bayon etish, yuzaga keladigan muammoni mustaqil hal qilish, amaliy harakatlarni tez va to'g'ri bajarish, tasavvurlar, predmet, ob'yekt, hodisa va jarayonlarni farqlash kabi qobiliyatlar kiradi. Bu sifatlarning shakllanishi orqali intellektual qobiliyat hosil qilishadi.

I. P. Podlasie qobiliyatlarning qo'yidagi asosiy guruhlarini ajratadi [4]:

tashkilotchilik, ya'ni o'qituvchining ta'lim oluvchilarni jamlashi, ularni ish bilan band qilish, vazifalarni ajratib berish, ishni rejalashtirish, xulosalash kabi xususiyatlarida aks etadi;

didaktik qobiliyatlar bularga o'quv materiallari, ko'rgazmali, jihozlarni to'g'ri tanlash va tayyorlash, o'quv materialini sodda va tushunarli tushuntirish, o'rganish faolligini oshirishda aks etgan jihatlar kiradi;

tarbiyalanuvchining ma'naviy dunyosiga kira olish, ularning psixologik xususiyatlarini aniqlashda aks etuvchi qobiliyatlar;

o'qituvchining talabalar, ularning ota-onalari, kasbdoshlar bilan aloqalarni o'rnatishda ifodalangan kommunikativ qobiliyatlar;

talabalarga emotsional ta'sirda ifodalangan shaxsiy qobiliyatlar;

tadqiqotchilik qobiliyatlari;

ilmiy-amaliy tadqiqotlarni mustaqil amalga oshiruvchi qobiliyatlar.

Albatta, sanab o'tilgan barcha qobiliyatlarga har bir pedagog ega bo'lishi kerak. Ammo ta'kidlash joizki, har bir pedagog aynan o'zining o'qitadigan fani uchun xarakterli qobiliyatlarga ham ega bo'lishi lozim.

Bizning fikrimizcha, kasbiy faoliyatda

tadqiqotchilik bilan shug'ullanadigan muhandislar quyidagi tadqiqotchilik ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak:

analitik va texnik ko'nikmalar;

ijodiy qobiliyatlar (fazoviy fikrlash, chizish va loyixalash qobiliyati, ijodkorlik);
qat'iylik va aniqlik;

mas'uliyat, tashabbuskorlik va boshqa etakchilik fazilatlarini.

Tadqiqotchilik ishini tashkil etish va o'tkazishda zaruriy material-pedagogik sharoitlarni yaratish, tadqiqot xarakterli o'quv faoliyati uchun mavjud jihoz va vositalaridan samarali foydalanish, ishlatish, va shuningdek talaba va o'qituvchining ish joyini rasional tashkil etish kerak. Bo'lajak muhandislarda tadqiqotchilik faoliyatini samarali tashkil etish quyidagi sharoitlar yaratilishi va moddiy bilim texnik bazasini yaratishni o'z ichiga oladi.

Biz o'tkazgan nazariy va tajriba-eksperimental ishlari natijalari asosida fanlari bo'yicha ma'ruzalarga ijodiy masalalar yechimlarini qidirishni faollashtirish va kuchaytirish metodikalari bilan tanishtiruvchi nazariy qo'shimchalarni hamda muammoli vaziyatlarni kiritdik. Shu tufayli ma'ruzalarda ba'zan vaqt yetishmovchiligi kuzatiladi. Bu muammoni ma'ruza ta'minotining material-texnik bazasini to'g'ri tashkil etish hisobidan hal qilish mumkin. Ularga birinchi navbatda qo'yidagilar kiradi:

1. Ko'rgazmali vositalar: a) real vositalar (modellar, kolleksiyalar, jihozlar, apparatlar va boshqalar);

b) bosma vositalar (rasmlar, plakatlar, grafiklar, jadvallar);

v) proyeksion materiallar (videofilm, slaydlar va hok.)

Ko'rgazmali vositalar qo'yidagi funksiyalarni bajaradi:

predmetning tashqi ko'rinishi bilan zamonaviy ko'rinishda va tarixiy rivojlanishi bilan tanishish;

hodisa yoki jarayon xarakteristikalarini taqqoslash yoki ular o'zgarishi haqida tasavvurni shakllantirish, mahsulotni loyihalash, tayyorlash va ekspluatatsiya qilish bosqichlari;

predmet tuzilishi va ishlash prinsipi, uni boshqarish, xavfsizlik texnikasi haqida tasavvurini shakllantirish.

O'qitish vositalari quyidagi talablarga javob berishi kerak:

vosita o'quv jarayonining boshqa elementlariga qo'yiladigan barcha talablariga javob berishi, qabul qilishga oson va tushunarli bo'lishi kerak;

bir xil maqsadga ega bo'lgan barcha jihozlar bir-biriga muvofiq bo'lishi kerak;

o'qitish vositalari miqdori va turlari o'quv dasturida belgilangan mavzularga mos bo'lishi kerak.

2. O'qitishning texnik vositalari: kinoproyektorlar, diaproyektorlar, epiprojektorlar, filmskoplar, mikroskoplar va hok.

O'quv-ko'rgazmali vositalarni ishlatish, kinofilmlar, videofilmlar, slaydlar taqdimoti nazariy ma'lumotlarni tushuntirish, sxema va chizmalarni chizish vaqtini sezilarli qisqartiradi, turli muammoli vaziyatlarni tuzish va talabalar oldida tadqiqot vazifalarni qo'yish imkonini beradi. Bu nisbatan katta bo'lmagan masalalar bo'lib, ular kuzatuvlarga, analizga, taqqoslashga undovchi, mustaqil umumlashtirishni va faktlarni taqqoslashni talab etadi. Bundan tashqari, o'qitishning texnik vositalarini ishlatish talabalarda kuzatuv ko'nikmalarini shakllantirishni, ularning tadqiqot ishini o'tkazish jarayonida muhim rol o'ynaydi.

3. Elektron ta'lim resurslari. Bularga elektron darslik va o'quv qo'llanmalar, multimedialar, virtual stendlar, elektron lug'atlar, ma'lumotnomalar, elektron ko'rgazmalar kiradi.

O'quv laboratoriyalarining material-

texnik bazasi talabalarda eksperimentlar turi bo'yicha bajariladigan aqliy va amaliy faoliyatlarni shakllantirish, tadqiqot muammolarini qo'yish va yechish, tadqiqot ishini faollashtiruvchi usullar va metodlarni ishlatishga ko'maklashishi kerak.

Ba'zi hollarda laboratoriyamizda tadqiqotni o'tkazish uchun ma'lum bir tadqiqot qurilmalarini talabalarning o'zlari tomonidan tayyorlanishi, o'z navbatida bo'lajak muhandislarda tadqiqotchilik qobiliyati va ko'nikmalarini shakllantirishga katta yordam berdi.

O'quv ustaxonalari material-texnik bazasi haqida fikr yuritilganda shuni ta'kidlash kerakki, mavjud qurilmalar, stanoklar va vositalar tadqiqotchilik faoliyati ob'yektlarini loyihalash va tayyorlash uchun zaruriy sharoitlarga javob beradi.

Talabalarning tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishda ba'zan quyidagi qiyinchiliklarga duch kelishimiz mumkin:

- kabinet va laboratoriyalarda uskunalar yetishmovchiligi yoki eskirganligi;
- mashg'ulotlar uchun ilmiy-texnik va pedagogik adabiyot yetishmovchiligi;
- ta'lim tizimida shaxsning tadqiqotchilik sifatlarini shakllantirishning yetarsiz ilmiy-nazariy va metodik ta'minoti.

Demak, bo'lajak muhandislarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishda yuqorida keltirilgan didaktik talablar bajarilishi kerak.

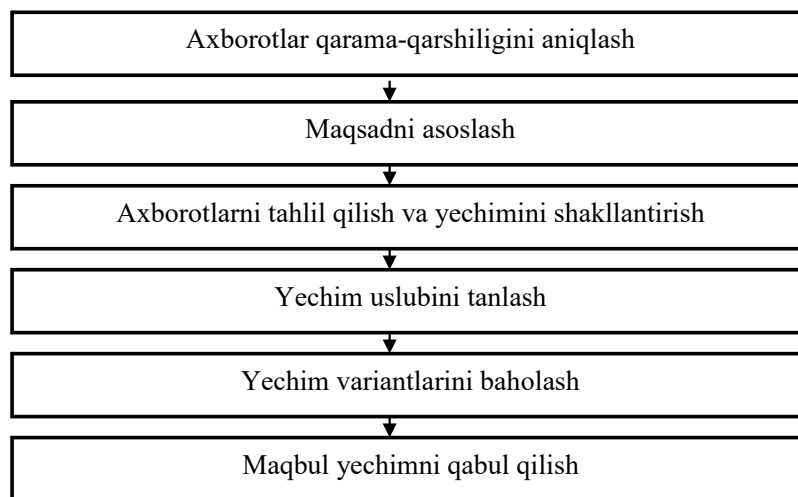
Har qanday ijodkorlikda uni yechishning maqsad va vazifasi mazmuni taxminan quyidagi bosqichlardan iborat:

- izlanayotgan yechimga erishishning umumiy yo'nalishini belgilovchi konsepsiyani aniqlash;
- masala sharti va yechimini aniqlashga oid axborotlar yig'ish;
- masalani yechish uslubini tanlash va uni tekshirib ko'rish.

Ana shular ichida axborot ta'minoti eng muhim bosqich hisoblanib, u ijodkorlik masalalarni yechishning muvofiq va to'g'ri strategiyasi va taktikasini ishlab chiqishning asosi hisoblanadi va quyidagi tamoyillarga tayanadi (1-rasm).

Bunda nazariy va obrazli fikrlash, tasavvur, idrokning chuqurligi va kengligi, mustaqillik va xatti – xarakatlarni tanqidiy

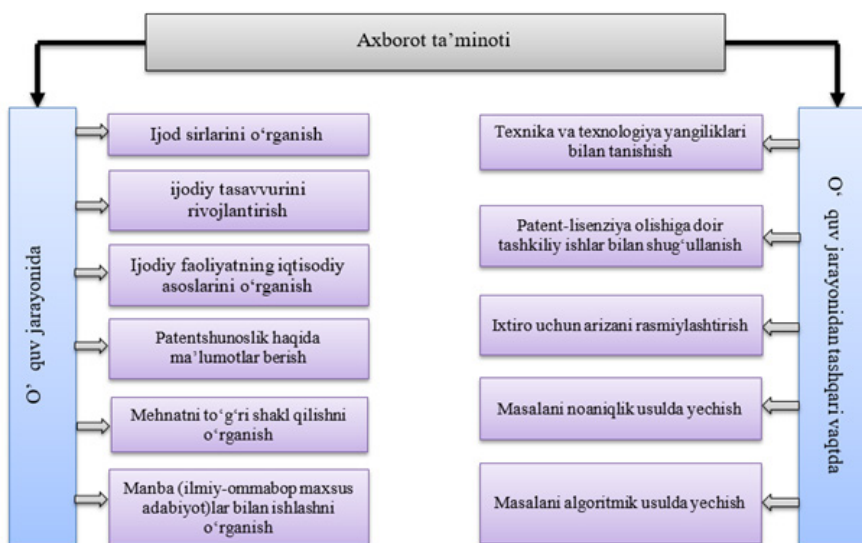
baxolash muhim hisoblanadi. Ayni o'rinda katta hajmli axborotlarning mavjudligiga bo'lgan extiyoj ham talab qilinadi. Shuni aytish kerakki, axborotlarning yetishmasligi ijodiy faoliyat sur'atiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kashf etilgan ixtirolardan bexabar bo'lish oqibatida mavjud ixtironing qayta yaratilishi borasidagi xolatlar bunga misol bo'la oladi.

1-rasm. Bo'lajak muhandislarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish tamoyillari

Tadqiqotchilik ko'nikmasini shakllantirishning muhim sharti faoliyatdir. Demak, o'qituvchining asosiy vazifasi ushbu faoliyatni tashkil etish shakl, metod, vosita

va yo'nalishlarni belgilab beruvchi zarur axborotlar bilan ta'minlash hisoblanadi (2-rasm).

2-rasm. Talabalarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni.

Axborot ta'minotining haddan ziyodligi ham vazifani ijobiy hal etmaydi. Shu sababli axborot ta'minotini pedagogik jihatdan boshqarish, ularning ilg'or texnika va texnologiya yutuqlari bilan boyitilganligini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoniga nisbatan pedagogik yondashuv tizimi shaxs ijodkorligi va yaratuvchanligini boshqarishning bosh masalalaridan biri hisoblanadi va u o'z ichiga zaruriy axborotlarni yig'ish, tahlil qilish uni qayta ishlash maqsadni aniqlash, maqsadga erishish rejasini ishlab chiqish, reja bo'yicha ijodkorlik ishlarini tashkil qilish, uning amalga oshirishini nazorat qilish, ushbu tizim faoliyatini tartibli olib borish va maxsus yechimlar qabul qilish

kabi bosqichlarni oladi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish bilan ijodkorlik bir-birini taqazo etadi. Ijodiy faoliyatini tashkil etish jarayonini axborotlar bilan ta'minlash muayyan darajada boshqarish yo'nalishlarini o'z ichiga oladi. Ammo o'quv mashg'ulotini ta'lim metodlari bilan boyitish ta'lim tizimi va mantiqini buzmasligi kerak. Pedagogik texnologiya talabalarda tadqiqotchilik va ijodiy qobiliyatini shakllantirishga imkon beruvchi axborotlar yig'ish hamda ularning mashg'ulot jarayonida foydalanish yo'lida ma'lum imkoniyatlarni yaratadi. Ushbu ma'lumotlar esa fan asoslarning axborot ta'minoti mazmuni va tadqiqotchilik metodlarini boshqarish imkoniyatlarini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Комкова О. Г. Мониторинг формирования структуры знаний обучаемых в системе «школа - факультет довузовского образования - вуз»: Автореферат канд. пед. наук: 13.00.01. - Ижевск, 2007. - 21 с.
2. Цыденова Д. Ц. Управление развитием муниципальной образовательной системы: региональный аспект // Специальность 13.00.01 - общая педагогика, история педагогики и образования. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук, Улан-Удэ. 2006. - 19 с.
3. Ибрагимов Г.И. Качество образования в профессиональной школе (вопросы теории и технологии) / Г.И.Ибрагимов. - Казань: Школа, 2007. - 248 с.
4. Чернова Ю.К., Палферова С.Ш. Квалиметрические методы выделения базовых компетенций при подготовке специалистов инженерного профиля. /Одиннадцатый симпозиум «Квалиметрия в образовании: методология, методика, практика» (г. Москва, 16-17 марта 2006г.). Под ред. Н.А.Селезневой, А.И.Субетто. - М.: Исследоват. центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. - 27 с.
5. Полонский В.М. Критерии теоретической и практической значимости исследований // Советская педагогика. - М.: Педагогика - 1998. - № 11 - С.48-54.
6. Поляков С.Д. В поисках педагогической инноватики, - М.: Новая школа, 1993. - 64с.
7. Слостенин В.А., Подымова П.С. Педагогика: инновационная деятельность. - М.: Магистр, 1997. - 224с.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси // Давлат илмий нашриёти/ - Тошкент 2015

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

УМАРОВА ГУЛЧЕХРА АБИТОВНА
Доцент, кандидат педагогических наук

Аннотация: главной целью совершенствования профессиональных компетенций будущих инженеров на основе интегративного подхода является развитие умственной деятельности и логического мышления студентов. Также на основе интегративного подхода к совершенствованию профессиональных компетенций будущих инженеров разработаны следующие принципы: системности или целостности, синергизма, активизации задач, эффективности управления, двойственности организации и управления, открытости системы образования, разделения уровня профессионального образования, частной методологии, мобильности обучения, многопрофильности образования.

Ключевые слова: совершенствование профессиональных компетенций, моделирование, критерии развития, интегративный подход, системность, целостность, синергизм, активизация задач, эффективность управления, мобильность обучения, профессиональная деятельность, междисциплинарная интеграция.

Abstract: The main goal of improving the professional competencies of future engineers based on an integrative approach is the development of mental activity and logical thinking of students. Also, based on an integrative approach to improving the professional competencies of future engineers, the following principles have been developed: consistency or integrity, synergy, activation of tasks, management efficiency, duality of organization and management, openness of the education system, separation of the level of professional education, private methodology, mobility of training, multidisciplinary education.

Keywords: improvement of professional competencies, modeling, development criteria, integrative approach, consistency, integrity, synergy, activation of tasks, management efficiency, mobility of learning, professional activity, interdisciplinary integration.

Введение

В настоящее время особое значение имеет методологическое изучение феномена подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности.

При формировании и развитии профессиональных компетенций будущих инженеров необходимо учитывать цели, содержание, среду профессионального обучения и возможность выбора вида его деятельности. При этом важнейшим признаком является осознание профессионально-личностного развития в образовательном процессе, раскрытие творческого потенциала, наличие пред-

лагаемых вариантов реализации целей профессионально-педагогического развития (возможность переориентации при выборе направления профессионально-педагогической подготовки).

Как известно, совершенствование учебно-воспитательного процесса на основе междисциплинарной интеграции всегда было одной из сложных и актуальных проблем теории и практики.

Совершенствование профессиональных компетенций будущих инженеров на основе междисциплинарного интегративного подхода, использование новых педагогических технологий представля-

ет собой многоступенчатый взаимосвязанный процесс, в котором можно условно выделить отдельные этапы.

Методическое направление при разработке методов и средств оценки уровня развития компонентов профессиональной компетентности на основе междисциплинарного интегративного обучения студентов включает в себя:

- модульная программа учебной дисциплины (форма); метод проектирования (метод);
- компетентностно-ориентированное методическое пособие и инструкция по развитию профессиональной компетентности (средство обучения).

Обоснованность такого подхода была подтверждена результатами экспертных исследований, в которых участвовали преподаватели точных естественнонаучных наук.

Включение профессиональной деятельности в образовательный процесс полностью меняет характер образовательного процесса. Решение профессиональной деятельности педагога будущего профессионального образования предполагает решение и практическое внедрение педагогических вопросов на основе инновационного подхода, включение результатов собственной педагогической деятельности в содержание учебных дисциплин, освоение методов и приемов организации учебной профессиональной деятельности будущих инженеров, самостоятельного творческого поиска и навыков самоконтроля. Также инновационная педагогическая деятельность подразумевает:

- освоение инноваций в образовании;
- использование инновационных об-

разовательных технологий в педагогической практике;

- разработка авторских педагогических технологий и их внедрение в педагогическую практику;
- использование ИКТ в образовательном процессе;
- разработка ресурсов электронного обучения.

Результаты проведенных научно-методических исследований позволили рассматривать подготовку будущих инженеров к профессиональной деятельности как организационный процесс, направленный на совершенствование содержания и структуры подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности с целью получения ими совокупности личностных качеств, необходимых для осуществления профессиональной деятельности, а также профессиональных знаний, умений и навыков.

Анализ литературы

Нами проанализированы и изучены следующие работы: В.Д.Эльконица, Н.Ф.Талызиной, М.В.Горшениной, Т.Г.Новикова, В.Сластенина, С.И.Архангельский, З.Е.Чоршанбиева, З.Мамадалиевой, И.И.Умирова, Д.И.Гульмуродова. При разработке критериев реализации профессиональных компетенций будущих инженеров и их реализации при формировании готовности к профессиональной деятельности в системе образования высших учебных заведений мы опирались на работы В.Сластенина и Г.Новиковой. В основе их идей лежит деятельностный подход к подготовке будущих инженеров, концепция поэтапного формирования и развития качеств личности и профессиональных

компетенций педагога-новатора.

Результаты исследований

На основе интегративного подхода нами предлагается модель совершенствования профессиональных компетенций будущих инженеров.

Интегративный подход имеет определенные признаки, основными признаками, присущими образовательному процессу, являются:

- Многозадачность;
- Деятельность, основанная на мышлении;
- Наличие возможности выбора;
- Создание (разработка) идей;
- Беседа (диалог);
- Создание успешных ситуаций;

В мировой системе образования сегодня реализуются следующие формы интерактивного обучения:

- выполнение творческого задания;
- дистанционное обучение;
- решение проблемных ситуаций;
- дидактические игры (деловые, сюжетно-ролевые и имитационные игры);
- использование социальных резервов (приглашение специалиста, экскурсия);
- проведение тренингов и семинаров;
- социальный проект (конкурс, форум, интервью, акция, шоу, Выставка);
- проведение интерактивных лекций.

Главной целью совершенствования профессиональных компетенций будущих инженеров на основе интегративного подхода является развитие умственной деятельности и логического мышления студентов. Для этого мы должны предъявлять требования, которые немного превышают его мыслительные способности, делая шаг вперед, а не уровень развития, которого достиг студент.

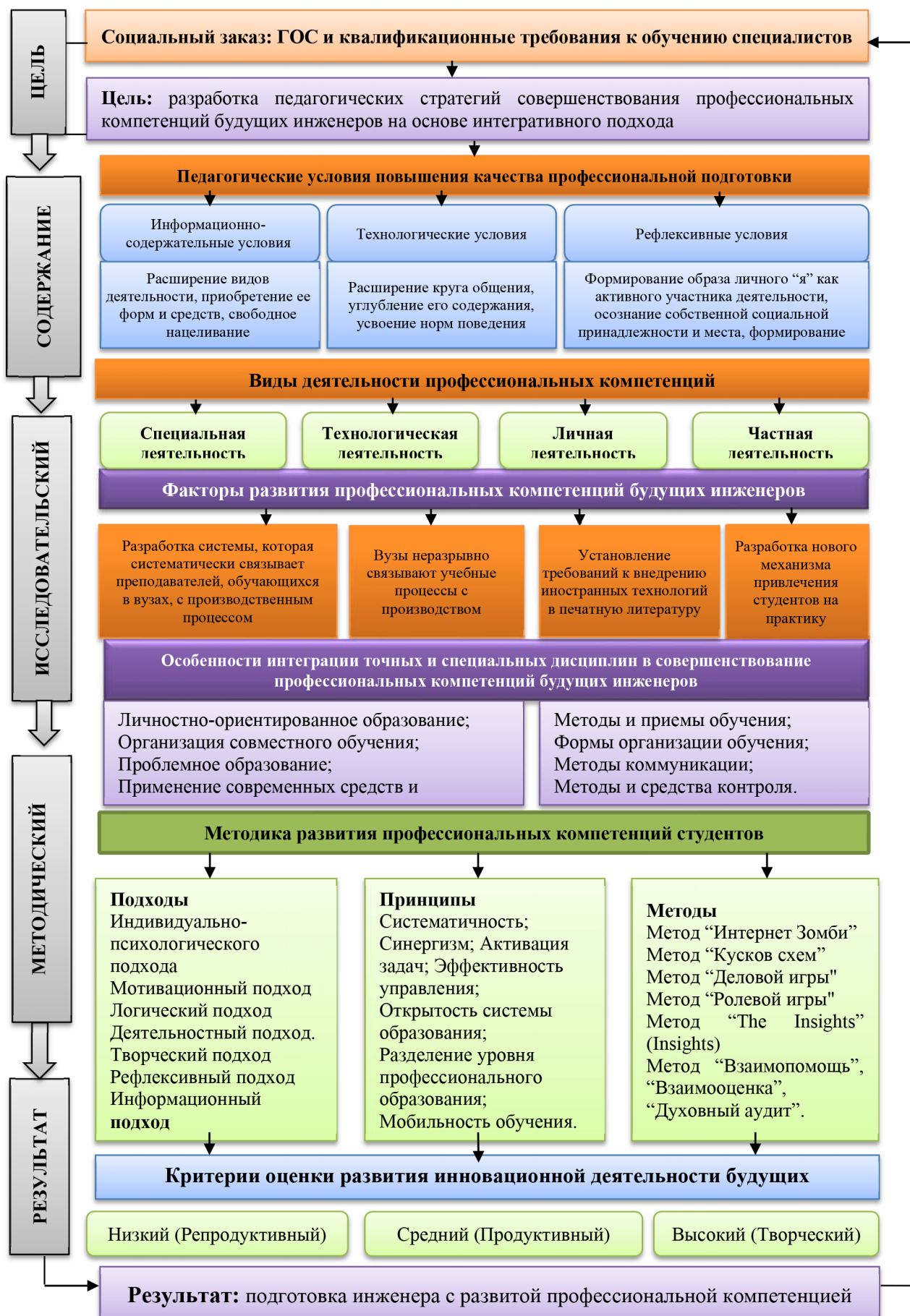
Рассмотрим модель совершенствования профессиональных компетенций будущих инженеров на основе интегративного подхода, при естественном подходе взаимосвязанные элементы образуют некую целостную систему, что позволило разделить ее на следующие блоки: модель, состоящая из целевого, содержательного, исследовательского, методического и результативного блоков, представлена на рис.1.

В целевом блоке направления специальностей 60720700 – Технологические машины и оборудование (машиностроение и металлообработка) и 60720800 – Технология машиностроения, оборудование и автоматизация машиностроительного производства овладевших навыками поставлена задача развития необходимым и достаточным объемом содержания инженерной и компьютерной графики, установленным квалификационными требованиями направлений обучения бакалавриата, успешно освоив их учебные программы, углубив свои знания по специальным дисциплинам, освоив компетенции творческие навыки студентов.

Целевой блок. Инженер с достаточно развитой профессиональной подготовкой и навыками самостоятельной работы над собой отражает интересы государства и общества, что определяет общественный порядок. Цель модели - развитие профессиональных компетенций будущих инженеров. Уточнение этой цели позволило выделить следующие задачи:

- приобретение студентами навыков самостоятельного усвоения новых знаний по предметам,
- обладать навыками поиска и поис-

ка необходимой информации с

эффективным использованием информационных источников (литературы, газет и журналов, интернет-сайтов), определять ее удобные методы и средства,

- предполагается уметь работать с нормативными документами,

электронной учебной и научной литературой, учебной литературой и банком данных, целенаправленно использовать сеть интернет, творчески подходить к выполнению различных заданий.

В содержательном блоке модели профессиональные компетенции студентов складываются из форм, этапов и педагогических условий их развития.

1. Информационно-содержательные условия. Известно, что содержание образования представляет собой заранее разработанную систему профессиональных знаний, умений и навыков, которыми должен овладеть будущий инженер-специалист, включающую в себя ГОС, учебные планы, усовершенствованные образовательные программы, тексты лекций, учебно-методические комплексы на основе образовательных технологий, научно-учебно-методические, электронные учебники, средства контроля: творческие педагогические задания, ситуационные вопросы, особое место занимают дистанционное управление, творческая проектная работа, курсовая и проектная работа, связанная со специальностями.

2. Технологические условия. За основу были взяты цель исследования, т.е. технологические условия разработки и внедрения в практику эффективных форм, методов и средств профессиональной адаптации будущих инженеров.

3. Рефлексивные условия. Особое внимание уделялось созданию рефлексивной (рефлексивно-ретроспективной, анализирующей, изменяющей, степень способности личности оценивать свою деятельность) условной среды как результирующего продукта созданных педагогических условий.

Мы определили необходимые педагогические предпосылки для развития профессиональных компетенций студентов, изложенные выше:

1. Формирование компетенций студентов по информационно-коммуникационным технологиям познавательной работы;

2. Формирование фундаментальных профессиональных квалификаций по специальности;

3. Подготовка инновационного, свободного мыслителя;

4. Формирование принципов системности или целостности, синергизма, активизации задач, эффективности управления, двойственности организации и управления, открытости системы образования, разделения уровня профессионального образования, частной методологии, мобильности обучения, многопрофильности образования.

При формировании процессного блока модели развития профессиональных компетенций будущих инженеров, виды деятельности по профессиональным компетенциям определялись следующим образом:

1. Специальная деятельность;

2. Технологическая деятельность;

3. Частная деятельность;

4. Умение генерировать новые идеи.

Методический блок модели подходов к развитию профессиональных ком-

петенций будущих инженеров состоит из принципов и инновационных методов и средств обучения, применяемых в процессе курсовой работы по развитию профессиональных компетенций будущих инженеров.

В ходе нашего исследования педагогическая деятельность, направленная на развитие и формирование профессиональных компетенций будущих инженеров на основе интегративного подхода, была организована на основе следующих подходов:

1. Индивидуально-психологический подход;
2. Мотивационный подход;
3. Логический подход;
4. Деятельностный подход;
5. Творческий подход;
6. Рефлексивный подход;
7. Информационный подход.

Также на основе интегративного подхода к совершенствованию профессиональных компетенций будущих инженеров разработаны следующие принципы: системности или целостности, синергизма, активизации задач, эффективности управления, двойственности организации и управления, открытости системы образования, разделения уровня профессионального образования, частной методологии, мобильности обучения, многопрофильности образования.

На основе проведенного педагогического исследования нами раскрыты семь эффективных стратегий обучения, которые предлагаются для использования на практике во время занятий, чтобы дать своим студентам полный образовательный опыт.

1. Стратегия визуализированного обучения.

2. Стратегия совместного обучения.
3. Стратегия смешанного обучения.
4. Стратегия обучения на основе технологий.
5. Стратегия обучения, ориентированная на учащегося.
6. Образовательная стратегия, направленная на профессиональное развитие.

Итоговый блок разработанной модели содержит критерии оценки уровня развития и формирования профессиональных компетенций будущих инженеров, показатели, а также сформулированные: репродуктивный (низкий), вариативный (средний), творческий (высокий) уровни. Этот блок имеет свои диагностические инструменты. Реализация разработанной модели развития и формирования профессиональных компетенций будущих инженеров в следующих образовательных направлениях бакалавриата: 60720700 – Технологические машины и оборудование (машиностроение и металлообработка) и 60720800 -Технология машиностроения, оборудование и автоматизация машиностроительного производства приобретает важное значение.

Заключение

Исходя из вышеизложенного, отметим, что в настоящее время одним из актуальных и востребованных вопросов является развитие и формирование профессиональных компетенций деятельности будущих инженеров и предложена усовершенствованная модель формирования профессиональных компетенций будущих инженеров, способствующие росту их интеллекта. Эти умения могут стать основой овладения студентами технического направления своей буду-

щей профессией, поэтому развитие интеллектуальных навыков студентов технического направления необходимо при подготовке к будущей профессиональной деятельности. Интеллектуальные навыки важны во всей творческой деятельности, включая профессиональную.

Способность студентов технических

специальностей применять полученные знания на практике, на производстве и в быту имеет важное значение для повышения их интеллекта. Поэтому для дальнейшего развития интеллекта у будущих инженеров, необходимо не только накапливать знания, но и формировать соответствующие навыки и умения.

Использованной литературы:

1. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. - М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 576 с.
2. Umarova G. A. The use of the principles and methods of mathematical modeling in solving physical problems in technical universities. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 2023/2/1, 112–119.
3. Kasimaxunova, A., & Umarova, G. (2023). Issues of Effective Study of Semiconductor Device Properties in Engineering Educational Institutions. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 23(12). <https://doi.org/10.33423/jhetp.v23i12.6236>.
4. Умарова Г.А. Внедрение интерактивных методов преподавания курса физики и анализ результатов педагогического эксперимента / Научный вестник НамГУ, Наманган. Выпуск № 8, 2023 г. – С. 772-780.
5. Умарова Г.А. Принципы выполнения моделирования при решении физических задач / Научный вестник ФерГУ, Фергана. Выпуск №4, 2023 г. – 12-19 с.
6. Умарова Г. Аспекты, заложенные в содержание профессиональных знаний будущих инженеров на основе интегративного подхода //МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИУ. Илимий-методикалық журнал. 6/3-сан 2023. С.300-308.
7. Umarova G.A. Integrativ yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik zarurati //KASB-HUNAR TA'LIMI. Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal 2023-yil, 7-son. Б.245-251.

MAKTABGACHA YOSH DAVRDAGI BOLALARNING BILISH JARAYONLARINING RIVOJLANISHI

UMAROVA MUQADDASXON

Qo'qon davlat pedagogika instituti dosenti, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD)

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi davr bolaning kognitiv rivojlanishidagi hal qiluvchi davr bo'lib, turli kognitiv jarayonlarda sezilarli yutuqlar bilan ajralib turadi. Ushbu ilmiy maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarning rivojlanishini o'rganish va tahlil qilishga qaratilgan. Diqqat, xotira, til, muammolarni hal qilish va ijro etuvchi funktsiyalar kabi asosiy kognitiv sohalarni o'rganib, ushbu maqola maktabgacha yoshdagi kognitiv rivojlanishni shakllantiradigan biologik, ekologik va eksperimental omillarning murakkab o'zaro ta'siri haqida tushuncha beradi. Ushbu jarayonlarni tushunish o'qituvchilar, ota-onalar va siyosatchilar uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda optimal kognitiv o'sishni ta'minlaydigan samarali tadbirlar va ta'lim dasturlarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar, Kognitiv rivojlanish, Diqqat, Xotira, Til, Muammoni hal qilish, Ijroiya funktsiyalari.

Abstract: The preschool years mark a crucial period in a child's cognitive development, characterized by significant advancements in various cognitive processes. This scientific article aims to explore and analyze the development of cognitive processes in preschool children. By examining key cognitive domains such as attention, memory, language, problem-solving, and executive functions, this article provides insights into the intricate interplay of biological, environmental, and experiential factors shaping cognitive development during the preschool years. Understanding these processes is essential for educators, parents, and policymakers to design effective interventions and educational programs that foster optimal cognitive growth in preschool children.

Keywords: Preschool children, Cognitive development, Attention, Memory, Language, Problem-solving, Executive functions.

Kirish:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanish - bu o'rganish, muammolarni hal qilish va ijtimoiy o'zaro ta'sir qilish uchun zarur bo'lgan turli xil aqliy jarayonlardagi sezilarli yutuqlar bilan ajralib turadigan jozibali sayohatdir. Odatda uch yoshdan besh yoshgacha bo'lgan maktabgacha yoshdagi davr, tez kognitiv o'sish va kashfiyot bilan tavsiflangan hal qiluvchi davrdir. Ushbu shakllanish bosqichida kognitiv rivojlanishning nozik tomonlarini tushunish o'qituvchilar, ota-onalar va siyosatchilar uchun juda muhimdir, chunki u bolalarning atrof-muhitni qanday idrok etishi, qayta ishlashi

va o'zaro munosabati haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zgaruvchan sayohatga kirishadilar, bu erda ularning kognitiv qobiliyatlari chuqur o'zgarishlarga uchraydi, kelajakdagi ilmiy yutuqlar va ijtimoiy-emotsional kompetentsiya uchun asos yaratadi. Bu davr kognitiv rivojlanish traektoriyasini shakllantiradigan biologik, ekologik va tajriba omillarining dinamik o'zaro ta'siri bilan tavsiflanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqat qobiliyatini rivojlantirishdan tortib, til ko'nikmalarini egallash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini takomillashtirishgacha, ularning rasmiy

ta'lim va undan keyingi sayohatlari uchun yo'l ochadigan ajoyib kognitiv yutuqlar majmuasini namoyish etadilar.

Maktabgacha yoshdagi kognitiv rivojlanishni har tomonlama tushunish orqali biz o'qituvchilar, ota-onalar va siyosatchilarga bolalarning kognitiv qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirish uchun moslashtirilgan yordam va rag'batlantirishni ta'minlash imkoniyatini bera olamiz. Maktabgacha yoshdagi davrda kognitiv rivojlanishning nozik tomonlarini yoritib, ushbu maqola erta bolalik davridagi ta'lim bo'yicha davom etayotgan nutqqa hissa qo'shishga va barcha bolalar uchun kognitiv sayohatga kirishayotganda ijobiy natijalarga erishishga yordam berishga intiladi.

Diqqatni rivojlantirish:

Diqqat asosiy kognitiv jarayon bo'lib, odamlarga diqqatni chalg'ituvchi omillarni filtrlashda tegishli stimullarga tanlab e'tibor qaratish imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqat qobiliyatlari sezilarli darajada yaxshilanadi, bu ularning atrof-muhit bilan barqaror va maqsadli munosabatda bo'lish qobiliyatiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda e'tiborning rivojlanish traektoriyasini tushunish ularning kognitiv resurslarni qanday taqsimlashi, xatti-harakatlarini tartibga solish va atrofdagi dunyo bilan o'zaro munosabatda bo'lishlari haqida qimmatli fikrlarni beradi.

Hayotning dastlabki yillarida chaqaloqlarda diqqatni jamlash qobiliyati uzoq vaqt davomida diqqatni jamlash qobiliyatining cheklanganligi bilan tavsiflanadi. Chaqaloqlar yangi va sezilarli ogohlantirishlarni afzal ko'radilar, ammo ularning diqqatini jalb qilishning vaqtinchalik xususiyatini aks ettiruvchi

diqqat tezda o'zgaradi. Biroq, bolalar maktabgacha yoshda o'sib ulg'aygan sayin, diqqatni jamlash va vazifalarga e'tiborni uzoqroq vaqt davomida saqlash qobiliyati sezilarli darajada oshadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'z e'tiborini ahamiyatsiz ma'lumotlarga o'tkazishni inhibe qilgan holda, o'z e'tiborini ma'lum stimullarga yo'naltirishga tobora ko'proq mohir bo'lishadi.

Tanlangan e'tibor, ya'ni raqobatdosh stimullarni e'tiborsiz qoldirib, atrof-muhitning muayyan jihatlariga diqqatni jamlash qobiliyati maktabgacha yoshdagi davrda ham sezilarli darajada rivojlanadi. Bolalar chalg'ituvchi omillarni filtrlashda o'z e'tiborini tegishli belgilarga qaratishda ko'proq mahoratga ega bo'lib, ularga barqaror konsentratsiyani talab qiladigan vazifalarni samarali bajarishga imkon beradi. Tanlangan e'tiborning bunday takomillashtirilishi akademik ta'lim uchun juda muhimdir, chunki u maktabgacha yoshdagi bolalarga o'quv materiallariga borish, ko'rsatmalarga rioya qilish va sinf faoliyati bilan shug'ullanish imkonini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda e'tiborning rivojlanishiga ko'plab omillar, jumladan biologik etuklik, atrof-muhit tajribasi, temperament va kognitiv qobiliyatlardagi individual farqlar ta'sir qiladi. Neyroilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diqqatni nazorat qilish bilan bog'liq bo'lgan miya hududi bo'lgan prefrontal korteksning etukligi maktabgacha yoshdagi davrda diqqat qobiliyatini yaxshilashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalarda e'tiborni rivojlantirishga ota-onalarning iskala, tengdoshlarning o'zaro munosabati va boyituvchi tajribaga ta'sir

qilish kabi atrof-muhit omillari yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda e'tiborni jalb qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim amaliyotlari va tadbirlar ko'pincha bolalarning qiziqishini o'ziga tortadigan va ularning e'tiborini mustahkamlaydigan tuzilgan va qiziqarli o'quv muhitini yaratish muhimligini ta'kidlaydi. Hikoya, interfaol o'yinlar va amaliy izlanish kabi diqqatni jamlashni talab qiladigan mashg'ulotlarni o'z ichiga olish bolalarning kognitiv rivojlanishini rag'batlantirish bilan birga diqqatni jamlash qobiliyatini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, o'z-o'zini tartibga solish va aql-idrokni rag'batlantiradigan o'qitish strategiyalari maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatni nazorat qilish va impulslarni tartibga solishni osonlashtirishi, ko'proq akademik muvaffaqiyat va ijtimoiy-emotsional farovonlikka yordam berishi ko'rsatilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda xotira rivojlanishi ma'lumotni kodlash, saqlash va olishda sezilarli yutuqlar bilan tavsiflangan qiziqarli sayohatdir. Xotira o'rganish, muammolarni hal qilish va ijtimoiy o'zaro ta'sir qilish uchun zarur bo'lgan asosiy kognitiv jarayon bo'lib xizmat qiladi va uning maktabgacha yoshdagi rivojlanishini tushunish bolalarning kognitiv o'sishi va ta'limga tayyorligi haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Go'daklik davrida xotira qobiliyatlari, birinchi navbatda, hissiy va pertseptiv tajribalar bilan boshqariladi, chaqaloqlar tanib olish xotirasining oddiy shakllarini va yashirin xotirani namoyish etadilar. Biroq, bolalar maktabgacha yoshga o'tayotganda, bir nechta sohalarda xotira qobiliyatining sezilarli darajada kengayishi

va takomillashtirilishi kuzatiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda xotirani rivojlantirishning muhim jihatlaridan biri bu kognitiv vazifalarni bajarish uchun ma'lumotni vaqtincha saqlash va boshqarish qobiliyatini anglatuvchi ishchi xotirani yaxshilashdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bir vaqtning o'zida bir nechta ma'lumotlarni saqlash va aqliy manipulyatsiya qilish imkoniyatini beruvchi, ularning ish xotirasi qobiliyati yaxshilanadi. Ishchi xotira hajmidagi bu o'sish ko'p bosqichli ko'rsatmalarga rioya qilish, matematik muammolarni hal qilish va murakkab mashg'ulotlar paytida diqqatni saqlash kabi vazifalar uchun juda muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi xotira rivojlanishining yana bir e'tiborga loyiq jihati - epizodik xotiraning paydo bo'lishi, u o'tmishdagi muayyan voqealar va tajribalarni eslashni o'z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar epizodik ma'lumotlarni kodlash, saqlash va olish uchun o'sib borayotgan imkoniyatlarini aks ettiruvchi batafsil hikoyalar va avtobiografik xotiralarni qurish qobiliyatini namoyish etadilar. O'tmishdagi voqealarni eslab qolishning dastlabki tajribalari o'zini o'zi his qilish va o'tmish, hozirgi va kelajak kabi vaqtinchalik tushunchalarni tushunishga yordam beradi.

Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining uzoq muddatli xotira qobiliyatlarini rivojlantirishni namoyish etadilar, bu ularga ma'lumotni uzoq vaqt davomida saqlashga imkon beradi. Takrorlash va takrorlash strategiyalari ushbu bosqichda yanada murakkablashadi, bu ma'lumotni uzoq muddatli xotiraga birlashtirishga yordam beradi. Bolalar takroriy tajriba va uchrashuvlar bilan shug'ullanar ekan, ular asta-sekin bilim va

ko'nikmalar repertuarini shakllantiradilar, bu ularning kognitiv rivojlanishi va akademik tayyorgarligiga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda xotiraning rivojlanishiga turli omillar, jumladan, biologik etuklik, atrof-muhit tajribasi va kognitiv qobiliyatlarning individual farqlari ta'sir qiladi. Neyroilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gipokampus va prefrontal korteks kabi miya hududlarining etukligi maktabgacha yoshdagi davrda xotirani mustahkamlash va qayta tiklash jarayonlarida muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, ota-onalarning ishtiroki, tilga boy muhit va turli xil ta'lim imkoniyatlariga ta'sir qilish kabi atrof-muhit omillari maktabgacha yoshdagi bolalarda xotira qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda xotirani rivojlantirishga qaratilgan ta'lim amaliyotlari ko'pincha xotirani kodlash va qayta tiklash jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydigan boyitish va rag'batlantiruvchi ta'lim muhitini ta'minlash muhimligini ta'kidlaydi. Vizual belgilar, hikoyalar va ko'p hissiy tajribalar kabi mnemonik strategiyalarni o'z ichiga olish bolalarning xotirasini saqlash va qayta tiklash qobiliyatini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, takroriy amaliyot va mustahkamlash imkoniyatlarini rivojlantirish uzoq muddatli xotirada ma'lumotni birlashtirishga yordam beradi va uzoq muddatli ta'lim natijalarini rag'batlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda xotira rivojlanishi dinamik jarayon bo'lib, u ish xotirasi, epizodik xotira va uzoq muddatli xotira imkoniyatlarining sezilarli rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Xotira rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tushunish va dalillarga

asoslangan tadbirlarni amalga oshirish orqali o'qituvchilar va tarbiyachilar maktabgacha yoshdagi bolalarda xotira ko'nikmalarining o'sishini qo'llab-quvvatlashlari mumkin, ularning kognitiv rivojlanishi va akademik muvaffaqiyatlarini osonlashtiradilar.

Muammolarni hal qilish ko'nikmalari insonga qiyinchiliklarni engish, to'siqlarni engib o'tish va maqsadlarga samarali erishish imkonini beradigan muhim kognitiv qobiliyatdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda muammolarni hal qilish qobiliyati sezilarli darajada rivojlanadi, bu kognitiv moslashuvchanlik, ijodiy fikrlash va strategik rejalashtirishdagi yutuqlarni aks ettiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda muammolarni hal qilish ko'nikmalarining rivojlanish traektoriyasini tushunish bolalarning yangi vazifalarga qanday yondashishi va ularni hal qilishlari, ularning bilim o'sishi va akademik ta'limga tayyorligi haqida qimmatli tushunchalar beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda muammolarni hal qilish uchun asos bo'lgan moslashuvchan fikrlash va tajriba o'tkazish qobiliyati o'sib bormoqda. Dastlab, maktabgacha yoshdagi bolalar muammolarni hal qilish, turli yondashuvlarni o'rganish va ularning muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklaridan o'rganish uchun sinov va xato usullariga tayanishi mumkin. Tajriba va kognitiv etuklikka ega bo'lgach, ular vazifalarni kichikroq bosqichlarga bo'lish, naqshlarni aniqlash va muqobil echimlarni yaratish kabi tizimli muammolarni hal qilish strategiyalarini qo'llashni boshlaydilar.

Piaget nazariyasi shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar mantiqiy fikrlash va mavhum fikrlashni qo'llash qobiliyati bilan yakunlangan muammolarni

hal qilishning turli bosqichlarida rivojlanadi. Operatsiyadan oldingi bosqichda bolalar egosentrizm va konsentratsiyani namoyon qiladi, ko'pincha muammoning bir tomoniga e'tibor qaratadi, boshqalarga e'tibor bermaydi. Biroq, ular aniq operatsion bosqichga o'tayotganda, ular takomillashtirilgan tabiatni muhofaza qilish ko'nikmalarini va bir vaqtning o'zida bir nechta omillarni hisobga olish qobiliyatini namoyish etadilar, bu esa muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar, shuningdek, o'zlarining boy xayoliy dunyolari va ramziy o'yin tajribasiga tayanib, xayoliy va ijodiy muammolarni hal qilish bilan shug'ullanadilar. Taxminan o'yin bolalarga xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitda turli rollar, stsenariylar va yechimlarni o'rganish imkoniyatini beradi, ularning ijodkorligi va turli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Tasavvuriy o'yinlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalar yangi g'oyalarni yaratishni, muqobil istiqbollarni o'rganishni va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishni o'rganadilar, bularning barchasi muammolarni samarali hal qilish uchun zarurdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga turli omillar, jumladan, kognitiv kamolot, atrof-muhit tajribasi va ijtimoiy o'zaro ta'sirlar ta'sir qiladi. Neyroilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, prefrontal korteks, ijro etuvchi funktsiyalar va qarorlar qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan miya mintaqasi, maktabgacha yoshdagi muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bundan tashqari, ota-ona iskala, tengdoshlar bilan hamkorlik va qiyin vazifalarga duchor bo'lish kabi atrof-muhit

omillari maktabgacha yoshdagi bolalarda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim amaliyotlari ko'pincha tadqiqot, tajriba va tavakkalchilikni rag'batlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi o'quv muhitini yaratish muhimligini ta'kidlaydi. Bloklar, boshqotirmalar va badiiy materiallar kabi ochiq materiallar bilan ta'minlash bolalarni ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradigan amaliy muammolarni hal qilish bilan shug'ullanishga undaydi. Bundan tashqari, ochiq savollar berish, ko'rsatmalar berish va modellashtirish strategiyalari orqali bolalarning muammoni hal qilish harakatlarini rivojlantirish ularning murakkab vazifalarni mustaqil ravishda hal qilish qobiliyatini oshiradi.

Xulosa:

Maktabgacha yoshdagi davr kognitiv rivojlanishning ajoyib davri bo'lib, diqqat, xotira, til, muammolarni hal qilish va ijro etuvchi funktsiyalarda sezilarli yutuqlar bilan tavsiflanadi. Ushbu kognitiv jarayonlarning rivojlanish traektoriyalarini hartomonlamatushunishorqali o'qituvchilar, ota-onalar va siyosatchilar bolalarning kognitiv qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirish uchun moslashtirilgan yordam va rag'batlantirishni ta'minlashlari mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv qobiliyatlarida chuqur o'zgarishlar ro'y beradi, bu esa kelajakdagi akademik muvaffaqiyat va ijtimoiy-emotsional farovonlik uchun asos yaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatni nazorat qilish va xotira qobiliyatini oshirishdan tortib, til ko'nikmalarini egallash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini

takomillashtirishgacha bo'lgan davrda ularning atrofidagi dunyo bilan o'zaro munosabatlarini shakllantiradigan turli xil bilim yutuqlarini namoyish etadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga ko'plab omillar, jumladan biologik etuklik, atrof-muhit tajribasi, temperament va kognitiv qobiliyatlarning individual farqlari ta'sir qiladi. Neyroilmiy tadqiqotlar maktabgacha yoshdagi davrda kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi asosiy neyron mexanizmlarga oydinlik kiritib, kognitiv o'sishni shakllantirishda miya kamoloti va sinaptik plastisiyaning muhim rolini ta'kidlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanishni rag'batlantirishga qaratilgan ta'lim amaliyotlari va tadbirlari kashfiyot, tajriba va faol ishtirok etishga yordam beradigan boyitish va rag'batlantiruvchi o'quv muhitini ta'minlash muhimligini ta'kidlaydi. Diqqat, xotira, til, muammolarni hal qilish va ijro etuvchi funktsiyalarga qaratilgan dalillarga asoslangan strategiyalarni o'z ichiga olgan holda, o'qituvchilar maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishini qo'llab-quvvatlashi, ularni akademik ta'limda va undan tashqarida muvaffaqiyatga tayyorlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Goswami, U. (2008). Principles of learning, implications for teaching: A cognitive neuroscience perspective. *Journal of Philosophy of education*, 42(3-4), 381-399.
2. Berk, L. (2015). *Child development*. Pearson Higher Education AU.
3. Siegel, D. J. (2020). *The developing mind: How relationships and the brain interact to shape who we are*. Guilford Publications.
4. Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual review of psychology*, 64, 135-168.

